

**T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

**ALİ BEY HÜSEYİNZÂDE'NİN MAKALELERİ ÜZERİNE
BİR ARAŞTIRMA**

Ömer Faruk SÜLEYMANOĞLU

146760

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Danışman
Prof. Dr. Bilge SEYİDOĞLU**

146760

2004

KARS

Ömer Faruk SÜLEYMANOĞLU'nun Yüksek Lisans Tezi olarak hazırladığı
“Ali Bey Hüseyinzâde'nin Makaleleri Üzerine Bir Araştırma” adlı bu çalışma, yapılan
tez Savunması sonunda jüri tarafından Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği
uyarınca değerlendirilerek oy ile kabul edilmiştir.

...../...../2004

Adı Soyadı

İmza

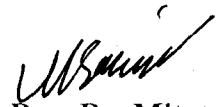
Başkan : Prof. Dr. Bilge SEYİDOĞLU

Üye : Yrd. Doç. Dr. Temel DOĞAN

Üye : Yrd. Doç Dr. Selçuk URAL

Bu tezin kabulü, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun/...../2004

gün ve sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Doç. Dr. Mitat ŞAHİN
Enstitü Müdür V.

ÖZET

Bu çalışmada, düşünür Ali Bey Hüseyinzâde'nin kaleme aldığı makaleler incelenmiştir. Onun makalelerinde Hayat Gazetesi'nin işlevi, yayınlama amacı ve dilsel özellikleri, Türk adının ve ulusunun kökenine ait kuramlar, Kafkasya'da cereyan eden Müslüman ve Ermeni çatışması, Türkçe'nin dünya dilleri arasındaki yeri, yazınsal eleştiriler; Rus İhtilâli, misyoner problemi ve Osmanlı İmparatorluğu egemenliğindeki Makedonya toprakları sorunu gibi siyasal sonuçlar, Amerika'nın keşfi ile Mısır'daki ünlü İskenderiye Kütüphanesi'nin yakılışıyla ilgili ileri sürülen iddialar, milliyet kavramı gibi konular ele alınmıştır.

Türkçülük akımı ve Ali Bey Hüseyinzâde hakkında genel bir bilgi verildikten sonra makaleler günümüz Türkiye Türkçesi'ne aktarılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Türkçülük, Türkçülüğün Başlangıcı, Türkçülüğün Tarihi, Pantürkizm, Turancılık, Azerbaycan'da Gazetecilik, Hayat Gazetesi.

SUMMARY

This study is based on the articles written by thinker Ali Bey Huseyinzade. In light of his articles, it has been touched upon the function and mission of Hayat Newspaper, characteristics of its language, theories on the roots of "Turk" name and Turkish Nation and the role of Turkish among other languages. Moreover issues like Russian Revolution, conflicts between the Muslims and Armenians in Caucasia, missioner problem and political consequences of Macedonia problem in Ottoman Empire have been examined. With reference to the articles, topics like discovery of America, disputes on burning down of Alexandria Library in Egypt and the concept of nation have also been discussed.

At the beginning of the study, general information on Turkism movement and Ali Bey Huseyinzade has been provided and articles are presented after adapting them to present spoken Turkish language in Turkey.

Keywords: Turkism, Beginning of Turkism, History of Turkism, Pan-Turkism, Pan-Turanism, Journalism in Azerbaijan, Hayat Newspaper.

ÖNSÖZ

Bu çalışmamızda, Türkçülük akımının fikir babalarından Azerbaycanlı Tıp profesörü ve düşünür Ali Bey Hüseyinzâde'nin 7 Haziran 1905-3 Eylül 1906 yılları arasında, o dönemin İstanbul Türkçesi ile Bakü'de yayınlanmış Hayat Gazetesi'ndeki makalelerini inceledik.

Türkçülük açısından inceleme konumuz olan bu makaleler, Ofelya Bayramlı tarafından bir araya getirilerek 1997 yılında Bakü Mütercim Yayınevi'nce kitap biçiminde yayınlanmıştır. Orjinalliğine bağlı kalınarak kril alfabesiyle yayınlanan bu kitaptaki makalelerden önce Eziz Mirehmedov'a ait önsöz ve Ofelya Bayramlı'ya ait giriş bölümleri yer almaktadır. Bu kitaptaki önsöz ve giriş bölümleriyle birlikte Ali Bey Hüseyinzâde'ye ait 49 makaleyi günümüz Türkiye Türkçesi'ne aktararak Türk siyasal yaşamına bir dönem damgasını vurmuş simalar arasında yer alan bu renkli kişiliğin Türkçü yönünü değerlendirmeyi amaçladık.

Kafkasya'daki Türk toplumunu aydınlanmaya sevk eden ilerici ve Türkçü çizgideki bu makaleler, kuşkusuz 21. yüzyıl Türk dünyası siyaseti için de öğretici bir işleve sahiptir.

Ali Bey Hüseyinzâde gibi çok yönlü etkinlik ve büyük ideallere sahip bir entellektüelin makalelerinin günümüz Türkiye Türkçesi'ne aktarılarak inceleme konusu yapılması, Türkçülüğün tarihi ve Azerbaycan'ın gazetecilik alanındaki geçmişinin anımsanması açılarından dikkate değer bir anlam taşımaktadır.

Ali Bey Hüseyinzâde'nin makalelerinde, mazisi insanlık tarihi kadar eski olan Türk kültürünün erdemli ve insancıl özelliklerinden iletiler içeren bir aydın duyarlılığı vardır.

Türk gazeteciliğinin olgunlaşmasında önemli bir yeri olan bu makalelerin gün ışığına çıkarılmasıyla, Ali Bey Hüseyinzâde'nin hem gazetecilik hem de farklı alanlardaki faaliyetlerinin bilimsel anlamda incelenmesine zemin hazırlayacağını düşünüyoruz.

TEŞEKKÜR

Lisansüstü öğrenimim süresince ve tez çalışmasının her aşamasında bilgi, deneyim ve özverisini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Bilge SEYİDOĞLU'na; değerli katkılarından dolayı Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Başkanı Yrd. Doç Dr. Temel DOĞAN'a; manevî desteği ile bana güç veren Prof. Dr. Babek OSMANOĞLU KURBANOV'a, tezin yazımındaki emeğinden dolayı Fırat YILDIZ'a, yoğun çalışmalarım esnasında beni yalnız bırakmayan mesai arkadaşlarıma ve eşime teşekkür ederim.

Ömer Faruk SÜLEYMANOĞLU
Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni

İÇİNDEKİLER

ÖZET	IV
SUMMARY	V
ÖNSÖZ	VI
TEŞEKKÜR.....	VII
KISALTMALAR.....	XI

1. BÖLÜM

1. GİRİŞ.....	1
2. TÜRKÇÜLÜĞÜN TANIMI ve TÜRKÇÜLÜK HAREKETLERİ.....	1
2.1. Türkçülüğün Tanımı	1
2.2. Türkçülük Hareketleri.....	3
2.2.1. Türkiye’deki Türkçülük Hareketleri.....	5
2.2.2. Diğer Türk Topluluklarındaki Türkçülük Hareketleri	10

2. BÖLÜM

3. ALİ BEY HÜSEYİNZÂDE ve TÜRKÇÜLÜK.....	13
3.1. Ali Bey Hüseyinzâde’nin Hayatı	13
3.2. Ali Bey Hüseyinzâde’nin Türkçülük Anlayışı.....	14
3.2.1. Türkçülüğe Yaptığı Katkıları.....	16
3.3. Ali Bey Hüseyinzâde’nin Basın Hayatı	18
3.3.1. Hayat Gazetesi’nde Yayınlanmış Makalelerinin Türkçülük Açısından Değerlendirilmesi.....	19

3. BÖLÜM

4. METİNLER.....	44
4.1. Önsöz Türklüğe Hizmet Örneği.....	44
4.2. Giriş	60
4.3. Gazetemizin Amacı.....	107
4.4. Gazetemizin Dili Hakkında Birkaç Söz.....	112

4.5. Türkler Kimdir ve Kimlerden İbaretir?	116
4.6. Gelelim “Turok” Sözüne	124
4.7. İskenderiye Kütüphanesini Kim Yaktı?	139
4.8. İran’ daki Misyonerler	140
4.9. Zamanımızın Ömer Hayyamı	143
4.10. Ermeni Yurttaşlarımıza Tavsiye ve Hatırlatmamız	150
4.11. Boş Hayal	154
4.12. Türk Dilini Öğrenmenin Yararı	158
4.13. Bundan Sonra Ne Etmeli?	161
4.14. Yalanların Karşılığı	164
4.15. Uyanık Esnaflarımıza Sesleniş	167
4.16. Özgürlük	169
4.17. Mübarek Ramazan ve Özgürlük	171
4.18. Ömer Hayyam, İran Şahı ve Amerikalı Kadın	172
4.19. Avrupalılar ve Makedonya	173
4.20. Makedonya ve Avrupalılar	176
4.21. Yeni Arkadaşımız, “Kazan Muhabiri” ni Kutlarız	180
4.22. Gence ve Tiflis Olaylarına İlişkin Düşüncelerimiz	183
4.23. Rus Toplumunun İhtilâl Yolları	186
4.24. Yine Dil Zorluğu	190
4.25. Eski İran ile Eski Yunan Mücadelesi	193
4.26. Küçük Bir Eleştiri	196
4.27. Rus İhtilâli’ nin Önemi	198
4.28. İrşâd	201
4.29. Eleştiri	204
4.30. Kristof Kolomb mu Yoksa Türkler mi?!	206
4.31. Hiciv Şairi Eşref’ in Deliliği ve Türk’ ün Bir iftirası	207
4.32. Abdullah Cevdet “İçtihat” ile Mısır’ da Çalışacak	209
4.33. Türkçe İngiliz Şiirleri ve “Shillion Mahpusu”	212
4.34. Zübdet-üt Tevârih (Yazarı: Hacı Şeyh Hasan Mollazâde Gencevî)	219
4.35. Tiflis Ermeni ve Müslüman Görüşmelerine İlişkin Bir-İki Söz	221
4.36. Milliyet ve İnsanlık	227

4.34. Zübdet-üt Tevârih (Yazarı: Hacı Şeyh Hasan Mollazâde Gencevî)	219
4.35. Tiflis Ermeni ve Müslüman Görüşmelerine İlişkin Bir-İki Söz	221
4.36. Milliyet ve İnsanlık	227
4.37. “Molla Nesreddin” ve “Debistan”	231
4.38. Büyük Olay	234
4.39. Çeşitli Bahanelerle Adam Öldürmek	236
4.40. Ahund Ebû Turab Hazretleri (İlm-i Abdân)	239
4.41. Pesimist Bir Filozofun Ölümü	244
4.42. Bakü Milletvekilleri	248
4.43. “Hayat”ın Yıl Dönümü	250
4.44. “Molla Nesreddin”e Teşekkür	252
4.45. Ey Kalem	254
4.46. Sola, Sola, Sol Tarafa!	256
4.47. Kaf Dağı ve Simurg	259
4.48. Edebiyat	263
4.49. Hürriyet ve Firdevsî Yurdu	264
4.50. Genel Grev ve Gazeteler	267
4.51. Veda Mektubu	270
5. SONUÇ	273
KAYNAKLAR	274
ÖZGEÇMİŞ	276
ADLAR DİZİNİ	277

KISALTMALAR

a.g.e.	adı geçen eser
A.H.	Ali Hüseyinzâde
C.	Cilt
F.	Fond
h.	hicrî
İst.	İstanbul
MDTA	Merkezî Devlet Teşkilatı Arşivi
M.Ö.	milâttan önce
Prof.	Profesör
s.	sayfa
S.	Sayı
vs.	ve saire
yy.	yüzyıl

Adlar Dizini'nde kişi adları büyük harflerle, yapıt adları italik ve coğrafi yer adlarında ise baş harfler büyük olarak gösterilmiştir.

1. BÖLÜM

1. GİRİŞ

2. TÜRKÇÜLÜĞÜN TANIMI ve TÜRKÇÜLÜK HAREKETLERİ

2.1. Türkçülüğün Tanımı

Türk milliyeti fikri, Türkler arasına ne zaman ve nerede girdi? İşte halli pek de kolay olmayan bir tarih meselesi!.. asıl meselenin çözümü yolunda çalışmaya başlamadan önce, kullandığımız iki tabirden, “Türkler” ve “milliyet fikri” tabirlerinden kastettiğimiz manaları açıkça tayin etmeliyiz.

Türkler dediğimiz zaman etnografya, filoloji ve tarihle ilgisi olanların bazen “Türk-Tatar”, bazen “Türk-Tatar-Moğol” diye andıkları bir ırktan gelme, âdetleri, dilleri birbirine pek yakın, tarihî hayatları birbirine karışmış olan kavim ve kabilelerin tamamını murad ediyoruz. Bu açıdan İranlı ve Avrupalı bazı yazarların ve onlara uyarak bazı Osmanlı yazarlarınının Tatar dedikleri Kazanlılar, Azerbaycanlılar... ile birlikte Kırgızlar, Yakutlar da “Türkler” tabirinin içinde demektir.

Her kavim ve hatta her kabile, diğer kavim ve kabilelere karşı daima kendi hususyetini duymuş ve çoğunlukla kendi üstünlüğünü iddia etmiştir. Bu duygu ve iddia, sanırım ki, milliyet fikrinin iç güdü ile meydana gelen ilk başlangıcıdır. Türk kavim ve kabilelerinden bu his ve iddianın her zaman mevcut olduğunu hiç korkmadan onaylayabiliriz.¹

Türkçülük, Türk milletini yükseltmek demektir. O halde Türkçülüğün mahiyetini anlamak için, millet adı verilen zümrenin mahiyetini tayin etmek lâzımdır. Millet hakkındaki muhtelif görüşleri tetkik edelim:

İrkî Türkçüler’e göre millet, ırk demektir.

Kavmî Türkçüler de, milleti kavim zümresiyle karıştırırlar.

¹ Yusuf Akçura, Türkçülüğün Tarihi, İstanbul, 2001, s. 17-18.

Kavim, aynı anadan ve babadan üremiş, içine hiç yabancı karışmamış kandaş bir zümre demektir.

Coğrafi Türkçüler'e göre millet, aynı ülkede oturan halkların bütünü demektir.

Osmanlılar'a göre millet, Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan vatandaşları içine alır.

İslâm birliği taraftarlarına göre millet, bütün Müslümanlar'ın mecmuu demektir.

Fertçilere göre millet, bir adamın kendisini mensup addettiği herhangi bir cemiyettir.

Bu ifadelerden anlaşıldı ki millet, ne ırkî, ne kavmî, ne coğrafi, ne siyasî, ne de iradî bir zümre değildir. Millet dilce, dince, ahlâkça ve güzellik duygusu bakımından müşterek alan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden oluşmuş bulunan bir topluluktur. Türk köylüsü onu (dili dilime uyan, dini dinime uyan) diyerek tarif eder. Gerçekten de bir adam, kanca müşterek olduğu insanlardan ziyade, dilde ve dinde müşterek olduğu insanlarla beraber yaşamak ister. Maddî meziyetlerimiz ırkımızdan geliyor, manevî meziyetlerimiz de terbiyesini aldığımız cemiyetten geliyor. (Türk'üm) diyen her ferdi Türk tanımaktan, yalnız Türklüğe hıyaneti görülenler varsa cezalandırmaktan başka çare yoktur.²

Türkçülük, Türk milliyetçiliğinin adıdır. Kelimenin sonundaki ek, yerine göre mensupluk, sevgi, taraftarlık gösteren bir ektir. Türkçülük de Türk sevgisi ve taraftarlığı demek olduğuna göre kelime yerinde kullanılmıştır.³

Biz, modern Türkçülüğü, Türk halklarının aynı kökten olmalarını, dillerinin akrabalığını ve kültürlerinin yakınlığını tanıyan, bu halklar birliğinin, kardeşliğinin ve iş birliğinin propagandasını yapan ve onların hürriyetini ve bağımsızlığını koruyan, ilerleme ve inkişaf yolundan gitmelerine yardım eden düşünceler sistemi olarak belirliyoruz.⁴

² Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esasları, İst., 1996, s. 16-23.

³ Hüseyin Nihal Atsız, Orkun, S. 10, 1 Ekim 1943.

⁴ Rafael Muhammetdin, Türkçülüğün Doğuşu ve Gelişimi, İst., 1998, s. 12.

2.2. Türkçülük Hareketleri

Yüzyıllar boyu çeşitli coğrafyalarda ve büyük yoğunluklarda yaşamış Türk milleti, kendi soydaşlarının varlığını zaman zaman hatırlamış, bu kısa süren hatırlamalar -ilk ciddi irtibat 19. yy.ın sonlarında olmuştu- uzun fasılalar kesilmiş ve 1990'lı yılların başında yeniden başlamıştı.

1940'lı yıllarda Türkçüler dışında geniş Türk coğrafyasını ve farklı Türk boylarının varlığını hatırlayanlar ya da Türkiye dışındaki Türkler meselesiyle ilgilenenler yoktu, yok denecek kadar azdı. Nitekim bu durum uzun yıllar böyle devam etmişti. Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Türk dünyasındaki farklı Türk topluluklarının bağımsızlıklarını kazanmalarıyla Türkiye, "kardeşleriyle" yakınlaşma imkânı bulmuştu. "Kardeşler", bu "ağabey" rolünden pek hoşlanmamış olmakla beraber, "ağabey" de rolünü başarıyla oynayamamıştı. Dış faktörler bir tarafa bırakılırsa, konuyla ilgili geniş bir programı olmayan ve büyük bir ekonomik gücü temsil etmeyen Türkiye, zamanla coğrafyada rol alan devletler içinde pasif duruma düşmüştü.

Esasen Türkiye, bu sürecin başından itibaren ekonomik ilişkiler bir yana pek çok konuda olduğu gibi dil, tarih ve kültür konularında da bir mirasyedilik sergilemiştir. Çünkü Türkiye, bu anlamda 1900'lerin başından itibaren Türkçüler'in Türk birliği üzerine yazıp çizdiklerinin bir cümle üzerine geçememiştir. Üstelik bu alandaki teorik altyapıyı da pratiğe hakkıyla geçirememiştir ve kendi dışındaki faktörlerde yeterince zorlayıcı olamamıştır.

19. yy.ın bütünü ve 20. yy.ın başı, Avrupa'nın büyük bölümünde milliyetçi hareketler çağı olmuştu. Hareket, Balkanlar da içinde olmak üzere, Orta ve Doğu Avrupa'da yoğunlaşmış; imparatorluklara karşı (Osmanlı ve Habsburg İmparatorlukları gibi) ve ayrı prensliklerin birleştirilmesine yönelik (Prusya öncülüğündeki Pan-Germen hareketi gibi) bir hedef de belirlemişti. Bununla beraber Slav grupları, bağımsızlık kazanmak ve birlik sağlamak gibi ikili bir amaca sahip olmuştu.

Esasen söz konusu milliyetçi yükselişin itici gücünü, 1789 Fransız İhtilâli sağlamıştı. İhtilâl, siyasî bağlılığın nesnesini hanedan yerine vatana (la patrie) dönüştürmüştü ve milletlerin kendi kaderlerini tayinine dayalı bir yönetim şekli önermişti. Millet, iradeci bir milliyet anlayışına dayalı vatandaşlık çerçevesinde tanımlanıyordu.

Bu kapsamı kendi kollektif kimlik ve ortak ülke bilincine varmış, etnik açıdan türdeş merkezîleşmiş bir siyasî sistem çerçevesinde yaşayan topluluk belirliyordu. İhtilâl, devlet üzerinde hakimiyete sahip olan siyasî bir millet tanımını yapmış, modern anlamda millî devletin modelini oluşturmuştu. Ne var ki zıddiyet içeren durumlara cevap vermesi de gerekmekteydi. Birleşik bir devletin sınırları içerisinde yaşamayan çeşitli devletlere bölünmüş Almanlar, İtalyanlar, Sırlar gibi topluluklar siyasî varlığa dayanmayan bir tanımlamaya tâbi tutulmalıydı. Milliyetçi kimliğin teorisini bu anlamda kültürel milliyetçilik paradigması tanımlamıştı.

Kültürel milliyetçilik, tabii sınırlar içerisinde yaşayan, ortak bir ruha sahip olan, ortak bir dili konuşan, ortak tarihî geleneklere saygı gösteren ve ayrı bir kültürel toplum oluşturan insanlar grubundan söz ediyordu. Bu anlayışta kimliğin kaynağı belli bir devlete bağlı olmaktan ve ortak vatandaşlık bağından ayrı olarak bir etnik aidiyeti ve millî kahramanlara ağırlık veren bir tarihselcilik içermişti. Bu yapı, bağımsız olmayan veya ortak bir devleti bulunmayan, ancak ortak bir dili, kültürü ve tarihi etnik gruplara çağrı niteliğindeydi.

1800'lerden itibaren romantikler etnik millet kavramını ortak köken, ortak tarih ve dil birliği temelinde tanımlamışlardı. Buna bağlı olarak filoloji, etnografi, tarih araştırmaları yoğunluk kazanmış ve millî tarih yazımı, eski ırkî özelliklerin vurgularını ihtiva etmişti.

Sözü edilen gelişmeler, Osmanlı İmparatorluğu'na iki kanaldan ulaşmaktaydı. Birincisi yurtdışında bulunan öğrenciler ve aydınlar, ikincisi 1848 İhtilâllerinden sonra Türkiye'ye göç eden bazı Macar ve Polonyalı sürgünlerle Rusya'dan gelen Türk kökenli göçmenlerdi. Pek çok etnik ve dinî yapının birlikteliğinin söz konusu olduğu Osmanlı topraklarına milliyetçi düşüncüyü taşıyan asıl unsur ise, uzun yıllar boyunca kaybedilen savaşlar, kaybedilen topraklar ve farklı milletlerin bağımsızlık istekleri olmuştur.⁵

Milliyetçilik hareketi, kurucu unsur olan Türkler'de imparatorluğu kurtarmak ve sürdürmek isteğinin bir sonucu olarak, en son belirmişti. “Anadolu köylüsü”nü ve

⁵ Günay Göksu Özdoğan, “Turan'dan Bozkurt'a” Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946), Ankara, 2001, s. 46-68.

“kaba, cahil, göçebe Türkmenler”i ifade etmek için kullanılan Türk kelimesi, bu tarihten itibaren bir anlam kazanmaya başlamıştı.

Yukarıdaki sürecin tabii bir neticesi olarak doğan Türk milliyetçiliği hareketini destekleyen ve canlandıran ilk faaliyetler, dil ve tarih gibi kültürel İslâm öncesi devirlere görüterek, Türk’ü geçmişte büyük devletler kurmuş şanlı bir millet haline getiren bu eserler, Batı’daki Türkoloji çalışmalarının etkisinde teşekkül etmişti.

Türkçülüğün ilmî safhasını teşkil eden yukarıdaki merhale, 1897 Türk-Yunan Savaşı’nın akabinde yerini ikinci bir merhaleye bırakmıştı ki bu, edebî Türkçülük safhasıydı. 20. yy.in başına doğru geçilen safhada ise Türkçülük artık yerini siyasî Türkçülüğe bırakmıştı.

Bu dönemde Türkçülük, Rusya Türkleri arasında hız kazanmıştı. Aslında Rusya’daki Türk aydınlar, Türkçü düşüncede öncü bir rol oynayacak kaynaklardan, Anadolu Türkleri’nden önce yararlanma imkân ve şartlarına sahip olmuştu. Batı liberalizmi, Rus romantizmi, Genç Osmanlı aydınlarıyla etkileşim ve Panislâvizme karşı geliştirilen tepki sonucu Rusya Türklüğü arasında Türk Birliği fikri/Pantürkizm doğmuştu.

2.2.1. Türkiye’deki Türkçülük Hareketleri

Gerek Osmanlı, gerekse Rusya İmparatorlukları’ndaki politik ve kültürel yaşam XIX. yy.in ikinci yarısında, XIX. yy.in son yıllarında ve XX. yy.in başında büyük bir değişikliğe uğramaktaydı.

Eğer Türkçülüğün meydana gelişinin koşulları hakkında ve her iki devlette olan şartların farkları ve ilk Türkçülüğün niteliği hakkında bir şey söylemek gerekirse, şunu ifade etmek lâzımdır: Osmanlı İmparatorluğu’nda Türkçülük, daha doğrusu, Osmanlı Türkleri’nin Türkçülüğü (milliyetçiliği), Osmanlılık ve İslâmcılık siyasetleri yerinre geçen ve ileride oluşacak devleti sağlamlaştırmaya yarayacak ideolojik-politik bir akım olarak gelişmekteydi. Genel Türkçülük ise politik alandan ziyade, kültür, eğitim, şarkiyat ve dil geliştirme alanlarında Türk bilim adamları ve ideologlarının teorik eserlerinde yaygın bir düşünce olmuştur.⁷

⁷ Rafael Muhammetdin, Türkçülüğün Doğuşu ve Gelişimi, İst., 1998, s. 23.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Türkçülüğün doğuşu ve oluşumunun sebepleri genelde Türkler'in Avrupa kültürü ve Avrupa milliyetçiliğinin ana fikirleri ile tanışması, Avrupa'nın Doğu bilimcilerinin eserlerini okumaları ve bu tanışmalara bağlı olarak Türk kültür ve eğitim sisteminde değişmeler idiler.

Türkçülüğün Osmanlı İmparatorluğu'nda ortaya çıkışından önce, Avrupa'da XIX. yy.da Türklüğe ilişkin iki kültür akımı ortaya çıkmıştı.

Birincisi Rusça'da "Turkofiliya" şeklinde tanımlanan Türkseverliktir. Fransa'da yaygın olan bu akımın özünde, Avrupalı kültür ve sosyete çevrelerinin Türk elışı ve dekoratif sanatlarına, Avrupalı ressamların Türk yaşamı ve tarihi ile ilgili tablolarına, şair ve filozofların Türk ahlâkını öven eserlerine heves ve merakından ileri geliyordu.

Avrupa'da ortaya çıkan ikinci akıma Türkoloji (Türk halklarını ve onların kültürünü inceleyen bilim) adı verilir. XIX. yy.da Türkoloji, Doğu biliminin bir dalı olarak Fransa, Almanya, Rusya, İngiltere, Danimarka ve Macaristan gibi ülkelerde oluşmaya başlamıştı. Avrupa müsteşrikleri Türkolojiye Çin'i ve Uzak Doğu'yu inceleme yoluyla gelmişlerdi.

Türkiye'de Türkçülüğün oluşumunun başlangıç merhalesine Doğu bilim alanında yazılmış iki kitap bilhassa tesir etmiştir. Birinci eser Fransız sinolog ve tarihçisi Joseph Deuignes'in (1721-1800) "Hunlar'ın Tarihi..." kitabıdır.

İkinci eser, Musevi asıllı genç bir İngiliz oryantalisti olan Arthur Lumley Davids (1811-1832)'in "Türk Dilinin Grameri" kitabıdır. Aslında bu eser ilk defa belli bir sistem içinde yazılmış Türkçe'nin sarf-nahfi (dil bilgisi) ise de, yazar eserin girişinde Türk uygarlığı, Türk etnografyası ve tarihinden söz etmiştir. Bir süre sonra annesi Fransızca'ya çevirerek Sultan II Mahmut'a (yönetim yılları 1808-1839) ithaf edip 1833 yılında Padişah'a sunmuştur. Kitabın bir özelliği vardı, şöyle ki, eser Avrupalı gözüyle değil, Türklüğe sempati ile ve Türklük bakış açısına uygun bir biçimde yazılmıştı ve Türkler'in kültürde başarılarını göstermekteydi. Zamanında bu kitap Türk aydınlarına çok tesir etmiştir.

Sultan Abdülaziz'in son yılları ile Abdülhamit'in ilk saltanat yıllarında (XIX. yüzyılın 60-70'li yılları) Osmanlı Devleti'nin kültürel ve bilimsel hayatında belli başlı bazı değişimler yaşanmıştır.

İstanbul büyük bir yenilenme akımına sahne olmuştu. Burada hem bir Encümen-i Dâniş (bilim kurulu, akademi) oluşmaya başlamış, hem de bir Darülfünun (üniversite) kurulmuştu. Bunların dışında askerî okullar da yeni bir ruhla yükselmeye başlamıştı.

İbrahim Şinasi (1826-1871) ve Ziyâ Paşa (1829-1880) gibi Tanzimat devrinin (1839-1875 yılları içindeki reformlar), meşhur şairleri için de Türk'ün manevî değerleri yabancı olmamış ise de, kültür ve bilim alanındaki Türkçülüğün ilerlemesine gerçek ivme kazandıranlar Ahmet Vefik Paşa, Süleyman ve Mustafa Celaleddin Paşalar olmuşlardır.⁸

Süleyman Paşa (1839-1892), Abdülaziz'i tahttan indiren harekette baş rollerden birini oynar; bizi ilgilendiren yanı, *Mebâni-ül İnşâ* (1872) adlı edebiyat bilgileri kitabı, *Tarih-i Âlem* adlı (Batı kaynaklarından yararlanarak Türkler'in İslâmlık öncesi dönemlerini de konu edinen) bir tarih (1874), *Sarf-ı Türkî* adını koyduğu ilk Türkçe dil bilgisi denemesini yazmış olmasıdır. Bu dil ve tarih çalışmaları, ikinci meşrutiyet sonrasında güçlenecek Türkçülük akımının ilk tohumlarındanıdır. Her şeyin Osmanlı sayıldığı dönemde dilimizin ve tarihimizin Türk olduğunu ilk söyleyenlerden biri olan Süleyman Paşa, ulusçuluk bilincinin ilk temsilcilerinden biri olarak değerlendirilir.⁹

Ahmet Vefik Paşa (1823-1891)'nın çalışmaları iki yönde yoğunlaşır: Tiyatro eserleri çevirisi ve dil-tarih araştırmaları. Bu alanda gençliğindeki ilk uyanışın etkisi vardır. Yurdumuza *La Turquie*, ulusumuza *Turc* diyen Fransızlar arasında, kendi köklerini araştırmak gereğini duymuş; Fransız liselerinde dikkatle okutulan klasik eserlerin etkisinde kalmış olmalıdır. Bu yüzden bütün ömrünce tarihte Türkler'in yerini aramaya, dilimizin imkânlarını ve kaynaklarını bulmaya çalışacak...

⁸ a.g.e., s. 27-29.

⁹ Rauf Mutluay, 100 Soruda Tanzimat ve Servetifünun Edebiyatı (XIX. Yüzyıl Türk Edebiyatı), İst., 1988, s. 62-63.

Hikmet-i Tarih (1863) çalışmasından sonra Ebülğazi Bahadır Han'ın “Şecere-i Türkî”sinin Çağatayca'dan çevirir; Türklüğün Osmanlılık öncesindeki varlığını ortaya koymak ister. Lehçe-i Osmanî (1876) sözlüğünde, Türkçe ve ona karışan yabancı kelimeleri ayrı ayrı gösterir; bu eser dilimizin sözlüğünü yapmak isteyenlere ilk örnek olur.¹⁰

Ahmet Vefik Paşa'nın sözlük çalışması, Şecere-i Türkî çevirisi gerçekten ilk bilinçli davranıştır. Tarih-i Âlem adlı eserin baş tarafına Süleyman Paşa'nın eklediği 150 sayfalık Tavaif-i Türk bölümü; Vefik Paşa'nın çevirdiği eserle birlikte, Osmanlılık öncesine ilk dikkatli bakış olur. Dil bilgisine taktığı ad bile dikkatlidir: Sarf-ı Türkî.¹¹

Lehçe-i Osmanî çalışmasındaki dil bilinci; “Türk” maddesinde topladığı bilginin doğruluğu; dilimizin lehçeleri üzerine verdiği ilk açıklamalar; “Şecere-i Türkî” çevirisi yoluyla tarihimizin ilk kaynaklarına yönelen dikkati; çeviri ve uyarlamalarında kullandığı işlek ve sade konuşma diliyle Vefik Paşa, kendisinden sonra uyanacak ulusçuluk bilincinin ilk temsilcisi oldu.¹²

Osmanlı Türkleri'nin ilk Türkçüsü Ahmet Vefik Paşa'nın, Türkçe'nin müşterek tek kökten çıktığını, Türk dilleri arasındaki yakınlığı ve birliği anladığı için, diğer Türkçüler arasında ayrıcalığı vardır.

Darülfünun'un bir öğretim üyesi olan Vefik Paşa, Türkçülüğün ilk esaslarını kurarken, askerî okullardan sorumlu bakan görevindeki Şıpkı kahramanı Süleyman Paşa da Türkçülüğü askerî okullarda yaymaya çalışmıştı.

Türk sosyoloğu ve Türkçülüğün ideoloğu Ziya Gökalp (1876-1924) tarafından Türkçülüğün ilk ataları olarak kabul edilen Ahmet Vefik ve Süleyman Paşalar ile birlikte anılması gereken fevkalade bir şahsiyet de Mustafa Celaleddin Paşa (1826-1876)'dır.¹³

¹⁰ a.g.e., s. 91.

¹¹ a.g.e., s.158.

¹² a.g.e., s. 92.

¹³ Rafael Muhammetdin, Türkçülüğün Doğuşu ve Gelişimi, İst., 1998, s. 30.

Mustafa Celaleddin Paşa, 1848 ihtilâllerine katıldığından dolayı vatanı terke mecbur olmuş Leh asilzadelerinden Constantin Borzecki'dir.

Paşa, harpten, seferden uzak olduğu zamanları, temsil ettiği yeni milliyetin, Türklüğün; kabul ettiği yeni dinin, Müslümanlığın; seçmiş olduğu yeni vatanın, Osmanlı ülkesinin faydasına hizmet eden eserler meydana getirmekle geçirmiştir. Evinde bulunduğu zamanlar askerliğe, tarihe, filolojiye dair bilgi ve araştırmalarını genişletmeye çalışıyordu. Bu konular üzerine birkaç eser yazmışsa da eserlerinden yalnız ikisi basılmış ve yayımlanmıştır: *Les Turcs anciens et modernes* (Eski ve Yeni Türkler), *La Guerre moderne* (Zamanımız Harbi). Bizce önemli ve değerli olan birinci eserdir ki, konusunu yukarıda biraz tahlil ve açıklamaya çalıştık.¹⁴

Türkiye'deki Türkçülüğün başlangıcı bağlamında diğer bazı şahsiyetlerden, Azeri Türkçü Hüseyinzâde Ali'yi (1864-1942) de belirtmek lâzımdır. Rusya'dan geldikten sonra bir müddet öğretmen olarak çalıştığı İstanbul'daki Askerî Tıbbiye'de Türkçülük fikirlerini öğrenciler arasında yaymaya çalışmıştı. Onun "Turan" şiiri, Türkiye'de Türk ülküsünün ifade edildiği bir simge olmuştur.¹⁵

Mehmet Emin Bey, edebî Türkçülüğün şüphe yok ki, en bariz simasıdır.

...asıl önemli mesele, Mehmet Emin Bey'in Türkçülük akımında tuttuğu yeri, oynadığı rolü tayin etmek meselesidir.¹⁶

Türkçe Şiirler şairi, bütün Osmanlı şairleri arasında ilk defa tam bilinçli bir şekilde dilinin Türkçe, milletinin Türk, millet çoğunluğunun halk olduğunu anlamış ve bunu gür sesiyle haykırmıştır.

Türkçe Şiirler'in ikinci manzumesi, Türk dilinin, Türk şiirinin Türk milletinin Dömeke tepesinden bütün âleme savaş borularıyla ilanı gibidir:

"Ben bir Türk'üm; dinim, cinsim uludur!.."

¹⁴ Yusuf Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, İst., 2001, s. 35-36.

¹⁵ Rafael Muhammetdin, *Türkçülüğün Doğuş ve Gelişimi*, İst., 1998, s. 32.

¹⁶ Yusuf Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, İst., 2001, s. 101.

Türk şairi, mensup olduğu milletini Müslüman, Osmanlı gibi belirsiz ve karışık isimlerle anmıyor, milletine gerçek adını veriyor; “Türk” diyor.¹⁷

Türkçülük, İkinci Meşrutiyet’ten (1908) sonra Osmanlı aydınları arasında çok sayıda yandaş topladı ve iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki Fırkası tarafından çok yakın ilgi gördü. Rusya’dan Türkiye’ye göç eden Yusuf Akçura, İstanbul’da Türk Derneği adlı dernek kurduğu gibi, Türk Yurdu adlı dergiyi yayımlamaya başladı. Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı yenilgilerinden sonra, dünyanın hemen her yerinden Türkler’e karşı yapılan baskı ve takınılan olumsuz tavırlar Osmanlı aydınları arasında Türkçülük akımının daha da yaygınlaşıp güçlenmesine neden oldu.¹⁸

2.2.2. Diğer Türk Topluluklarındaki Türkçülük Hareketleri

Rusya İmparatorluğu’ndaki Türkçülüğün ortaya çıkışı Türk halklarının tesianüdünü ve gelecekte ilerlemelerini sağlamak gayesiyle Rusya hudutları içinde kültürel alanda nispi bir özerklik kazanmak için yapılan mücadelede, bu halkların birliği fikrine fazlaca bağlıydı.

Demek ki Rusya’daki Türkçülüğün meydana gelmesinin temelinde, azat olmak için birleşme düşüncesi yatmaktaydı. Bu birleşme, Türk halklarının hayatî bir ihtiyacı idi ve bundan dolayı Türkçülük düşüncesi en büyük ilgiyi Rusya Türkleri arasında görmüştür.

...Rusya’da burjuva ilişkileri ve pazar ekonomisi daha çok gelişmiştir. Bundan dolayı Osmanlı Devleti’ndeki Türkler’in içinde buldukları şartlara nazaran, Rusya’da yaşayan Türk halklarında milliyetçilik ve Türkçülüğün doğuşu için gereken objektif şartların daha elverişli olmuş olduğu anlaşılır.¹⁹

...Rusya’da Türkçülüğün meydana gelişi Türk halklarının birleşme yoluyla politik hürriyetlerini elde etme düşüncesine dayanmaktaydı.

¹⁷ a.g.e., s. 106-107.

¹⁸ Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, İst., 1986, c. XXIII, s. 11755.

¹⁹ Rafael Muhammetdin, Türkçülüğün Doğuşu ve Gelişimi, İst., 1998, s. 23-24.

Rusya’da Türkçülük Panislâvizme bir tepki olarak doğmuştur. Panislâvizizm ise Çek millî bağımsızlık hareketinden kaynaklanıyordu. Çekler’in millî hareketi Sırp ve Bulgarlar gibi küçük Slav halklarını Rusya’nın kanadı altında birleşmeye ve kendi bağımsızlıklarını elde etmek için Osmanlı İmparatorluğu’na karşı birlikte mücadele etmeye çağırıyordu. Rusya kendisini dış politikasında İslâv halklarının hürriyet ve birleşmelerinin koruyucusu olarak gösteriyordu; ama iç politikasında, Rusya’daki Türk halklarının hürriyetine ve birleşmesine karşı çıkmakta ve hatta İslâv kardeş halklar olan Polonya ve Ukraynalılar’ın hürriyetlerini kısıtlamaktaydı.

1883 yılından itibaren İsmail Gaspıralı’nın Bahçesaray şehrinde yayınladığı ve ilkesi “dilde, fikirde, işte birlik” olan “Tercüman” gazetesi Türk Halkları Birliği fikrinin müdafii olmuştur. Bu gazete, aydınlatma ve kültür görevleri ötesinde, ilkesi ile de büyük bir siyasî kuvvete sahip olmuştu.

1905-1906 yıllarında Rusya’da bütün Rusya Müslümanları’nın III. Kurultayı sırasında “İttifak-el-Müslimin (Müslüman İttifakı) Partisi” kuruldu. Rusya Müslümanları’nın büyük çoğunluğu Türk olduğu için, bu kurultaylar Türk halklarının politik faaliyetlerini aktifleştirmede çok önemli rol oynadılar.²⁰

Rusya İmparatorluğu’nda Türkçülüğün meydana gelmesi ve oluşum koşulları Azeri dramaturg Feth-Ali Ahund’un piyesleri, ilk Azeri gazeteler, Kırım Tatarları’ndan olan gazeteci ve eğitimci İsmail Gaspıralı ve onun “Tercüman” gazetesi, Kazan Tatarları’ndan olan din adamı, filazof ve tarihçi Şehabettin Mercani’nin faaliyeti ve eserleri, “Ceditçilik” adlı reform hareketi kapsamında içinde idiler.²¹

Kafkasya’da ve Kırım’da milliyet yani Türklük fikri, başlangıçta İstanbul’da olduğu gibi, diğer fikirlerle, İslâmcılık ve yenilik fikirleriyle karışık olarak meydana çıkar. Mirza Feth Ali, açıktan açığa Türk milliyetçiliği fikrini yaymış değildir; ancak komedileriyle, harflerin ıslahı derdiyle bu gayeye doğru yürümüştür.

²⁰ a.g.e., s. 25-26.

²¹ a.g.e., s. 33.

Ahundzade'nin ölümünden üç yıl önce, yani 1875 senesinde yine Azerbaycanlı bir zat, Melezzade Hasan Bey Zerdabi, bütün Rusya'da ilk Türkçe gazete olan haftalık Ekinçi gazetesini, Bakü'de yayımlamaya başlamıştır.

Ekinçi genellikle siyasetten, özellikle siyasî olaylardan az bahsetmiştir; buna belki zamanın sansür şartları elverişli değildi. Bununla beraber Ekinçi'de siyasi konular gitgide çoğalmıştır; son nüshalarına doğru siyasî makalelerinde Türk milliyetçiliği bir dereceye kadar sezilir.²²

Kazan Tatarları'nda ise millî şuurun uyanması için gereken temeli atan şahıs, mümtaz Tatar din reformcusu, filozof ve tarihçi Şehabettin Mercani olmuştur.

Kazan Tatarları'nda milliyet fikri XIX. yy.ın 80'li yıllarında ilk önce tarih ve etnoğrafya alanında ortaya çıkmaya başlamıştı.

Buna delil olarak Ş. Mercani'nin 1885 yılında Kazan'da yayınlanmış "Müstefadül-Ahbar Fi Ahval-i Kazan ve Bulgar" (Kazan ve Bulgar hallerini öğrenmek için faydalanılan haberler) kitabını gösterebiliriz.

Büyük Tatar entellektüeli, hem tarihçi hem de siyaset adamı ve siyasî Türkçülüğün kurucularından biri olarak Yusuf Akçura (1876-1935), Tatar ve Türk milletlerinin oluşumuna büyük katkıda bulunmuştur.²³

²² Yusuf Akçura, Türkçülüğün Tarihi, İst., 2001, s. 63-64.

²³ Rafael Muhammetdin, Türkçülüğün Doğuşu ve Gelişimi, İst., 1998, s. 36-37.

2. BÖLÜM

3. ALİ BEY HÜSEYİNZÂDE ve TÜRKÇÜLÜK

3.1. Ali Bey Hüseyinzâde'nin Hayatı

Ali Bey Molla Hüseyin oğlu Hüseyinzâde, 24 Şubat 1864'te Kuzey Azerbaycan'ın Salyan şehrinde bir çok din adamı yetiştirmiş bir ailenin çocuğu olarak doğmuştur. Küçük yaşlarında annesini ve babasını kaybeden Ali, çocukluk yıllarını o sıralarda Kafkasyalı Müslümanlar'ın şeyhülislâmı olan dedesi (annesinin babası) Şeyh Ahmet Salyanî'nin himayesinde, Tiflis şehrinde geçirmiş, ilk öğretimini de burada dedesinin dinî mektebinde almıştır. Mirza Fethali Ahundov'un bizzat teşebbüsüyle Tiflis klâsik gimnayumunda eğitimine devam etmiş; Rusça, Farsça ve Arapça öğrenmiş. Zamanın meşhur ilim adamlarından Şeyh Ahmed'in evinde toplanan Tiflis aydınlarının (Mirza Fethali Ahundzâde de dahil olmakla) sohbetleri, henüz ilk gençliğinden itibaren onda edebiyata ve felsefeye büyük ilgi uyandırmıştır.

Petersburg Üniversitesi'nde Fizik-Matematik Fakültesi'ni (1889) ve İstanbul'da Askerî Tıp Fakültesi'ni (1894) bitirdikten sonra Bakü'ye dönmüş, burada yazar, tercüman, dilci, ideolog, şair, hekim, düşünür-edip olarak çok yönlü faaliyete başlamıştır.²⁴

Ali Bey, 1889 yılının mayıs ayında Türkiye'de "İttihat ve Terakki" partisinin kurulmasına iştirak etmiştir. 1897 yılından askerî doktor unvanıyla Osmanlı-Yunan Savaşı'na katılmış, sonra ise İtalya'ya gitmiştir.²⁵

Sonra 1900'de musabaka imtihanını kazandı ve Askerî Tıbbiye Mektebi'ne cilt ve frengi hastalıkları öğretmen yardımcısı tayin edildi. Fakat bu görevinde uzun süre kalamadı; Devr-i Hamidî polisi tarafından takip edildiğine kanaat getiren Hüseyinzâde, İstanbul'u terk ederek Azerbaycan'a döndü.²⁶

²⁴ Yaşar Karayev, Azerbaycan Edebiyatı, İst., 1999, s. 227.

²⁵ Mahir Garipli, Azerbaycan Dünyası, Bakü, 2003, S.1, s. 31.

²⁶ Yusuf Akçura, Türkçülüğün Tarihi, İst., 2001, s. 143.

O, Türkiye’de “İttihat ve Terakki” partisinin hayata geçirdiği “Genç Türkler” inkılâbından sonra 1910 yılında yeniden İstanbul’a dönerek üniversitede profesör unvanı ile işe başlamıştır. Ali Bey Hüseyinzâde, buradaki aydınlarla birlikte 1911’de “Türk Yurdu”, 1912’de ise “Türk Ocağı” derneklerinin kuruluşuna katılmıştır. 1917 yılının Aralık ayında, bir grupla beraber Müslüman vilayetlerin Rusya’dan ayrılması için Avrupa devletlerinden, özellikle de Almaya’dan yardım almak gayesiyle Avusturya-Macaristan’a gitmiştir. 1917 Bolşevik Devrimi öncesinde Bakü’de olan Ali Bey, “Müsavat” partisinin millî ideoloğunu yapmış ve partinin organı olan “Açık Söz” gazetesinde makaleler yayınlamıştır. Daha sonra yeniden Türkiye’ye dönen Hüseyinzâde, Azerbaycan’da Sovyet rejiminin kurulmasından sonra 1926 yılında Bakü’de yapılan Türkoloji Kurultayı’nda da iştirak etmiştir. O, 1933 yılında çalıştığı üniversiteden emekliye ayrılmış ve 1942 yılında Üsküdar’daki evinde vefat etmiştir.²⁷

3.2. Ali Bey Hüseyinzâde’nin Türkçülük Anlayışı

XIX. yy.ın sonlarında, o güne kadar Rus ve Fars kültürü arasında kalan ve İslâv düşüncesi içinde kaybolmaya başlayan Azeri Türkleri’nde öze dönüş hazırlığı mahiyetinde, İslâm’a bağlı ümmetçi milliyetçilik olarak vasıflandırılabilir bir hareketin başladığı dönemde yetişen Hüseyinzâde Ali Bey, Petersburg’daki öğrencilik yıllarında Rusya’daki milliyetçilik akımlarının (Panislâvizm) ve Türk dilinin mükemmelliğini savunan Gürcü okul arkadaşının tesiriyle Türkçülük (Pantürkizm) ülküsünü ortaya atmış, Osmanlı Devleti’ni ve Türkiye Türkçesi’ni müstakbel Türklüğün temeli olarak gördüğü için tahsili biter bitmez İstanbul’a gelerek, aynı yıl girdiği Askerî Tıp Fakültesi’nde kısa zamanda Türklükle ilgili düşüncelerini arkadaşlarına aktarmış ve çevresinde geniş bir etki alanı yaratmıştı. Turan şiiri o günlerin mahsulüdür.²⁸

TURAN

Sizlersiniz ey kavm-i Macar bizlere ihvân

Ecdâdımızın müştereken menşei Turan

Bir dindeyiz biz, hepimiz hakperestân;

²⁷ Mahir Garipli, Azerbaycan Dünyası, Bakü, 2003, S.1, s. 31.

²⁸ Ali Haydar Bayat, Hüseyinzâde Ali Bey, Ank., 1998, s. 31.

Mümkün mü ayırsın bizi İncil ile Kur'an?

Cengizleri titretti şu afâkı serâser

Timurları hükmetti şehinşâhlara yekser,

Fatihlerine geçti bütün kişver-i kayser.

.....

1892²⁹

Azerbaycan'a döndükten bir yıl sonra 1904'te, Yusuf Akçura'nın Türkler için Osmanlıcılık, Turancılık ve İslâmcılık ideolojilerinden hangisinin doğru olduğunu Kahire'de yayınlanan Türk Gazetesi'nin 24. ve 34. sayıları arasında Kısm-ı Edebî köşesindeki yazılarına, gazetenin 56. sayısında (24 Kasım 1904) Bakü'den A. Turanî imzası ve "Mektub-i Mahsus" başlığıyla bu konudaki düşüncelerini açıklamıştır. Ali Bey bu yazısında gazetenin eski sayılarında Tatar olarak ayrı bir ırk olarak gösterilen Kazanlılar, Kırımîliler, Orenburglular'ın v.s.nin Türk oğlu Türk olduklarını, dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan Türkler'in aynı İslâmî inanç altında, mezhep duygusunun üstünde, aynı ırkın mensupları olarak birbirlerini sevmeleri gerektiğini, sun'î olarak Pantürkizm ve Panizlâmizm gibi ideoloji icadına gerek olmadığını savunmuştur. Bu düşünceler dar anlamda Pantürkizm, geniş anlamda da Panturanizmin ilk savunmasıdır.³⁰

Türk halklarının bütün bir birlik yaratması gerektiğini kaydeden edip, "Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak" idealini ileri sürerek millî birlik sloganını tebliğ etmiştir. Bu ideal, Türk dünyasının büyük mütefekkirlerinden Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Ali Suavi, Ahmet Ağaoğlu ve diğerleri tarafından da desteklenmiştir.

Ali Bey, Türk dili ve tarihine bağlılığı, millî ideolojinin esas unsurlarından olan Türkleşmek düşüncesine bağlı kalarak açıklıyordu. Onun İslâmcılık ölçüsüne dayanan düşünce sistemi, "İslâm dini aslında fikir ve içtihat hürriyetine dayanmıştır." ifadesiyle

²⁹ a.g.e., s. 93.

³⁰ a.g.e., s. 31.

açıklanır. Ali Bey, İslâmcılık ideolojisini çağdaş uygarlıkla birleştirerek asrın büyük icatlarıyla dinsel inanç arasında ahenk kurmaya çalışmıştır.

Muasırlaşmak sloganını tebliğ etmekle halkın gericiilikten kurtulması için çağdaşlaşmanın esas şart olduğunu ileri süren büyük edip, bu amilin hayata geçirilmesinde Avrupa'nın ileri teknolojisini ve ekonomisinin bir örnek olacağını söylemektedir.

Millî ideolojinin bu üç temel prensibinde, uluslaşma devrinde esas faktör sayılacağını gösteren Ali Bey, kendi uygarlık tarihine ve dinsel inancına sahip çıkmakla, gelişmekte olan Avrupa teknolojisini benimsemenin parlak bir gelecek yaratacağını vurgulamaktadır.³¹

Kıscası Hüseyinzâde Ali Bey, Azerbaycan'da yalnız dil ve edebiyat sahasında değil, hatta siyaset teorisinde bile, merkez Osmanlı Devleti olmak üzere, Türkçülük, Bütün Türkçülük, hatta Panturanistlik fikri akımına ilk açıklık veren adamdır.³²

3.2.1. Türkçülüğe Yaptığı Katkılar

Azerbaycan Türkleri'nden olan Hüseyinzâde Ali Bey, Türkçülük hareketini Azerbaycan'da yayan ilk kişi olmuştur.³³

Ali Bey sadece Azerbaycan'da değil, bütün Türk dünyası çağında kavim olarak kendini idrak etmenin, istiklâl düşüncesinin yalnızca ressamı değil, aynı zamanda mimarıdır da. Sırf bu anlamda, sadece Mehmed Emin, Neriman Nerimanov değil, hatta Ziya Gökalp ve Kemal Atatürk de Hüseyinzâde Ali Bey'den ilham alıyor.

Azerbaycan'da millî ideoloji seviyesinde Türkçülüğün ilk defa harekete geçtiği trenin direksiyonunda, herkesten önce Ali Bey'i görüyoruz ve bu tren sonraları bütün Kafkasya'dan, Orta Asya'dan ve Anadolu'dan geçiyor; kendi hareketinde millî-

³¹ Mahir Garipli, Azerbaycan Dünyası, Bakü, 2003, S.1, s. 33.

³² Yusuf Akçura, Türkçülüğün Tarihi, İst., 2001, s. 146.

³³ Rafael Muhammetdin, Türkçülüğün Doğuşu ve Gelişimi, İst., 1998, s. 66.

manevî medeniyetin bütün esas tabakalarını (ilmi, sanatı, felsefeyi, sosyolojiyi ...) ihtiva ediyor.³⁴

Türkiye’de 1911-1918 yılları arasında Ziya Gökalp tarafından sistemleştirilen “Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak” prensiplerini Türk dünyasında ilk önce ortaya atan ve yazılarında müdafaa eden Hüseyinzâde Ali Bey olmuştur.

Diğer bir ifadeyle, Ali Bey’in bu üç ilke hakkındaki fikrinin Ziya Gökalp’in Türkçülüğü arasında bir köprü rolü oynamış olduğunu söyleyebiliriz.³⁵

Hüseyinze Ali Bey’in en önemli tarafı şairliğinden ziyade Türkçülük ve düşünce tarihimize yaptığı tesirdir. O, Türkçülük tarihinin temel taşlarından biri olup, birçok yönüyle de başta Türkçülüğün büyük teorisyeni Ziya Gökalp olmak üzere Anadolu ve Azerbaycan aydınlarını etkilemiştir.

O, Azerbaycan Türklüğünün korunmasında dayanak noktası olarak, mezhep ayrılıklarının üstünde duran İslâm birliğini Osmanlı Devleti’nin temsil ettiğine inanmış ve İslâm dünyasının kurtuluşunu da Türkiye’nin gelişmesinde görmüştür.³⁶

Edip, Türkiye’de de Kafkasya Müslümanları’nın bir bütün olarak Rusya Türkleri’nin talihi ve gerçek tarihî durumu ile ilgili aktüel problemlerin çözümüne uğraşiyor. Bu işin yararına kendisinin Türkiye’deki şahsî nüfuzundan ve zengin içtimaî ilişkilerinden faydalanıyor. Öyle ki, Hüseyinzâde Ali Bey bu amaçla Rusya Müslümanları’nın, Türk-Tatar halklarının “Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti”nde (1915-1916) faal rol oynuyor, beş dava arkadaşıyla birlikte “Turan Heyeti” adı altında Avrupa’ya (Budapeşte, Viyana, Berlin ve Lozan’da “Rusya’daki Halklar Kongresi”ne (1916), Stockholm’de “Sosyalist Kongresi”ne (1917), 1918’de Ahmed Ağaoğlu ile birlikte Batum’da ve Gence’de, 1926’da Fuad Köprülü ile birlikte Bakü’de I. Türkoloji Kongresi’ne katılıyor.

Çevresine gerçekten dahi ışığı, peygamber, “resul” nuru saçan, “Hüseyinzâde Ali Bey’in üçlü düsturu bütün Türk dünyasında yeni ufuklar açtı.” (Ziya Gökalp)

³⁴ Yaşar Karayev, Azerbaycan Edebiyatı, İst., 1999, s. 226.

³⁵ Rafael Muhammetdin, Türkçülüğün Doğuşu ve Gelişimi, İst., 1998., s. 67.

³⁶ Ali Haydar Bayat, Hüseyinzâde Ali Bey, Ank., 1998, s. 32-33.

diyerek onun “Türkleşmek, İslâmlaşmak, Avrupalaşmak” çağrısını “peygamber düsturu” sayıyorlardı.

İttihat, kuvvet, terakki! Ali Bey’in “Turan” ideali bu aşamlardan geçiyordu: “Bir millet için herşeyden önce arzu edilecek şey kuvvettir. Çağımızda milletlerin selametine, saadetine yegâne vasıta budur.” Bilhassa kuvvet için kalkınma, kalkınma için ise ittihat (birlik) gereklidir. Gerçekten de Ali Bey, sanki bugünümüzü daha o zamandan ilan ediyordu: “Önce ittihat, sonra terakki.” Onun bilhassa “İttihat ve Terakki Fırkası”nın temelini atması tesadüfî değildir. Bu ittihat ve terakkinin programına “Turan” sözü, dünyadaki bütün Türkler’in ekonomik, edebî, kültürel birliği sözü yazılmıştı.

“Turan” derken Ali Bey, herşeyden önce tek manevî mekânı, bütün Türkler için sabit değişmez manevî vatanı göz önünde bulunduruyordu. Bu vatanın arazisi, vahit İslâm idi., vahit Türk kültürü, dili ve maneviyatı idi. Belki de sırf Ali Bey’in bu öğretilerinden sonra Atatürk, kendi ünlü millet tarifini ve düsturunu söylemişti: “Türkiye Cumhuriyeti’nin temeli kültürdür” ve “millî benliğini bilmeyen milletler başka milletlerin avıdır.”³⁷

3.3. Ali Bey Hüseyinzâde’nin Basın Hayatı

Hüseyinzâde Ali Bey’in İstanbul’da öğrenci iken 1308/1890-1’de “Ömer Hayyam” makalesi ile başlayan yazı hayatı, ölümüne kadar elli yıl devam etmiştir. Bu dönemde, Azerbaycan’da bulunduğu 1903-1910 yılları arasında Kaspi (Rusça 1904), Türk (Kahire’de yayınlanan 1904), Hayat (1905-1906), Füyûzât (1906-1907), İrsâd (1908), Terakki (1908), Hakikat (1909) gazete ve dergilerinde; Türkiye’de ise Malûmat, Türk Yurdu, Yeni Mecmua, İçtihat, Yeni Adam, Tıp Dünyası, Poliklinik dergileriyle, Hakimiyet-i Milliye ve Tan gazetelerinde şiir ve makaleleri yayınlanmıştır.

Ali Bey’in yazı hayatında Ayn, Ayn H., Hayatî, Salyanî, A. Turanî, Turanî, Ali Hüseyinzâde, Hüseyinzâde Ali Turan (Hayat gazetesinde ise Abdülhay, Ayn, Ayn H.,

³⁷ Yaşar Karayev, Azerbaycan Edebiyatı, İst., 1999, s. 232-234.

Ayn H. Zâde, Abdülnakkaş, Hayatî, Hürendiş, İdâreden, Taraftar) imzalarıyla yazdığı şiir ve makaleleri bugüne kadar derlenip yayınlanmamıştır.³⁸

1905'te Ağaoglu Ahmet ve Hüseyinzâde Ali Beyler tarafından tesis olunan Hayat ve İrşâd gazeteleri yeni uyanış devrinin pek heyecanlı bir zamanında ortaya çıkan kılavuzlar idi. Bu zamanki gazeteler hem günlük siyasete ait yayında bulunuyor, hem de Azeri-Türk şiir ve edebiyatının, Türk'ün fikri ve içtimaî hayatının pek mühim bir taraftarı ve aksi oluyorlardı. Aynı zamanda Hüseyinzâde Ali Bey tarafından tesis olunup, Ahmed Kemal Bey gibi Jön Türk yazarların yazı yardımları ile çıkan edebî Füyûzât mecmuası, Kafkasya muhitinde yeni bir edebî zevki terbiye ediyor; Azeri Türkçesi'nin "batılılaşmasına" sevk ediyordu.³⁹

Hüseyinzâde Ali Bey, "Türkleşmek, İslâmlaşmak, Avrupahlaşmak" formülünü 1907 yılında, Bakü'de yayınlanan "Füyûzât"ta ortaya koyar.⁴⁰

3.3.1. Hayat Gazetesi'nde Yayınlanmış Makalelerinin Türkçülük Açısından Değerlendirilmesi

Ali Bey Hüseyinzâde, Hayat Gazetesi'nde kaleme aldığı makalelerinde birbirinden bağımsız konuları ele aldığı gibi aynı problemleri dile getiren, konu bakımından birbirine benzer meseleleri de farklı makale başlıkları altında ifade etmiştir.

Türk adının ve ulusunun kökeniyle ilgili teori ve görüşlerini,

1. Türkler Kimdir ve Kimlerden İbaretir?
2. Gelelim "Turok" Sözüne

başlıklı makalelerinde,

Kafkasya bölgesinde yaşayan Müslüman ve Ermeni toplumlar arasındaki çatışma ve sorunlarla ilgili çözüm önerilerini,

³⁸ Ali Haydar Bayat, Hüseyinzâde Ali Bey, Ank., 1998, s. 35.

³⁹ M. Emin Resulzâde, Kafkasya Türkleri, İst., 1993, s. 33.

⁴⁰ Rafael Muhammetdin, Türkçülüğün Doğuşu ve Gelişimi, İst., 1998, s. 77.

1. Ermeni Yurttaşlarımıza Tavsiye ve Hatırlatmamız
2. Yalanların karşılığı
3. Gence ve Tiflis Olaylarına İlişkin Düşüncelerimiz

başlıklı makalelerinde,

Dünya tarihi ile ilgili ortaya atılan çeşitli iddaları gündeme taşıyan yazılarını,

1. İskenderiye Kütüphanesi'ni Kim Yaktı?
2. Rus Toplumunun İhtilâl Yolları
3. Kristof Kolumb Mu Yoksa Türkler Mi?

başlıklı makalelerinde,

Sanat, edebiyat ve basın alanlarındaki düşüncelerini,

1. Zamanımızın Ömer Hayyamı
2. Ömer Hayyam, İran Şahı ve Amerikalı Kadın
3. Yeni Arkadaşımız “Kazan Muhabiri”ni Kutlarınız
4. Küçük Bir Eleştiri
5. İrşâd
6. Eleştiri
7. Hiciv Şairi Eşref'in Deliliği ve Türk'ün Bir İftirası
8. Abdullah Cevdet İctidat ile Mısır'da Çalışacak
9. Türkçe İngiliz Şiirleri ve Shillion Mahpusu
10. Molla Nesreddin ve Debistan
11. Molla Nesreddin'e Teşekkür
12. Ey Kalem
13. Edebiyat
14. Hürriyet ve Firdevsî Yurdu
15. Genel Grev ve Gazeteler

16. Veda Mektubu

başlıklı makalelerinde,

Osmanlı İmparatorluğu egemenliğindeki Makedonya topraklarının Avrupalı devletler tarafından koparılma istek ve çabalarına karşı görüşlerini,

1. Avrupalılar ve Makedonya
2. Makedonya ve Avrupalılar

başlıklı makalelerinde kaleme almıştır.

Makalelerinde geçen ana düşünceyi belirlemek gerekiyorsa şu sonuçlar ortaya çıkar:

1. Gazetenin işlevi ve iyi bir gazetenin nitelikleri nelerdir ve Hayat Gazetesi'nin yayın amacı nedir?

2. Hayat Gazetesi'nde kullanılan dil.

3. Türkler'in kökeni sorununa ilişkin düşünceler.

4. "Türk" veya "Turok" sözünün kökeni ile Türk dilinin dünya dilleri arasındaki yeri; Türkler'in eski dinsel inanışları ve İslâmiyet'e bakış açısı; en eski Türkler'in tarihi.

5. Mısır'daki İskenderiye Kütüphanesi'nin yakılışına dair yanlış söylentilerin kanıtlarla çürütülmesi.

6. Misyoner problemi ve misyonerlerin İran'daki faaliyetleri.

7. Türk şair Mehmet Eşref ve Deccal adlı şiir kitabından örnekler.

8. Hayat Gazetesi aracılığıyla Ermeni kökenli yurttaşlara iyi niyetli barış çağrısının yapılarak aydınlanma yolunun gösterilmesi.

9. İspanya'dan gönderilen bir mektubun Russkiy adlı gazetede yayınlanmasıyla yarattığı sansasyon.

10. İngiliz gazeteci Wills'in, Türk dilinin niçin öğrenilmesi gerektiği üzerine görüş belirtmesinin ele alınması.

11. Bakü'deki asayişin sağlanması için alınması gereken önlemler.

12. Birkaç Ermeni gazetecinin, Rusya genelinde Hayat Gazetesi aleyhine yapmış olduğu sahte ve çirkin ithamlarda bulunması.

13. Bakü’de ciddi bir kitap satıcısının olmamasından yakınılması ve mevcut kitap satıcılarının yapması gerekenler.

14. Özgürlük ve özgürlük için verilen mücadeleler.

15. Ramazan Bayramı ve tebrikler.

16. Amerikalı çevirmen, edebiyatçı ve hatip Anna Bermond’ta İran Şahı tarafından nişan verilmesinin nedeni.

17. Makedonya’nın durumu ve Avrupalılar’a göre Makedonya’nın tanımı.

18. Makedonya sorunu.

19. Kazanlı gazeteci Seyid Giray Alkin’in çabasıyla yayın hayatına başlayan Nur Gazetesi.

20. Gence’de cereyan eden Müslüman-Ermeni kavgası ve beklentiler.

21. Rus İhtilâli’nin özelliği.

22. Saf Türkçe sözcüklerin bütün Arabî kurallarla bir araya getirilerek kullanılmasındaki yanlışlık.

23. Petersburg’ta vuku bulan halkçı ve toplumcu yönetim biçimi ile mutlakiyete dayalı yönetim biçimi arasındaki çekişme.

24. Çeviri ve tefsir hataları üzerine görüşler.

25. Rusya’daki değişim rüzgârları ve Rusya Müslümanları’nın yapması gerekenler.

26. İrşâd’ın yayın hayatına başlaması ve temenniler.

27. Mehmet Emin Resulzâde’nin Hafız-ı Şirazi’ye ait şiirleri Türkçe’ye çevirmesi üzerine yapılan eleştiri.

28. Amerika’nın keşfi üzerine ortaya atılan çeşitli iddialar.

29. Şair Mehmet Eşref’in Lord Kromer’e ve İngiltere Kralı’na çektiği telgrafın konusu.

30. Abdullah Cevdet yönetimindeki İçtihat Dergisi'nin rolü.
31. Abdullah Cevdet Bey'in Türkçe'ye çevirdiği İngiliz şair Lord Byron'a ait şiirler.
32. Hacı Şeyh Hasan Mollazâde'nin Zübdet-üt Tevârih adlı eserinin konusu.
33. Tiflis 'te yaşayan Müslüman ve Ermeni halklar arasında barışı sağlamak için yapılan görüşmelerin içeriği.
34. Milliyet kavramı dairesinde insanlığın yapması gerekenler.
35. Molla Nesreddin Gazetesi'nin gayesi ve Debistan Dergisi.
36. Rusya Meclisinin toplanmasından dolayı oluşan beklentiler.
37. İdam cezasının Devlet Duması tarafından kaldırılması.
38. Ahund Ebû Turab'ın bilim hakkındaki görüşleri.
39. Alman felsefeci E. Hartman'ın pesimist anlayışı.
40. Bakü milletvekillerine tavsiyeler.
41. Hayat Gazetesi'nin kuruluş yıl dönümü.
42. Ali Bey Hüseyinzâde'nin yaptığı resimlerin Molla Nesreddin Gazetesi'nde yayınlanışından duyulan memnuniyet.
43. Ali Bey Hüseyinzâde'nin kalemi.
44. Rusya'daki muhafazakârlarla karşıtlarının mükayesesi.
45. Kafkasya'da yaşayan halkların mücadele gücü.
46. Şair Abdullah Cevdet'in Hayat Gazetesi'ne gönderdiği Gizli Figanlar ile İki Emel adlı kitapçıklarının içeriği.
47. İran şairi Firdevsî'nin Şehnâme adlı eserindeki Siyavuş'un hürriyet timsali oluşu.
48. Gazetelerin greve gidiş nedenleri.
49. Hayat Gazetesi'nin yayın hayatına ara vermesinin nedenleri ve okuyucuların yapması gerekenler.

Ali Bey Hüseyinzâde, Gazetemizin Amacı adlı makalesinde gazetenin işlevi, iyi bir gazetenin nitelikleri ve Hayat Gazetesi'nin basındaki yeri ve amacı hakkında sırasıyla şöyle demiştir:

“Gazete, insan için âdeta samimi bir arkadaş, yardımsever bir öğretmen, güzel bir okul gibidir. Hataya düşenlere, doğru yolu ve hidayeti gösterir.”

“Ancak yol gösterici, herhalde yolun ne halde olduğunu ve nereye ulaşacağını, isteğin hedefinin, ümitlerin nelerden oluştuğunu ve yolda ne şekilde gidileceğini hem kendisi bilmeli hem de halka önceden anlatılmalıdır. Çünkü olabilir ki halk içinde o yolu hiç gitmemek isteyenler vardır. Aksi takdirde yolu belirlemeden herkesin önüne geçip toplumu kâh ileri, kâh geri, kâh sağa ve kâh sola çekerek aldatmak yerinde bir davranış değildir.”

“Amacımız, gazetemizin adından da belli olduğu üzere yaşamın gerçek anlamına hizmettir.”

“Gazetemiz ancak bu hayatı, bir aynada olduğu gibi aksettirip göstermek ister. Fakat bununla birlikte gazetemiz, hayatın gerçek anlamından, nitelik ve koşullarından haberdar olduğundan, ulusal ve toplumsal yaşamımızın bekçisi olup içeriden ve dışarıdan her türlü ilerleme ve gelişmeye karşı ortaya çıkan engel ve zorluğa karşı gelmek ister.”

Hayat Gazetesi'nde kullanılan dilin özellikleri Gazetemizin Dili Hakkında Birkaç Söz adlı makalede belirtilmiştir:

“Bize göre yazdıklarımızdan daha sade, Kafkasya'da kullanılan şivelere daha uygun bir biçimde anlatım imkânsızdır. Gerçekten de gazetemizdeki makale ve bölümlerin şivesi çeşitli usullerdedir. Fakat şunu da unutmamalıyız ki, yazarlarımız da Kafkasya ve Rusya'nın çeşitli şivelere konuşan köşelerinden gelmişlerdir. Kimimiz Karabağ'dan, kimimiz Gence'den veya Şirvan'dan gelmişiz. Kimimizin vatani Rusya'nın tam ortasındadır.”

Ali Bey Hüseyinzâde, Türkler Kimdir ve Kimlerden İbarettir? adlı makalesinde, Türk milletinin kökenine ve hangi boylardan meydana geldiğine ilişkin düşüncelerini tartışmaya açmıştır:

“Ancak, tarihimiz ve geçmişteki devlet büyüklerimiz hakkında gerçekleri ortaya çıkarmak için öncelikle kendimizi tanımalıyız. Yani Türkler’in kim olduklarını ve kimlerden ibaret bulduklarını, nereden çıktıklarını, kaç kola ayrıldıklarını, bugün nerelerde yaşadıklarını ve hangi adları taşıdıklarını göstermeliyiz.”

“Türkler, tarih sahnesine M.Ö. 2000 yıl önce çıkarak bu zaman diliminden günümüze dek cins ve dil açılarından çeşitli etkiler altında kalmışlardır. Asya kıt’asının doğusunda Mançu, Moğol ve Çinliler ile, batısında ise Kafkas ırkından olan uluslardan Arî ve Samî (Hindu, İrani, İslâv, Çerkez, Kürt, Arap vs.) nesilleriyle karışmış olduklarından, bugün her tarafta şeklen, cinsin ve dilsel açıdan çok karışık bir kavimdir.”

Ali Bey Hüseyinzâde’nin en önemli makalelerinden bir tanesi de Gelelim “Turok” Sözüne adlı yazısıdır. O, bu makalesinde bilimsel çıkarsamalar yoluyla tarihsel sonuçlara ulaşmıştır.

“Türk” veya “Turok” sözünün kökeniyle ilgili;

“Türkiye’deki halkın Ruslar’a Moskof dediği gibi Rus halkının da hafızasında Osmanlılar’a Türk sözünden başka hatalı olarak “Turok” ya da “Türk” terimleri yer alıyor. İşte bazı Alman bilim adamları, Türk adının Asya’daki Türklere uygun görerek Osmanlı Türkleri’ne “Türk” ya da “Turok” adının verilmesini önerirler. Fakat böyle bir öneri, bizzat Osmanlı Türkleri’nce komik karşılanacağı gibi bilim adamlarınca da asla kabul görmeyecektir sanırım. Hatta Rusya’nın en ciddi etnolog ve tarihçileri, gerçek bilim adına bu fikre şiddetle karşı çıktılar. Zaten Alman bilim adamlarının, böyle iki terimin bulunmasının gerekliliğine gösterdikleri sebep de çok kusurludur. Çünkü bugün Türk kavimlerinin tamamı, Osmanlılar gibi Arap, Fars vs.nin ırksal ve dilsel etkilerine maruz kalmıştır.”

Türk dilinin dünya dilleri arasındaki yeri ile ilgili;

“Dil bilimciler, bir dildeki sesler, harfler, sözcükler, kökler ve cümleler bilgisinde bazı önemli ortak ve genel özellikler bularak aralarında var olan benzerliklere bina edilmiş bir dil grubu adı olarak Altay ya da Ural ve Altay Dilleri veya Turanî Diller adı vermişlerdir. Adı geçen dilin esası, niteliği çok eski ve tek bir Turanî dilin temeli sayılsa da, bu dilin esasının içeriği henüz yeterince anlayamamıştır.

Dil bilimcilerin görüşüne göre Turanî diller, aralarındaki farklardan dolayı aşağıda olduğu gibi altı gruba ayrılmıştır:

1. Fin ve Ugor dilleri...
2. Sibiry'a'da ve Kuzey Kutbu kıyılarında konuşulan çeşitli Samoyet lehçeleri...
3. Türk lehçeler ...
4. Moğol lehçeleri...
5. Mançuca...
6. Japonca..."

"Kuşkusuz, asıl Türk dilinin, çeşitli nedenlerden ötürü değişikliğe uğramaktan ve başka dillerin etkilerine maruz kalmaktan bir an bile hali kalmamıştır."

"...çevrenin iklimsel koşulları ve coğrafi durumlarından dolayı çeşitli devirlerde Türkler tarafından kabul edilen türlü türlü mezhep ve dinler ile birlikte getirilen yazıyı ve dinsel dili birçok tarihsel olayla beraber ifade edebiliriz."

Türkler'in eski dinsel inanışları ve İslâmiyet'e bakış açısı ile ilgili;

"Orhun Nehri yakınlarında son zamanda bulunan eski eserlerden açık olarak anlaşıldığı üzere, Türkler'in en eski din ve mezhepleri bir tür şaman itikatından oluşmuştur."

"Türkler'den önce uygarlık kuran eski Tu-kiu tabiriyle Oğuz Türkleri ve bunlardan sonra tarih sahnesine çıkan Uygurlar'ın geneli, söz konusu putperestlikte uzun süre kalmayıp zaman içerisinde başka dinleri de tanımaya başlamışlardır. Şaman putperestliğini ilk defa sarsan din, milâttan önce Hindistan'da ortaya çıkıp Türk ve Moğol topluluklarında yayılmaya başlayan Budizm'dir. İnsanlığın önemli bir kısmının kabul ettiği söz konusu din, bugün Çin Moğolları ve Rusya'daki Kalmuk, Buryat toplulukları ile Moğollaşmış bir kısım Türkler arasında yaygınlaşmış kendi mezhebi olan Lamaizm ile rekabet etmektedir."

"Budizm dinini takiben veya bu dinle aynı zamanda ortaya Süryanî Hristiyanları çıkararak, Türkler ve Moğollar içinde Nasturî mezhebini yaymaya başlamışlardı. Nasturî mezhebi, Hristiyan dininin bir koludur."

“Bugün Türkler’in büyük bir bölümü elhamdülillâh epey zamandan beri artık İslâm dini ile şereflenmiştir.”

“...İslâm dini ile Arap dili ve alfabesi, Türkler’in edebiyat, ahlâk ve âdetlerinde epey büyük değişimler oluşturduğu halde, Türkler yine milliyet ve kavmiyetlerini, dil ve edebiyatlarını ancak İslâm dini dairesinde koruyabilmiştir.”

“Hava, iklim ve coğrafi koşullar açısından geniş bozkıra ve sahalara sahip olan Türkistan ile Arabistan arasında sınırlı bir benzerlik vardır. Atı, süvariliği, yiğitliği, göçebeliği ve özgürlüğü seven Türk ve Arap milletleri arasında da rekabete dayalı bir ilişkinin olduğu yadsınamaz. Ayrıca her iki kavmin İslâmiyet öncesindeki batıl inançları ve tarihleri arasında da uygunluk var: Türkler’in Rus yazısını kullandığı devirdeki şaman putperestlikleri, Araplar’ın cahiliye zamanındaki müşrikliklerine epeyce benziyor.

İşte sayılan bu nedenlerden ötürü Türkler, Arap uygarlığına ilgi duyarak deyim yerindeyse onu kendi malları gibi kolayca kabul ettiler.” “...Türkler, ...bilâkis İslâm’ı olduğu gibi kabul ederek korumaya çaba göstermektedirler.”

“...Türkler, İslâm dinini kendi anlayışları ile kucaklayıp bu dinin bekçisi oldukları halde Araplaşmadılar.”

Son olarak en eski Türkler’in tarihi ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır:

“En eski Türkler’in tarihi rivayetlerle karışıktır.”

“Batı ve başlıca Yunan tarihçileri, Türkler’i ancak 6. yy.ın başlarında tanımışlardır. Bu bilginlere göre milâdın başlangıcında asıl Altay taraflarından gelen Türkistan Türkleri’nin hakanı, Sincibo Hosrov Huşirevan ile bir antlaşma yaparak Ceyhun kıyılarını ele geçirmiştir. Bu tarihten itibaren Türkler artık Moğolistan ve Türkistan içlerinde kalmayarak farklı coğrafi alanlara da yerleşmeye başlamıştır. Volga Nehri kıyılarıyla bugünkü Rusya’nın Petersburg taraflarına da gelmişlerdir. Geçen zamanla birlikte göçlerle yeni yerleşim alanları birbirini izliyordu. Bir süre sonra istilâ ve göçler birbirini izledi. Bunların en önemlisi 6. yy.ın başlarında olduğundan, Türkler’in bu yüzyıldan sonraki tarihsel durumları kayda geçirilmiştir. Türkler’in bu yüzyıldan önceki tarihi ihmal edilmiştir.”

“Tu-kiu ya da Türk Oğuz, Uygur, Kırgız... İşte Türk etniğinin üç ayaklı aslı!.. En eski ve saf Türkler, asıl bunlardır. Bunların dışında kalanların, örneğin Başkurtlar’ın uygarlık tarihi bu kadar eski değildir.”

“Bugün Oğuz Türkleri ile Uygurlar’ın eski adını koruyan Türkler, birkaç küçük boy ve aşiretten ibaret olduğu halde, Türk’ün Altay Dağları ile Yenisey Nehri bölgesinde eski uygarlıklarının eser sahibi olan bir üçüncü büyük tarih yapan Türk boyu vardır. Bu boy Kırgızlar ile Kırgız Kazakları’dır.”

İskenderiye Kütüphanesi’ni Kim Yaktı? adlı makalede, İskenderiye Kütüphanesi’nin yakılışına ilişkin yanlış söylentileri kanıtlarla çürüten fikirlere rastlamaktayız:

“...güya adı geçen kütüphane, Hz. Ömer’in emri ile Amr bin-As tarafından yakılmıştır.”

(...)

“Halbuki bu konuda daha ciddi kaynaklar var olup, adı geçen söylentinin kesinlikle asılsız olduğu kanıtlanmıştır.” (...) “Elde, Batı’nın ve Doğu’nun kayıtları ve belgeleri olduğu halde Şibli Numanî kesin olarak kanıtıyor ki Hz. Ömer İskenderiye’yi fethetmeden önce İskenderiye Kütüphanesi yakılıp kül edilmişti. Bu konuda Fransız bilim adamı Renan’ın da farklı bir düşüncesi olmuştur. Renan, adı geçen kütüphanenin bilâhare Haçlı Seferleri’nde Avrupalılar tarafından yakıldığını kanıtıyor.”

İran’daki Misyonerler adlı makalede, misyoner problemi ve misyonerlerin İran’daki faaliyetleri hakkında bilgi verilmektedir:

“Bugün yeryüzünün birçok yerinde güvende yaşamak isteyen halkın başına gelen belalardan biri de misyoner problemidir.”

“Gariptir! Bu ruhban topluluğu, kendi devletlerinin gözünde onaylanmış zararlarından ötürü bilhassa Fransa’dan kovuldukları ve atıldıkları halde Doğu’da, örneğin Türkiye’de ve İran’da, yine aynı devlet tarafından elden geldiğince korunurlar. Acaba bunun anlamı nedir? Böyle değil midir?..”

“...Gelelim asıl konuya: Acaba Amerikalı misyonerlerin İran’da ne işleri var? Bunlar, büyük bir dernek oluşturarak 1856 yılından beri Urmiye’yi kendi işlerine, daha

doğrusu entrikalarına merkez edinmişlerdir. Amaçla, güya Nasturî ve Ermeni inancında olanları Protestan etmiş!”

“Bu kadar yüzyıldan beri Müslümanlar için İran’ın kendisi, iki ya da üç ilkokul âciz kalmışken, adı geçen misyoner derneği 40 kadar köy okulu açılışından başka Urmiye civarındaki Sir köyünde yerlilerden Protestan keşişleri yetiştirmek için bir din okulu (lise) ve Urmiye’de kızların terbiye ve öğrenimlerine mahsus lise açmaya başarılı olmuştur.”

Ali Bey Hüseyinzâde, Zamanımızın Ömer Hayyamı adlı makalesinde, Türk şair Mehmet Eşref’i çağdaş Ömer Hayyam olarak görerek onun Deccal adlı şiir kitabından dize örnekleri sunmuştur:

“...Karşımda Deccal unvanlı ve h. 1320 yılında Mısır’da yayınlanmış bir kitap duruyor. Başlığının üst yerinde Eşref’in adı ile bir yerde:

Almayan çakmaz, alan hal-i dostluklardır bunu

Bir alan, bir almayan adam pişmandır bunu

gibi garip bir beyti görünce zannettim ki kitap hem okumaya hem de okunması halkımıza tavsiye edilmeye uygundur.”

“Şairi bazı edepsiz kişiler eğer incitmeseydi, o böyle birşeyi asla yazmayacaktı. Onu sorgudan sorguya, hapisten hapse sürükleyenler aleyhinde yalan ve iftiradan ibaret bir takım asılsız haberler düzenleyenler olmasaydı, Deccal da şüphesiz ortaya çıkmayacaktı.”

“...Manzum kıt’alar genellikle rubâîlerdir. Kitap şöyle başlıyor:

Niyeti halis oldukça kişinin

Hayır olur akıbeti her işinin.”

“Eşref, İstanbul gazetelerinin çok defa yalanlarla dolu olduğunu hicvederek diyor ki:

Şifre bizde gazete tecrübedir miftâhı,

Dikkat et sözlerime cümle mebâhiste oku.

Bilmek istersen eğer sıhhatini birşeyin,

Vak'anın aksini evrâk-ı havâdiste oku.”

Ermeni Yurttaşlarımıza Tavsiye ve Hatırlatmamız adlı makalede, Hayat Gazetesi'nin daima barışçı bir çizgide olduğu ifade edildikten sonra Ermeniler'e kardeşlik ve karşılıklı güven mesajı verilmektedir:

“...Bizim amacımızın barışseverlik olduğunu daha yayın yaşamımıza başladığımız ilk günlerinde açıklamıştık. Gazetemizin ilk sayısı barışsever düşünceleri ileri sürerek başladı.”

“...Biz ise nifak ve bozuşmadan korkuyoruz! Nifak ve bozuşma değil midir ki sizlerle bizler arasında bu kadar kan dökülmesine neden oldu?!” (...)

“...Gayret yuttaşlar, gayret!.. Çalışalım ki Bakü ve Erivan olayları gibi çirkin şeyler akıldan çıksın hatta tarih sayfamızdan bile silinsin!

Bilime, uygarlığa, gelişme ve yükselmeye çalışalım; zamanımızı yok etmeyelim. Çünkü yol uzundur, yokuştur, arızalıdır!..”

Boş Hayal adlı makalede, İspanya'dan gönderilen politik içerikli bir mektubun yarattığı olumsuz sansasyon dile getirilmektedir:

“Russkiy Gazetesi'ne (23 Ağustos tarihli ve 232 sayılı) İspanya'nın Segovay adlı kentinden, güya bir Osmanlı Müslümanı tarafından Rus diliyle ahmakça ve imza yanlışlarıyla dolu, imzasız bir mektup gönderilmiştir. Mektubun başlangıcında Fransızca bir ibare vardır:

Yenilerek rezil olan Rusya'nın Portsmut'ta tahliye eden bir barış antlaşmasını imzaladığı zaman, ona hitaben Türkiye'nin dediği sözlerdir.

İmza yerine de şöyle yazılmıştır:

İntikam alan Müslüman Türkiye'nin sesi.

Mektup, Rusya'ya karşı kin ve düşmanlığın ve savaştaki başarısızlıktan dolayı anlamsız bir sevinmenin etkisiyle yazılmıştır.”

“Russkiy Gazetesi diyor ki:

Eğer bu mektupta ifade ve beyan olunan duygular gerçekten Osmanlı Türkleri'nin hislerine tercüman ise, o halde bu günlerde Kafkasya memleketinde Müslüman arasında görünen adı geçen duyguların hareketiyle bir derece açıklamak

olabilir. Bu hareket, Ermeniler’i katletmekle başlayarak şu anda da bütün Hristiyanlar’ı tehdit altına alır.”

Türk Dilini Öğrenmenin Yararı adlı makalede, İngiliz gazeteci Wills’e ait olan ve aynı başlığı taşıyan makale yoluyla Türk dilinin İngilizler’e niçin öğretilmesi gerektiği üzerinde ortaya atılan görüşler yer alır:

“...eminim ki Türk yazarlarının eserlerinin güzellerinden seçilen parçalardan oluşmuş bir seçki, Türkçe öğrenen öğrenciyi memnun edeceği gibi böyle bir cilt, halkımızın da dikkatini çeker. Çünkü toplumumuz, görüp anlayacaktır ki Türkler’de güzel tarihçiler, şairler, öykücüler, dram yazarlar, gazete yazarları vardır. Eserlerinde tarih, edebiyat ve politika heveslileri için kesinlikle bir çekicilik vardır...”

Bundan Sonra Ne Etmeli? adlı makalede Bakü’de yaşanan gerginlikten ve alınması gereken asayiş önlemlerinden bahsedilir:

“Kent iki kısma, Ermeni ve Müslüman mahalleleri adı ile iki kısma ayrılmıştır. Canını, yaşamını tehlikeye atmadan ne bir Müslüman Ermeni mahallesine gidebiliyor ne de bir Ermeni bu tarafa ayak basıyordu. Gece ya da gündüz kimse askersiz ve korumasız bir yere gidemiyordu.”

“Allah için bu hallere, bu günlerde son verilmek üzeredir. ...Ancak bundan sonra tekrarına engel olmak ve sürekli olarak engelleyebilmek için ne etmelidir? ...”

“Binaenaleyh, ne etmeli sorusuna verilecek yanıtlarımızın başlıcası ulus ve milliyet taraftarlığı etmeyerek insanlık ve ülke mutluluğu adına gerçekten, iyilikten asla ayrılmamalı, onu yalan ve iftiralarla kaplamamalıyız. Çünkü iftira, kalpleri yaralayarak hançer ve kurşun izlerinden çok, iki taraf arasında bazı düşmanlıkların doğmasına ve artmasına neden oluyor. (...)”

Yalanların Karşılığı adlı makalede, birkaç Ermeni gazetecinin Hayat Gazetesi sütunlarında yer almayan fikirleri basın aracılığıyla yanlış bir şekilde duyurması anlatılır:

“Bunların amaçları ve niyetleri, bir taraftan anlatıldığı üzere Rusları şaşırtmak, Rus ile Müslüman arasına düşmanlık sokmak; bir taraftan da gazetemizi kapattırarak doğrunun ve gerçeğin, harcanan aydınlığın Müslümanlar arasında yayılma aracı olan

gazete gibi bir nimetten halkı mahrum etmek ve sonra da bundan türeyen karanlığın içinde, istedikleri fesatlıkları uygulamaktır. (...)

Bakü'deki kitap satıcılarının azlığı ve ciddiyetsizliklerinden başka yapması gerekenler hakkında ileri sürülen düşünceler Uyanık Esnaflarımıza Sesleniş adlı makalede kaleme alınmıştır:

“...Ancak kitap satan esnafımız hiç yok... Gerçekten de ötede beride, örneğin Bazarnaya Sokak'ta bir-iki sahaf var... Fakat bunların sattığı şeyler genellikle taş basması ve İran ürünü eski kitaplardır. İslâm âleminin kültürel gelişimine işaret eden kitaplardan eser yoktur.”

“...Her ne suretle olursa olsun kentimizde yeni modaaya uygun bir-iki Müslüman kitap mağazalarının açılması gereklidir. Kitapçılar Ermeni ve Rus kitap satıcılarından örnek alıp Petersburg, Berlin, Leipzig, Lahey, Paris, İstanbul, Tahran, İskenderiye, Kahire, Bombay vs. kitap ticaret merkezlerindeki firmalarla irtibat kurarak Bakü ve bütün Kafkasya Müslümanları'nın yeni eğitim ihtiyaçlarına uygun kitaplar getirsinler...”

(...)

Özgürlük adlı makalede bu kavram üzerinde duruluyor ve onun için yapılan mücadeleler anlatılıyor:

“Özgürlük! O nasıl kuvvettir ki, onu anmak bile insanın içinin açılmasına ve kalbin mutlu olmasına neden oluyor. Zihinleri, düşünceleri, hayalleri, insanlığın bütün ruh ve maneviyatını yüceliklere sevk ediyor!...”

“...O nasıl kuvvettir ki, onun uğrunda nice düşünceler, zekâlar, büyük dehalar, Dostoyevski'ler, Çernişevski'ler hapislerde, gurbetlerde ve sürgünlerde, Sibiryâ çöllerinin her türlü ıstırabında yaşayarak sıkıntıyı ve eziyeti kabul ettiler.”

Mübârek Ramazan ve Özgürlük adlı makalede bir tebrik demeti sunuluyor:

“Bugün Ramazan Bayramı'dır!... Herkes birbirinin oruç ve namazını, savm-ı salât'ının Cenâb-ı Hakk'ın kabulüne mazhar olmasını selâm ile tebrik edecektir. Biz de Ramazan'da tutulan maddî ve manevî orucun, kılınan namazın, mescitler ve camilerde dinlenen vaaz ve öğüt aracılığıyla kalplerin, Müslümanlar'ın gönüllerinin kirden, pastan, nefret ve düşmanlıktan, intikam duygusunun pasından, gizli düşmanlık kirinden temizlenerek pak ve temiz olduğunu tebrik ederiz.”

Ömer Hayyam, İran Şahı ve Amerikalı Kadın adlı makalede, Amerikalı edebiyatçı Anna Bermond't'a İran Şahı tarafından verilen nişanın nedenleri anlatılıyor:

“...Liverpool'da İngilizce yayınlanan El-Hilâl Gazetesi'nin sayısında şöyle bir habere rastladık:

Geçenlerde İran Şahı Hazretleri, Londra'da yaşayan Amerikalı bir lady'e dünyanın en eski madalyası olan Şîr ü Hûrşîd Nişânı'nı verdiler. Bu kadın, Kontes Anna Bermond'tur. Bu yaz, Ostend kentinde Şah'ın huzuruna çıkmaya nail olup, Farsça okuduğu Ömer Hayyam'ın bazı güzel şiirleriyle zât-ı şevket-i meâblarını (Şah'ı) o kadar memnun etti ki, Şah Hazretleri Tahran'a döner dönmez hemen madalyonun gönderilmesini emretti.”

Avrupalılar ve Makedonya başlıklı makalede, o dönemdeki Makedonya'nın durumu gözler önüne serilerek tanımı yapılmaktadır:

“Avrupa devletlerinin birlikte Osmanlı aleyhine hareket etmelerinin nedeni, Makedonya'daki kaos ve devrimdir. Bu kargaşa ve devrim bahanesiyle adı geçen devletler, geçen yıldan beri Makedonya'nın iç işlerine müdahale etmeye kalkıştılar. Osmanlı hükûmeti de bu müdahaleye bir miktar izin verdi. Ancak bu müdahalenin bugün gereğinden fazla olduğunu görünce engel olmaya başladı. (...)

Makedonya nedir? Osmanlı'nın kendi dilinde böyle bir ülke adı yoktur. Osmanlı Hükûmeti, bu ada sahip bir ülkeyi tanımıyor. Osmanlılar'ın bildikleri, Marmara ve Akdeniz'in Avrupa yakası olan Rumeli'nin batı tarafından Selanik, Üsküp, Manastır ve Yanya adı ile yalnız birkaç Osmanlı ili vardır.

İşte, bu birkaç Osmanlı ilinin bir kısmına Avrupalılar Makedonya diyorlar. Çünkü iki bin yıl önce Büyük İskender'in ortaya çıktığı ülkenin eski adı böyleydi...”

Ali Bey Hüseyinzâde, ikinci kez yine Makedonya sorunu üzerinde durur ve Osmanlı egemenliğinden çıkacak olan bu topraklar için hayıflanarak Makedonya ve Avrupalılar adlı makalesini kaleme alır:

“Rumeli'nin büyük bir kısmı kaybedildi. Bosna-Hersek, Tunus, Kıbrıs, Mısır ve Arabistan sırayla elden çıktı. Yunan savaşında çaresiz Osmanlı askeri mükemmel bir biçimde gelip geldiği halde yine Girit Adası kaybedildi.

Bugün sıra Makedonya'ya geldi!...”

Yeni Arkadaşımız “Kazan Muhabiri”ni Kutlarınız adlı makalede, yayın hayatına Kazan’da başlayan Nur Gazetesi ve gazeteci Seyid Giray Alkin’den övgüyle bahsediliyor:

“Birbirinin arkasından gelen dünya olaylarının çokluğundan ötürü kendimizin, yani bütün Rusya Müslümanları’nın ilerleme alanında bir adım daha attığımızı düşünmeyip bunu toplumumuza müjdelemekte gecikiyoruz. Bu ilerleme adımı, bütün Volga Müslümanları’nın, Türk ve Tatarları’nın eski başkenti olan Kazan’da, Kazan Muhabiri adı ile Sayın Seyid Giray Alkin’in çabasıyla bir önemli gazetenin dağıtımına başlamasından oluşur. Biz, Rusya İmparatorluğu’nun ve binaenaleyh bütün Rusya Müslümanları’nın da merkezi olan Petersburg’un İslâm topluluğunun çıkarlarını savunarak bir gazeteye şiddetli ihtiyacı olduğunu onayladığımızdan, Nur Gazetesi’nin o kentte doğuşunu yürekten kutlarız.”

Ali Bey Hüseyinzâde, Gence olaylarına ilişkin düşüncelerini ve Müslüman-Ermeni çekişmesinden duyduğu beklentilerini Gence ve Tiflis Olaylarına İlişkin Düşüncelerimiz adlı makalesinde şöyle ifade ediyor:

“...bugün kanıtlanan bir şey varsa o da, uygarlık konusunda en geri kalanlar, gerek Ermeni ve gerekse Müslüman Gence halklarıdır. ...hatta onlar, Erivan ve Nahçıvan haklarından bile geridirler!...”

(...)

“...Fakat Gence halkına ne denir? Böyle bir kavgayı özgürlük ve meşrutiyet verildikten, toplum vekâletiyle yönetim biçimi kabul edildikten sonra yaptılar!...”

“...Binaenaleyh Kafkasya ulusları arasındaki geçici olan bu nifak ve uyuşmazlığın sürekli bir ittifak ve birliğe dönüp, Kafkasya bölgesinin karanlıktan özgürlüğe ve selamete çıkacağına hiç şüphe edilmemelidir!...”

Rus İhtilâli’nin özelliği, Rus Toplumunun İhtilâl Yolları başlıklı makalede dile getiriliyor:

“...ulus ihtilâllerinin hepsinden daha büyük, şaşıklı ve tehlikeli olan bugünkü Rus İhtilâli, işi daha tedbirli yapıyor. Hatta değişimler, kan dökmeye bile gerek duyulmadan ve amaçlar tam başarı sağlanarak elde edildi. Rus İhtilâli, kavga edip kan

akıtmakla değil; belki kımıldamadan durmakla, hatta kanı bile damarda durdurmakla niyetine ulaşıyor. (...)”

Yine Dil Zorluğu adlı makalede, saf Türkçe sözcüklerin Arap dilinin kurallarına göre kullanılmasındaki yanlış üzerinde duruluyor:

“Kuşkusuz, Araplar Türkçe’den veya Yunanca ve Fransızca’dan aldıkları sözcükleri kendi kurallarına göre toplasalar da, bu duruma Türkler’in kesinlikle hakları olamaz. Binaenaleyh hayırlı rastlantı ve söz arası yada Farsça kural ile dîdegân (- görmüşler) gibi İstanbul’da kullanılan deyimler büyük yanılıdır. Fakat Fars sözcüğü gibi etrak (Türkler) sözcüğünü de kabul ederiz. (...)”

Petersburg’ta vuku bulan halkçı yönetim biçimiyle mutlakiyete dayalı yönetim biçimi arasındaki çekişme, Eski İran ile Eski Yunan Mücadelesi adlı makalede değerlendiriliyor:

“Eski İran ile Eski Yunan mücadelesi, bugün Rusya’nın ta göbeğinde, yani Moskova’da, merkezî bir yer olan Petersburg’da, Petersburg’un ortasında vuku bulmaktadır. Bir tarafta halk, halkçılar, insan toplulukları, toplumcular, seçkin halk kesimi, ümmet topluluğu, Eflâtun’lar, Aristo’lar!... Diğer tarafta mutlak emir, mutlakiyet, saltanat özgürlüğü, taç ve taht, büyük gösteriş, ihtişam, hükümdarlar; eski Yunan adaları ve denizi, eski İran Mazandaran Dağları. İşte iki çeşit yönetim biçiminin en eski ve köhne yuvaları! (...)”

Çeviri ve tefsir hatalarıyla ilgili görüşlere, Küçük Bir Eleştiri başlıklı makalede yer veriliyor:

“...Mevlânâ Celâlettin Rûmî gibi bir bilgili sofunun Mesnevî’sini gerçek ve doğru çeviremiyorlar.

(...)

Burada yalnızca geçmiş makalelerimizin birinde dile getirdiğimiz bir düşünceyi yeniden destekleyerek din bilimi okutulan medreselerimizin programına bir de doğa bilgisi ve matematik gibi pozitif bilimlerin konulmasını istiyoruz. Böylece bu medreselerde yetişen din adamlarımız İslâmî kitapları daha güzel açıklar ve tefsir ederler. Bu tip kusurlar yüzünden birçok ayet düzgün tefsir edilemiyor. (...)”

Rus Devrimi'nin Önemi adlı makalede, Rusya'daki değişim rüzgârları ve Müslümanların ne yapması gerektiği anlatılıyor:

“...hem Amerika'nın keşfinden hem de Fransız Devrimi'nden daha önemli ve büyük olarak gözümüzün önünde üçüncü bir olay gerçekleşmektedir... Eğer bu olaydan da habersiz kalarak kendimize pay çıkarmazsak, çöküntüye uğrayacağımız kuşkusuzdur. İşte bu kez, artık geleceğe bir istekle bakarak Rusya'daki değişim hareketlerinin nereye sürükleneceğini keşfe çalışalım: Hiç kuşkusuz bu devrim, kendi isteğinin hedefine kavuşarak ve ne olursa olsun tam bir özgürlüğü halka ihsan edecektir. Binaenaleyh bu hareketlere karşı kayıtsız kalmayalım! Genel cereyanlara kapılmamız ve katılmamız gerekir...”

İrşâd başlıklı makalede, aynı adı taşıyan gazetenin yayın hayatına başlamasına ilişkin temenniler yer alıyor:

“Bugünlerde kentimiz, iki olayın tanığı oldu. Bu olaylar, Müslümanca İrşâd ve Rusça İzvestiya Sovéta Raboçih Députatov adı ile iki yeni ve güzel gazetenin yayın hayatına başlamasından oluşmuştur .”

...Dileriz bütün çalışanlarıyla birlikte İrşâd; din, ulus ve insanlık uğrunda yılmadan çalışsın!

İrşâd'ın imtiyaz sahibi Ahmet Bey Ağayev gibi bilgili bir yayıncı olan İsa bey Aşurbeyov'a güvenimiz tamdır. (...).”

Mehmet Emin Resulzâde'nin Hafız-ı Şirazi'ye ait şiirleri Türkçe'ye çevirmesinden dolayı edilen tenkit, Eleştirisi adlı makalede dile getiriliyor:

“...Mehmet Emin Resulzâde, o büyük şaire ait güzel bir gazeli çevirerek baştan sona alt üst etmiştir. (...) Fakat Hafız şiirlerinin hiçbir biçimde alt üst edileceğini beklemezdik!... (...)

Hafız-ı Şirazi gibi bir deha şairin Dîvân'ını çeviren kişinin hiç olmazsa Hacı Seyid Azim Şirvanî ve Molla Penah Garabağı gibi güçlü şairliği olmalıdır.”

Kristof Kolomb mu Yoksa Türkler mi?! başlıklı makale Amerika'nın keşfi üzerine ortaya atılan çeşitli iddiaları gündeme taşır:

“Amerika’nın keşfinin Kristof Kolomb tarafından yapıldığı herkesçe bilinmektedir. Fakat birkaç ulusun da bu keşfi yaptıklarına dair iddiaları vardır. İtalyanlar, özellikle de Cenova halkı, Kolomb bizden olduğu ve kentimizde dünyaya geldiği için Amerika’nın keşfine ait şeref bizindir, der.İspanyalılar, bunu reddeder. Kolomb’a gemileri veren biz olduğumuz için o şeref kimsenin hakkı olamaz...Osmanlı Türkleri de biz İstanbul’u fethetmeseydik, Avrupalılar Hindistan’a farklı yollar arayıp Amerika keşfinde başarılı olamaz idiler demektedir.”

Hiciv Şairi Eşref’in Deliliği ve Türk’ün Bir İftirası başlıklı makalede şair Eşref’in Lord Kromer ve İngiltere Kralı’na çektiği telgrafın konusu üzerinde duruluyor:

“Eşref, bir delilik eseri olan ve dünyanın zalimi sözleriyle başlayan söz konusu telgrafi ile İngilizler’den ve özellikle de İngiliz Kralı’ndan, özgürlük adına gelip İzmir’i bir daha çıkmamak üzere işgal etmelerini rica ediyor.”

Abdullah Cevdet, İctihat ile Mısır’da çalışacak başlıklı makalede, İctihat Dergisi hakkında bilgi verildikten sonra Hayat Gazetesi’ne de atıfta bulunuyor:

“Bu dergi, ayda bir Abdullah Cevdet Bey’in yönetiminde yayınlanmaktadır. Derginin daha önce sekiz sayısı İsviçre’nin Cenevre kentinde çıkmaktayken, yazarlar arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklardan ötürü Mısır’a naklonularak 9. sayısı orada yayınlanmıştır. Söz konusu makalede, gazetemiz hakkında bilgi verilerek şöyle deniliyor:

Hayat, Kafkasya Müslümanları’nın acı bir uyanış feryadıdır. Çünkü kurtuluş yolu ile aralarında açılmış olan girdabın müşahadesi, onlara dehşet ve feryattan başka ne verebilir? (...)”

İngiliz şair Lord Byron’a ait şiirlerin Abdullah Cevdet Bey tarafından Türkçe’ye çevirilişi üzerine düşünceler, Türkçe İngiliz Şiirleri ve Shillion Mahpusu adlı makalede belirtiliyor:

“Bugün Türkçe’den başka bir dil bilmeyenler dahi Lord Byron gibi muazzam bir İngiliz şairinin özgürlük adına olan yapıtlarından yararlanabilirler. Çünkü o yüksek ve güzel yapıtlar, birer birer kendi ana dilimize çevirmeye başlanmıştır. (...)

Byron'un şiirlerini daha önce Rus ve Avrupa dillerinde okumuştum. Ama hiçbir zaman o büyük şiirleri, bana kendi dilimizde olduğu kadar zevkle okumamıştım. Ben, o anki lezzeti tanımlayamam!...

Byron'ın şiirlerini Türkçe okumak ne büyük nimet, ne büyük mutluluk! (...)"

Zübdet-üt Tevârih adlı makalede, Hacı Şeyh Hasan Mollazâde'nin aynı adı taşıyan eserinin konusu hakkında okuyucular aydınlatılıyor:

"...Hz. Adem'in yaratılışından başlayıp Ashâb-ı Kehf kıssaları sayfasıyla son bularak Ashâb-ı Kehf olayına kadar gelen büyük peygamberlerden bahseder. (...)"

Tiflis Ermeni ve Müslüman Görüşmelerine İlişkin Bir-İki Söz adlı makalede, iki halk arasındaki barış görüşmelerini değerlendirmektedir:

"...Müslüman temsilcilerce ileri sürülen görüşler daima anlaşılır, açık ve muayyen bir mantık dairesindeyken; Ermeniler, bunların karşılığında kendilerini kaybederek kâh sağa, kâh sola kaçıyordu. Bir gün söyledikleri sözü, ertesi gün tamamen unutup onun tersini iddia ediyorlardı. Bu, neden böyle oluyordu? Çünkü anlaşılır bir gerçek perdelenmek isteniyordu."

Milliyet ve İnsanlık adlı makale, bize milliyet kavramı dairesinde insanlığın yapması gerekenleri hatırlatır:

"Eğer bu yüzyılın ortalarında ortaya çıkan nasyonalizm, Sırp ve Bulgar uluslarının emellerine hizmet ettiyse, şu an onların modası geçmeye başlamıştır. Bugün Avrupa'nın büyük bir bölümünü tehdit etmeye başlayan sosyalizm ve enternasyonalizm, ulusal yönetim biçimine değil, özgür insanlığa uygundur!...İslâmiyet'in gayesi ise özgür insanlıktır. Çünkü İslâmiyet, millet ve milliyet tanımayan bir dindir. (...)Yükselin! Komşular, yükselin! Dar bir milliyet ve nasyonalizm dairesinden dışarı çıkınız!...Ulusunuzun bireylerini alçaltmayınız..."

Molla Nesreddin ve Debistan adlı makalede, Molla Nesreddin Gazetesi ve Debistan Dergisi hakkında bilgi veriliyor:

"Molla Nesreddin'in mizahî makaleleri, lâtifeleri ve hicviyeleri de yapılan resimlerden geri kalmıyor. Bunların büyük beceriyle yazıldıkları açıktır..."

Debistan Dergisi'ne gelince, bunun toplumumuz hakkındaki düşünce ve arzusu, Molla Nesreddin'in gayeleriyle aynıdır.

...Debistan, çocuklara mahsus iki haftada bir Bakü'de yayınlanan resimli ve Türkçe bir dergidir.”

Rusya Meclisi'nin toplanması, Ali Bey Hüseyinzâde'ye göre bir takım beklentileri beraberinde getirmiştir. O, Büyük Olay adlı makalesinde düşüncelerini şöyle ifade ediyor:

“Devlet Duması ve Rusya Meclisi toplanıyor deyip geçmeyelim. Mesele, onların toplanmasında değil; mesele, toplanan o mecliste ulus hukuku ve toplum özgürlüğü taraftarı olan Demokrat Parti üyelerinin galibiyetinde ve oy almasındadır...”

Çeşitli Bahanelerle Adam Öldürmek başlıklı makalede, Rus Devlet Duması'nın idam cezasını kaldırmasına ilişkin düşüncelere yer veriliyor:

“Devlet Duması denilen bu büyük bilinç sahibi topluluk bugünlerde devletten istenilen şeyler arasında bir de idam cezasının büsbütün ve ilelebet ortadan kaldırılmasını ileri sürüyor! Rusya tarihinin parlak ve muazzam olan yeni özgürlük devri, insanlığın hatırı için suçluların genel affı ve idam cezasının büsbütün kaldırılmasıyla başlıyor! Bu noktaya dikkat ederek bu işin büyüklüğünü ve kutsallığını anlayalım! Anlayalım, çünkü anlamak, her iki-üç günde bir cinayet tanığı olan bizlere, Bakü Müslümanları'na vaciptir!...”

Ahund Ebû Turab'ın bilim hakkındaki görüşlerini, Ahund Ebû Turab Hazretleri (İlm-i Abdân) adlı makalede öğrenmekteyiz:

“Ahund hazretleri, sanırım bize ilimlerin hepsinin aynı derecede gerekli olduğunu belirtiyor:

Hem din ilimleri, şariat ve inanç, hem de matematik ve doğa bilimleri gibi cismanî ilimler! Hz. Muhammed'in düşüncesi de böyledir.”

Pesimist Bir Filozofun Ölümü başlıklı makalede, Alman filozof Hartman'ın felsefesinden bahsedilmektedir:

“...Hartman, pesimizm felsefesini kuranlardan biridir. Pesimizm nedir?

Bu felsefeye göre yaşam sürekli bir keder alanına ve ıstıraba uzanan yolun adıdır. Bu kederli yolda zevk ve lezzet bomboş bir hayaldir. Gerçek ve olumlu olan sadece kederdir. Bu kederin ve ıstırapların pençesinden kurtulmak için bir çare varsa o da yokluktur, yok olmaktır.

İşte bu düşünceleri savunan E. Hartman...”

Bakü Milletvekilleri makalesinde Ali Bey Hüseyinzâde dört tavsiye ile milletvekillerinin neler yapabileceğini ileri sürüyor:

“Ey milletvekilleri! Ulusumuz bütün ümidini şimdi sizlere bağlamıştır.

Biz insanız. Dolayısıyla herşeyden önce bütün duma ile birlikte fark gözetmeden inanç ve kavmiyet insanlığını, insanlık hukukunu savununuz.

Biz Kafkaslıyız. Kafkasya halkının kendi kendisini yönetebilmesi için gereken muhtariyeti talep ediniz.

Biz Müslamanız. Dolayısıyla kendi dinsel inancımızda, vicdan özgürlüğümüz için ne gerekiyorsa onu isteyiniz.

Biz Türk’üz. Dilimizin gelişmesine engel olan her türlü setin ve duvarın yıkılmasına yardım ediniz!

İşte bu dört noktayı aklınızdan asla çıkarmayınız!”

Hayat Gazetesi’nin kuruluş yıl dönümünde, gazetenin redaktörü olarak Ali Bey Hüseyinzâde duygu yüklü ifadeler kullanmıştır:

“7 Haziran 1906. Bugün, gazetemizin kuruluş yıl dönümüdür. Hayat, bir yaşını doldurdu. (...)

...anlıyoruz ki Hayat, fevkalâde önemli olaylar içinde yayına devam etmiştir. Bu olaylar kâh kederli, kâh sevinçli gerçekleşti.

Hayat’ın bir yıl zarfında duyduğu, gördüğü geçirdiği, bildiği ve bildirdiği, benzeri tarihte görülmemiş ve duyulmamış, büyük ve muhteşem bir biçimde gerçekleşerek devam eden bir yenilik devrinin yapıtlarından başka bir şey değildir.” (...)

Molla Nesreddin’e Teşekkür adlı makalede, Ali Bey Hüseyinzâde, resimlerinin yayınlanmasından ötürü memnuniyetini belirtiyor:

“Yaptığım bu tip resimler, bana küçük bir ün kazandırdı. (...) ...gıptayla karışık memnuniyetimin derecesini tarif edemem! (...)”

Ey Kalem adlı makalede, Ali Bey Hüseyinzâde, kaleminin görevini açıklar:

“Sevgili kalemim, bilginlerin görevleri kadar senin de çok büyük görevlerin var. (...) Ulusumuzu ve aydınlarımızı çağırmalısın. Eğer onlar, senin çağırışına aldırış etmezse feryat etmelisin. Belki bu feryat dertlerimize ilâç ola... Yoksa sen de biz de mahvolup gideriz.

Ah, kalemim! Acaba o günü görecek miyim? Sen, sevinçli ve mutlu bir şekilde bağıırıyorsun ...

Yaşasın özgürlük, batsın istibdat ve adamları!”

Ali Bey Hüseyinzâde, Rusya’daki muhafazakârlarla karşıtlarını Sola, Sola, Sol Tarafa!... başlıklı makalesinde mukayese eder:

“...Sağ taraftan sakının!... Uçurum oradadır!.. Komissarof ve Pavlof’ların saklandıkları sağ taraftan sakının! Sola! Sola! Ramişvili, Kovalivski, Şipkin, Aladin, Anikin ve Radiçiv’lerin, Vinavor’ların gösterdikleri ve öncülük ettikleri sola!... (...)

(...)

Sağ tarafta hazırlanan uçurum, ejderha gibi ağzını açarak bütün halk ve ulusları, din ve dilleri, eğitimleri, sanatları, kazanmalarıyla birlikte yok etmeye hazır!..

Sol taraf ise Rusya’dan başka bütün insanlığı da mutlu bir yenilik ve değişim sürecine çekiyor. Bu mutluluk verici yenilik ve değişim süreci, gerçek bir yenileşme dönemi olacaktır.

(...)”

Kaf Dağı ve Simurg başlıklı makaleyle Kafkasya’da yaşayan halkların bağımsızlık uğruna verdikleri mücadele gücünden bahsediliyor:

“Kafkas halkını kulluğa ve esarete alıştırmak olmaz! Kafkasya’nın üç-dört bin yıllık tarihine indiğimizde, onu daima, kendi özgürlüğü ve bağımsızlığı için savaşımlarla görürüz! Onlar ya ölürlere ya da hicret ederler; fakat kul olmazlar! Onlar esir düşerler; fakat esaretlerinde bile kul olmayıp ağalık ederler!... Çerkez, Lezgi ve

Gürcü halkların tarihini inceleyiniz! (...) Bence Kafkasya Türkleri, Türk ırkının özgürlüğüne en düşkün olanıdır. Göçebeliği ona kabahat olarak yakıştırıyorlar. Ah!..

(...)”

Edebiyat adlı makalede, Mısır’da yayınlanan İçtihad Dergisi’nin müdürü şair Abdullah Cevdet’in Hayat Gazetesi yönetimine gönderdiği Gizli Figanlar ile İki Emel adlı kitapçıkların içeriği hakkında bilgi veriliyor:

“...Kitapçıklardan İki Emel adlı olanı, ünlü Alman şairi Schiller’in Wilhelm Tell adlı yapıtının Türkçe’ye çevirisine bir ön söz ... (...) Gizli Figanlar adlı ikinci kitapçık ise bir şiir dergisinden ibarettir. (...)

İranlı şair Firdevsî’nin Şehnâme adlı eserindeki hürriyet teması çerçevesinde Siyavuş adlı kahramanın sembolleşmesi, Hürriyet ve Firdevsî Yurdu başlıklı makaleyle ele alınıyor:

“İran’ın en büyük şahsiyeti Ebu’l-Kasım Firdevsî’dir. Onun en büyük yapıtı Şehnâme’dir. Şehnâme’nin en büyük kahramanı Siyavuş’tur; bence Siyavuş’tur. Çünkü insanlığın, adaletin ve mertliğin en parlak timsalidir o. Zulmün kararıyla Siyavuş’un başı kesildi. Kanını alıp götürdüler. Dökülen kanlar boşa gitmedi. Zira Firdevsî’nin rivayetine göre o kandan huna siyavuşan adında bir çiçek oluştu. Şimdi de o çiçek İran’ın dağlarını dolduruyor.”

Genel Grev ve Gazeteler adlı makalede, gazetelerin niçin greve gittiğine yönelik açıklamalar yapılıyor:

“Bugünlerde kentimizde siyasî tutukluları serbest bıraktırmak için vaki olan genel grev dolayısıyla gazetelerde çalışan işçiler de greve destek verdiği için birkaç gün İrşâd, Kaspi, Bakü vs. gazeteler çıkmadığı gibi Hayat da yayınlanamadı. Grevler bazen haklı olup güzel sonuçlar doğurduğu halde, çoğu kez de anlamsız ve gereksiz olabiliyor. (...).”

Ali Bey Hüseyinzâde, Veda Mektubu adlı son makalesinde, Hayat Gazetesi’nin yayın yaşamına ara vermesinin nedenlerini ve okuyucularının yapması gerekenleri dile getirir:

“...maddiyat yüzünden, bir-iki yıldır karanlıkla süratle mücadele eden Hayat, yayın hayatına ara vermek zorunda kalıyor. Bir gazeteye gereken maddiyat ise onun

parasal giderlerini kapatacak olan meblağdır. Bu meblağ, toplumun, daha doğrusu kara toplum arasında nur ve ziya taraftarı olanların çabalarıyla oluşmalıydı. Her abone, yıllık ücretini vermekte üşünmemeliydi. Sadece Hacı Zeynel Abidin ya da İsa Bey, yıllarca bir gazetenin masrafını tek başlarına karşılayamazlardı!... Toplum, bu durumu anlamalıdır. Halkımıza tavsiyemiz, Hayat'ın yayınlanmayacağı günlerde, mücadele alanında tek başına kalacak olan İrşâd Gazetesi'ne ellerinden gelen yardımı esirgememelidirler. Aksi takdirde, Allah göstermesin o gazeteden de mahrum kalırlarsa, memleketin yeniden inkılâp öncesi karanlığa gömülmesi kaçınılmaz bir sondur!...

(...)”

3. BÖLÜM

4. METİNLER

4.1. Önsöz

Türklüğe Hizmet Örneği

Ali Bey Hüseyinzâde gibi büyük bir şahsiyetin toplum hayatı, insanlık ideali, insan maneviyatı hakkındaki düşüncelerle zengin olan edebî-felsefî mirasından onun redaktörlüğünde çıkmış “Hayat Gazetesi”ndeki bir kısım eserleri seçip çözümlenmek isteyişimizin ciddi bir anlamı, derin bir özelliği vardır. O anlamı ve özelliği belirlerken dikkati ilk sırada çeken sebep, edibin kendisine yaşam gayesi edindiği Türklüğe hizmettir.

Sözün özü bu hizmet, tıp profesörü Ali Bey Hüseyinzâde'nin geçim kaynağı ve maddî sağlığı açısından gündelik işi idi. Fakat onun çağdaşları, iş arkadaşları, dostları, kalemdeşleri çok iyi biliyorlardı ki, insanlığın manevî sağlamlığı ve yükselişi, mutluluğa ulaşması, bu dahiliye doktorunu daha fazla ve mantıklı düşünmeye sevk ederek meşgul etmektedir. Onun seçtiği yol edebiyat, matbuat ve felsefeye hizmet; toplumsal perspektifi hürriyet ve millî terakki adına birliğe çağırmaktır. Kısacası, bütün bunların canı ve mayası sevgidir; yani insanlık sevgisidir!

Onu, sadece Azerbaycan'ın değil, bütün Türklüğün evlâdı olarak kabul eden ve “Türk Dünyasının Çağdaş Dede Korkut”u gibi bir derece ile onurlanmış ismi Prof. Dr. Turan Yazgan'ın, Ali Bey Hüseyinzâde hakkındaki şu sözleri tamamen doğrudur: “Hüseyinzâde Ali Bey doğduğu, yaşadığı, çalıştığı yerlere bakılmaksızın bütün Türk dünyasının mücahididir.”

Sevgi ve mücahit kelimelerine yalnızca ilk bakışta, bu iki kavramın birbiriyle zıt olduğunu görebiliriz.

Dikkate alındığında, anlam bilimsel açıdan “cihat”, “mücahit”, “cehd” sözcüklerinin asıl yorumu, “din yolunda mücadele” ya da “dinsel mücadele”dir. Fakat Ali Bey Hüseyinzâde'yi bu anlamlardan değil, “mücahit” sözcüğünün taşıdığı daha önemli ve büyük anlamda; “meslek, vatan ve hürriyet yolunda mücadele eden kişi” anlamlarında mücahit kabul etmek gerekir.

Hüseyinzâde, insanlığa sunulan meşhur dinlerin tarihini öğrendikten sonra şu karara varır: İtikat meselesinde en iyi yol dayanıklı olmak ve dinlere karşı toleranslı münasebet beslemek olmalıdır. Oadaki bu anlayışı “Bırak bu dünya daima rahat, mamur ve şen olsun” diyen Zerdüş; “Kavgadan felaket ve azap, barıştan ise zenginlik ve emniyet doğar” diyen Katran Tebrizî gibi büyükler oluşturmuştur. “Yaşamın asıl anlamı şevkat ve sevgidir”, “İdealsiz kurtuluş yolu yersiz ümit...”, “İttihat (birlik oluşturmak)! İşte en büyük ideal”, “Hepimiz güneşin bir zerresiyiz ve bir ana besleyicisiyiz. Ayıramaz bizleri İncil, Kur’an” diyen genç kalem arkadaşları Hâdi, Câvid, ve Şâik kuvvetlendirmişti.

Böyle bir akidenin sahibi 1880’li yıllarda, Petersburg Üniversitesi’nde okurken Genç Halkçılar Teşkilâtı ile ilişkide bulunduğunu saklamıyordu. Çünkü bu, onun gençlik yanılgısıydı. Daha sonra yaptığı açıklamalardan öğreniyoruz ki bu akideyi o, babası Ahund Ahmed Salyanî ile ateist Mirzâ Feth Ali Ahundzâde’nin münakaşaları döneminde seçmiştir. Fakat bu kararı kısa süreli olmuştur. Genç Ali Bey görmüştür ki, İ. Rüstembeyov gibi aydınlar Mirzâ Feth Ali’yi “dinsiz” olarak adlandırır ve onun “adı anıldığında yüzlerini ekşitirler.”

Hüseyinzâde Ali Bey, görüşlerinin radikal mevkiden uzaklaşmasına sebep olan ciddi tahriklerden birini 1905’te “Hayat Gazetesi”nde şöyle açıklamıştı: “Petersburg’ta öğrenciler devletten birçok şeyler talep ediyordu. (...) Eğitim Bakanı Delyanov, üniversiteye gelerek etrafına toplanan öğrencilere dedi ki: “Devletin üç-dört milyon askeri var! Siz iki-üç öğrenci ile ne yapabilirsiniz?”

Bu soru, onu yeniden düşüncelere dalmaya sevk etmişti. Babasının Mirzâ Feth Ali ile münakaşası, onu dinsizlikle kınaması ve Türk halklarının tarihini öğrenmek fikri sık sık aklına geliyordu. Ali Bey’e onun olumlu ve güçlü etkisi, ihtimaldir ki, esasen Türkler’in tarihi, edebiyatı, eski manevî abideleri, dinsel inançları hususundaki eseri aracılığı ile olmuştu. Tamamı on yedi sayfadan ibaret ve tamamlanmamış bir el yazması eser olan kitabın adı “Târih-i Edebiyat-ı Türkî”dir. Bizde bu fikri uyandıran söz konusu eserin, meselâ, Türkoloji ile ilgili bahisleri şunlardır: “Türk Kabilelerinin Başlıcaları”, “Eski Türkler’in Yazısı”, “Uygurlar”, “Türkler’in İslâmiyet’i Kabulü”, “Kutadgu Bilig”, “Çağatay Edebiyatı’nın Altın Asrı”, “Ali Şir Nevâî” vs.

Ali Bey'in düşüncelerinde İslâm'a, Türklüğe, Rusya, Doğu ve Batı'ya ilişkiler açısından yıllar boyu süren geçiş; onun "Hayat", "İrşâd", "Füyûzât", "Terakki" vs. basın ve yayın organlarında çıkmış roman, makale ve hikâyelerinde aksini bulmuştur.

Doğu halklarının, binaenaleyh kendi halkının tarihine, edebiyat, felsefe, mitoloji, dil ve tıbbına dair zengin öğrenmeler sisteminde iki alana, o, özel dikkati çeker: "Türklüğün tarihi, bir de dil ve edebiyatta Türkçülük!" Sonuçta, Rus çarizminin inkılâpçılara ve öğrenci hareketlerine karşı insafsızca güç kullanması, Delyanov'un hatırlattığımız sözleri, ayrıca Türkiye'de Sultan Abdülhamit istibdatının tanığı olması, Ali Bey Hüseyinzâde'nin hizmet ettiği ideolojiden uzaklaşmasında halledici etkenler olmuştur.

Ali Bey Hüseyinzâde'nin yaşamına, dünya görüşünün gelişmesine ait en güzel yapıtlarından birini yazan ünlü Tatar ulusal bağımsızlık mücahidi Yusuf Akçura, "Türk Yurdu Dergisi"nde onun özelliklerini şu şekilde hatırlamaktadır: "...onun okulumuza gelişi kokulu bir Avrupa medenîsinin esmesi gibi oldu. Talebesinin çoğu Anadolu ve Rumeli'nin uzak ve karanlık vilâyetlerinden toplanmış bu okulda Ali Bey, bir kuzeyin aydınlığı gibi parladı. Yunan ve Latin edebiyatlarına aşina olmakla birlikte Alman, Rus ve İngiliz edebiyatçıları epey okumuş ve Doğu edebiyatına şarkşinaslar gözüyle vakıf olmuştu. Üstelik ressamdı. (...) Ali Bey, İstanbul Tıp Mektebi'ne Batı'yı tanıtmakta profesörlerden daha çok hizmet etti."

Arkadaşlarından Abdullah Cevdet Bey, daha ileri giderek şöyle yazar: "Ali Bey, sakin ve düşünür hali ile, esrarengiz bazı durumları ile üzerimizde bir peygamber etkisi bırakırdı. Evet, O bir Allah elçisiydi." Ali Bey'i "Rönesans'ın büyük düşünürleri ile birlikte" düşünen İsmail Hakkı Baltacıoğlu da Yeni Adam Dergisi'nde onu "Hezarfen" bir kafa, uyumlu bir ruh" sahibi diye adlandırmıştır.

"Türkçülüğün Esasları" monografisinin yazarı Ziya Gökalp, öğrencilik arkadaşı hakkında diğer önemli bir gerçeği kaydeder: "...Hüseyinzâde Ali Bey, Rusya'daki milliyetçilik akımlarının etkisiyle Türkçü olmuştu. Bilhassa kolejde iken Gürcü gençlerinden son derece milliyetperver olan bir arkadaşı ona milliyetçilik aşkını aşılarmıştı."

Sultan Abdülhamit'in son döneminde İstanbul'da, Türkçülük akımı yeniden uyanmaya başladığında Ali Bey, Tıp Mektebi'nde "Türkçülük esasları"nı anlatıyordu. "Turan" adlı manzumesi, Panturanizm idealinin ilk defa ortaya çıkışıydı.

1900 yılı, iki ayrı yüzyılın yol ayrımıdır. Ali Bey, İstanbul Üniversitesi'nde ders anlatsa da, faaliyetinin birinci çizgisi yine edebiyat ve felsefedir. O, Sakyamuni, Sâdi, Fuzûlî, Tolstoy gibi klâsikleri; Alman düşünürlerden Kant, Fischer, Hartman ve diğerlerini öğreniyordu. Şiir ve nesirde, eleştiri ve gazetecilikte olduğu gibi estetik çeviri alanında da romantik eserlere üstünlük veriyordu. F. Bodenşad'ın Ö. Hayyam hakkındaki Almanca eserinin, şairin birkaç rubaîsinin; V. Goethe'nin "Faust"undan bir parçanın, 18. yüzyıl Rus klâsiği Derjavin'den bir manzumenin çevirisini yapmıştı.

Ali Bey Hüseyinzâde'nin siyaset alanında işi artmaktaydı. Bu iş, Rusya'dakinden hayli farklıydı. Orada o, öğrenci hareketinin basit bir katılımcısıydı. Türkiye'de ve Azerbaycan'da ise Doğu zulmünün, "Lekeli Asyacılık"ın (N. G. Çernişevski) timsali olan Sultan Abdülhamit ve Şah Muhammed Ali yönetim biçimlerine karşı çevrilmiş ihtilâlcî hareketin önderlerinden biri olmaktaydı. 1889 yılında Ali Bey; yazar, gazeteci, "Ramazan Bahçesi" adlı dergi ile "Türk Gazetesi"nin sahibi olan Abdullah Cevdet, İbrahim Temo, İshak Sükûtî ve diğer Türk aydınları ile birlikte İttihat ve Terakki Partisi'ni kurmuşlardır.

Yüzyılın sonlarında Ali Bey, artık bu partinin politik ve kültürel planlarının hayata geçirilmesi yolunda çalışan etkin üyelerinden birisi olur. 1903 yılında vatanına dönerek ittihatçıların kararı ile üzerine aldığı görevlerden bir kısmını bir süre illegal kabul eder. Bir kısmını ise artık hayata geçirmeye başlar. T. Z. Tunaya ve A. Kuran, "Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti"nin 1906 yılında Kafkasya'ya yazdıkları mektuplarının metnini yayınladılar. Onlardan "Kafkasya'daki Müslüman Kardeşlerimize" hitabı ile başlanılan, üslup olarak sadeleştirdiğimiz mektupta "terakki ve ittihatçılar" Kafkasyalı fikirdaşlarından mektup aldıklarını yazarak sevinçle şunları bildiriyorlardı: "Hukuk-i İslâmiye ve millîyenin müdafaası için Kafkasya'nın her köşesinde dinsel ve siyasal dernekler oluşturduğunuz, alâkalarımızı kuvvetlendirmek için Avrupa'ya vekiller göndermek düşüncesinde olduğunuzu hep birlikte alkışladık." Mektupta sekiz maddelik emir ve tavsiye de verilmekteydi: "Kafkasya'da, hatta bütün Rusya'da olan Müslümanlar'ın bir noktada birleşmesine, her bir kasabada gizli örgüt

oluşturulmasına çalışın. Para temin etmelisiniz. Örgütünüzün liderlerinin adlarını gizleyin, Rusya hükümetine karşı baş kaldırmış isyandan şimdilik uzak olun; düşmanınız olan ve sizin Rus boyunduruğu altından kurtulmanıza başlıca engellerden biri olan Ermeniler'i zayıf bırakmak için muntazam bir program düzenleyin." (A. Kuran, İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki; T. Z. Tunaya, Türkiye'de Siyasî Partiler).

Ciddi mi ciddi, zor mu zor, hatalı mı hatalı olan bu emirleri, aydın yurttaşlarının yardımı ile beraber ulusal burjuva temsilcilerinin maddî ve siyasî çalışmaları ile gerçekleştirmek lâzımdı. Bu amaçla Ali Bey, ilk önce hayırseverlikle ünlenmiş Hacı Zeynel Abidin Tağiyef ile konuşarak bir fikre sahip oldu. Sonra o, Azerbaycan aydınları arasında derin ve çok yönlü bilgiyi, yurtseverliği, fedakârlığı ile tanınan Ahmet Ağaoğlu ve Ali Merdan Bey Topçubaşov ile, yerli din adamları arasında millî duyguları, Doğu tarihine, İslâmşinaslığa yönelenleri ile, din adamları içerisinde tanınmış Ahund Ebu Turab ve diğerleriyle sıkı ilişki kurdu.

7 Haziran 1905 yılında Ahmet Ağaoğlu ile birlikte Hayat Gazetesi'nin yöneticisi olan Ali Bey, bir süre sonra A. Ağaoğlu İrşâd Gazetesi'ni çıkarmaya başladığında "Hayat"ı tek başına yönetti.

Ali Bey, "İrşâd"ın yayına başlaması münasebetiyle şu kanaate varıyordu: "Bu derece önemli bir olay bizim şehrimiz için (...) Ekinçi Gazetesi'nin ortaya çıkması" idi. "İrşâd"ın "her hususta yardımcı" olduğunu, onun "din, millet ve insanlık yolunda çaba ve gayret" sarf edeceğine kuvvetle inandığını bildiren "Hayat" yöneticisi, okuyuculardan bir gerçeği de saklamıyordu. "İrşâd" ile "Hayat" düşüncelerinde çok defa anlaşmazlık olacaktır. Halkımız, asla ve asla bu anlaşmazlığı ayrılığa, uyuşmazlığa dayandırmasin! (...) Kalben "Hayat"ın "İrşâd"la birleşmiş ve anlaşmış bulunduğu kimse şüphe etmesin!" (Hayat Gazetesi, 19 Aralık 1905, S. 12).

Yöneticileri, "Hayat"ın yönünü, gazetenin ilk sayısında verdikleri slogan ile formüle etmişlerdi.

"Hayat"ın bu hareket çizgisini, içindekilerini, gazetenin olumlu ve yararlı işini beğenip kabul eden; ona makale, estetik eser vs. yazıları gönderen yazarlar heyetinde M. E. Sabir, C. Memmedguluzâde, N. Nerimanov, M. Hâdi, M. E. Resulzâde, F.

Köçerli, A. Şaik, E.Hakverdiyev, Ü. Hacıbeyov gibi meşhur kalem ehlinin olması, “Hayat” a yakınlığı apaçık gösteriyordu.

Aralarında, esasen düşünce ve gaye ayrılığı, hatta ciddi kalem kavgası da vardı. “Bize hangi ilimler lâzımdır?; dil, din vs. meselelerinde düşünce farklılığı Ali Bey Hüseyinzâde, C. Memmedguluzâde, M. E. Sabir, N. Nerimanov, Ö. Faik Nemanzâde, M. Hâdi, F. Köçerli, N. Nerimanov, M. Mahmutbeyov, Ü. Hacıbeyli, E. Kemal, İ. Tahir vb. yazarların münakaşa yolu ile yayınladıkları makale ve şiirlerde açıkça görülüyordu.

Gerek o zaman, gerekse daha sonraları münakaşalara çoğu kez basında “dil zorluğu”, “ilâhiyat ile sosyoloji” arasında anlaşmazlık doğuruyordu. Zira bu yaklaşım, tartışma götüren sebeplerden sadece birine sosyal karakter ve ideolojik konulara yönelik ilişkilendirilebilir. Gerçekten de 1905 ve 1907 yılları, bazen hatta birbirine ters özellik kazandığı dönem idi. Hükûmet, 17 Ekim Bildirisi’ni ilân ettiğinde yazdığı” Hürriyet” adlı makalesi ile o, Rusya’daki yüzlerce ideolog gibi sahte bağımsızlığı alkışlamıştı. Bizim romantik düşünürlerimiz gibi Ali Bey de “ne etmeli?” sorusuna mücadeleci ruhla yanıt vererek, bazen açıkça hiddetli bir pozisyon alıyordu. 1906 yılının Temmuz ayında “Sola, Sola, Sol Tarafa!...” adlı makalesinde o, Rusya’da anarşizmin hüküm sürdüğünü, halk kitlelerinin sabrının tükendiğini, ulusal kine “şeytan”ın (çarizmin!) sebep olduğunu yazmıştı. “Füyûzât Gazetesi”nde çıkan “Kırmızı Karanlıklar İçinde Yeşil Işıklar” makalesinden şunu da öğrenmekteyiz: Ali Bey Hüseyinzâde, Türk İnkılâbı’nı “işin içinde olan birisi” gibi birkaç ay önceden bekliyormuş.

Lakin edibimiz şuna inanıyordu: “Bizim milletimizde doğal bir yetenek, geçmişteki uygarlığımızdan bize irsî olarak geçen büyük bir yetenek var. Fakat bizim Azarbaycanlılar’da genellikle Türkçe konuşan diğer kardeşlerimizde ırksal ve ulusal mazileri hakkında az çok geniş bir hayal kurmadan büyük işe başlamak, amaca ulaşmak olanaksızdır.”

Böylece Ali Bey, “Türk kavimlerinin bir bütün, bir birlik oluşturduklarını tarih bilimi kapsamında göstermek için herkesten önce sorumluluk kabul ederek ve bu amaca uygun olarak 1905’te “Türkler Kimdir ve Kimlerden İbaretir?” makalesini yazıp “Hayat Gazetesi”nin 4. sayısından başlayarak bölüm bölüm yayınlamıştır.

Makalenin yazılış gayesini yazar şöyle açıklar: “Gazetemiz Türkçe bir Müslüman gazetesi olduğu her sayısının başında anılmaktadır. “Türkçe” ve

“Bir taraftan tarihin gösterdiği yöntemle önceden Türk iken bilahare Türkçe’yi tamamen unutup başka dillerle konuşan kavimler var olduğu gibi, diğer taraftan da kendi eski dillerini terk edip Türkçe konuşmaya başlayan ve bu suretle içimize karışıp bizlerden sayılan başka kavimler de vardır” ifadeleri eserin dikkat çeken bilimsel iddialarından biridir.

Ali Bey Hüseyinzâde, bazı Türkologların “Tatar” ve “Türk” tabirlerini tamamen aynı anlamda düşünmelerini açık bir yanlışlık sayar. Özellikle Fransız yazarların bir kısmı Moğol, Tunguz, Tibet, Türk vs.in hepsine “Tatar” diyerek hataya düşerler. “Tarih göstermiştir ki, ne Tatar denilen Moğollar Tien-Şan Dağları’ndan bu tarafa göç etmişler ve ne de Rusya ve Sibiryah sahralarındaki Türkler Tatar’dır. Bilâkis bunlar, Türkler’in en fazla Türk olanlarıdır. Böyle meselelerdeki yanlışlıklara başlıca sebep Slavlar olmuştur. Çünkü onlar, Cengiz Han’ın askerlerinin büyük bir kısmının Türk olduğunu anlamayıp, ancak askerinin ordu komutanlarını dikkat çekmişler. Halbuki fethedilen arazinin diyar-ı ahalisi zaten en eski Türk, bu toprakları fetheden askerler Türk, bu nesilleri takip eden mücahitler Türk, Cengiz Han’ın kendisi Türk, Türk’ün bir dönem tarihine adını ve ününü salan Özbek Türkleri’nden Cuci gibi Türk oğlu Türk idiler. Cengiz Han’ın, devletinde Moğollar’ın değil, Uygurlar’ın yani eski Türkler’in yazılarını ve dillerini kabul ettiği herkes tarafından bilinen bir durumdur.”

Ali Bey, komşu kavimler tarafından yanlışlıkla “Tatar” adı verilen Kafkasya Türkleri’nin birleşimine şunları da dahil eder: “Kafkasya Dağları’nın güneyinden yaşayan Azerbaycan Türkleri (Şirvanlı, Bakülü, Karabağlı, Genceli, Erivanlı vs.den ibaret) ve bu sıradağların kuzeyindeki Nogay, Bulgar, bir kısmı Lezgiler’e karışan Kalmuk ve adeta Çerkezleşmiş bulunan Kabartay Türkleri.

İncelemenin önemli parçalarından biri, Türk sözünün kökeni ve tarihine ilişkindir. Ali Bey, Türkiye’de herkesin Ruslar’a “Moskof” dediği gibi Rus halkı arasında da Osmanlılar’a “Türk” sözcüğünden yanlışlıkla “Turok” veya “Turkî” olarak söylendiğini yazar. Bazı Alman bilim adamları ise “Türk” adını, yukarıda saydığımız Türk kavimlerine ait ederek, Osmanlı Türkleri’ne “Türk” yahut “Turok” adı verilmesini teklif ederler. Her iki düşünceyi de makbul saymayan Ali Bey, kendi görüşünü şöyle açıklar: “Bugün Türk kavimlerinin hepsi, Osmanlılar gibi Arap, Fars vs. nin ırksal ve

“Bir taraftan tarihin gösterdiği yöntemle önceden Türk iken bilahare Türkçe’yi tamamen unutup başka dillerle konuşan kavimler var olduğu gibi, diğer taraftan da kendi eski dillerini terk edip Türkçe konuşmaya başlayan ve bu suretle içimize karışıp bizlerden sayılan başka kavimler de vardır” ifadeleri eserin dikkat çeken bilimsel iddialarından biridir.

Ali Bey Hüseyinzâde, bazı Türkologların “Tatar” ve “Türk” tabirlerini tamamen aynı anlamda düşünmelerini açık bir yanlışlık sayar. Özellikle Fransız yazarların bir kısmı Moğol, Tunguz, Tibet, Türk vs.in hepsine “Tatar” diyerek hataya düşerler. “Tarih göstermiştir ki, ne Tatar denilen Moğollar Tien-Şan Dağları’ndan bu tarafa göç etmişler ve ne de Rusya ve Sibiryah sahralarındaki Türkler Tatar’dır. Bilâkis bunlar, Türkler’in en fazla Türk olanlarıdır. Böyle meselelerdeki yanlışlıklara başlıca sebep Slavlar olmuştur. Çünkü onlar, Cengiz Han’ın askerlerinin büyük bir kısmının Türk olduğunu anlamayıp, ancak askerinin ordu komutanlarını dikkat çekmişler. Halbuki fethedilen arazinin diyar-ı ahalisi zaten en eski Türk, bu toprakları fetheden askerler Türk, bu nesilleri takip eden mücahitler Türk, Cengiz Han’ın kendisi Türk, Türk’ün bir dönem tarihine adını ve ününü salan Özbek Türkleri’nden Cuci gibi Türk oğlu Türk idiler. Cengiz Han’ın, devletinde Moğollar’ın değil, Uygurlar’ın yani eski Türkler’in yazılarını ve dillerini kabul ettiği herkes tarafından bilinen bir durumdur.”

Ali Bey, komşu kavimler tarafından yanlışlıkla “Tatar” adı verilen Kafkasya Türkleri’nin birleşimine şunları da dahil eder: “Kafkasya Dağları’nın güneyinden yaşayan Azerbaycan Türkleri (Şirvanlı, Bakülü, Karabağlı, Genceli, Erivanlı vs.den ibaret) ve bu sıradağların kuzeyindeki Nogay, Bulgar, bir kısmı Lezgiler’e karışan Kalmuk ve adeta Çerkezleşmiş bulunan Kabartay Türkleri.

İncelemenin önemli parçalarından biri, Türk sözünün kökeni ve tarihine ilişkindir. Ali Bey, Türkiye’de herkesin Ruslar’a “Moskof” dediği gibi Rus halkı arasında da Osmanlılar’a “Türk” sözcüğünden yanlışlıkla “Turok” veya “Turkî” olarak söylendiğini yazar. Bazı Alman bilim adamları ise “Türk” adını, yukarıda saydığımız Türk kavimlerine ait ederek, Osmanlı Türkleri’ne “Türk” yahut “Turok” adı verilmesini teklif ederler. Her iki düşünceyi de makbul saymayan Ali Bey, kendi görüşünü şöyle açıklar: “Bugün Türk kavimlerinin hepsi, Osmanlılar gibi Arap, Fars vs. nin ırksal ve

dinsel etkilerine maruz kalmıştır. Maruz kalmayanlar ise yok gibidir. Olsa da Yakutlar gibi putperestlikte kalan veya Hristiyanlığı kabul eden küçük parçalardan ibarettir.”

Dil bilimciler, diller arasındaki ses, harf, sözlük, etimoloji, morfoloji benzerliklerini esas alarak onların bir kısmına “Altay” veya “Ural-Altay Dilleri” adını vermişlerdir. Bu dillerin en eskisinin Turan dili olarak ihtimal görülse de onun özelliği şimdilik lââyıkınca anlaşılmamıştır. Dil bilimcilere göre Turan dilleri altı parçaya bölünür: 1. Fin ve Ugor dilleri, ki Finlandiya’nın çeşitli lehçeleriyle Macar dili bu parçaya dahildirler. 2. Sibiryâ’da ve Kuzeyin buzlu kıyıları tarafında konuşulan çeşitli Samoyet lehçeleri. 3. Türk lehçeleri. 4. Moğol lehçeleri, ki Çin’in kuzeydoğusunda, Sibiryâ ve Rusya’nın bazı güney taraflarında konuşulmaktadır. Baykal ötesi Moğolları, Buryat, Kalmuk vs. bu gruba dahildirler. Cengiz Han’ın ordusunda bulunmuş Tatar birliklerinin lehçesi dahi bu gruba girer. 5. Mançuryalılar’ın lehçesi ki, “Tunguz” adlı kabile bu dille konuşur. 6. Japon dili, Şot ve Vinkler vs. geçerli Turan dilinin yaklaşım ve kararına öre Ural-Altay lisanlarından.

Ali Bey Hüzeyinzâde işaret eder ki, bazı bilim adamlarına göre Turan dillerine eklenenlerinin yanında “çivi yazısı ile yazılmış Akat” ya da “Sümerce” denilen eski bir dili de dahil etmek gerekir. Ayrıca eserde dünya dillerinin bir kısmını “Turani” veya “Ural-Altay” adı ile bir yere toplayan sıfatlar ve zamirler gruplandırılarak gösterilir. Burada göz önünde bulundurulmuş ilk mesele sınıflama yapılırken Arap ve Türk dillerinde kelimenin hangi biçimi almasıdır. Örneğin Arapça “kovl” (söz, sohbet) kelimesinin kökünün değişerek “kil”, “kal” gibi şekillere girdiği, harekeler başladığı halde Türkçe’nin “demek” eyleminin “de-“ kökü hiçbir zaman “du”, “da” gibi şekiller almamıştır. Bu da “bir dilin kolaylığı, sadeliği, olumluluğu noktasında elbette büyük bir özelliktir.”

Yazarın dikkat çektiği meselelerden biri de “Türk lehçe ve şivelerinden hangisinin daha fazla Türkçe olduğu”nu öğrenmektir. Böylece söz konusu lehçe ve şivelerin Turan dillerinin kurallarını ne derecede koruduğunu, başka dillerin etkisi altına ne derecede düştüğünü, ayrıca “en eski ve en saf Türkler’in kimler olduğunu” keşfetmek mümkündür. Ali Bey, bunun için Türkler’in çeşitli tarihsel dönemlerde kabul ettikleri mezheplere dair bilgi vermeye başlar.

Makalenin bu en ayrıntılı bölümü, Orhun Nehri etrafındaki eski Türk topluluklarının dini ve mezhebi, özellikle de Şamanizm inancı hakkında bilgiler içerir. Burada, eski zamanlarda esas itibariyle doğaya ve onun sırlarına tapınmadan ibaret olan şaman inancı bugün “kaba bir putperestliktir” ki kâhinlerinin şarlatanlığı sayesinde devam ettiğinden bahsedilmektedir. Son zamanlarda ise “Oğuz” diye adlandırılan Türkler ile bunlardan sonra tarih sahnesine çıkan Uygurlar’ın birçoğu, söz konusu putperestlikte uzun süre sebat etmeyerek zaman geçtikçe çeşitli dinlere inanmaya başladılar. Şamanizmi en ilk darbeye uğratan din M.Ö. Hindistan’da ortaya çıkan Budizm yahut Sakyamuni adında birinin dini olmuştu. İnsanlığın önemli bir kısmının inandığı söz konusu din, bugün Çin Moğolları ile Rusya’daki Kalmuk ve Buryatlar’ın, Moğollaşmış bir kısmı Türkler’in arasında da Lama mezhebi, Budizmin bir parçasında başka birşey değildir.”

Budizmin yayılışından sonra “Avrupa Süryanî Hristiyanları “ ortaya çıkarak Türkler ve Moğollar içinde kendi Nastûrî mezhebini yaymaya başlamışlardı. Nastûrîlik, Hristiyanlığın bir koludur. Bugün bazı Türk lehçelerinde Allah’a “çeleb” veya “çalap” karşılığının verilmesi, söz konusu devirden kalmış bir meseledir. Zira “çeleb”, Farsça “çelipa” dan ya da Arapça “selib” sözünden hatalı olarak “haç” anlamı kazanmıştır. Şimdi Anadolu’nun Kazan civarında ve Sibiry’a’nın bazı yerlerinde az sayıda bulunan Hristiyan Türkler, mezhep yüzünden başka Nasranî kavimlere karışarak milletlerini kaybetmek üzeredirler. Anadolu’da bazı kiliselerde bayram ayinini Türkçe yaparlar. Böyle bir kilise, Kazan ilçesinde de vardır. Çok şükür ki Türkler’in çoğu, epey zamandan beri artık İslâm dini ile yücelmişlerdir.

Ali Bey, Türkler’in başka dinlere “istek ve kabiliyet göstermedikleri”ni , tek tek heves duyanların ise “milliyet ve bağlı oldukları kavimleri”ni kaybederek kâh Çinli, Moğol ve Hindulara , kâh da Nasranî kabilelere karışıp kayboldukları konusunda düşüncesini şu tür izahla kuvvetlendirir: “Türkler, ancak Müslümanlığa istekli ve bağımlıydılar. İslâm dinini kabul ettikten sonra onun önemli bir direği ve sığınağı halini almışlardır.” “Türkler’in kendi kavim ve milliyetlerini koruyup bu durumu kalıcı tutmaları, fevkalade dikkat çekici ve düşünülen bir maddedir.” Bu, İslâm dinine bağlı olan Türkler’in Arapça’yı öğrenseler de, Arap medeniyeti ile ilgili olsalar da, “asla Araplaşmayı yine Türk oğlu Türk kalmaları” ile açıklanmıştır.

“Acaba bu hallere sebep nedir ?” sorusuna Ali Bey, sebebin oldukça çok ve çeşitli olduğunu anlatır:” Bunlardan birincisi, İslâm dininin güzellik ve meziyetinde gerçeklerinin çok sade ve açık, kanıt bakımından zengin olmasıdır. İkincisi ise Türkler’in fitrat ve tabiatlarında, huylarında, ahlâk ve manevî yaratılışlarının değerinde, kabiliyetinde, üstünlüğünde, onların mertliğindedir. Türkistan ile Arabistan arasında su ve hava, iklim, doğal şartlar, coğrafya vb. yönlerinden benzeyiş olduğu gibi; deveyi, atlı süvariliği, yiğitliği, göçebeliği, gelişmiş bir vatani, hürriyet ve bağımsızlığı seven Türk ve Arap arasında dahi bir yakınlık olduğu inkâr edilemez . Her iki kavmin İslâmiyet’ten önce de batıl inançlar ve tarihsel durum noktalarında bir benzeyiş vardır: “Türkler’in Run yazısı devrindeki şaman putperestliği, Araplar’ın cahiliye dönemindeki inançlarına epeyce benzer .”

Türk ve Arap ilişkileri, birçok Türkologün eserine konu olmuştur. Bu Türkologlardan bir kısmı şunlardır: İ. Y. Krackovski, F. Kotov V. Gagar, V. Lihaçov, F. Dorohin vb.. Bu eserlerin bazısında kinli hatta düşmancasına fikir ve iddialara rastlarız. Fakat onların en iyileri tarihsel, sanatsal, dinsel gerçekleri öğrenmeye büyük yardım ederler. Saygıyla anılan böyle değerli gerçeklik, düşünce ve gayeler; Ali Bey’in eserinin eski Türkler, Kazaklar, Kırgızlar, İran-Turan İlişkileri, Siyavuş Destanı, Gazneli Sultan Mahmut vs. bölümlerinde de çöktür.

Türkler’in güzel batıl inançlarla karışmış eski tarihini onların söz konusu devirlerdeki en büyük hükümdarlarından Gazneli Sultan Mahmut gibi “sanatsever Türk”ün adı ve faaliyeti ile ilişkilendiren Ali Bey, eserinin bu yerinde İran-Turan ilişkileri ve bu ilişkilerin Firdevsî’nin “Şehnâme”sinde aksi konusunda düşüncelerini açıklar. O, “Dünyanın büyük şairi” Firdevsî’nin aslında birbiriyle mücadele eden İran ve Turan’ın Keykavus ile Afrasiyab gibi “iki kahraman”ın liderliği ile savaşlar yaptığını anarak der ki “Şehnâme’nin en şairane ve aynı zamanda acıklı bir bölümünü Siyavuş trajedisi oluşturur.” Türkler ile bir savaştan sonra Siyavuş’un babası Keykavus’tan küserek onun rakibi Afrasiyab’ın yanına gitmesi, eserde sevindirici bir tarzda anlatılır. Kızı Firengiz’in Siyavuş ile aile kurmasından mutlu olan Afrasiyab, damadını ülkenin bir bölümüne Emir olarak atar. Kısa bir sürede söz konusu ülkede öyle bir medenî gelişme gerçekleşir ki bu durum Afrasiyab’ın sarayında bile kıskançlık hissi uyandırır.

Dili gelin gibi süsleyen Tus'lu üstat şair Firdevsî'nin işe başlarken çeşitli dillerdeki kaynaklardan olayları alıntı yaptığını gösteren Ali Bey, “muktedir bir Türk tarihçisi”nin “Şehnâme” de şairane canlandırmaya bürünmüş tarihsel gerçekler olduğu hususunda fikrini yad eder. Çeşitli dillere ait kaynaklardan burada Çin tarihine dair 4. yy. kitabı, eski Hint şehnâmesi “Mahabharata”, 6. yy. Yunan tarihçisinin “Türkler’e Dair Bazı İşaretler” adlı eseri (örneğin Altay tarafından gelen Türkistan Türkleri'nin) Hosrov Huşirevan ile antlaşma yaparak Ceyhun kenarlarını ele geçirmesi misal verilir.

6. ve 11. asırlar arasındaki bu önemli tarihsel olaylar özel olarak anılır: “Orhun Nehri tarafındaki eski ve yeni Karakurum kentlerini, eski Çince Tu-kiu denilen Oğuz Türkleri kurmuşlardır. Tu-kiu ya da Türk Oğuz, Uygur, Kırgız denilen Türk kavminin esas direği!.. En eski ve saf Türkler asıl bunlardır.”

Ali Bey'in Uygur dili hakkındaki düşünceleri ise şöyledir: “Bunlar, bir çeşit eski Suriye yazısının değişmesinden dolayı çıkan bir yazı ve alfabeye mahsustur. Vambery'nin bulduğu “Kutadgu Bilig” adlı eser, bu dilde ve bu yazı ile yazılmıştır. Son 10-15 yılın yeni buluşlarına kadar, 11. yy.a ait bu kitap, Uygur ve Türk edebî eserlerinin en eskisi olarak hesap edilirdi. Uygurlar'dan çok daha eski olan “Tu-kiu”ların tarihsel durumları ancak şu son on beş-yirmi yıl zarfında bilinmeye başladı. Cengiz Han'dan sonraki Osmanlı sultanlarının ecdadı, Ertuğrul Gazi'nin babası Süleyman Şah'ın kumandası altında Horasan'dan Batı'ya doğru hareket eden Oğuz Türkleri'nin adı ile Çinliler'in Tu-kiu dedikleri en eski Oğuz Türkleri'nin adı arasındaki benzeyiş, dikkat çekici bir konudur.”

Oğuzlar hakkındaki gerçekler, 19. yy.ın sonlarından itibaren genişçe incelenerek çeşitli yayınlarda ışığa kavuşmuştur. Bu alandaki yolculuklara Rus gazeteci Yadrentsev ve akademisyen Radloff katılmıştır. Onların buldukları şehir harabeleri, büyük saray kalıntıları, mermer heykeller, ejderha ve arslan gibi minyatürler, Orhun Nehri vadisindeki yerlerde “büyük ve parlak bir eski uygarlığın varlığına işaret etmekteydi.”

Danimarkalı bilim adamı W. Thomsen, 1893 yılında “eski Türkler'in alfabelerinin keşfi ile Run yazısını bularak okumaya ve içeriğinin ne olduğunu anlamaya başarılı olmuştur.” Onun en büyük keşiflerinden biride “bütün Türk dillerine özgü olan ses uyumu” kuralına istinaden “t, r, k” ünsüzlerinin “Türk” olduğu ve adına “heykel” onurlandırılan Han'ın Türklüğünü tayin etmesidir.

Akademisyen Radloff'un inceleme yolu ile elde ettiği sonuçlar, haritalar ve resimler ise mükemmel bir dergi halinde yayınlanmıştır. Bunlar dört kısımdan oluşurlar: 1. Orhun taraflarındaki tarihten önceki eserler 2. Tu-kiu soyunun arkeolojik eserleri 3. Uygur soyunun arkeolojik eserleri 4. Moğol dönemine ait eserler.

Ali Bey, Çin tarihçilerinin de övdükleri gibi Türk kavimlerinin silah üretimi konusunda gösterdikleri becerinin ve ustalığın onlara eski atalarından kalma bir özellik olduğunu savunur. Örneğin şu an Sibiry'a'nın Yenisey kıyılarındaki Türkler, "demirci" lâkabı ile tanınırdı. Orhun Run yazılarındaki "ekin" ve "ekinci"lik sözcükleri eski Türkler'de olan "tarım"a işarettir.

Bilgehan'ın vefatına kadarki dönemi "gayet ulusal ve şairane bir tarzda aksettiren bu eski anıtlar arasında bir de Bilgehan'ın kendi milletine, yani Türklere'e hitaben vasiyetnamesi vardır ki dikkate değerdir."

Run yazılarındaki "Ongin" adlı tapınak, "Umay" ilâhesi, "sema sahibi" ve "ilâhü'l ilâhe" olan "Tanrı" vs. hakkında verilen bilgiler göstermektedir ki "eski Türkler" in ruha inançları vardı. Orhun yazıtlarına göre ruh, bir kuş biçiminde tasvir ediliyordu.

Ali Bey, Çinliler'in Tu-kiu adı ile andıkları Oğuz Türkleri'nden sonra en eski Türkler'in Kırgızlar ve Uygurlar olduğu fikrindedir. Onlar vaktiyle Budist idiler. Kaynaklarda onlara "Uygur"a ek olarak "Hungar" ve "Venger" adları da verilmiştir. Doğu Türkistan'daki "Kara Hoca"dan başka Uygur eseri olan birkaç şehir harabesi (Beşbalık vs.) vardır. Uygurlar, Cengiz Han'dan sonra yavaş yavaş Budizm ve Nasturizm'i, yazılarını terk ederek İslâmiyet'i ve Arap alfabesini kabul etmiş; hatta bunları, komşularına da yaymışlardır. Şimdi birçok Türk kabilesi "Uygur" adını taşısa da, ancak iki kavim bu adı büyük topluluk halinde korumuştur: "Tibet sınırında yaşayan "Kara Uygurlar" ile "Sarı Uygurlar", saf Türkçe'yi koruduklarından dikkate lâyıktırlar."

Hakas ve Kırgız sözcükleri arasında benzerlik gören Ali Bey, 9. yy. gezgini Ebu'l-Kasım İbn Hurdadiye'nin Mısır'da bulunmuş el yazmasında ve Şemsettin Sâmi'nin "Kâmus"unda, Hakaslar'ı "Kırgız" adı ile hatırlayarak der ki: "Daha doğrusu Kırgız yazmak icap ederdi. Çünkü Kırgız, kırlarda gezen demektir. Öteki Türk kavmi hükümdarlarına ve emirlerine oranla ün saldıkları halde Kırgız adının bu suretle

oluşması dikkat çekicidir.” Eserinde ayrıca Kazaklar, Özbekler vs. halkları, onların yaşadıkları yerleri, tarihte oynadıkları rolü, onlara özgü olan cengaverlik ve yiğitlik konularını dile getiren Ali Bey’in bütün bu halklardan Kırgızlar’a özel bir ilgisi vardır. O, şunu yazar: “Frederich Rodzen, Dünyadaki Kavimlerin Durumu adlı kitabında Pamir Dağları’nın yani dünyanın bu en yüksek yerinin kuzeyinde yaşayan Kırgızlar’ı tanımlarken haklarında der ki, milletlerin ve kavimlerin gerçek mayası bunlardır.”

Böyle abartılı bir tanımdan sonra Ali Bey, Kırgızlar konusunda şu tür sonuçlara varır: “Hiç şüphesiz, bunlar Ruslar’ın ve Avrupa’nın uygarlık dairesine dahil edilerek yeni eğitimden, müsbet ilimlerden yararlansalar ve düşüncelerinin aydınlatsalar, Rusya İmparatorluğu’nun en büyük görev sahiplerinden biri konumuna geçerler. İçlerinde Rusya yüksek okullarını büyük başarıyla bitirmiş bilim adamlarının olması sözlerimize delildir. İster İrtiş, isterse Volga nehri civarında olsun, Kırgızlar’ın tamamı Türk şivesi ile konuşurlar. Dillerindeki doğallık ve düzgünlük meşhurdur. Asla okul görmeyenlerin böyle güzelliğe, güzel konuşmaya heves ve yetenekleri en yüksek derecededir. Şairane eserleri, yapmacıklı şiirlerden ziyade doğal ve ulusal içeriklidir. Akademisyen Radloff ve diğer bilim adamları, Kırgız şiirine dair epey eser yazmışlardır.”

Ali Bey Hüseyinzâde’nin seri makalelerinden oluşan “Türkler Kimdir ve Kimlerden İbaretir?” adlı eserinden elimizdeki bölümler bunlardır.

Gelecek incelemelerin, bu eseri daha geniş ve tamamlamış bir metin halinde oluşabileceğini ümit etmekteyiz. Fakat bugün elimizde bulunan gazete metinleri de bundan doksan yıl önce yayınlanmasına bakılmayarak, kendi bilimsel dolgunluğu, tarihsel anlam ve önemi ile dikkate değerdir. Bunun gerçekten böyle olduğuna inanmak için Ali Bey’in bu eserinin, mesela on-yirmi yıl önce yayınlanmış “Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi” ciltlerindeki uygun tarihsel deneme yazılarıyla karşılaştırmak mümkündür.

Ali Bey Hüseyinzâde’nin Hayat Gazetesi’ndeki “Türkler Kimdir ve Kimlerden İbaretir?” makalesine ek olarak yazınsal, tarihsel, politik, felsefi, dinsel vs. mevzularda onlarca kıymetli yazısı da çıkmıştır. Onlardan ilk önce Kafkas Dağları ve Simurg Kuşu konusunda söylentiler perdesi altında Kafkasya’daki ihtilâlcî hareketten, Şeyh Şamil’in çarizm aleyhine ulusal bağımsızlık mücadelesinden söz eden “Kuhi-Gaf ve Simurg” makalesi kaydedilmelidir. “İran’ın Urmiye Şehrindeki Misyonerler”, Amerika’ya ve

İngiltere'ye karşı alevlenmiş ihtilâlcî olayları anlatır. “Avrupalılar ve Makedonya”, Osmanlılar'ın bu ülkedeki Avrupalı misyonerlerle olan mücadelesini över.

“Shillion Mahpusu”, “Molla Nesreddin'e Teşekkür”, “Molla Nesreddin” ve “Debistan” makaleleri ise şimdiye kadar ya incelemelerde görmemezlik belası ile karşılaşan ya da çeşitli siyasal platformlarda adaletsizce darbe indirilen, özünde ise bizim politik, toplumsal ve yazınsal düşünce tarihimiz için değerli olan yapıtlardır.

Kitaptan örnek alabileceğimiz başka bir makale olan “Shillion Mahpusu” da, Ali Bey'in Batı Edebiyatı'na yakınlığını ve sevgisinin mahiyetini anlatmaya yardım eden ve onun ulusal bağımsızlık idealleriyle ilgili görüşlerini içerir.

Zannederiz bu tür ciddi estetik ve ideolojik görüş sistemine dayanan Ali Bey Hüseyinzâde, bize miras kalan vatanımız Azerbaycan'ın ulusal bağımsızlık, terakki, gelişme kavramları kadar, belki bunlardan da daha fazla önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, takdim edilen bu cildin hazırlanması hakkında şunları söyleyebiliriz:

Bu kitabı, büyük düşünür ve yazar Ali Bey Hüseyinzâde'nin Nizami Adına Edebiyat Enstitüsü'ndeki Bölümü'nde yıllar boyu incelenerek öğrenilmesi sonucunda hazırlayıp yayınlamak mümkün olmuştur. Bu, onun son on yılda çıkmış bilinen üçüncü kitabıdır. İlk iki kitap ise “Siyaset ve Fûruset”, “Kırmızı Karanlıklar İçinde Yeşil Işıklar” idi.

Birlikte düşünüldüğünde bu üç ciltlik eser, Ali Bey Hüseyinzâde mirasının, tam olmasa da çok kapsamlı, yoğun konulu ve oldukça kıymetli külliyyatı kabul edilir.

Birlikte düşünüldüğünde bu üç ciltlik eser, Ali Bey Hüseyinzâde mirasının, tam olmasa da çok kapsamlı, yoğun konulu ve oldukça kıymetli külliyyatı kabul edilir.

Ofelya Bayramlı, bu cildin ve genel olarak da külliyyatın metinlerini, yıpranarak sararmış gazete sayfalarından seçmiş, düzenlemiş ve incelemiştir. Önceki ciltler gibi bu kitabın da yayım hakkı ona aittir. O. Bayramlı, külliyyata aynı zamanda mükemmel ön-söz'ler yazmıştır.

Bu kitabın yayına hazırlanmasına Filoloji Bilimleri Arş. Grv. Cengiz Sasani büyük yardımlarda bulunmuştur.

Biz, yayının önemi ve yararı konusundaki yaklaşımı ve eleştiriyi ise kıymetli okuyuculardan ve uzmanlardan öğrenmeyi ümit etmekteyiz.

Eziz Mirehmedov

10.06.1997

4.2. Giriş

Türkçülük ve Hayat Gazetesi

Toplumsal düşünce tarihimizde seçkin bir yer tutan, hele sağlığında sefalet içindeyken şöhret kazanan Ali Bey Hüseyinzâde, çok yönlü faaliyetleriyle Müslüman ve Türk halklarının ulusal bağımsızlığının, özgürlüğünün ve ulusal kurtuluş gayesinin sembolü gibi ünlenmiş; sadece Azerbaycan'ın değil, “bütün Türk dünyasının mücahidi” ve Hak elçisi gibi tanınmıştır.

Ali Bey Hüseyinzâde'nin kurucusu olduğu Türkçülük hareketi, tesadüfen ortaya çıkmamıştır. Bu hareket, Avrupa ve Rusya sömürgecileri aleyhine yeryüzündeki bütün Türkleri “kültür ve siyaset” bakımından birleştirmek ihtiyacından doğmuştur.

Türkçülük ideolojisinin esas amacı, ulusal tutsaklığa karşı mücadelede “millî terakki” ideali etrafında ulusal birlik oluşturmaktır. Kendini idrak ve tanıma ile aşılana Türkçülük hareketi, ulusal bilincin yaratılmasını ve şekillenmesini hızlandırmıştır. Bunun için de Türkçülüğün meydana gelişini, Türk milletinin bilincinin ortaya çıktığı tarih ile ilişkilendirmek gerekir.

Bu ideoloji, ortaya çıktığı ve geliştiği, tamamlandığı dönemlerin tarihsel şartları ve politik iklimi ile ilgili olmuştur. İktisadî, medenî ve siyasî ilişkilerin değişmesi ile ilgili olarak Türkçülük de gelişerek, kendi gayesini değiştirerek üç esas aşamayı içermiştir:

I. AŞAMA : 1870 ve 1890 yıllarını kapsar. Bu yıllar, Türkçülüğün uygar ve bilimsel bir ideoloji gibi ortaya çıktığı dönemdir. Bu dönem, Müslüman devletlerin ekonomik ve kültürel gerilemesi ile ilgili Türkçülük fikrinin dil, edebiyat ve tarih alanındaki tezahürüdür.

II. AŞAMA : 1890 ve 1908 yılları, Türkçülüğün siyasal bir ideoloji gibi biçimlenmesinin onayı ve sabitleştiği dönemdir.

III. AŞAMA : 1908 ve 1918 yılları, Türkçülüğün ulusal bağımsızlık idealinin gerçekleştiği zaman dilimidir. Bu aşamada Türkçülüğün büyük problemlerini Azerbaycan'da M.E. Resulzâde, Türkiye'de ise A.B. Hüseyinzâde ve Ziya Gökalp ele alır.

Böyle bir sınıflama, her şeyden önce Türkçülük ideolojisinin teorik meselelerini ortaya çıkarmak ve bilimsel problemler gibi ileri sürmek gayesinin hedefler.

Türkçülüğün her aşamasında, her yerde ve sürekli bir karara ulaştırdığı en büyük tarihsel görevi baskıya ve tutsaklığa karşı Türkler'in varlıklarını koruma ilkesi yer alır.

1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılması ile Avrupa'da kendini gösteren siyasî olaylar, Doğu'daki sömürgecilik politikasının gittikçe genişlemesine neden olur. Bu dönemde Avrupa ülkeleri, Müslüman ülkelerin hamal pazarına çevrilmesi için var kuvvetleriyle Doğu'ya hücumla geçerler. 19. yy.da Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altında olan toprakların bölüştürülmesi meselesi, Avrupa devletlerinin siyasetinde asıl yer tuttuğundan, bu mesele, Doğu Meselesi adı altında ünlenmiştir. Fakat bu dönemde sadece Avrupa değil, Rusya da Türk'e düşman diye ortaya çıkmıştı.

19. yy.ın öncelerinde, Rusya'nın yeni sömürgeler elde etmek ve güneye inmek gayesi ile İran ve Türkiye ile yaptığı savaşlar, diğer taraftan Panislâvizm politikası ile Osmanlı İmparatorluğu'nun Hristiyan halklarını kendi egemenliğinde birleştirmek isteği, onları, o dönem Doğu meselesindeki etkinliğine iter. Osmanlı Devleti'nin zayıflamasını hızlandıran bu siyasal olaylar, özellikle Panislâvizme karşı mücadele eden Osmanlı Türkleri'nde ulusal bilincin uyanmasına sebep olur.

Malûmdur ki, Türkiye'de Türkçülüğün ortaya çıkış tarihi, ülkede ilân edilen Tanzimat (3 Kasım 1839) adlı ıslahat süreci ile başlar. Çünkü o dönemde, çok uluslu Osmanlı İmparatorluğu'nu dağılmaktan, yani Avrupa ve Rusya sömürgecilerinin müdahalesinden kurtarmak isteyen devrin siyaset adamları olan Namık Kemal, Suphi Paşazâde, Ayetullah, Ali Suavi, Ebu Ziya Tefik Bey vb. tek çıkış yolunu Avrupalılaşmak eksenini etrafında görmekteydiler. Buna göre de söz konusu taklit Osmanlı tarihinde Tanzimat, söz konusu ideolojiyi ve Avrupalılaşmayı bildirenler ise Yeni Osmanlılar adını almıştır. Yeni Osmanlılar'ın eserlerinde, Avrupalı eğitimcilerden gelen millet, vatan, hürriyet sözcükleri ile birlikte despotizmin eleştirisi, monarşik anayasanın hayata geçirilmesi gibi istek ve idealler söylenir. Avrupalılaşmanın etkisi ile dilde ve edebiyatta sadeleşme hareketleri ortaya çıkar. Ayrıca skolastik sınırlar kırılır, şiirde ne nesirde yeni biçimler oluşur. Dram türü, yeni edebiyatın ürünü olur. Lakin Türkçülük ideolojisi, gelişiminin ilk aşamasında Türkiye'de kendini bir ideoloji gibi

gösteremez. Çünkü Yeni Osmanlılar'ın baskısıyla 1876'da Türkiye'de ilan edilen ilk Kanûn-i Esâsî'nin 1877'de Sultan Abdülhamit tarafından lağvi sonucunda Türkçülük, bu dönemde Osmanlılaşmak ve İslâmlaşmak akımları ile karışık durumdaydı. Örneğin o dönemde Yeni Osmanlılar'ın liderlerinden Ali Suavi (1809-1879) ilk Türkçü idi. O, İslâm birliğini savunmakla birlikte, Türkçülüğü de savunurdu. Ona göre İslâmlaşmak, Avrupalılaşmak ve Türkçülük ile birleştiği zaman Avrupa devletlerinin karşısında dondurucu bir kuvvet olabilirdi. Türkçülük görüşleri Ali Suavi'de Osmanlılaşmaya karşı savunulmuştur. Zira o dönem Osmanlılaşmak ve İslâmlaşmak görüşleri egemen olduğundan, Ali Suavi Türkçülüğe ilgisinden dolayı saray tarafından izlenir. Çünkü Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerinin kötü niyetlerinden ve Rusya'nın Panislâvizm siyasetinin müdahalesinden korunmak ve kendisine bağımlı halkları dikkate almamak için çareyi önce Osmanlılaşmak sonra da İslâmlaşmak ideolojilerini yaymakta görüyordu.

Osmanlılaşmak siyaseti ile ilgilenmeyen Osmanlı Türkleri'nin kendi varlıklarını ve üstünlüklerini savunmak; kendi milliyetinden, dilinden, dininden ve kültüründen bahsetmek ihtiyacı Türkçülüğü doğurur. Ancak Türkçülük alanında o dönemde Şinâsi, N. Asım, Ahmet Vefik Paşa, Ziyâ Paşa, Mustafa Celalettin Paşa gibi ilk Türkçüler, Türk edebiyatını ve tarihini oluşturmak, Türk milletinin geleneklerini millî ruha işlemek gibi yararlı işler yapsalar da; Türkçülük, Türkiye'de Osmanlıcılığın baskısı ve Türkçülerin sıkıştırılması sonucunda yavaş gelişmiştir.

Avrupalılaşmanın etkisini Azeri Türklüğünde M. F. Ahundov'da da görmekteyiz. O, edebiyatımızda "İlk Batıcı" olmuştur. Voltaire, J. J. Rousseau gibi eğitimcilerden ilham alan Ahundov'un da yazılarında baskı'nın eleştirisi, akıllı monarşi arayışları, anayasalı devlet arzusu anlatılıyordu.

"Her yerden baş kaldıran köpek ve kurt, ne zamana kadar malımızı ve canımızı parçalayıp kaçırarak?" diyen Ahundov'u da Ali Suavi gibi Doğu'nun siyasal problemleri düşündürüyordu. Ahundov da Müslüman halklardaki geriliğin, cehaletin ve bütün toplumsal problemlerin kökenini söz konusu halkların okur-yazar olmamalarında görerek, yenilik tedbirlerine ümit besliyordu. O, zulme karşı mücadelede halka giderek şöyle diyordu: Eğer sen özgürlük lezzetinden ve insan hukukundan haberdar olsaydın, böyle bir köleliğe ve rezalete dayanmazdın; bilimsel çalışmaya istekli olup,

kütüphaneler açardın, dergiler yayınlardın. Sana ancak düşünce birliği ve bir taraflılık lazımdır.” Ancak Ahundov’un Türkçülüğe hizmeti, Türkiye’nin ilk Türkçüleri ile karşılaştırıldığında daha önemlidir. Ahundov Türkiye’ye gittiği zaman Yeni Tanzimat Edebiyatı henüz yoktu; başlangıç halindeydi. O, Türkiye’ye yalnız yeni alfabe projesi değil, yeni düşüncelerle Azerbaycan edebiyatında yarattığı yeni ideallerin, bağımsızlığın sembolü sıfatı ile bunların en güzel ürünü olan “Temsilât”ı ile değer kazanmıştır.

M. F. Ahundov’un Türk fikir yaşamı ve edebiyatındaki en büyük rolü, onun ilk Türk dramaturgu olmasıdır. “Osmanlı Türkleri arasında tiyatroya ait ilk eser, Ziyâ Paşa’nın Molière’den çevirdiği Tartuffe (1857)’dür. İlk orijinal tiyatro eseri, Namık Kemal’in Vatan Yahut Silistre (1872) adlı dramıdır. Ahundov ise 1850-1855 yıllarında yazmış olduğu ve 1859’da yayınladığı Avrupaî tarzda Türk hayatından alınmış ve sade Azeri Türkçesi ile yazılmış orijinal komedyalari ile Türk dram sanatını oluşturma şerefine sahiptir. Bu yüzden Ahundov’un edebî Türkçülüğün gelişmesinde rolü büyüktür. O, Türkçü ideolog olmasa da ancak komedyalari ve alfabe yeniliği ile Türkçülüğe büyük hizmet etmiştir.”¹ Edibin bu yeri hakkında Türk yazar Ömer Seyfettin şunlari dile getirmiştir: “Biz Osmanlı Türkleri kültürel başarılar, ekonomi, bilim ve fen konularında Azeri Türkleri’nden çok gerideyiz. Bazı sebepler, bizim anlayışımızı onlarınki gibi kayıtsız bırakmamıştır... Biz zannederiz ki, bu yüzyılda kültürel geri kalmışlığımızın içinde yalnızca edebiyatımız yüksektir. Hayır. Bizim edebî başarılarımızda tamamıyla görünüştedir. Azeri Türklerimiz, gayet geniş bir sahne edebiyatı oluşturmuşlar ve içlerinde M. F. Ahundov gibi Batı başarılarını bütünüyle kavramış aydınlar yetiştirmiştir.”²

Türkçülük, aralıksız ve yararlı uygar bir hareket gibi bütün Rusya’da ve Azeri Türkleri’nde kendini göstermektedir. Ancak buna göre araştırmacılar, Türkçülüğü bütün Rusya Türkleri’nin ürünü olarak görürler. Çünkü Rusya sömürgeciliğinin ağır baskısı Rusya Türkleri arasında Türkçülüğün gelişimi için daha elverişli siyasi iklim şartları yaratmıştır. Şöyle ki, Avrupa’nın asırlar boyu Doğu halklarına karşı yürüttüğü sömürgecilik işgallerini, Rusya hükümeti yarım asırda gerçekleştirir. Ayrıca Ruslar, 19.

¹ Y. Akçuraoğlu, Türkçülük, İstanbul, 1990, s. 41.

² Türk Dünyası Dergisi, İstanbul, 1920, S., s. 3.

yy.ın sonlarında Balkanlar'ı ele geçirmeden önce Orta Asya'ya doğru ilerler, Panislâvist Ester Uktomski, çarizmin Orta Asya'daki sömürgecilik faaliyetlerini şu sözleriyle meşrulaştırıyor: “Biz, başka Ruslarız. Biz, daima Asya'nın bir parçasıyız. Coğrafi konumumuz, Doğu'nun az gelişmiş ülkelerini korumak görevini bize vermiştir. Ruslar, içinde yaşadıkları büyük devri iyi tanımalıdırlar. Onlar, Cengiz Han'dan ve Timurlenk'ten miras kalan büyüklüğü anlamak zorundadırlar. Biz İstanbul için endişelenmemeliyiz, bizim için hedef, Orta Asya ve Çin'dir.”¹

Çarizm, sömürgecilik siyasetinde arazi işgallerini politik fethetmeye çevirmiştir. Öyle bir fetih ki, arkasında onun tehlikeli Ruslaştırma siyaseti duruyordu. Bu siyaset, Türk ve Müslüman halkların varlığını, dilini ve uygarlığını küçük görüyordu.

19. yy.ın ortalarında Rus misyonerleri Pobedonotsev, Katkov, Delyanov, İlminski gibi kişiler, ulusal esaret tedbirleriyle Türk halklarının uyanan ulusal bilincini boğmaya çalışırlar. Zorla ruslaştırma, Ortodoks mezhebinin zorunlu yolla tebliği, ana dilde yayınların yasaklanması, Kiril alfabesi ile ders kitaplarının düzenlenmesi, vatansever aydınların takip edilmesi, Kafkasya ve Rusya Türkleri arasında toplumsal düşüncenin canlanmasına sebep oluşturarak Türkçülüğü uygar bir hareket olarak ortaya çıkarır.

M. F. Ahundov'un “Temsilât”ından sonra H. B. Zerdâbi'nin ilk matbaası, ilk tiyatronun kurulması, yeni okulun oluşturulması, dilimizin ve dinimizin savunulması yolundaki yararlı işler, Azeri halkının ulusal bilincinin olgunlaşmasında büyük rol oynar.

19. yy. ın sonlarında Zerdâbi'nin “Ekinçi”si ile ulusal harekete kazandırdığı “İttifak-ı Millet” ve “İttihat-ı İslâm” anlayışlarının tilsimini İ. Gaspıralı'nın “dilde, işte ve fikirde birlik” sloganı ile yayına başlayan “Tercüman”ı bozar.

Rusya'daki Türkçülüğün yayılışında “Tercüman”ın etkisi büyüktür. Gaspıralı, Türk ideologlarından çok önce Türkçülüğün başlangıç noktasını belirtmişti. Gaspıralı'ya göre “Kazan-Tatar, Asya kavmi filan yoktur. Bir dine inanan ve bir dil ile

¹ Nadir Devlet, Rusya Türklerinin Ulusal Tarihi, Ankara, 1985, s. 38.

konuşan Türkler vardır.” O, bütün Türk dünyasında Avrupalılaştırmanın en etkin propagandacısıydı.

“Tercüman”ın en önemli konuları millete kendi dilinde ilim vermek; Avrupa ilmini, eğitimini beceri ve endüstrisini öğretmektir.

Böylece bütün Rusya Müslüman halkları arasında yayılan Rus modeli öğrenimin önünü kesmek için İ. Gaspıralı'nın düşüncelerini hayata geçirmeye çalışan öncü Müslüman aydınlarının (A. İbrahimov, Şahabettin Mercâni, E. Beyazıtov, Yusuf Akçura) geleneksel İslâmî öğrenimde yaptıkları yenilikler sonucunda lâik öğrenim ve yeni yöntem hareketi bir zorunluluk gibi ortaya çıkar.

Türkistan Genel Valisi Samsonof, Rusya Başbakanı Şvarts'a gönderdiği raporda şunu bildiriyordu: “Bu okullarda milliyetçilik tohumları ekiliyor. Yeni yöntem okulları sürdürdükçe, sonuca yalnız Panislâmizm ile bitmeyecek. Türk birliği hatta Panasyatizm (Asya birliği) olacaktır.”

Bu yenilik idealini İ. Gaspıralı'nın “Tercüman Gazetesi”, Çin'in Volga Tatarları ve Azerbaycanlılar'ın millî terakki hareketleri daha da zenginleştirir.

Rusya'nın Türkler arasında yürüttüğü ruslaştırma politikası hiçbir sonuç vermez. Rusya misyonerleri birçok önlemlere yönelseler de bu hareketin önünü kesemediler. Aksine, Türk halklarının ulusal ve dinsel duygularının kuvvetlenmesine sebep oldular.

Türkçülüğün ikinci aşamasında (1890-1908) Türkçüler, yeni yöntem hareketi ile yetinmediler. Çünkü yeni yöntem hareketi henüz Türkçülük değildi, lakin onun selefi idi. Türkçülük, birinci aşamasında esas itibarı ile bilim ve eğitim çerçevesinde gelişmiştir. Onun bu dönemdeki esas gayesi eğitimcilik karakteri taşıyordu. Yani ilk Türkçüler, Türk dilinin temizliği, Türk ekonomisinin, tarihinin ve edebiyatının yaratılması uğrunda mücadele ediyorlardı. Türkçülüğün bu aşamasında mutlakiyete, zulme, baskıya ve ulusal esarete karşı itiraz, anayasalı devletin kuruluşu uğrunda mücadele gibi idealler anlatılıyordu. Ancak Türkçülüğün esas gayesi olan ulusal esarete karşı mücadelede birlik ve beraberlik motifi yoktu. Bu ideal, sadece Türkçülüğün ikinci aşamasında (1890-1908), Avrupa ve Rusya sömürgeciliğinin genişlediği, Türk

halklarının bir ulus gibi giderek yok olma tehlikesinin ortaya çıktığı bir dönemde Türkçülüğün esas idealine çevrilerek onu siyasal düşünce yönünden yükseltmiştir.

Türk halklarının ulusal bilincinin gelişme sürecinin ülküsü gibi ortaya çıkan Türkçülük, gerek Türkiye'nin gerekse Rusya ve Azeri Türkleri'nin ulusal düşünce tarihinde büyük bir aşama oluşturur. Bu aşama, Türkiye'nin ulusal ve siyasî düşünce tarihine şair Mehmet Emin Yurdakul, Tunalı Hilmi Bey, "İkdam Gazetesi"nin sahibi Cevdet Bey gibi ideologlar kazandırmıştır. Ayrıca bu dönemde Rusya ve Azeri Türkleri arasında da Yusuf Akçura, A. İbrahimov, H. S. Ayvazov, A. B. Hüseyinzâde, A. Ağaoğlu gibi tanınmış Türkçüler yetişmiştir.

Türkçülüğün uluslar arası ilişkileri esaslandıran siyasal anlam kazanarak yeni bir önem arz etmesi yalnız bu aşamada mümkün olur. Türkçülüğün ikinci aşamasında da zulme ve baskıya itiraz, ulusal ve uygar yenilikler uğrunda mücadele, bilime ve eğitime davet motifleri elbette ki güncel bir konu olarak yer almaktaydı. Ancak yeni şartlar ve politik olaylar, Türkçülüğün karşısında devrin taleplerinden doğan yeni görevler yükliyordu. Bu dönemde Türkçülük, artık ulusal esarete karşı mücadeleye başlayan İslâm ve Türk birliği ideallerinin bakış açısı gibi meydana çıkar. Bu ideolojinin kurucusu A. B. Hüseyinzâde olur. Onun etkinliğiyle Türkçülük, siyasal ideal gibi gelişir ve kendi siyasal programını açık biçimde tayin eder. Kuşkusuz, Türkçülüğün bu meselesi de 19. yy. öncesinin tarihsel şartlarından ve siyasal olaylarından ortaya çıkmıştır. Çünkü bu dönem, Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'nin dış siyasetine müdahalesi ve özellikle Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğinde olan Hristiyan halklarını tahrik etmesi, ülkeyi içeriden parçalamaktaydı.

Rusya'nın Panislâvizm politikası ve Türkiye ile yaptığı savaşlar, Yunanistan ve Makedonya'da sabote ettiği isyanlar tam isabettir. Ancak bu dönemde Türkçülük de işlevini yürütür. Siyasal olayların iç yüzünü görebilenler, Osmanlıcılık ve İslâmcılığın, Müslüman ve Türk halkların birliğini yaratamayacağını anlamaya başlarlar. Türkçülüğün güçlendirilmesi buna çare olarak görülür. Böylece ulusal birlik ideolojisi, Türkiye'deki Türkler'in ulusal hareketine ruh ve yön veren kuvvete döner.

Türkçülüğün gelişmesinde, bu dönemde, Türkiye'de "İttihat ve Terakki Partisi" çok büyük rol oynamıştır. Bu partinin amacı, Türkçülüğün oluşumuna yardım eden siyasal bir fikir hazinesi olmaktır.

Partinin temeli, 29 Mayıs 1889'da, İstanbul'da gizli olarak kurulan "İttihat-ı Osmanî Örgütü" tarafından atılmıştır. Partinin kuruluşunda Türkiye'nin o zamanki siyasal çevresi, imparatorluğa dış ülkelerin müdahalesi ve vatanseverlik duyguları büyük rol oynamıştır.

Partinin ilk kurucuları Şeyh Ubeydullah Efendi, İbrahim Temo, Ali Bey Hüseyinzâde, İshak Sükûti, Abdullah Cevdet, Mehmet Reşat ve Şerafettin Mağmuni idi. Kendilerini Yeni Osmanlılar'ın yasal varisleri olarak tanımlayan bu ittihatçılar, ülkeyi Avrupa devletlerinin müdahalesinden kurtarmak için anayasalı devlet için mücadele ederler. İttihatçıların esas etkinliği, halkın siyasî düşüncelerinin Avrupa ülkeleri tarafından beklenen büyük tehlike etrafında odaklaştırmaktı. Ancak buna göre de "İttihat ve Terakki"nin kuruluşunun ana çekirdeğini bazı araştırmacıların gösterdiği gibi askerî tıp okulu sınıflarının Abdülhamit baskısına karşı koydukları "İttihat-ı Osmanî Örgütü"nde değil, Makedonya meselesinde aramak gerekir. Çünkü Makedonya, birçok milletin kaynaştığı yerd. Burada Türkler, Arnavutlar, Yunanlılar, Bulgarlar, Sırlar, Hırvatlar vs. halklar vardı. Buna göre de Avrupa devletlerinin sömürgecilik ihtirasları burada kendini kabarık olarak açığa çıkarıyordu. Makedonya meselesi, 19. yy. ın sonlarında bütün Avrupa devletlerini meşgul eden yaşamsal problem halini almıştır. Dünyanın yüzyüze geldiği tehlikeli ve endişeli zamanında Osmanlı İmparatorluğu'nun bir gün parçalanacağını anlayan, derin manevî sarsıntılar geçiren Türk aydınları, bu imparatorluğun en ateşli noktası olan Makedonya meselesi etrafında yeni bir amaç için birleşirler. Ancak bu dönemde A. B. Hüseyinzâde'nin bütün Türk halklarının birliğine hasrettiği plan karakterli:

Sizlersiniz ey kavm-i macar bizlere ihvân

Ecdâdımız müştereken, menşeyi Turan.

Bir dindeyiz biz, hepimiz hak-perestan

Mümkün mü ayırsın bizi İncil ile Kur'ân.

manzumesi, Türkler'in hayatında yeni bir anlayışın başlangıcından haber verir.

Bu anlayış, Türkçülükten farklı olarak Türk halkları arasında ırk ve dil birliğinin coğrafi sınırlarını uzaklara götüren Turancılık ideolojisiydi.

Turancılık ideolojisi, dinsel ayrılıkları dikkate almadan ve Osmanlı Türkleri'nin, Macarlar'ın, Bulgarlar'ın, yahut bütün Rusya, Türk ve Tatar halklarının, hatta Kafkasya'dan Ural Dağları'ndan başlayarak Doğu'ya doğru yani Japonya'ya kadar giden Turan cinsinden olan bütün milletlerin birliğini kapsıyordu.

Turancılık ideolojisinin ilk görüntüsü diye adlanan, Hüseyinzâde'nin söz konusu şiiri, o dönem Türk halklarının ulusal uyanışında büyük rol oynar. Çünkü bu ideolojinin amacı anlamında üç-dört yüz milyon Müslüman Türk, Attilâlar'ın ve Cengizhanlar'ın Turan'ını birleştirerek, uygarlığa ve yükselişe koşarak Asya kıtasında parlak bir medeniyet ortaya koyup bilimin sonsuz ilerlemesini kendi üstüne alacaktır.

Görüldüğü gibi Türkçülük, tarihte ilk defa 19. yy.ın sonlarında Türkiye'de Türk-Yunan ve Türk-Makedon savaşları döneminde Rusya'nın Panislâvizm politikasına karşı mücadelede ortaya çıkmıştır. Fakat bu ideoloji yayılma olanağı bulamamıştır. Çünkü II. Abdülhamit, Türkçülüğü Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Türkler ile Türk olmayan halklar arasında anlaşmazlık ve ayrılık sokan bir ideoloji gibi görüyordu.

Türkçülük ideolojisi, ikinci aşamasında da en çok Rusya ve Azeri Türkleri arasında genişler. Çünkü bu halkların ayrı dilde konuşması ve onların çarizm sömürgeciliğinin zulmüne, ruslaştırma emellerine, şovenist siyasetine maruz kalmaları, Türkçülüğün yayılmasına meydan verir. Bu durumda Avrupa ve Rusya sömürgecileri, Türkçülük hareketinin gittikçe artan, ciddileşen ve katılaştıran adımlarının güçlü mukavemeti ile karşılaşır.

Türkçülüğün bu mevkisi hakkında Yusuf Akçura şöyle yazar: "19. yy.da dünya uygarlık tarihini en çok karşılayan fikir, milliyetçiliktir. Milliyetçilik fikrine, bu büyük kuvvete karşı hiçbir mukavemetin gücü yetmedi. Yüz binlerce basit ordu, bu düşünce karşısında eridi. Bugün milliyetçilik fikrini yenebilecek kuvvet şiddet, zulüm, top, tüfek değildir. Rus olmayan halklar, Ruslar'a ne kadar güç gösterirlerse, o ölçüde hakların elde edebilirler. Bu yüzden Rus olmayan halkların edilmesi, onların kusurları ve günahları onların güçsüzlükleridir.."¹

¹ A. Celilov, Pantürkizm, Yeni Hayat, 1907, S. 50.

Türkçülüğün bir kuvvet gibi güçlenmesi için I. Rus İhtilâli olayları yeni ve geniş etkinlik perspektifleri açar. Ancak bu dönemde Türkçülük, bütün bir ideolojik akım gibi Azerbaycan'da I. Rus Devrimi yıllarında çarizme, sömürgeciliğe, Rus şovenizmine, Ermeni milliyetçiliklerine, ulusal ve dinsel çekişmelere karşı yapılan mücadele ile biçimlenir. Rusya'nın Müslüman ve Türk halklarının ekonomik, siyasî ve kültürel varlığını tehlike altına atması, Ali Bey Hüseyinzâde'yi vatanına döndürür. Onun Azerbaycan'da ağır bir çevreyle karşılaşması, çarizmin ve işbirlikçilerinin özellikle de Ermeni milliyetçilerinin provokatör etkinlikleriyle Müslüman halkların hayatında yarattıkları siyasal parçalanmayla yüzyüze gelmesi, bu büyük fikir adamının Türkçülük görüşlerinin gelişmesine etki eder.

Hüseyinzâde, 20. yy. öncesinde “Özel Mektup” adlı makalesi ile Türkçülüğü ilk kez politika alanında ilan ederek söz konusu ideoloji etrafında Müslüman ve Türk halklarını birliğe çağırır.

Hüseyinzâde'nin Kahire'de çıkan “Türk Gazetesi”nin 24 Kasım 1904 tarihli sayısında Turanî imzası ile yayınlanan “Özel Mektup” adlı makalesi, o dönemin çok yönlü ideoloji sürecindeki Türk milletinin toplumsal ve siyasal düşüncesinde yeni bir sayfa açar. Bu makale, Tatar gazeteci Yusuf Akçura'nın “Üç Tarz-ı Siyaset” adlı makalesini Osmanlılaşmak mı, İslâmlaşmak mı, yoksa Türkleşmek mi? soruları ile açtığı müzakereye yanıt olarak yazılmıştır. Türk halklarının birliğinden bahseden bu makalede Hüseyinzâde gösterir ki, Müslümanlar'ın ve Türk halklarının selameti ve mutluluğu için tek araç, onların arasında manevî birliğin oluşturulmasıdır. Yazar, manevî birliğin içeriğini de açıklar: “Burada mesele, birlik ya da birleştirme meselesidir. Yani yapay olarak Pantürkizm ve Panislâvizm adları ile ülkü buluşu değildir.” Manevî birlik, Panislâmizm ve Panhristiyanizm'de olduğu gibi hücum eden, saldırgan amaç karşısına koymamıştır. Hüseyinzâde'ye göre bu manevî birlikte esas mesele, söz konusu “izm” lerin hücumlarından ve fitnelerinden, Türk ve Müslüman halkların kendilerini savunmak için “birbirimizi tanıma, sevmek, yüksek medeniyete erişmek için birbirimize yardım etmek meselesidir.” Bu birliği kazanmak ve “karşılıklı sevginin artmasına çalışmak” için Hüseyinzâde, ilk olarak cahil olmamaya çare aranmalı ve kötü ahlâkın karşısını almalıyız” der. “Buna göre de esas işimiz dil ve din birliğini korumaktır. Çünkü yalnız bu yolla, yani milletler arasında oluşturulan manevî birlik sonucunda Müslümanlar ve bilhassa Türkler, her nerede olursa olsun Osmanlı'da

Türkistan'da Baykal Gölü etrafında veya Karakurum civarında olsun birbirini tanıyacak ve sevecektir.”

Hüseyinzâde bu makalede, Türk halklarının manevî birliğinden bahsederek böylece Türkçülüğün hatta Turancılığın taraftarı olduğunu duyurur.

Ulusal tarihimizin tam bir aşamasını aksettiren bu ideoloji, o zamanki Azerbaycan'da tesadüfen ortaya çıkmamıştır. Azerbaycan'daki ulusal hareketin ilk araştırmacılarından Hüseyin Baykara'nın belirttiği gibi “Buna tarihin kendisi şartlar oluşturmuştur, yoksa Azerbaycan'a milliyetçilik fikrini A. Ağaoğlu'nun Fransa'dan, A. B. Hüseyinzâde ve M. E. Resulzâde'nin İstanbul'dan getirdiği düşüncesi yanlıştır. Şartların elvermediği bir zamanda dışarıdan hiç kimse hiçbir fikir getirip toplum yaşamına yetiştiremez.”¹ Toplumsal düşünce tarihimizde Türkçülüğün bir ideal akımı gibi ortaya çıkmasındaki sebep, herşeyden önce Azerbaycan'ın o dönemki toplumsal ve siyasî şartlarıydı. Vatanı zorla parçalanan, işgal edilen; serveti Ruslar, Ermeniler ve Avrupalı batılılar tarafından talan edilen; ulusal varlığı çiğnenen, dini ve dili tehlikede olan bir durum vardı. Bu durum, Azerbaycan ulusunun şerefli bir millet gibi yaşamak, bağımsızlığını ve hürriyetini koruyup saklamak ihtiyacını doğurmuştur.

Yüzyılın öncesinde Azerbaycan ekonomisinde ulusal sahiplenmenin ortaya çıkışı, millî uyanışı güçlendirir. “Azerbaycan'ın millî sermayedarları, kendilerinin ve halklarının soyulduğunu, sömürge biçiminde idare edildiklerini anlıyorlardı. İşte bu idrak ve bilinç içerisinde Azerbaycan yerli kapitalistlerinin himayesinde Azerbaycan kültürü, basını, tiyatrosu, edebiyatı, tekniği ve diğer çağdaş kurumları meydana gelir.”²

Böylece manevî yaşamın yükselişi, giderek ulusal ve siyasal bilinci de geliştirir.

Çarizm, Müslüman ve Türk halklarının ulusal yaşamında kendini gösteren bu uyanışa, çıkarlarına ters gelen bir olay gibi bakar ve siyasal tehlike gibi görürdü. Çünkü çarizm, bu uygarlığı kanı, dili, dini, âdet ve gelenekleri bir olan koskocaman Türk ve Müslüman dünyasının ulusal uygarlığı gibi görerek korkardı. Bununla birlikte söz

¹ Hüseyin Baykara, Azerbaycan Bağımsızlık Mücadelesi Tarihi, Bakü, 1992, s. 76.

² a.g.e., s. 76.

konusu halkların birliğini bozabilmek, çarizmin aldığı ciddi önlemler ve onun devlet yönetiminin ertelenemez görevi olmuştur. Rusya'nın ümidi, ilk önce Müslüman ve Türk halklarının dinsel duygularını kendi çıkarına uygun biçimde yönlendirmeye daha çok uyar. Aslında bu politikanın kökeni daha öncelere dayanır. 18. yy.ın ortalarında Pugaçov'un öncülüğünde; Başkurtlar'ın, Kazan ve Kırgız Türkleri'nin çıkardıkları isyanları yatıştırmak amacı ile karar verilmişti. Liberal siyasî bir tavırla onlara hürriyet sözü verildi. Çünkü söz konusu karara göre Rusya devleti, Müslümanlar'ın dinsel işlerine bakmak için gereken müftüleri kendi seçerdi. Çarizm bu politikayı 20. yy.da da sürdürür. Fakat bu kez hileli önlemler alır. 20. yy. öncesinde Müslüman ve Türk halkları arasında Rusya'ya (millî düşmana) karşı mücadele konusu ile ayrılan hareket, çarizmi daha çok korkutuyordu. Çünkü bu hareket, Müslümanlar'ın çarizme karşı daha önce yaptıkları başkaldırı ve isyanlar gibi düzensiz müdahale değildi. Bu mücadele, Bütün Türk ve Müslüman halkların bir kuvvet halinde ulusal birlik halinde kenetleyen hareketti. Bu harekette İslâm ideolojisinin çağdaştırılarak söz konusu halkların ulusal bağımsızlık hareketine sirayet etmesi amacı vardır. Çarizm söz konusu halkların ulusal birliğini bozmak için onların arasına çeşitli ulusal ve dinsel düşmanlıklar sokar. Ayrıca misyonerler aracılığı ile İslâm âlemi ve medeniyeti üzerine çizgi çekerek millî dilde dünyevî bilimleri uygulayan yeni metotlu okulları çıkarır. Bununla birlikte çarizm, Avrupa ülkelerinin sömürgecilik faaliyetlerinde yararlanan "Panislâmizm" uydurmalarını bahane ederek, Müslümanlar'ın bağımsızlık hareketini Hristiyanlar için büyük tehlike diye görerek dünyayı ayağa kaldırıyordu.

Çarizm, bu gerici faaliyetinde yalnız bunlarla yetinmez. "Parçala, yönet!" siyasetiyle zamanında gerçekleştirdiği düşmanda yöntemlerle birlikte, yeni ve ciddi yollara da başvurur. Rusya, Müslüman ve Türk halklarını parçalamak için ilk önce onların arazilerine Türk ve Müslüman olmayan halklarını (Rus köylülerini, Ermeniler'i, Yunanlılar'ı, Ukrayna Kazakları'nı vb.) yerleştirdi. Ardından da Rus misyonerleri, Ortodoks mezhebinin propagandaları ile Müslümanlar'ın kendi topraklarını terk etmelerini sağlar ve ruslaştırma siyaseti ile kendisine sadakatli yurttaşlar elde etmek amacıyla uygarlık perdesi altında Müslüman ve Türk halkların dilini ve tahsilini boğarak onları zorla Rus okullarında okumaya zorunlu kılar. Çarizm, önce Müslüman ve Türk halklarının yaşadıkları ülkelerin, şehirlerin ve köylerin adlarını (örneğin Akmescit-Simferopol, Gözleve-Yevpotoriya, Tavrid-Kırım, Gence-Yelizavetpol, İdil-

Volga vs.) değiştirerek Türkler'in topraklarının izini kaybettirmeye çalışıyor; sonra ise Türk milletinin adını (Türk halklarının Tatar diye adlandırılması gibi) bile değiştirmeye cüret ediyordu.

arizmin çok dikkatli, dşnlmş ve planmış siyaseti, Azeri Türkleri üzerinde daha ümitli rol oynuyordu. Azerbaycanlılar, arizm tarafından haksızca “yabancı halk” sayılarak Türkistan'da olduğu gibi Kafkasya'da da onlara güvenilmeyen bir topluluk olarak görülür ve askerî sorumluluktan mahrum edilirdi. Askerî ve idarî işlerde Gürcü memurları çalıştıran Rus hkmeti, ticaret ve ekonomi alanlarında da Ermeniler'i korurdu. 6 Ağustos 1905 yasa uyarında “başka soy”dan olan Müslüman ve Türk halklarının (Kalmuklar, Kıręızlar, Kazan ve Türkistan halkı, Azerbaycanlılar ve Kafkasya'da yaşayan Müslümanlar) Duma'ya (Rus meclisi) ancak kendi temsilcilerini gönderebilme izni verilmiştir.

arizm, bu faaliyetinde Ermeniler'in Azerbaycanlılar'a beslediği düşmanca tavırlarından da hilekrca yararlanarak, Azerbaycan'da hem Sünni-şii farklılıklarını hem de Ermeni-Türk çarpışmalarını tahrik ederek siyasî yaşamda parçalanma yaratıyordu. Bu ise Müslümanlar'ın genel özgürlük niyetine büyük darbe vuruyordu. Ancak bütün bu gerginliğe bakmayarak Müslüman Türk halkları birleştirmek ve onların bir ulus gibi görünmesini oluşturmak amacı ile nc kuvvetleri ulusal kurtuluş yolunu arar.

Böylelikle ulusal ve dinsel uygunluğun keskinleşmesi sonucunda tarihte ilk defa Müslüman ve Türk halklarının fikir birliği doğar. Ulusal idrak idealleri ile aşılanan Trkllk hareketi meydana çıkar.

Azerbaycan'da Trkllk hareketinin tarihi Hüseyinzâde'nin “Hayat Gazetesi” ile başlar. Gazeteyi sadece Trkllk hareketinin sonucu olarak kabul etmek yanlıştır. “Hayat”, 1905 yılında Azerbaycan dilinde yayınlanan tek gazeteydi. Bu faktörün kendisi, gazetenin toplumsal ve siyasî düşünce tarihindeki rolüne olan dikkati arttıramaz. “Hayat”ın kendisinden önce ve sonra yayınlanan dergi ve gazetelerden farkı ondadır ki, bu gazete, 1905 devriminin hem de bu devrimin etkisiyle Doğu'da yayılan ulusal bağımsızlık hareketinin esas ideolojisi sylemiydi. Bu iki tarihsel şartlar ve sürecin kavram talepleri, gazetenin toplumsal siyasal düşünce tarihinde önemli rol oynamasına sebep olmuştur. Bu dönem, Azerbaycan halkının çarizm ile yalnız ekonomi

ve siyasî alanlarda değil, kuram ve ideoloji alanlarında da keskin mücadele etmesi ile ayrılır. Rus-Japon Savaşı'nda çarizmin yenilgisi, onun sömürgecilik siyasetinin sarsılması, imparatorluğun egemenliğinde olan halkları 1905'teki inkılabına getirip çıkarması, esaret altında ezilen ulusların hayatında olduğu gibi, Azerbaycan Türkleri'nin ulusal hayatında da büyük dönüşüm yaratır.

Malûmdur ki, toplumsal faaliyet alanında atılan her bir halkın bağımsızlık hareketine rağbetinin ilk ve doğal tezahürü ulusal bilincin gelişmeye başlamasıdır. Her yerde olduğu gibi Azerbaycan'da da halkın siyasî ve ulusal bilincinin hangi yönde gelişeceği meselesi etrafında yürütülen ideolojik mücadele hareketine çeşitli siyasal kuvvetler önderlik ediyordu. Bu kuvvetlerin mevcut oluşuma karşı gerçekleştirdiği mücadelenin içeriği aynı idi. Mutlakiyeti açıklamak ve inkâr etmek, ulusal esareten kurtarmak, toplumsal adaletsizliğe son koymak, diğer bir ifadeyle halkı hürriyete kavuşturmak... Ancak söz konusu kuvvetlerin mücadele yolları halkın kalkınması ve geleceği hakkındaki görüşleri çeşitliydi. Şöyle ki, çarizme karşı mücadele etmenin şartları ve yolları hakkında bazı aydınların isteği farklı, bütün Türk-İslâm birliği ideali yolunu tutan aydınların isteği ise farklıydı. N. Nerimanov, bağımsızlığa kavuşmanın yollarını anlatırken “davasız vatan, yüzyıllar boyu beslediği maksadına ulaşmayacaktır” diyerek halkı Rus ihtilâlcilerini silahlı mücadele yoluna çağırıyordu. Hüseyinzâde ise halkı vazgeçirmeye çalışarak “kılıç değil, siyaset lazım, dil lazım, herkese eğitim lazım” diyerek onları ulusal yükseliş uğrunda manevî gelişme yoluna çekiyordu.

Görüldüğü gibi yüzyılın öncesinde çeşitli kuvvetlerin ideolojik mücadelesinin ifadesi, söz konusu kuvvetlerin iki en büyük temsilcisinin dünya görüşünün mukayesesinde apaçık ifade olunmuştur.

Böylelikle 1905 İhtilâli, ideolojik cephenin bu iki kuvvetini yüzyüze bırakarak, halktan iki yoldan birini seçmesini isteyerek Azerbaycan'da oluşmuş farklı tarihsel koşullar yaratmıştır.

Azerbaycan'da o vakit ulusal bağımsızlık hareketine liderlik etmeye çalışan A. B. Hüseyinzâde, A. Ağaoğlu, A. Topçubaşov gibi isimler ideolojik mücadelede egemenliği ele geçirmek için devrin bütün ideolojik vasıtalarından yararlanmaya çalışırlar. Onlar, 1905 İhtilâli'nin etkisiyle çar hükûmetinin gerçekleştirdiği yeniliklerden, özellikle de söz konusu yılın 18 Şubatında devlet duması planının

hazırlanmasına dair yaptığı açıklamadan yararlanarak, ihtilâlin getirdiği olanaklardan geniş ölçüde istifade etmeye çalışırlar. Yerli hükümet idarelerine, hayır kuruluşları, okullar ve diğer toplumsal yönetimlerin açılması için ricalar gönderir, Müslüman halkın gerekli ihtiyaçları hakkında dilekçeler sunarlar. Söz konusu ideologların girişimi, ciddi hazırlığı ve önderliği ile 2 Nisan 1905 yılında Petersburg Müslüman vekillerinden oluşan heyet (A. Topçubaşov A. B. Hüseyinzâde, A. Ağaoğlu, ve diğerleri) Rusya hükümeti başbakanı Kont Vitte'ye dilekçe takdim ederler. "Bu dilekçe, sadece bütün Rusya'nın Müslümanlarının ihtiyaçlarına dair isteklerinden ibaret değildir. Genel ve ulusal hak isteği biçiminde esaslandırılmış düşünceydi."¹ Müslümanlar'a da Ruslar ile aynı siyasî, kültürel ve dinsel haklar verilmesini gösteren bu düşüncenin hazırlanmasında Ferruh Bey Vezirov, A. Topçubaşov, A. Ağaoğlu çok büyük rol oynamıştır. Söz konusu Müslüman vekiller, Azerbaycan'da önderlik ettikleri ulusal hareketi, Rusya'daki bütün Müslümanlar'ın ulusal bağımsızlık hareketi ile birleştirmek maksadıyla Petersburg'ta İ. Gaspıralı, A. İbrahimov, Y. Akçura, S. G. Alkin ve diğer Türk-Tatar aydınları ile iş birliği oluşturarak millî terakki gayesi etrafında geniş faaliyet gösterirler. Bu maksatla da onlar, Petersburg'ta, 8 Nisan'da A. İbrahimov'un evinde toplanarak Rusya Müslümanlarının kongresini gerçekleştirmek ve onlar için ortak "Müslüman İttifakı" ile adlaşan bir siyasal partinin kurulması kararını alırlar. "Rusya Müslümanları İttifakı"nın birinci kurultayı, 20 Mayıs 1905'te Petersburg'ta Zakir Hazret'in kızı Aliye Hanım'ın nikâh töreninde toplanır. İttifakın ikinci ve üçüncü kurultayları çarın 17 Ekim Manifestosu'ndan sonra 1906 yılında Petersburg ve Novgorat şehirlerinde yapılmıştır.

Millî terakki uğrunda mücadele amacını izleyen bu hareketin gayesi, geriye doğru giden Türk-Müslüman halkları arasında ulusal birlik oluşturmaktır. Bu amaç, "Rusya Müslümanları İttifakı"nın tüzüğünde de kendi aksine bulmuştur. A. Topçubaşov ve Musa Bigiyev tarafından düzenlenmiş bu tüzükte esas görev : "Düşünce, basın-yayın

¹ Hüseyin Baykara, Azerbaycan Bağımsızlık Mücadelesi Tarihi, Bakü, 1992, s. 109.

ve din özgürlüğü, öğretim yerlerinin yeniden teşkili, ilk ve orta okullarda öğrenimin ana dilde yapılması, dinsel ve dünyevî bilimlerin öğretimi” vs. idi.

Bu azimli çabalar kısa bir zamanda meyvesini verir. Şöyle ki, Azerbaycan vekilleri, Petersburg'ta iken Kont Vorontsov Daşkov'un Kafkasya'ya vekâleten atandığını duyarlar. A. Topçubaşov, fırsattan istifade ederek Kont'un huzuruna çıkar. “Hayat Gazetesi”nin yayınına izin alır ve derhal vatani Azerbaycan'a döner. 7 Haziran 1905 yılında Bakü'de A. B. Hüseyinzâde ve A. Ağaoğlu'nun öncülüğünde “Hayat Gazetesi” yayın hayatına başlar.

Hayat Gazetesi'nin Yayın Tarihi. “Hayat”, dönemin basın-yayın organlarının en büyük olaylarından biridir. “Hayat”, Azerbaycan'ın toplumsal, politik ve estetik bilinç tarihinde Türkçülüğün sosyal ve politik senedi, kültürel anıtı gibi tanınmıştır. Azerbaycan'da Türkçülük ülküsü ilk defa bu gazetede biçimlenmiştir. Gazetenin yazınsal ve toplumsal düşünce tarihindeki esas hizmeti de buydu. Yalnızca A. B. Hüseyinzâde'nin Türkçülüğün bilimsel-kuramsal ve politik ifadesi olan meşhur “Türkler Kimdir ve Kimlerden İbaretir?” adlı geniş hacimli eserinin ilk kez bu gazetede yayınlanması, “Hayat”ın Türkçülük tarihindeki yeri açısından önemli bir olaydır.

Türkler Kimdir ve Kimlerden İbaretir? yapıtı, mevcut incelemelerde, özellikle de Türk yazarların eserlerinde sıkça işlenmiştir. Ancak söz konusu yazılarda bu eseri ya önemli bir yapıt gibi kaydederek yüzeysel olarak bahsetmişler ya da onu bilimsel merak noktası bakımından Türk halkları hakkında yazılmış bir eser gibi değerlendirmişlerdir. Her iki görüş de doğrudur. Fakat şu da bir gerçektir ki, Hüseyinzâde'nin yazdığı iri hacimli eseri veya küçük bir makalesi, hatta yazılarında kullandığı küçük bir cümle, her zaman belirtilmiş siyasal bir olaya ve bir meseleye yanıt olarak kaleme alınmıştır. Bunu, edibin kendisi de 1905'te idare ettiği “Hayat Gazetesi”nde yayınladığı “Türkler Kimdir?” adlı makalesinin ilk satırlarında itiraf etmiştir:

“Gazetemizin Türkçe bir İslâm gazetesi olduğu, her nüshanın başında belirtilir. Türkçe ve İslâmiye ibareleri, her ne kadar dış görünüşte gayet belli ve açık sözlere benziyorsa da gerçekte öyle değildir. Böyle zannedenler, elbette yanılıyorlar. Çünkü gazetemiz yıllar boyu yayınlanmaya devam ettikçe adı geçen iki sözcüğün anlamını

yıllar boyu yayınlanmaya devam ettikçe adı geçen iki sözcüğün anlamını açıklamakla meşgul olacaktır.”

“Türkçe” ve “İslâmiye” sözcüklerinin açılımında ve tahlilinde Hüseyinzâde’nin hangi siyaseti saklıdır ki, o, gazetenin yıllarca yayınlanmasında söz konusu sözcüklerin anlatımı konusunda konuşacağını bildirir.

Malûmdur ki “Hayat Gazetesi”, I. Rus İhtilâli yıllarında Azerbaycan’da, çarizmin şovenist politikasına karşı çıkan yayın organlarından birincisi ve en etkinidir. Ama buna dayanarak, 1905 yılında gazetenin yayına başlamasıyla birlikte hemen harekete geçen gerici kuvvetler, çara bağlı şovenist odaklar, misyoner kuruluşları ve özellikle de Ermeni milliyetçileri; “Bakü”, “Kafkasya”, “Tiflis Bildirisi”, “Yeni Yorum” gazetelerinde “yaklaşan siyasal tehlike” hakkında ortalığı ayağa kaldırarak gazetenin yayınına engel olurlar. Arşiv kayıtlarında Hayat Gazetesi, 7 Haziran’da yayına başlar. 20 Temmuz’da Kafkasya Yayın Kurulu’nun Başkanı A. P. Gakkel, Ermeni hafiyelerinin talebiyle Kafkasya Valisi Kont V. Daşkov’a gönderdiği gizli sunumlarda “Hayat Gazetesi”ni “Türkçülük ve İslâmcılık teorilerinin ifadesi” gibi göstererek gazetenin yayınının durdurulmasını teklif etmiştir. Söz konusu belgenin sol alt tarafında V. Daşkov’un şu sözleri yazılmıştır: “Derhal “Hayat”ın başlığındaki “Türk” sözcüğü kaldırılmalı, yerine “Tatar” kelimesi yazılmalı.”¹

Acaba “Türk” kelimesi, neye göre rakip milletleri korkutur? Sebep bir tane değildir; sebepler çoktur. Bu korku, yani Türk korkusu yüzyıllardan beri süregelen paranoyak alışkanlıktır.

Tarih boyunca Türkler, dünyayı kendi güçleri ile titretmişlerdir. Türkler’in atası Hunlar, milâd öncesinden itibaren at üstünde Çin’e akın ederler. Bu, birinci atılımdır. Bu akınlar, Çinliler’i öyle dehşete düşürdüler ki onlar 2232 km. uzunluğundaki “Çin Seddi”ni yaptılar. Hunlar, o duvarları defalarca aştılar.

“Tanrı’nın kamçısı” olarak adlanan Attilâ, kıtanın büyük bölümünde ne vardysa yakıp yıktı; barbar Alman halklarını dehşete düşürdü. Roma İmparatorluğu’nu darmadağın etti, papalara diz çöktürdü, Parisliler ona yalvardı.

¹ Gürcistan Merkezî Devlet Arşivi, F. 13, s. 35-36.

Hunların torunları bu zafer bayrağını Adriyatik kıyılarına kadar götürdüler

Türkler, İslâmiyet'i kabul eder etmez Bizans'ı dize getirdiler. Malazgirt'te Batı'nın anahtarını kırdılar. Anadolu'yu fethettiler.

Hristiyanlar'ın Müslümanlar ile yaptığı 200 yıllık Haçlı Savaşları'nı Selçuklu kılıcı kesti.

Türkler, Araplar'ın ve başka milletlerin alamadıkları İstanbul'u fethederek Avrupa'ya adımlarını attılar.

Türkler Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarında son derece büyük zaferler kazanarak dünyanın üç büyük coğrafyasında hükümranlık sürerler. Türk hücumu, "Akdeniz'in sahillerinden ta Viyana kapılarına kadar uzanan bir korkuya dönüşür. Avusturya Hükûmeti'nin 1983'te Türk tehlikesinden kurtulmalarının 300. yıldönümünü kutlaması tesadüfî değildir."¹

Bu, unutulmayan ve unutturulmak istenmeyen korkuydu. Türk korkusu, din ayrılığı korkusunu da gelip geçmişti. Türk etkisi, özellikle 19. ve 20. yy.larda Avrupa devletlerinin, bilhassa İngiltere ile Rusya'nın sömürgecilik politikalarında da büyük korkuya dönmüştü. Bir zamanlar Doğu'ya silahla hücum eden Hristiyan dünyası, 20. yy.ın öncesinde silahlı tecavüzle birlikte antimüslüman, antitürk siyaseti yürüterek bu halkları parçalamak ve onları derece diğer büyük kavimlerin içerisinde eritmeye çalışmak maksadıyla siyasal anlaşmazlık yaratarak ırksal ayrılık salar. Müslüman'ı Müslüman'a kırdırır, Türk'ü Türk'e düşman eder. Bu antitürk ve antimüslüman hareketinde en fazla etkinliği Rusya gerçekleştirir.

Fakat Rusya nereden bilebilirdi ki, Türkiye'den koparmak istediği Balkan devletlerinde yürüttüğü panislavist siyasetine karşı "Genç Türkler (A. B. Hüseyinzâde, A. Ağaoğlu'nun, A. Topçubaşov, M. E. Resulzâde, H. S. Ayvazov, İ. Gaspıralı, A. İbrahimov) Hareketi" nin bir darbesi olacaktır.

Çarizm nereden bilebilirdi ki, onun ruslaştırma politikasının ilk önce selefi gibi tanınan İlminski'nin ve manevî dayanağı olan Ermeni kötülüklerinin eliyle yarattığı "Müslüman-Türk halklarını ulusal dilinden, kültüründen ve tarihinden mahrum etmek,

¹ R. Okur Türkkân, Neden Türk Düşmanlığı?, Tarih Dergisi, S. 4, 1987.

hatta kendi soyunu ve Türk unvanını unutturmak, Tatar diye adlandırmak ya da Türk sözcüğünü dillerden silmek gibi şovenist emelleriyle veya o dönemde Türk'ü Türk sözünden ürkütme" maksadıyla Rusya'nın gazete sayfalarında "Türk'e egemenlik ver, babasını öldürür", "Türk âlim olabilir, insan olamaz" gibi aşağılayıcı çıkışlarıyla söz konusu halklar arasında yaydığı düşünceleri Müslüman Türk gazetelerinin "Biz Türk müyüz, Tatar mıyız?" soruları karşılayacaktır.

Bu soru, basit bir soru değildir. Bu sorular bütün Rusya Müslüman ve Türk halklarının ulusal bağımsızlık duygularının coştığı bir süreçte ulusal bilinci şaşkına dönen Müslüman-Türk halklarını İslâm bayrağı altında birleştirmek ve birbirinden uzaklaşan Türkler'e Türklüğünü kanıtlamak gibi çok ağır bir durumun oluştuğunu haber veriyordu.

Türk kelimesinin dile getirilmediği, "Ben Türk'üm" demeye cesaret edilmediği bir dönemde Hüseyinzâde manevî açıdan tarihsel sorumluluğu üzerine alarak, "Hayat Gazetesi"nin sayfalarında esaretin ve hakaretin ateş alevleri içerisinde büyük bir çaba ve heyecanla Türk halklarına yüz çevirerek: "Biz Tatar değiliz, Bir Türk'üz!" diye bütün dünyaya duyurduğu hak sesi ile Türk halklarının ulusal uyanışına yön verir.

Bu büyük Türk fedaisinin en büyük yaşam gayesi, Müslüman-Türk halklarını yok olma tehlikesinden, düştüğü ağır durumdan kurtarmaktı.

Hüseyinzâde, Rus idarecilerinin yasakladığı "Türk" ve "İslâm" sözcüklerini sadece "Hayat Gazetesi"nin baş sayfasında yayınlamadı. O, hatta bu gazeteyle Türk'ün hakkını talep etti. Türkçülüğün siyasal programını (Türkleşmek, İslâmlaşmak, Avrupalılaşmak) ilân etti. O zaman söz konusu gazetenin sayfalarında "Türkler Kimdir?" eseri ile Türk halklarının "Türk" adını onayladı; Türk'ün kimliğini yeniden oluşturmak ve onu korumayı günün ertelenemez görevi sayarak şöyle yazdı: "Bu mesele, gayet önemlidir. Dış görünüşte ne kadar sönük görünse de gerçekte büyük ve sürekli bir öneme sahiptir. Çünkü Türklük ile övündükleri halde Türk'ün kim ve kimlerden oluştuğunu bilmeyen ne kadar Türk yazarlarımız vardır. Türkler'in kimlerden oluştuğunu, nereden çıktıklarını, kaç bölüme ayrıldıklarını, bugün nerede yaşadıklarını ve hangi adları taşıdıklarını göstermeliyiz. İçimizde Özbekler'in, Kırgızlar'ın, Başkurtlar'ın Türk olduklarını bilmeyenler de vardır."

“Biz kimliğimizi şayet Ruslar’a sormuş olsak, onlar diyecekler ki; bak bu Tatar, bu Özbek, bu Kazak, bu Kırgız, bu Kafkasya Tatarı’dır. Şüphesiz ki, Türk halklarına verilen bu adlar, Rusya’nın uzağı gören hileli “parçala, yönet!” siyasetinden ileri geliyordu.” Hüseyinzâde’nin düşüncesine göre bütün bu karmaşıklığın sebebi, Türk milletleri arasında şaşkınlık ve dağınıklık yaratmak, onları kendi Türk kökeninden ve soyundan uzaklaştırmaktır. Peki bu halkları, nasıl söylemek gerekir? sorusuna Hüseyinzâde şöyle cevap verir: “Bimize Özbek, bimize Kırgız, bimize Tatar demekle hiçbir yarar elde edemeyiz. Eğer kim talihsizliğe uğrarsa, ona karşılıklı yardım edilmiyor. Onun için bu meseleyi geleceğe, uzak geleceğe bırakmayıp, hiç olmazsa şimdi ele almalıyız.”

Edip, Türk halklarına yapay adların verilmesinin ancak Rusya Türkleri arasında yabancılik yaratmasından bahseder ve dikkatli Türkler’in “Tatar” olarak adlandırılması yönünde beklenen tehlike etrafında merkezîleştirerek devam eder: “Bütün dünya bize Tatar diyor ve hiç kimse şu ana kadar bunun karşısına çıkmamıştır. Bazıları, Osmanlılar dışındaki bütün Türk halklarını Tatar veya Moğol olarak adlandırıyordu. Bazıları ise Hunlar’ın, Moğollar’ın ve Türkler’in, Tatarlar’ın bir kolunu oluşturduğunu söylüyorlar.”

Hüseyinzâde, bu yazarlara yanıt olarak şöyle der: “Halbuki bugün Türkologların, hatta Rus şarkiyatçılarının birçoğu, Çin’in bu taraflarında Tatar adlı bir kavim tanımıyorlar. Türk var, Moğol var, Tatar yoktur. 9. yy. Çin yıllıklarına göre Tatar, Çinli olmayan kabileler demektir. Bu ad, Moğollar’a Çinliler tarafından verilen ilk addır. Ancak onlar bir kavim, bir aşiret veya kabile halinde Çin içlerinden dışarı çıkmamışlar. Tatarlar, Moğol ırkına ait olduklarından; Türk ırkının değil, Moğol ırkının bir kolunu oluştururlar. Bunları, Türkler’den ayırmak gerekir. Moğollar’ın bu kavmini ne büyük devletler kurmuştur ne de cihangirler olmuştur.” Edibe göre bu yanlışlığın sonucudur ki, Avrupa tarihçileri, Türk halklarının tarihine Moğol ve Tatar halklarının tarihi gibi bakmışlardır. Hatta onlar, Türkler’in büyük bir kısmına (Cengiz Han’a, Timur’a), Moğol-Tatar adını vermişlerdir. Örneğin Timur’un torunu Bâbü Mirzâ’nın Hindistan’da kurduğu büyük bir devlete, “Büyük Moğol Devleti” deniliyordu. Halbuki bu ifade kat’iyen yanlıştır. Şöyle ki, Timur’un kendisi Türk kavminden birine mensup olup, Türkçe’den başka bildiği bir dil varsa o da sonradan öğrendiği Farsça idi. Moğolca’yı bilmezdi. Timur, kendi imparatorluğunu şöyle tanıyordu: “Biz, Turan

ülkesi ve Türkistan emiriyiz. Biz ki, Türkoğlu Türk'üz. Biz ki, milletlerin en eski ve büyüğü Türk'ün önderiyiz." Bâbü Mirzâ'ya gelince, onun annesi Cengiz Han'ın neslinden, babası ise Tümur'un neslindedir. Bunu, Bâbü Mirzâ, kendisinin "Bâbürnâme" adlı otobiyografik eserinin birçok yerlerinde Moğolca bilmediğini itirafla beraber ataları gibi kendisinin de Türk olduğunun ve her zaman Türklük'le övündüğünü beyan etmiştir.

Hüseyinzâde, Türklüğün medarıftiharı Cengiz Han'a ve Timurlenk'e yakıştırılan Moğol-Tatar adlarının yanlış olduğunu şöyle kanıtlar: "Doğrudur, Cengiz Han'ın annesi Moğol idi, fakat babası Türk idi. Cengiz Han'ın babası, vaktiyle Moğolistan topraklarında yaşayan Türk (Uygur) kavimlerindedir. Hatta onun kurduğu devlette de Uygur dili ve yazısı geçerliydi." Hüseyinzâde, vaktiyle Cengiz Han'a, Timur'a yanlışlıkla verilen Moğol ve Tatar adları, son zamanlara kadar devam etmiştir der ve şöyle devam eder: "Bugün, ileri gelişim süreciyle ilgili olarak Avrupalı bilim adamları, hatalarının farkına vardıkları halde, rakiplerimiz ise nedense kendi yanlışlıklarında inat ederek; özellikle de Ermeni milliyetçileri, Avrupa ve Rus politikacılarını önleyerek, saf Türk oldukları anlaşılan Uygur, Kazan, Kırım, Azeri halklarını kasten ve bilerek Tatar adlandırıyorlar." Şüphesiz ki, bu da onların çirkin niyetlerinden kaynaklanıyordu. Bundan ötürü de Hüseyinzâde ekler: "Türk ve Tatar meselesi, yaşamsal ve ulusal meseledir. Türkler, bu meseleye karşı ilgisiz olmamalıdır. Eğer biz, kendimizi Tatar adlandırarak tarihimizi öğrenmeğe başlarsak, o zaman ulusal tarihimizi karanlığa gömmüş oluruz."

Rakiplerimiz yapay engeller ve iftiralarla Türkler'i Moğol ve Tatar diye adlandırmakla Türklere parlak ve ulusal kahramanlık sunan Cengiz Han'ı Timur'u –bu meşhur savaş dahilerini- kışkırtıcı sözlerle lekelemekle, milleti onlardan uzaklaştırmak gayesini taşımışlardır.

Niçin? Çünkü halkların egemenlik ve üstünlük uğrunda gizli ve açık mücadelelerinin yapıldığı bir devirde, her iki cihangir, kendi zaferleriyle insanlığın zihninde derin ve silinmez izler bırakmıştır.

Cengiz Han, yirmi yıl boyunca Anadolu'dan Ukrayna ovalarına, Güney Çin ormanlıklarından Sibiryâ eteklerine kadar büyüklü, küçüklü kırk devleti, Türk-Moğol kılıcı altında birleştirerek beş imparatorluğa egemen olmuştur. Bunu, Timurlenk de

gerçekleştirdi. Arap halifeliğinin dağılmasından sonra, İslâm bayrağı altında kurduğu Gobi sahrasından Marmara Denizi'ne kadar uzanan ihtişamlı imparatorluğuunda, egemenliği uzun süre elinde bulunduran kudretli Türk hükümdarıydı.

Ama rakiplerimizi korkutan nokta, onların yalnız kılıçla fetihler kazanmak, büyük imparatorluklara egemenlik etmek ve savaşlardan sürekli zaferle geri dönmek gibi kahramanlıklar değildir. Onları korkutan, her iki fatihin ideallerinin büyüklüğüdü. Her ikisinin de amacı, büyüklü küçüklü ve birbirinden ayrı Türk-Moğol halklarını bir fatihin egemenliğinde birleştirmektir. Buna göre de Hüseyinzâde düşüncelerini açıklar : “Böyle cihangirler hakkında rakip milletler, elbette, iyi sözler demeyecektirler. Onlar, tarihin bu mağrur Türk evlâtlarının egemenlik kudretinin büyüklüğünü vahşi ve hunharca sözlerle perdeleyerek, Cengiz Han'ın Timur'u milletin gözünden düşürmeye çalışacaklardır. Doğrudur, Cengiz ve Timur amansız ve gaddar kişilerdir. Fakat bu cihangirleri vahşi olarak niteleyen milletlerin Bismark'ı, Moltke'si, Lord Keichner'i nasıl? Onların gaspçılık hatırına Doğu halklarını vahşice katleden hareketlerine ne ad verilebilir?!”

Hüseyinzâde, bu soruyu da yanıtlatır: “Bismarck'ı, Keichner'i felaketlerine sebep oldukları Fransızlar'dan, Hintliler'den, Sudan halkından ve Güney Afrika kabilelerinden sormayın. Çünkü bu halklar, söz konusu katillere karşı nefret beslerler. Fakat kendi milletleri olan Almanlar ve İngilizler ise onlara, sömürgecilik hareketlerine göre övgü ve saygı sunarak adlarına atfen heykeller dikerler. Onun için biz de, Cengiz Han'a ve Timur'a rakip milletlerin bakışlarıyla değil, kendi milletimizin bakışlarıyla bakmalıyız.”

Hüseyinzâde, tarihimizi lekelemek isteyen rakiplere karşı amansız olduğu gibi, onların ne maksatla ve niyetle iftiralar yazdıklarına önem vermeden yaklaşan Türk yazarlarına da cahil ve bilinçsiz diye adlandırıyor. Çünkü ona göre bu cahiller “Tarihimiz ve büyüklerimiz hakkında çoktan beri varolan batıl zihniyeti, zannı, yanlış ve hataları yok etmeye çaba göstermek yerine, tam tersine rakiplere müdahale ederek ve söz konusu fatihler hakkında yanıltıcı şeyler yazarak kaç yapacakları yerde göz çıkarırlar.”

Ancak, dünya bilim adamlarının, egemenliğin dünya çapındaki meş'alesini yakan Cengiz Han'ın ve Timur'un harikulâde azameti hakkında söyledikleri düşünceler

ise rakiplerimizin tarihimize dair iftiralalarının anlamsızlığını onaylar. Örneğin, 18. yy. Fransız düşünürü Montesquieu'nun Türk fatihleri hakkında uzak görüşlülükle söylediği sözleri anımsamak, çok issabetli olur. O der ki: "Dünyanın hiçbir halkı, egemenlik ünü ve ihtişamıyla Türkler ile yarışamaz. Cengiz Han'ın fetihleri ile karşılaştırmada, İskender'in galibiyetleri nedir ki... Bu muzaffer halkın sadece tarihçileri yetişmemiş ki, onların akla gelmez galibiyetlerinin şöhretlerini duyursunlar ve ne kadar ölmez işler sonsuzluğa gömülür. Türkler, tarihlerini bilmediğimiz ne kadar devletin temelini oluşturmuştur. Bu savaşçı halk, kendi gündelik ünü ile oyalanıp sonsuz yenilmezliğine inanarak, eski galibiyetlerinin sonsuzlaştırılması kaygısına kesinlikle kapılmamıştır." ¹

Bu anlamlı sözler, yalnız Türk fatihlerinin kahramanlık faaliyetlerinin motifi değil, aynı zamanda Hüseyinzâde'nin faaliyetlerinin de motifidir.

Hüseyinzâde'nin eserde, Cengiz Han'ı ve Timur'u anma gayesi "Türk kavmine ait olan ve esas unsuru" oluşturan Orta Asya Türkleri'ni okuyucularına tanıtmaktı. Ona göre, bizim uzak geçmişimizde yaşamış fatihlerimizin yüzyılların sınavından geçen kahramanlık ününe, insanlık tarihine ses getiren, egemenliğine sebep olan şey Orta Asya Türkleri'nin akla gelmez kahramanlık emelleridir. O, bu düşüncesini Macar bilim adamı Vambéry'in sözleriyle onaylayarak der ki: "Asya'nın merkezinde bulunan bu Türk kavimleri, muhteşem yiğitlik ve cesaretleri sayesinde, dünya tarihinde büyük rol üstlenmişlerdir. Cengiz Han ve Timur gibi cihangirler aracılığıyla kendi amaçlarına ulaşmışlardır." Edip bu Türkler'i, yani Orta Asya Türkleri'ni "eski ve saf Türkler" olarak adlandırır. O, eserde uzak geçmişin yadigârı olan bu halkların eski ve mucizeli zengin tarihinden haber veren medeniyet başarılarından bahsederek, Türkler'in göçebe bedevi değil, "çok eskiden beri uygar bir kavim" olduklarını kanıtlar ve der ki: "bu kavimlerin normal zekâsı, kabiliyet ve yaratılış özellikleri, ağızdan ağıza söylenen lirik şiirleri, Manas'ı, Avrupalı Türkologları hayrette bırakmıştır." 19. yy. Alman bilim adamı F. Rodzen'in Orta Asya Türkleri'ni "milletlerin ve kavimlerin gerçek mayası" olarak görmesi, herhalde abes değildir.

Hüseyinzâde, Türkler'in kimliğinden bahsederken isterdi ki, "öncelikle kendimizi tanımalıyız; yani her halk, kavmini, dilini, dinini, tarihini, geçmişini ve

¹ Montesquieu, İran Mektupları, 1998, s. 150.

geleceğini bilmelidir.” O, yazdı: “Bu mesele ile bugün değil, birkaç yüzyıl önceden beri meşgul olmak gerekiyordu. Geçmişte önem verilmemiş bu meseleyi geleceğe, uzak geleceğe terk etmeyip, hiç olmazsa şimdi ele almalıyız. Ancak böyle bir meseleyi hakkıyla aydınlatmalıyız.”

Hüseyinzâde’lerin, “Hayat”ın kürsüsünden böyle bir düşünceyle konuşması ve cesareti, çarizm için “ani bir darbe” oldu. Çünkü düne kadar hakkı ve hukuku çiğnenen hatta adı, varlığı unutturulan, geçmişi ve tarihi kaybettirilen bir milletin, gazeteden “kimliğini tanımak” talebi, Türkler’in Rusya emperyalizmini açıktan açığa hesap vermeye davet etmesi demektir.

Ancak bununla birlikte Türkçülük ülküsü ile toplumsal-siyasî ideolojinin mücadele alanına atılan “Hayat Gazetesi”, henüz yayına başlamadan çağlığın şovenist odakları ve Ermeni milliyetçileri gazetenin yayınına engeller çıkarırlar. Örneğin Ermeni gazetesi olan “Mşak” ve “Hayat”ın “Panislâmizmin mücadele organı olduğunu bilmek için peygamber olmaya gerek olmadığı”nı yazıyordu.¹ Onlar, Rus hükümetinin dikkatini çekmeye çalışarak “Kafkasya”daki bütün Türk edip ve gazetecileri panislâmisttir ve Türk gazetecileri Kafkasya halkını, İslâm bayrağı altına çekmek istiyorlar”² biçiminde anlatıyorlardı. Rusya’da yayınlanan “Yeni Yorum Gazetesi” ise şöyle yazıyordu: (alaylı tavırla) “Bu zatı, Kaspi Gazetesi’ndeki faaliyetlerinden tanıdığımız için eminiz ki, Kaspi Gazetesi ilerici ve sağlam fikirler organı değil, insanlığa zıt ve diğer milletlere karşı tahammülsüzlük organı olacaktır.”³ O dönemde, Rusya Müslümanları’nın kültürel gelişme yolunda attıkları her adına engel olan çarizm de millî baskı politikasında, “gereklikçe kasten Panislâmizmi canlandırıyor.” Azerbaycan basınının faaliyeti için ortaya atılan bu durumu, Sansür Kurulu Başkanı Smirnov’un Müslüman basını için yaptığı açıklamasında da okuyoruz. O, şöyle diyor: “Son zamanlarda Tatar edebiyatında göze çarpan yeni akımın (yani Türkçülüğün) ilk adımlarından öyle

¹ Mşak, 1905. S.116.

² Celil Mehmetkuluzâde, Hatıralarım, Bakü, 1971, s. 70.

³ A.A., Novoyi Obozreniy, Kültür ve Gazete, 1905, S. 164.

anlaşıyor ki, o Rusya'nın Müslüman halkına genel tahsil ve deneysel bilgi aşlamak istiyordu. Fakat son zamanlarda, Kafkasya'da ortaya çıkan Ermeni-Müslüman çekişmeleri, Rusya'nın Müslüman halkın ruhsal durumuna karşı nasıl ihtiyatlı ve uyanık olması gerektiğini gösteriyor. Bunun için ilk önce yeni eser yazan, gazete yayınlanan kişilerin toplumsal ve mülkî vaziyetleri, söz konusu aydınların nerede okumaları hakkında bilgi toplamak ve bununla beraber onların Genç Türkler ile ilişkisi olup olmadığını açığa kavuşturmak gerekir.”¹ Böyle ağır şartlarda gazetenin yayını için Kafkasya Basın Heyeti tarafından izin alamayacaklarını dikkate alan Bakü aydınları, o sırada Kafkasya'ya atanan Kont Vorontsov Daşkov'un geniş yetkilerle Tiflis'e geleceği haberini duyar duymaz, milyoner H.Z. Tağıyev'in yardımıyla, Petersburg'a Topçubaşov ile birlikte özel bir heyet göndererek mayıs ayında “Hayat Gazetesi”nin yayını için dilekçe verirler.

Şunu da kaydetmeliyiz ki, “Hayat Gazetesi”nin yayınına izin almak için gazetenin sahibi Hüseyinzâde, Petersburg Basın İdaresine verdikleri 16 Nisan 1905 tarihli dilekçede ², Türkiye’de öğrenim gördüğünü saklayarak sadece Petersburg Üniversitesi’nde okuduğunu bildirmiştir. Gazetenin yönetmenleri A. B. Hüseyinzâde ve A. Ağayev söz konusu dilekçede, gazetenin amaç ve gayesini ılımlı ifadelerle gizleyerek, amaçlarının Kafkasya Müslümanları'nın hukuksal durumlarını iyileştirmekle birlikte, Rusya hükûmetine karşı sakin ve nezaketli duygularla hizmet edeceklerini yazalar.

Redaktörler, dilekçede Petersburg Basın İdaresi'nin dikkatine, Sansür Kurulu Başkanı (V. D. Smirnova)'nın bütün isteklerine karşı sorumlu olacaklarını ve bu konuda her türlü cezayı ödeyeceklerini sunarlar. Buna ek olarak, gazetenin yayıncısı A. Topçubaşov, “Hayat”ı denetleyici olarak atanacak memurun masraflarını da kendi üzerine alacağını söyler.”³

¹ V. D. Smirnova, Leningrad MDTA, F. 776, s. 26-28.

² Gürcisatan MDTA, F. 23.

³ Gürcistan MDTA, F. 23, s. 23.

Hayat Gazetesi'nin denetlenmesi meselesi, o dönemin Kafkasya Vekili ile Bakü Valisi arasında uzunca gizli yazışmalara neden olmuş ve arşiv kayıtlarında Bakü valisine gazete üzerinde sansür tüzüğü'nün bütün maddelerine uyulması hakkındaki zorunluluklar tekrar tekrar hatırlatılmıştı.

22 Nisan 1905'te Vali Kont Vorontsov Daşkov'un 134 sayılı mektubuna¹ binaen, Petersburg Basın İdaresi "Hayat"ın yayınına izin verir. Söz konusu tarihin ertesi günü (23 Nisan 1905), Bakü Valisi P. A. Lilejev'in emriyle valilik makamının mülkî müşaviri A. Atamalibeyov "Hayat"ın resmî denetçisi olarak atanır.²

Şunu da belirtmek gerekir ki, "Hayat"ın yayınına izin veren Kafkasya Sansür Kurulu'nun haberi olmadan Petersburg Basın İdaresi'nde verildiğinden, gazete, ilk günden itibaren Tiflis Sansür Kurulu'nun düşmanca tavırlarına maruz kalmıştır.³ Gazeteye baskı çeşitli yollarla yapılıyordu.

Böylece Kafkasya Valisi'nin davranışlarına binaen, Sansür Kurulu derhal "Hayat"a karşı ciddileşerek, kurulan Doğu dilleri üstüne denetim yetkisini Ermeni milliyetçileri Karahanov'a ve Kişmişiv'e havale eder. Bu Ermeni milliyetçileri, Kafkasya Basın Kurulu'nun başkanı M. P. Gakkel'in liderliğinde faaliyet göstererek, yegâne Azerbaycan gazetesi "Hayat"a karşı haçlı hareketi ilan ederek⁴ her türlü tahrif ve iftiralara başvururlar. Onlar, herşeyden önce gazeteyi ideal yönünden değersiz biçimde tanıtmaya çalışarak, onu, Rus Devleti'ne karşı aykırı bir ideoloji yaymaya gayret ettiğini göstermeye çalışırlar.

Bu maksatla da "Hayat", Kafkasya Sansür Kurulu'nca dikkatle izlenir ve bütün sayıları ciddi anlamda kontrol edilir. Hatta gazetenin farklı yazılarında bile dakik bir ilgi ve denetleme mekanizması işliyordu. Örneğin gazetenin 21 Haziran tarihli sayısında Tatar gazeteci A. İbrahimov'un "Bize İlişkin" adlı makalesi⁵ yayınlanır. Makale hemen

¹ Leningrad MDTA, F.776, s. 4.

² Gürcistan MDTA, F. 13, s. 9.

³ M. Ş. Mirzayev, Kafkasya'daki Türkler Üzerindeki Anıların Yayımı, Bakü, 1925, s. 46.

⁴ a.g.e., s: 55.

⁵ "Hayat", 21 Haziran 1905, S. 12.

yeni kurulun dikkatini çeker. Kurul, makalenin bazı ifade ve fikirlerini tahrif ederek Rus diline çevirir. Ayrıca bütün bir kâğıda onu tipografya tipi matbaasında basarak savcılığa ve polise gönderir. Sansür Kurulu, makalenin esas fikrini değiştirerek onu “çarizm aleyhine yazılmış bir materyal” gibi delil gösterir. Güya İbrahimov şu anki hükûmete karşı Müslümanlar’ı “İslâm birliği” bayrağı altında birleşmeye çağırıyordu. 1 Eylül’de kurul başkanı M. P. Gakkel, Kafkasya Valisi’ne gizli yazı yazarak “Hayat Gazetesi”nin zararlı temayülünü önlemek için acil tedbirler alınmasını talep eder. Bu kuru gürültüye cevaben gazetenin yönetmeni A. Ağayev, Kafkasya Valiliği’ne yazdığı geniş kapsamlı izahatında makalenin “millî birlik” idealini gizleyerek diyordu ki, “rakiplerimiz A. İbrahimov’un “Müslümanlar, gelecek için çarpışmaya hazır olalım!” cümlesindeki “çarpışma” sözcüğünü” mücadele” anlamında çevirmekle makalenin amacını tahrifata uğratmışlardı.” A. Ağayev, “çarpışma” kelimesinin anlamının “görüş” demek olduğu hakkında onları inandırmaya çalışmıştır. O, makalenin yazarı A. İbrahimov’un Müslümanlar’ın geleceğinin kurulmasındaki faaliyetlerde duyarsız olmalarından ötürü geleceğin kurulmasındaki faaliyetlerde duyarsız olmalarından ötürü rahatsızlık duyduğunu ve onların yüzyıllar boyu süren gafletten uyanmalarını; hükûmetten basın, eğitim yerleri açmak için izin alarak geleceğe yönelik kültürel atılımlarda bulunmaları için çağrı yaptığını belirtir.¹

Genel olarak, makale hakkında, ne o dönemde Ermeni milliyetçilerinin ne de gazete yönetmenlerinin davranışları doğru değildir, Çünkü yazar Müslüman halklarının geleceğini sağlamak için onları şu anki yönetimin düzeni aleyhine değil, belki “bağımsız iradede” de daha kötü hesapladığı gelecek sistemine, yani bolşevik hükûmetine karşı mücadeleye hazırlanmak için İslâm birliği bayrağı altında birleşmeye çağırıyordu. Bundan dolayı bu makale, diğer Rus gazetelerince eleştiriliyordu. Söz konusu makale şöyleydi:

“Yakın zamanda Rusya’da anayasal yönetim biçimi kurulacaktır. Fakat bu oluşumda Rusya’ya bağımlı olan bir Müslümanlar’a da bağımsızlık hakkı verilecek midir? Elbette yok! Böyle bir durumda Rusya’da kurulacak anayasal yönetim biçimi, yani bolşevik hükûmeti, Müslümanlar için çarizm yönetiminden daha korkulu olacaktır.

¹ Gürcistan MDTA, F. 13, s. 16-19.

Müslümanlar! Tehlike karşısındayız. Geleceğimizi elde etmek için bizim şimdiki rejimle, yani çarizmle mücadele etmemize gerek yoktur. Bunu, artık başkaları yapıyor. Çar hükûmetinin organizmasını çürütmek için yeterli miktarda zehir sokmuşlardır. Çar hükûmetinin dağılması için biz Müslümanlar'ın neler ekleyebileceği fazladır. Fakat biz gelecek hükûmetle, yani bolşevik hükûmetiyle mücadeleye hazırlanmalıyız. Gelecekte bizim halkımızı büyük tehlike bekliyor. Bu tehlike artık yakındır. Bu tehlikeye karşı şimdiden hazırlanmayan halk, gelecekte daima onursuzluk ve ayaklar kalacaktır. Onun için de kendi bağımsızlığımızı sağlamak için bütün Müslüman ve Türk halkları olarak birleşmeliyiz.”

Görüldüğü gibi makalenin amacı çarizme karşı değildir. Bu makale, gelecek oluşuma karşı mücadeleye çağırıyor ifade ediyordu. Peki söz konusu makale neye göre çarlık sansür kurulunu böyle bir korkuya sevk etmişti? Neye göre bu makale, bütün Çarlık Rusyası'nı ayağa kaldırmıştı? Çar'a bağlı Sansür Kurulu'nun bu rahatsızlığı arşiv kayıtlarında açık olarak verilmiştir. Söz konusu makale ile ilgili Yayın Kurulu'nun Başkanı Gakkel, Kont V. Daşkov'a yazdığı gizli mektupta şöyle anlatıyordu: “Mesele, makalenin amacının çarizme ya da bolşevizme karşı mücadele edilmesinde değildir. Mesele, yalnızca makalenin Müslümanları birliğe çağırmasındaydı. Asıl rahatsızlık bu idi.

Kafkasya Sansür Kurulu'nun “Hayat”a karşı bu garezli baskısı sonucunda gazetenin yayınından üç ay geçmeden, onun denetleyicisi Asaf Atamalıbeyov Kasım 1905 yılında Bakü Şehir İdaresi'ne yazdığı dilekçede sağlığının bozulmasını bahane ederek, “Hayat Gazetesi”nin denetmenliğinden ayrılmak istediğini bildirir.¹ 31 Ocak 1906'da, Bakü Şehir İdaresi'nin geçici valisi General Fadeyev'in emriyle çevirmen Veliyev, “Hayat”a nöbetçi hakem tayin edildi.

Böylece, Kafkasya Sansür Kurulu'nun ısrarıyla “Hayat”a bir taraftan iki kat fazla bakan atanır, diğer taraftan ise Bakü Polis Müdürü Globa'nın atadığı M. Aliyev ve Rızabeyov, gazetenin yazılarını tercüme ederek derhal Tiflis Sansür Kurulu'na gönderirler.²

¹ Gürcistan MDTA, F. 13, s. 34.

² Azerbaycan MDTA, F. 484, s. 45.

Arşiv kayıtlarından anlaşılıyor ki, “Hayat”ta yayınlanmış iri hacimli makalelerden tutun da küçük ilanlara kadar; hatta Müslümanlar’ın sayısını gösteren rakamlar hakkında verilmiş bilgilere kadar herşey sansür kurulunu şüphelendiriyordu.

“Hayat”ın yazarları, gazetede devrin toplumsal ve siyasî olayları konusunda sadece bilgi vermekle yetinmişlerdir. Onlar ortaya çıkan bu olayların sebeplerini Müslüman halkların millî ve dinsel ihtiyaçları açısından anlam vermeye çalışıyorlardı. Bütün bunlar ise o dönemde mücadele eden Müslümanlar’a ve Türk halklarına çok şey diyor ve onların millî bilincini yönlendiriyordu.

“Hayat”, bu faaliyetinde işi öyle bir yere ulaştırmıştı ki, Kafkasya Valisi Sultan Kırım Giray, gazetenin redaktörüne resmen şunu bildirir: “Onlar, gazetede halkın farklı farklı topluluklarını birbirine karşı, hassas olan bazı nazik meselelerden sakınıp bahsetmesinler.”¹ “Hayat”, bu uyarıları dikkate almayarak “nazik meselelerden” bahsetmeyi azaltmıştır ve Sansür Kurulu’nun ciddi olarak tehdit ettiği meselelere cesaretle değinmiştir.

Böylece “Hayat” ve Panislâmizm meseleleri, Rusya’nın ancak bütün merkezî idarelerinde ve hatta diğer küçük şehirlerin polis şubelerinde de günün en aktüel konuları olmuştu. Çünkü Ermeniler, 20. yy. öncesinde Panislâmizm uydurmaları ile Müslümanlar’ın üstüne, Rusları ve bütün Avrupa ülkelerini yöneltmeye çalışıyorlardı. Onlar, hem Ermeni gazetelerinin (Mşak, Archalious, Araç) hem de merkezî Rus basınının sayfalarında, Türk ve Müslüman düşmanlığını tebliğ eden yazılarla kanıtlamaya çalışıyorlardı. Ermenilerin amacı, Müslümanlar ile olan arazi ve toprak davası değildi; Hristiyanlar’ı savunmak ve kendilerini korumak meselesiydi. Bununla da onlar, kendileri ile Müslümanlar arasındaki çatışmayı, Müslümanlar ile kâfirler arasındaki çatışma gibi ile sürüyorlardı. Örneğin Peterburgskiye Vedomosti şöyle yazıyordu: “Bütün Avrupa ülkelerini vahamete uğratan şey, Panislâmizm meselesi ile Almanya’nın bütün dünyaya egemen olmak siyasetidir. Bu ikisi arasında hem içsel, hem de dışsal ilişki vardır.”² 1 Eylül’de kurulan, başkanı M. P. Gakkel, Kafkasya Valisi’ne yazdığı gizli yazıyla “Hayat Gazetesi’nin zararlı eğilimini” durdurmak için acil tedbirler

¹ Hayat, 1905, S. 93.

² Hayat, 1905, S. 126.

alınmasını talep eder.¹ Bu ön bilgiye, söz konusu makalenin Rus diline yapılan çevirisi de eklenir. Azerbaycan basınının geleceği için rahatsız olan kurul üyesi Mirze Şerif Mirzoyev, gazetenin ciddi tehlike karşısında kaldığını hissederek hemen onun yönetmenlerine gerekli değişiklikler yapmalarının zorunlu olduğunu haber verir.²

Böylece, iş öyle bir yere varır ki, “Hayat”ın yayına hazırlanış tedbirlerine iftira atıldığı, güya hükûmete bağlı olduğu yönünde makaleler ve ülkenin çeşitli yerlerinden gelen okuyucu mektupları yayınladığı belirtilir. Söz konusu makalelerden birisini M. Ş. Mirzoyev’in kendisi Rusça’ya çevirerek “Kafkasya Gazetesi”nde yayınlamıştır.³ Bunlara bakmayarak resmî idarecilerin gazeteye karşı gizli yakınlığı değişmez, aksine bu yakınlık giderek keskin bir özellik kazanır. Kafkasya valisinin idarî işler yardımcısı Sultan Kırım Giray, “Hayat”ın redaktörü A. Ağayev’e 12 Eylül 1905 tarihli mektupla başvurarak, gazetenin düşünce yönünü, amaçlarını ve özellikle de A. İbrahimov’un “Biz İlişkin” adlı makalesi hakkında çarçabuk yazılı olarak bilgi ister. A. Ağayev, 23 Eylül tarihli yirmi sayfalık malûmatında,⁴ Kafkasya Müslümanları’nın Rusya Hükûmeti’ne, Kafkasya Valisi Kont Vorontsov Daşkov’a ve Panislâmizme yakınlığından bahsederek “Hayat”ın istek ve maksadını açıklarken yazar: “Hayat, sadece Müslüman dilince yayınlandığından onlar, Müslümanlar’a başvurmuş ve ister istemez gazetenin hayrı ve başarısı için Müslümanlar’ın psikolojisinde yüzyıllarca kök salmış dinsel görüşleriyle hesaplaşmış ve onlar için zorunlu eğitim ve kültür meselelerini din üzerinde toplamışlardır. “Hayat”ın esas amacı, kitlelerin yegâne ussal manevî gıdası olan teolojiden halkı kurtarmak ve bunun için Kur’an ve şeriata çağdaş uygarlığı ve bilimin esas prensipleri ile uzlaşan izah vermekle toplumun dinsel teoloji durumundan dünyevî bilimsel duruma geçmesini hızlandırmaya yardım etmektir. Bu yüzden gazetede sağlık bilgisi, uzay ve doğa alanlarında yayınlanan bilimsel makaleler ile birlikte tutucu ve bilimsel olmayan anlayışları yok etmek amacı taşıyan dinsel

¹ Gürcistan MDTA, F. 13, s. 35-36.

² M.Ş. Mirzoyev, Kafkasya’nın Türk Basını Hakkında Anılarım, Bakü, 1926, s. 90.

³ Mirehmedov, Azerbaycan Hoca Nesreddini, Bakü, 1981, s. 305.

⁴ Bu konu hakkında Gürcistan MDTA’nde 180 sayfalık özel dosya vardır.

makaleler de yayınlanmıştır. Bu da rakiplerimizin bizi Panislâmizmle suçlamak için bir araç olmuştur.”

A. Ağayev’in bu bilgisinin sonunda “Hayat”ın kapanması tehlikesiyle ilgili yazılan dilekçeler de eklenmiştir.

Panislâmizm meselesi, Rusya’nın şovenizm politikasında sürekli dikkate alınmıştır. Çarizmin gerici kuvvetleri Panislâmizm ile Ermeniler’e eşlik ederek Müslüman halklara karşı iftira atıyorlardı.

Ancak buna göre de çarizmin şovenist çevrelerinin ve onların para ile kiralanmış yaltakçılarının uydurdukları panislâmizm meselesi, “Hayat Gazetesi”nin faaliyetinde büyük bir engele dönüşmüştü.

“Hayat”ın kısa süre yayınlanmasına bakılmayarak, onun yazarları defalarca cezaya çarptırılmış ve sorumluluğa itilmiştir. Gazeteye karşı bu mücadele etkisiz kalmadı. 1906’da, “zararlı yönüne göre” gazetenin kapanması, bu takiplerin bir sonucudur.

Fakat “Hayat Gazetesi”, kendi millî zaferini kazanmıştı. O, Azerbaycan halkının toplumsal ve kültürel düşünce tarihinde büyük bir rol oynadı. Onun serptiği tohum sonuçsuz kalmadı. “Hayat”, halkına bağımsızlık yolunu gösterdi.

Aşağıdaki sözler, Ali Bey Hüseyinzâde’nin talep ettiği millî istiklâl programının ilk maddeleridir:

Biz, insanız. Fark gözetmeksizin inanç ve bir kavme mensup olanlar! İnsanlık hukukunu savununuz. Mazlumları zalimlerin tecavüzlerinden koruyunuz ve herkese eşitlik isteyiniz. Yersiz ve yurtsuz çiftçilerimize, köylülerimize yer ve toprak talep ediniz. İşçilerimizin çalışma şartlarını düzeltmeye çalışınız.

Biz, Müslümanız. Binaenaleyh, kendi dinsel akidemize, vicdan hürriyetimize ne gerekiyorsa onu isteyiniz.

Biz, Türk’üz. Dilimizin gelişmesine engel olan her çeşit setin ve duvarın yıkılmasına gayret gösteriniz.

Biz, Kafkasyalıyız. Kafkasya halkının kendi kendini yönetebilmesi için lazım olan muhtariyet talep ediyoruz.¹

Bu düşünceler, Hüseyinzâde'nin talep ettiği millî bağımsızlık programının ilk maddeleriydi.

Hayat Gazetesi'nin Politik Düşünce Yönü. 20. yy. öncesinde Azerbaycan'da, Türkçülük hareketinin tebliği, diğer Müslüman ülkelerinden farklı olarak daha keskin karakter taşır. Ülkede Rus İhtilâli olaylarının yayılması, halkın toplumsal ve siyasal bilincini öyle bir düzeye çıkarmıştır ki, halka kurtuluş yolunu göstermek ve onun ulusal bilincini yönlendirmek kolay değildir. Azerbaycan'da gerçekleştirilen ulusal bağımsızlık hareketi, Rus İhtilâli hareketiyle karşılaşmıştır. Rusya'nın inkılâpçı akımlarına, sosyalizm ideallerine istek duyan ve “Bütün ülkelerin proleterleri, birleşiniz!” sloganına dayanarak ihtilâlcî demokrasi uğrunda mücadele eden kuvvetler, Azerbaycan halkının mutlakiyete karşı bağımsızlık uğrunda mücadelesini Rusya'nın bütün ihtilâlcî hareketi ile birleştirmeye çalışıyorlardı. Halkın bağımsızlık hareketinde İslâmcılık ve Türkçülük yolunu tutan A. B. Hüseyinzâde ve A. Ağaoğlu gibi güçler ise, Müslümanlar'ı “genel eğitim” ve “medenî hukuk” uğrunda mücadeleye çağırdılar. Onun, bu ideolojik mücadelede, Azerbaycan'da ulusal bağımsızlık hareketine önderlik etmeye çalışarak, halkı Rus inkılâbından sakındırarak gösteriyorlardı ki: “Eziyete alışkın olan, manevî ahlâkı başarısız, toplumsal ve sosyal bunalım içerisinde yaşayan bütün Rusya Müslümanlarının çaresi, onların kurtuluş, İslâmcılık ve Türkçülük görüşlerine bağlanan ulusal yükseliş gayesi etrafında birleşmelerindedir.” Hayat, bu amacını, ilk sayısında “İdealimiz” adlı program makalesinde bildirerek yazıyordu: “Biz bu mücadelede; birdenbire sıçrayan, kendilerini korkulu girdaplara atmak isteyen sınıfları düşünmeden taklit etmemeliyiz. Yani Rus İnkılâpçıların silahlı mücadelelerine karışmamalıyız.” Fakat bu sözler o demek değildir ki, Hüseyinzâde inkılâbın ateşli döneminde halkı mücadelelerden sakındırıp tarafsızlığa yönelte. Edibin kendisi, bu konuda şöyle der: “Kim diyor tarafsız olmalı? Hayır! Asla tarafsız olmamalı! Tarafsızlık, ayak altında kalmaktır. Su bile, bir yerde sakin durmaktan korkar. Korkar, çünkü kokar, küflenir ve

¹ Hayat, 1906, S. 119.

yosun tutar. Temiz ve zararsız olmak için su bir tarafa akmalı; cereyan etmeli veya hiç olmazsa derya gibi dalgalanmalı ve coşmalıdır.”¹

Tarafsızlık ve ilgisizlik, Hüseyinzâde gibi bir mücahidin micazına ve yaratıcılığına ters idi. Esaretin ve zulmün düşmanı olan bu fikir adamı, hiçbir zaman milletlerin bozduğu bir devirde halka tarafsızlığı tebliğ edemezdi. Aksine, edibe göre Türkler daima esarete karşı mücadele etmişlerdir. Bu halklardaki bağımsızlık uğrunda mücadelelere can atmak azmi, yenilmez gurur, sarsılmaz irade, serbestlik ve hürriyet aşkı, onların doğasından kaynaklanır. Hatta Hüseyinzâde'nin söz konusu halklar hakkında gururla dediği: “Türkler ölürler veya göçerler, fakat kul olmazlar”¹ diye geçen sözü bağlamında, onun bütün hayat ve sanatını anıt gibi kabul etmek olur.

Hüseyinzâde'nin bu iftihar ve inancı, Kafkasya Türkleri'nin “yüzyıllarca hürriyet aşkı uğrunda dünyanın zorlu ve kuvvetli devletlerine direnen, tarihin tufanlarından, zamanın zor deneyimlerinden geçen kahramanlık”, yenilmezlik an'aneleri yaratmıştır. Edibe göre bu mücadeleler, dünya halklarının bağımsızlık uğrunda mücadele tarihine parlak sayfalar gibi dahil olmuştur.

Genellikle Hüseyinzâde, zulme ve esarete karşı yapılan her türlü mücadeleyi beğeniyordu. O, eserlerinde çarizme karşı ulusal mücadele yürüten ama Rus olmayan halkların ulusal bağımsızlık hareketini sıcak karşılıyordu. Hatta mutlakiyete karşı sınıfsal mücadele yapan Rus halkının devrimci hareketine de seviniyordu. O, 80 milyon Rus köylüsünün çarizme karşı başkaldırışına da seviniyordu. Edibin bu “devrimin tesadüfi bir olay değil, siyasal ve ekonomik esaret sonucunda” meydana geldiğini, onun “yüksek amaç güttüğünü, yer ve toprak” uğrunda mücadele edenleri menfaati için yaptığını sık sık söylemesi, onun Rus devrimine verdiği değeri gösterir. Edip, Rus devriminin sınıfsal mücadele gagesini de beğeniyordu. 20. yy.ın öncesinden sınıfların karşı karşıya geldiği bir devirde Hüseyinzâde, ideolojik mücadelesinden sınıfsal mücadele meselesine ilgisiz olamazdı. Aksine, o da emekçilerin insanî halklarını makalelerinde sık sık savunuyordu. Yazılarında “ellerinin emeğiyle ülkeleri besleyen” emekçilere, başkalarının emeği sayesinde geçinen zenginler arasındaki sınıfsal

¹ Hayat, 1906, S. 142.

¹ Hayat, 1905, S. 143.

farklılıklardan bahseder: “İşçinin ve amelenin eliyle üretilen ulusal serveti birkaç sermayedar arasında bölüştürmek için şart ve kanunlar uyduranlar”a itiraz ederdi. “Yer ve toprak” uğrunda mücadele eden, yersiz-yurtsuz çiftçilerin ve köylülerin, fakirlerin insanî haklarını talep ederdi.

Görüldüğü gibi toplumsal hayattaki bu farklılıkları görüyor ve onların aleyhine olarak ortadan kaldırmaya çağırıyordu.

Burada şöyle bir soru çıkar karşımıza: Peki neye göre Hüseyinzâde, Müslümanlar’ı Rus ihtilâlcilerine katılmaktan sakındırıyordu? Edibe göre Müslümanlar, Rus ihtilâlcilerinin silahlı mücadele yollarına gitmeye henüz hazır değildirlen. Onlar kuvvetli düşman, çarizm karşısında iktisadî ve siyasî yönlerden çok zayıftırlar. Onun için de Müslümanlar, Rus devrimciler gibi “birdenbire sıçrayarak kendilerini korkulu girdaplara ve uçurumlara atma yolu” ile değil, aksine çarizmi şüphelendirmemek ve gazaplandırmamak için ihtiyatlı hareket etmelidirler. Bunun için Hüseyinzâde, “bize kılıç değil, siyaset ve iyi eğitim lazımdır” diyerek Müslümanlar’ı ilerleme ve manevî gelişme yoluna davet ediyordu.

Peki neye göre Hüseyinzâde, makalelerinde Rus İhtilâli’ni sevinç ve ruh yüksekliğiyle karşılıyordu? Çünkü onu bu inkâbın başarıları sevindiriyordu. O, “Rusya’nın bir ucundan öbür ucuna kadar bütün halkın gözünün açıldığına ve böylece halkını istediğine; siyasal ve ekonomik esaretin yavaş yavaş ortadan kalkmasına” seviniyordu. Ayrıca o, bu inkılâbın getirdiği imkânlardan mahrum kalan Müslüman ve Türk halkların da yararlanacağına seviniyordu. Fakat o, halkını, Rus devrimcilerini bilmeden taklide değil aksine “hürriyet ve adalet yolunda çalışan Rusya proletaryasının mücadele şeklini” tecrübe etmeye çağırıyordu.

Hüseyinzâde’nin Rus İhtilâli’ne olan ilgisinin siyasal konusu “Elbrus Dağı ve Simurg” adlı makalesinde çok parlak bir biçimde açıklanmıştır.¹

Şunu demeliyiz ki; Rus İhtilâli’nin mahkûm halkların ulusal bağımsızlık hareketine etkisi hakkında, o dönemde birçok yazarlar ve şairler eserler yazmış, fakat

¹ Hayat, 2 Temmuz 1906, S. 143.

onların hiçbiri Hüseyinzâde kadar bu devrimin derin toplumsal ve siyasî önemini belirtememişlerdir.

Hüseyinzâde ise bu makalede; Türk halklarının bağımsızlık mücadelesini, “hürriyet ve ışık” uğrunda çarmıha gerilen ve her türlü eziyete dayanan Promete’ye, söz konusu halkları sömürge esaretiyle ezen çarizm ise Promete’nin kalbini delen ve ciğerini parçalayan yırtıcı kuşa, vahşi kartala benzeterek yazar ki: “Promete’nin ciğerini parçalamakla onun kalbindeki hürriyet duygusunu sökmek olursa, Kafkasya halkını da buna alıştırmak olur.”

Rus İhtilâli’nin etkisiyle Kafkasya halkları arasında oluşan ulusal bağımsızlık hareketine, Hüseyinzâde büyük önem veriyordu. Bu ihtilâli bütün Müslüman ve Türk halklarının uyanışına itecek kuvvet gibi değerlendiren edip, bu ihtilâlin Doğu halklarının hayatında tarihsel bir rol oynayacağına inanıyordu. Bu inançla da söz konusu halklara başvurarak diyordu: “Ey Türkler’in ve İran’ın, uzak ve ayrı düşen hürriyet yetimleri! İsviçre’nin size yabancı olan soğuk Alpler’inden, Mısır’ın dilsiz ve sessiz olan ihramlarından, hatta bütün Avrupa’nın merkezî kavga-gürültüsünden yardım beklemeyin. Oralardan sesinizi, feryat ve figanınızı vatana duyuramazsınız. Oralarda kimse sizi koruyamaz! Geliniz Kafkasya’ya, Simurg’un kanatları altına!. İşte görülüyor ki; Kafkasya, bütün dünyanın özgürlüğü için baskı ve zulüm altında inleyen kesimleri tutsaklıktan kurtarma hususunda önemli roller oynayacaktır. Bu rollerin de en büyüğü, Kafkasya ve Azerbaycan Türkleri’ne aittir.”

Hüseyinzâde’nin dediği bu “tarihsel rol”, kuşkusuz silahlı mücadelelere yönelme çağrısı değildir. Bu rol, söz konusu halkları ilk önce Müslüman ve Türk halklarının “millî terakki” konusu etrafında birleştirmek anlamındaydı. Edibe göre bu yol, sömürge altında olan Müslüman halkların bağımsızlık meselesindeki en iyi ve faydalı yoldur.

Hüseyinzâde, halkı “millî terakki” uğrunda seferber ederek talep ederdi ki, “herşeyden önce halkın ulusal bilincini hazırlamalı ki, oluşan olayların özelliğini halk iyi kavrasın. Halk, gerek egemen Rus şovenizmine, esaretine, zulme karşı nefret etme ve ulusal bağımsızlık uğrunda mücadele etme yollarını öğrenme düzeyine ulaşsın. Yalnız, halkı ideolojik yönden hazırladıktan, ona dostunu ve düşmanını tanıttıktan sonra “birlik” bayrağını ülke ülke gezdirmek mümkün olur. Aksi taktirde halkın bağımsızlık hareketine lâıykınca yardım etmek mümkün değildir.”

görüyordu. Çünkü o, Türkçülük hareketinin oluşmasında tek dil meselesinin önemine esas etken gibi bakıyordu.

Prag Üniversitesi'nin profesörlerinden S. Prokopoviç der ki: "Kapitalizmin meydana çıkması ve iç gümrük engellerinin ortadan kalkmasının etrafında transit yolların gelişmesi, posta, tek bir yönetim rejimi, ticaret ve sanayi yasalarının birleştirilmesi, tek bir dil ihtiyacını gerekli kılar. İşte milliyetçilik fikrinin doğuşu buradan gelir."¹ Ancak buna göre de genel dil birliği meselesi Türkçü ideologların ana sloganı olmuştur. Hatta İslâm ideolojisinin kurucusu Ş. C. Afgânî de Müslüman ve Türk milletlerinin birliğinde dili dinden daha üstün görürdü. İ. Gaspıralı da Türkçülük faaliyetine "dilde birlik" sloganı ile başlamıştır. Hüseyinzâde de Türkçülük konusuna uygun genel edebî dilin oluşturulmasına özel önem verirdi. Hüseyinzâde, "ülkümüz" adlı makalesinde yazıyordu ki, "bilimler ve eğitimin çoğunlukla beyninde yayılması için lazımdır ki, millet kendi dilinde öğrenim görsün, millet kendi dilinin değerini anlasın ve onun gelişmesi ve ilerlemesi için çalışsın." Fakat demeliyiz ki Hüseyinzâde "kendi dili" derken Osmanlıca'yı göz önüne alıyordu. Ona göre bu dil, bütün Müslüman ve Türk halkları için genel edebî dil olmalıdır. O, fikrini tastiklemek için yazar ki: "Vaktiyle bilim ve eğitim-öğretim, Arap ve Fars dilince geliştiğinden, Müslüman milletleri epeyce ilerleyişe, ekonomiye ve sosyalliğe sahip oldular. Şimdi de Müslüman ve Türk halklarının yükselişine nail olmak için bütün Doğu'da eğitim ve öğretimin en iyi yayılma arası olan Türk dili" genel edebî dil sayılmalıdır. Ancak Hüseyinzâde'nin Osmanlıca'yı genel edebî dil gibi "Hayat Gazetesi"yle yaşama geçirme siyaseti, o dönem keskin münakaşa biçimini almış, ilerici toplum aydınları (N. Nerimanov, A. Şaik, F. Köçerli, C. Memmedguluzâde) tarafından sık sık eleştirilmiştir. Örneğin S.M. Ganizâde: "Hayat'ı yayınlayan münevverlerin idda ve istekleri odur ki, Mançurya'da başlayıp Mısır'a kadar süren Türk-Tatar evlâdı, onların düşüncesinden haberdar olup gaye edineler."¹ Şüphesiz ki bu münakaşaların etrafında, Müslüman ve Türk halklarının millî bağımsızlık meselesi duruyordu.

¹ Hüseyin Baykara, Azerbaycan Bağımsızlık Mücadelesi Tarihi, Bakü, 1992, s. 76.

¹ Hayat, 1905, S. 9.

Hüseyinzâde, Türkçülük konusunda dil ile birlikte dinsel faktöre de büyük önem veriyordu. O, dini hatta “Avrupalılaşmak” görüşlerinde de esas tutuyordu.

Hüseyinzâde’ye göre Avrupalılaşmakla Avrupa bilim ve tekniğinin yeni başarılarını öğrenerek Türk-İslâm uygarlığını yaşatmak gerekir. Ama o, bu öğrenmeyi taklit etmek biçiminde değil, kurucu şekilde talep ederdi. Hüseyinzâde “Ülkümüz” adlı program makalesinde “Batı ilminin durmayıp, uygarlık yolunda ne tür gelişmeye nail olduğunu dikkate almamış ve ibret almamış gerekir” diyerek, çağdaşlarına şunu bildiriyordu: “Bu yönden dahi dış görünüşe aldanmayıp, bu uygarlığın din ve kavimlere değil, belki bütün beşeriyete ait prensiplerini okuyarak ele almalıyız.” Edibe göre bu öğrenme, Türk veya Müslüman halkları İslâmiyet’ten uzaklaştırmamalıdır. “Türk’ün İslâmı terk ederek yabancılaşması, Avrupalılar’ın ilerlemiş olması demektir. Halbuki Türk veya Müslüman terakkisi demek değildir.” O, Avrupalılaşmayı kendi milleti için önemsememekte, fakat Avrupa’nın ilim ve teknik başarılarını öğrenerek kendi ilim ve uygarlığını geliştirmekte görüyordu. Hüseyinzâde, Avrupa ilmini ve uygarlığını öğrenmeye de “bizim için İslâmiyet dışında kurtuluş yoktur!” noktasından yaklaşarak şöyle bir sonuca ulaşıyordu: “Batı uygarlığının gelişme sebebini ve refahını İslâm dinine uyarlayarak milletimizin yükselmesine tatbik etmeliyiz... Biz, böyle yapmaya gayret edeceğiz. Amacımız bunu gerektiriyor.”¹

Görüldüğü gibi İslâmlaşmak, Türkçülük ideolojisinde önemli yer tutmaktadır. Türkler’in millet ülküsü Türkleşmek ise, dinsel ülküsü İslâmlaşmak’tır. Hüseyinzâde, kanıtlamaya çalışıyordu ki, Türkler ancak “İslâm dini sayesinde kendi milliyetlerini korumuş ve Türkoğlu Türk olarak kalabilmiştir.”

Hüseyinzâde’ye göre değişik mezhep ve dinler, Türkler’i birbirinden ayırarak, onların ilim ve medeniyetini geriye götürdüğü halde Türkler yalnız “İslâm dini ile ilgili, Arapça ilmi ile inleyen ve Arap uygarlığı ile medenî” olduklarına göre kendi uygarlığını, Türk dilini, tarihini ve edebiyatı korudu, geliştirdi. O, “yalnız İslâm dini Türkler arasında yayıldıktan sonra bu din onların diline edebiyat ve geleneklerine büyük bir değişiklik getirmiştir”² der.

¹ Hayat, 7 Haziran 1905, S.1.

² Hayat, 1906, S.9,16.

Hüseyinzâde, halkın ekonomik, politik ve kültürel uyanışı ile birlikte dinsel uyanışı da temel görüyordu. Dinin yüksek, manevî ve etik değerlerini halka ulaştırmak için o, İslâm'ı yüzyılın başarılarından yararlandırarak onu ileri bir ideoloji gibi sunardı.

İslâm'ı Batı'nın gelişmiş bilim ve tekniğinden yararlandırmakla yükseltmek fikrini, Ş. C. Afgânî ve onun takipçileri de tebliğ ederdi. Bu tebligat, İslâmın çağdaştırılması, 20. yy. öncesinde medreselerde yeniliklerin yapılması, bilim ve dinin barıştırılması yönünde gerçekleştiriliyordu.

O dönemde toplum için hangi ilimlerin zorunlu olması gerektiği hakkında, Hayat Gazetesi'nde açılan münakaşada Hüseyinzâde şunları dile getirir: “Bu tartışma yeni olmayıp epey eski zamanlardan, Platon ve Aristo devrinden başlayarak günümüze kadar sürmüştür ve sürmektedir.” O, bu sözlerle bilim ve dinin aynı maksada hizmet ettiğini kanıtlamaya çalışır.

Hüseyinzâde, Hayat Gazetesi'nde Türk halklarının kültürel birliği için çalışacağını ve Türk milletini geriletme isteyen güçlere karşı edeceği mücadeleyi anlatır. Gazete, ideolojik mücadelede “sağcı zümre” diye adlandırdığı, “daima halkın ilerlemesine engel olan, her türlü yenilikten çekinen, insanları sınırlayan” ruhanilere ve muhafazakârlara karşı yapılan kavgayı zorunlu buluyordu. Çünkü bu zümre, “İslâm'ın ruhuna vakıf olmayarak kendi zevk ve heveslerine uygun bir halde kalmak istiyordu.” Hüseyinzâde'ye göre halkın ulusal bilincinin gelişmesinde büyük engel olan bu cahil kimseler, İslâm kurallarına bağlı kalarak kendi Müslümanlıklarını kaybetmekten korkarak, yenilgiye ve çağdaşlaşmaya karşı çıkıyorlardı. Fakat gazete, o dönemde İslâmcılığın tebliğinde daha tehlikeli düşündüğü (yani İslâm'da kültüre gelişmeye, ilerlemeye hizmet edecek bir şey yoktur diyen) sol kesime karşı da mücadeleyi zorunlu görüyordu. Çünkü bu kesim de “Maddecilik, ateistlik ve sosyalistlik gibi Avrupa'dan esen bütün rüzgârları” ve düşüncelerini hesaplayarak halkın ulusal ve dinsel bilincini Marksizm ideali ile zehirliyordu. “Hayat”, “Müslüman halkları siyasî yönden yok etmeye mahkûm eden bu zümreye karşı mücadele edeceğini bildirerek, “Bize İslâm'dan başka kurtuluş yoktur.” sloganını kendi gayelerinin ana prensibi biçiminde ilân ediyordu.

Görüldüğü gibi gazetenin bu iki zümre ile ideolojik mücadelesinin en önemli noktası, devrin İslâm dinine karşı muhalif olan kesimlerdir. Müslüman halkların

gerileme sebeplerini araştıran “Hayat”, “gelişip de hasta canlı bir millet olmak istiyorsak, bize herşeyden önce Müslüman kalmaktır” gibi bir zorunluluğu tespit eder.

Denilebilir ki “Hayat”; hem Avrupalılaşmak ile Müslüman ve Türk halklarının ekonomik büyümesine, kültürel ve politik olgunluğuna yardım ediyor hem de Türkçülük ve İşlâmcılık ölküleri ile söz konusu halkların ulusal benlik bilincini uyandırıyor.

“Hayat”ta, Türkçülük ve İşlâmcılık ölküleriyle benimsenmiş yazılara geniş yer verilmesi, bu ideolojik yönün sonucudur.

Gazete, bütün Müslüman ve Türk dilli halkları toplumsal, siyasi ve kültürel yaşamını izler. Sayfalarında Arap yazar Cürcü Zeydan, İranlı şair Edip Memâlik; Osmanlı şairlerinden Ahmet Kemal, Abdullah Cevdet, şerafettin Mağmunî, Nadirî, Feyzî; Tatar şair Abdullah Tokay; Kırım, Kazan, Tuva ve Başkurt Türkleri’nden H. S. Ayvazov, Abdurreşit İbrahimov, H. Murazov, Kırım Giray ve diğerlerinin İşlâmcılık ve Türkçülük ideallerini tebliğ eden eserlerine geniş yer verilmesi gösteriyor ki “Hayat”, sadece Azerbaycan’da değil bütün Rusya Türkleri, İran ve Türkiye halkları arasına da genişçe yayılmış ve söz konusu halkların ulusal uyanışında büyük rol onamıştır.

“Hayat”ta bu alan üzerine en fazla faaliyeti A. B. Hüseyinzâde gösteriyordu.

Hüseyinzâde, çok yönlü etkinliğinde en çok politika yazarı olarak tanınmıştı. Ayrıca edebiyat ve sanata ilişkin görüşleri de onun ulusal ve politik amaçlarına hizmet ediyordu.

Hüseyinzâde, o dönem edebî ve estetik görüşleriyle “Azerbaycan edebiyatına yenilik getirmekten ziyade edebiyatı sınırlı çerçevesinden dışarı çıkarmak istedi. gençliği gazel ve mesnevî biçimlerinin dar çerçevesi iğerisinden sıkışmış olan manzumların yeni şekilleri ile haberdar ediyordu.”¹ “şiir, güzel sanatların en beğenilen dalıdır” diyen Hüseyinzâde, şiire ve sanata ciddi ilgi göstermek gerektiğini anlatır. Makalelerinde lirik şiirin, Firdevsîyâne destanların gelişmesinden söz ederek şiire ve estetiğe duyulan bedîî istekleri açıklığa kavuşturur. Onun taklitçi şiiri ve sanatı eleştirmesi, yerli yersiz övgülerle dolu şiirleri kötülemesi, İran şairi Gaâni’yi övgücü

¹ Abdullah şaik, Eğitim İşçisi, 1927, S. 2, s. 76-81.

olduğu için sanatçılar arasına dahil etmemesi, o devir itibariyle çağdaş ve estetik bir bakış tarzıdır. Hüseyinzâde'ye göre sanatçı “ulusal ümitsizliğin”; “ulusal onur ve haysiyet”, “gayret”, “adalet”, “düşünce ve kararda sebat” ve “yoksulseverlik” gibi niteliklerini eserlerinden göstermelidir. O, bu bakımdan Kırgız ve Kazak şiirini pek beğenmekteydi. Ona göre söz konusu halkların şiiri, ulusal şiirlerdir. Diğer bir ifadeyle yazar, bu şiirde doğallığı ve ulusal özgünlüğü taktir ediyordu. O, Kırgız halk destanı olan “Manas”ı da ancak bu ölçüleriyle yüksek değer vererek Radloff'un sözleriyle değerlendiriyordu: “Yunanlı şair Homeros dönemindeki ulusal çıkışın destan zamanını bugün ancak Kırgız kavminde görmek mümkündür.”¹

Hüseyinzâde, şiirde ve sanatta övgü ve yapay tasvirlerin aleyhine çıktığı gibi eleştirel ve mizahî serpintilerle dolu eserlerde de öznelciliği beğenmezdi o, muhteşem Türk şairi Mehmet Eşref'in “Deccal” adlı mizahî şiirler dergisinden söz ederken, onun kişisel kin duygularıyla yazılmış hicivlerini ve mizahî şiirlerini “devrin Ömer Hayyamı” adını almış bir şair için eksiklik gibi tanıyordu. Onun düşüncesine göre böyle eserlerin halk için hiçbir yararı yoktur. Hüseyinzâde'ye göre asıl mizah, toplumsal amaç taşımalıdır: “Kıskançlık ve kinden uzak olunmalıdır. Hiciv denilen şiir milletin, toplumun genel kusur ve ayıbını anlatmayı amaçlamalıdır. Aksine kişiliği hücum edilmemelidir.”² Böyle bir mizahî yönün örneği olan “Molla Nesreddin”i, taktir ediyordu. O, bu derginin “övgü dolu sözler yazmak” için çıkmıyor. O, ancak “hiciv ile alay, gülmeye kusurlarımızı eleştirmek ve iyileştirmek yolunu seçmiştir.”³ Makalelerinde döne döne C. Memmetguluzâde'nin “Molla Nesreddin” dergisini değerli kılıyordu. Hüseyinzâde, toplumun “ceviz kökleri ve kaya taşlarını yontmak için” “Molla Nesreddin”in ele aldığı “alay ve maskaralıktan, alaycı yazı ve biçimlerden” ibaret mizahının dolgun realistiği konusundaki acı yaşam gerçeklerini görüyordu. Bu mizahın büyük bedîî önemini anlayan yazar haklı olarak “Molla Nesreddin”in üzüntü ve elemle dolu, iniltili ve gözyaşı ile örtülü görünümünü” Gogol, Swift ve Dickens'in keskin mizahî gülünçlerine benzetiyordu. Edip makalelerinden realist şair ve yazarların

¹ Hayat, 1905, S. 82.

² Hayat, 1905, S. 19.

³ Hayat, 1906, S. 101.

eserlerini takdir eder. C. Memmedguluzâde'nin realizmini dünya realizmiyle birlikte eş değerde bulur. Çağdaşlarının dikkatini, "barışa dair arzulu manzumeler oluşturan Sabir şiirinin toplumsal konusuna" yöneltir. Gerçek hayatın acı doğrularını gösteren N. B. Vezirov'un eleştirilerini, "misk kokulu ve iyileştirici" olarak adlandırır. Ulusal basınımız esaslarını belirleyen H. B. Zerdâbî'nin dergicilik faaliyetini Yunan tarihçisi Heredot'a benzeterek ona "gazetelerin babası" biçiminde bir değer veriyordu.

Hüseyinzâde, kendi amacıyla birleşen ruhuna ve ülküsüne uygun fikirlerini ulusal klâsiklerimizde arıyor ve buluyordu. Aynı zamanda dünya klâsiklerinde de adaletsizliğe, kanunsuzluğa ve toplumsal haksızlığa karşı güçlü itiraz görüyordu. Bu öncül ve mücadeleci amaçlar Hüseyinzâde'ye, halkının ulusal bağımsızlık hareketinin düşmanları ile ideolojik mücadelede manevî desteğe dönmüştür. Esaret ve baskıyı eleştirirken Gogol'ün "Ölü Canlar"ını, Çehov'un "Glaflı Adam"ını, Schiller'in "Wilhelm Tell"ini, O. Swift'in "Güliver'in Seyahati"ni, devrinin Shakespearei diye adlandırdığı H. İbsen sanatının ifşa eden ilhamını ve sert realizmini hatırlatmıştır. İhtilâlcî olayların bolluğunda ise Dostoyevski ve Çernişevksi'nin, N. Kemal'in hürriyet ideallerini iftihar ile dile getiriyordu.

Hüseyinzâde, çok yönlü olan faaliyetinde dünya edebiyatının tanınmış propagandacısı ve yetenekli tercümecisi gibi toplumsal edebiyatın dikkati çekmişti. Ondaki dünya kültürüne olan ilgi, henüz gençken Petersburg'da geçen öğrencilik yıllarına rastlar. Homeros, Dante, Shakespeare, Goethe, Schiller, Byron gibi edebiyatçıların eserlerini dikkatle okumuştur. Öğrenimini sürdürmek amacıyla İstanbul'a geldiğinde artık o bilimsel ve siyasal düşünceler açısından hazırlıklıdır. Doğu, Rus ve Batı Avrupa edebiyatı ve kültürüne yakından ilgisi olan, bilgili, bağımsız ve yetenekli bir aydıındı.

Hüseyinzâde, dünya edebiyatına ilişkin ilk kalem deneyimlerine de burada (Petersburg) başlar. Söz konusu yıllarda, arkadaşlarının tahrikiyle Alman şair Bodenştad'ın Ömer Hayyam adlı eserini Goethe'nin ise Faust'unu Türkçe'ye çevirir ve bunları Ali Bey Hüseyinzâde, Salyanî imzalarıyla Malûmat Gazetesi ve Ramazan Bahçesi Dergisi'nde yayımlatmıştır.

Hüseyinzâde'nin dünya kültürünün tebliği alanındaki faaliyeti 1905'te Bakü'ye döndükten sonra daha da kuvvetlenir. O, sadece Rus ve Batı Avrupa klâsik eserlerini

Türkçe'ye çeviren bir tercümeçi olmamıştır. Aynı zamanda 20. yüzyıl öncesinde sömürge esareti altında ezilen Doğu halklarının ulusal bağımsızlık ülkülerini Türk diline çeviren bir şahsiyet olmuştur.

Hüseyinzâde, makalelerinde sadece dünya kültürünü anlatmaz, bu kültürün başarılarını öğrenme zorunluluğunu ileri sürer. Çağdaş şairlere de şunları tavsiye eder: “Şiir yazmak için Puşkin, Lermantov, Schiller, Hugo, Molla Câmî, Şeyh Nizâmî, F. Attâr gibi şairlerin eserlerine başvurarak bunları Türkçemize nakledip halkımıza anlatsınlar.” Ulusal estetik düşüncüyü dünya edebiyatı adına daha da geliştirmek, Hüseyinzâde'nin makalelerinin en güzel taraflarındandı.

Hüseyinzâde, dünya klâsiklerinin öğrenilmesinden söz ederken onların bedîî mirasının çeviri ve tebliğ işine de büyük bir sorumlulukla yaklaşılmasını ve ustalıkla yazılmasını ister. O, bedîî çeviri işine estetik yaratıcılık işinin organsal bir bölümü gibi bakıyordu. Buna, gazetedeki Shakespeare, Schiller, Goethe, Byron, Ö. Hayyam, Hâfız gibi şairlerin klâsikleşmiş eserlerinin çevirisine ayrılmış yazılarında sık sık rastlarız. Örneğin o, Hâfız'ın “güzel ve anlamlı bir gazelini karışık biçimde” çeviren Mehmet Emin Rezulzâde'yi şiddetli bir biçimde eleştirir: “Hafız gibi İslâm dünyasının ulu şairi olan bir dahinin Dîvân'ının çevirenin de S. A.Şirvânî ve M. P. Vâkıf gibi gerek şairlik ilhamı ve hevesi olmalıdır.” Hüseyinzâde, bu yönden Hâfız'ı çeviren Alman şairleri Rozensvayt ve Bodenştad'ın çabalarını beğeniyordu. O, Alman şairi Goethe'nin Hâfız Dîvânı çevirisini çok iyi bulmaktadır ve makalesinin sonunda Goethe'nin Hâfız çevirileri hakkında söylediği “sözü bey ve anlamı gelin kabul edersek, bunların düğününü ve izdivacını ancak öyle biri anlamalı ki Hâfız-ı Şirâzi'nin kadir ve kıymetini bile”¹ sözlerini örnek veriyordu.

Dünya edebiyatının düzgün bir biçimde anlaşılması bakımından Schiller'in “Kaçaklar” ve “Willhelm Tell”, Shakespeare'in “Hamlet”, Goethe'nin “Faust”, Byron'ın “Child Harold” vs. gibi eserlerin çevirileri hakkında Hüseyinzâde'nin yazıları dikkat çeker.

¹ Hayat, 1905, S. 29.

Baskının açığa çıkarılarak bağımsızlığın ifade edilmesi bakımından Hüseyinzâde'nin Hayat Gazetesi'nde yayınlattığı “Türkçe İngiliz Şiirleri” ve “Shillion Mahpusu”² adlı makalelerinde özellikle göze çarpar.

“Shillion Mahpusu” nda olaylar, Shillion Kalesi'nde hapis olunan İsveç halkının ulusal kahramanı Bonivar'ın diliyle anlatılır. Şair, mahpusun diliyle söylediği “İnsanlar, zincirler içinde güçsüz olmak için doğmamıştır!” sözleriyle zulme ve tutsaklığa karşı isyan ederdi. Manzum hikâyenin bu ideali, Hüseyinzâde'yi kendine çekmiş ve eserin o dönemde (I. Rus İhtilâli yıllarında), Azerbaycan halkının ulusal bağımsızlık uğrunda mücadele ettiği devirde, Türk diline çevrilmesine büyük bir olay gibi bakılır. Bu konuda Hüseyinzâde der ki: “Bugün Türkçe'den başka dil bilmeyenler de Lord Byron gibi muazzam bir İngiliz şairinin hürriyetsever kimselere yakışacak suretle feyizli ve zevk sahibi olabilirler.”

Hüseyinzâde'ye göre Byron'ın eserinin her bir gayesi ve düşüncesi Türk okuyucusuna yakındır. Ancak “Shillion Mahpusu”nun Türk diline çevirisinden bahsedilen söz konusu makalede edip, eserin ne tercümesi ne de güzelliği hakkında bilgi vermiştir. Esasen o, manzum öykünün amacını anlatmak istemiş ve bu amaçla da makalesinden eserden önce verilen “sone” den genişçe söz etmiştir.

Malûmdur ki, cumhuriyetçilerin devrimci mücadelelerinden cesaretlenen Byron, hürriyetsever ideallerini coşkun bir biçimde anlatmak için “Shillion Hakkında Sone” adlı bir bölüm eklemiştir. Sone, şairin manzum öyküde anlatamadıklarını tamamlıyordu. Bu sone, manzum hikâyede sonsuz bağımsızlık şerefi için marş gibi sesleniyordu.

Sonede karanlık ve nemli mahpusların, zindanların soğuk taşlarından ve demir zincirlerinden çekinmeyen, korkmayan; amaçları uğrunda mücadele eden yenilmez insanların özgürlük idealleri anlatılmıştır:

“Ey Shillion! Sen ulaşılmaz bir yersin! Hapishanenin hüzünlü taşları bir tapınma yurdudur. Zira bu soğuk taşlar, yumuşak bir toprakmış gibi Bonivar'ın ayaklarının izini muhafaza etmiştir. O izler silinmesin. Zira onlar, insanların zulüm ve baskısını Cenâb-ı Hak'a bildirecektir.” Fakat burada bir yönü kaydetmek isteriz ki, Byron'un “Shillion

² Hayat, 1906, S. 68-69.

Mahpusu”nu ilk kez Rus diline çeviren V. A. Jukovski, söz konusu soneti kendi tercümesinde vermemiştir. Bu, tesadüf değildir. Byron’ın mutlakiyete karşı edilen mücadeleyi söyleyen soneti, saraya yakın olan Jukovski’nin isteğine göre değildir. Jukovski’nin çevirisi sonetsiz verildiğinden manzum öykü “özgürlük ideali adına işkencelerin” sözü, “inanç adına sıkıntıların” sözüne çevrilmiştir. Ancak A. Cevdet, “Shillion Mahpusu” çevirisinde söz konusu soneti aynı biçimiyle vermiştir. Çünkü Doğu’da ulusal bağımsızlık uğrunda mücadelelerin alevlendiği bir dönemde Byron sonetinin ulusal esarete ve geriliğe karşı mücadele amacı, hem çevirmen A. Cevdet’in ve hem de söz konusu soneti tahlil eden A. B. Hüseyinzâde’nin politik maksatları için elverişliydi.

Hüseyinzâde, manzum hikâyenin hürriyetseverlik ideali konusunu bütün dolgunluğuyla Azerbaycan okuyucularına ulaştırmak için şairin mücadelecî ruhunu, özgürlüğe susamış duygularını ifade eden soneti “hürriyet hakkında benzersiz olan manzume” biçiminde adlandırarak onun hakkında geniş bilgi verir.

Edip, eserin amaçlarından hevesle bahseder. Çünkü bu satırlar mahkûmluğu ve tutsaklığı yaşayan, duyan bir sanatçının kalbinden gelen sözlerdi. Onun, dünya edebiyatının tebliği alanındaki faaliyetinin önemi ve toplumsal edebiyat düşünce tarihindeki hizmeti de bundan ibarettir.

Hüseyinzâde’nin çok yönlü faaliyetlerinin oluşturduğu büyük düşünce akımı olan Türkçülük hareketi Azerbaycan’ın bütün Türk halklarının toplumsal, siyasal ve edebî estetik fikrinin gelişmesinde yeni bir aşama açmıştır. Onun Azerbaycan’daki Türkçülük alanındaki hizmetleri hakkında o dönem Türk aydınlarından Baha Şakir tarafından Sâmî Paşazâde Sezâi Bey’e gönderilen 6 Ağustos 1906 tarihli mektupta şöyle yazmıştır: “A. B. Hüseyinzâde’nin bütün isteği, Adriyatik Denizi’nden Çin’e kadar olan ülkelerde Türk Birliği oluşturmaktır. Bu kutsal amacın gerçekleşmesi için ilk önce atılacak adımın dil birliği olduğunu anlayan Hüseyinzâde, Rusya’daki basın hürriyetinden yararlanarak düşüncelerini kendi yurttaşlarına kabul ettirmek için gazetesinde hiçbir fırsatı kaçırmıyor.”¹

¹ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâp Tarihi, 1963, s. 35.

Hayat Gazetesi'nin esas amacının İslâmcılık ve Türkçülük mahiyetinde olsa da, gazetede İslâmcılıktan ve Türkçülüğten uzak olan Zerdâbî, Nerimanov, Hakverdiyev, Abdullah Şâik, N. B. Vezirov, Hâdî, Üzeyir ve Sâbir gibi şair ve yazarların yazıları da yayınlanmıştır. Bu aydınlar “Hayat”ın amaç liderleriyle özgürlük uğrunda mücadelede yollarının çeşitliliğine bakılmaksızın bir idealde, eski yaraların açılıp görünmesinde var olan toplumsal oluşumun eleştirisi, cehalet ve bilgisizliğin açığa çıkarılması, okullarda yenilik yapılması, dünyevî bilimlere değer verilmesi, bilime ve eğitime önem verilmesi etrafında birleşiyorlardı.

“Hayat”ta Hâdî'nin esarete karşı: “Esiriz, hür değiliz ve hukuktan mahrumuz”, “hukuksal kişiliği ve ulusallığı şaşırılmış olan bir millet mutlu olamaz” idealleri; Sâbir'in, milleti “ulusal gayret”, “hemfikirlik idealleri ile bilgilendirmek, halka doğruyu göstermek, karanlığı çığnemeyi farkına vardırarak istediği”; N. B. Vezirov'un halkı doğru yola çağırması, Nerimanov'un “vatan ve millet işlerinde bilgisizlik halkı ayak altına atar” çağrılarını gösteriyor ki, gazete sadece Azerbaycan'da Türkçülük ideolojisinin oluşturulması ve gelişme yollarını açarak gösterilmesi bakımından değil; aynı zamanda 20. yy. Azerbaycan'ının edebî, toplumsal ve politik sürecinin dolgun bilimsel manzarasının yaratılması bakımından da önemlidir. Çünkü “Hayat”a kadar, Azerbaycan basınında devrin edebî ve toplumsal düşüncesini bu düzeyde ışıktandıran böyle bir basın organı olmamıştır.

Ne yazık ki, yetmiş yıllık zaman diliminde bolşevik devrimine ait basın, nisbeten geniş ve kapsamlı olarak öğrenildiği halde; o dönemde yayınlanan Hayat, İrşâd, Füyûzât, Terakki, Yeni Hayat vs. gibi basın organları gereğince incelenmemiştir. Halbuki 20. yy. öncesinde birbirinden gaye ve düşünce bakımlarından farklı olan politik güçlerin ve edebî cephelerin yerini hatasız olarak belirlemek, değerlendirmek ve basın tarihimizin ideolojik mücadeleler şartlarındaki çok yönlü gelişim yolunu etraflıca öğrenmek için söz konusu basın organlarının faaliyetlerinin hatasız ve bilimsel araştırılması oldukça zarurîdir.

“Hayat”ın faaliyetlerinden o dönemin bilimsel eserlerinde epeyce söz edilmiştir. Fakat onların birçoğunda “Hayat”a katılan demokratik kuvvetlerin (Nerimanov, Zerdâbî, Sâbir, N. B. Vezirov gibi) eğitimcilik görüşleri ön plâna çıktığından, onun sayfalarında A.B. Hüseyinzâde'nin A. Ağaoğlu'nun, N.B. Ayvazov ve A. İbrahimov'un

İslâmcılığı ve Türkçülüğü anlatan yazılarına önem verilmemiştir. Sonuçta, gazetenin toplumsal ve politik düşünce tarihindeki esas rolü anlatılmamıştır. “Hayat”, yalnızca Panislâmizm ve Pantürkizmin yayılmasında etkinliği olan “sırf reaksiyondan ibaret” gerici basın organı gibi değerlendirilmiştir. Bazı bilimsel araştırma eserlerinde ise bilginlerimiz, “Hayat”ın ve onun redaktörlerinin etkinliğinden, egemen komünist ideolojisi noktasından bahsetmelerine bakmayarak onlar hakkında geniş bilgi vermeye çalışmışlardır. Bu bakımdan Eziz Mirehmetov’un Hayat Gazetesi’ne yeni olan yakınlığı önemlidir. O, haklı olarak Hayat Gazetesi’nin edebiyat ve toplumsal düşüncemizin gelişmesine etkisi olduğunu özellikle kaydetmiştir.

Hüseyinzâde’nin redaktörlüğünde çıkan bu gazetenin toplumsal konusu, siyasal gücü ve ulusal amacı o devir için aktüel ve önemliydi, bugün de güncel ve yararlıdır.

Ali Bey Hüseyinzâde’nin kitaba dahil edilen makaleleri, şimdiye kadar sadece kendi sağlığında ve redaktörlüğündeki Hayat Gazetesi (1905-1906)’nin sayfalarında yayınlanmıştır.

Bu yazıların ilk defa toplu halde yayınlandığından, metinlere dokunmadan dil, üslûp ve imlâ özelliklerini olduğu gibi koruduk.

Kitabın hazırlanışında makaleler kronolojik sıraya göre istiflenmiştir.

Kitabın yayına hazırlanmasında bana yardım eden enstitünün filoloji bölümünün bilimsel uzmanlarından Arş. Grv. Dilruba Rızayeva’ya, Tamilla Mehmetova’ya ve kitapta Doğu şiirinden Farsça verilen bedî örnekleri çeviren filoloji bilimleri Arş. Grv. Cengiz Sasani’ye teşekkür ederim.

Ofelya BAYRAMLI

4.3. Gazetemizin Amacı

Gazetenin önemi bir toplum veya millet için artık o kadar bellidir ki, bununla ilgili söz etmeye gerek yoktur. Batı'nın toplam 4-5 milyon nüfuslu küçük ülkelerinde üç-dört yüze kadar çeşitli gazetelerin yüz binlerce sayıda yayınlanışına bakılırsa, uygar milletler için gazetenin de kıymetli bir ekmek gibi insanlığın ihtiyaçlarından en zorunlu olanlarından birisi sayıldığı anlaşılır. Bu gibi ülkelerde insanlar, gazete okumayı alışkanlık haline getirerek (tabiri caiz ise), bir tür gazete tiryakisi olurlar. Her sabah ve akşam gazete okumamışlarsa, çay ve kahve içmeyen insanlar gibi rahatsız olurlar... Gazete, insan için âdeta samimi bir arkadaş, yardımsever bir öğretmen, güzel bir okul gibidir. Hataya düşenlere doğru yolu ve hidayeti gösterir. Fakat, gazete sözcüğünü henüz yeni duyan ve gazetenin ne olduğunu lâyıkıyla bilmeyen halkımızda garip bir düşünce vardır. Bunlar ve özellikle içlerinde biraz okur-yazar olanlar öyle zannederler ki her gazete yararlıdır. Hayır! Gazete de yürüttüğü gayeye göre bir kısım halkın müptelâ olduğu ve uyuşturucu gibi zararlı olabilir. Düşüncenin çürümesine, millete ait kıymetli değerlerin ve insanların yok olmasına, gençlerin düşünsel açıdan zamansız yaşlanmasına hizmet eden gazeteler de vardır. Avrupa basınında birçok kötü maksatlı makaleler yayınlayan gazeteler mevcuttur!.. Binaenaleyh bu tip bir gazeteden yarar sağlamak için öncelikle o gazetenin daha önce belirlediği yol ve amaca bağlıdır. Amaçsız ya da idealini saklayan bir gazete, dinsiz veya inancını gizleyen insanlar gibidir. Amaç, yol demektir. Yol, düzgün ve kolay ya da arızalı ve zor olabilir. Bunda bir sınır yoktur.

Eğer Kâbe'nin hevesiyle çölde istersen adım atasın

Deve dikenini şayet sana batsa da dertlenme.

Ancak yol gösterici, herhalde yolun ne halde olduğunu ve nereye ulaşacağını, isteğin hedefinin, ümitlerin nelerden oluştuğunu ve yolda ne şekilde gidileceğini hem kendisi bilmeli hem de halka önceden anlatmalıdır. Çünkü olabilir ki halk içinde o yolu hiç gitmemek isteyenler vardır. Aksi takdirde yolu belirlemeden herkesin önüne geçip topluma kâh ileri, kâh geri, kâh sağa ve kâh sola çekerek aldatmak yerinde bir davranış değildir. Yolu belirlemeden karanlıkta yol katetmek ve bu suretle halkı boşboşuna bir girdaba sürüklemek büyük bir cinayettir. Biz, gazetemizin amacını başlangıçta bildirmek istiyoruz. Beğenenler, okumaya ilgi duyarlar. Beğenmeyenlerin de sonradan

kınamaya hakkı olmaz. Amacımız, gazetemizin adından da belli olduğu üzere yaşamın gerçek anlamına hizmettir. Hayat ise manevî, düşünsel ve maddî olarak sürekli bir devinimden, etkinlikten, toplumsal ve ruhsal gelişmelerden bizi aklın üstünlüğü devrine yaklaştıran sürekli bir ilerlemeden oluşmuştur. Bir birey için böyle olduğu gibi, toplum ve millet, hatta bütün insanlık için de böyledir. Bizlere gelince, şüphesiz ancak Allah'ın bileceği gizli bina, hak yolu ile şereflendirilmiş Müslüman olarak yerkürenin bir kısmında yaşayan milletimiz güçlü, zinde ve tamamen saklı hayat ile genişleyen millettir. Hem de yeni bir millettir; henüz hayatın kemal devrine doğru giden yolun sonunun öncesindedir. Kemal yaşı denilen bir zamana erişmemiştir ki, yaşlılığa ve eziyete yüz çevirsin. Bunu bilmemiz gerekir. İnşallah gelecekte bunu başka makaleler ile göstermeye çalışacağız. Burada ancak şunu demek isteriz ki, zaten canlı olan milletimize gazetemiz hayat vermek iddiasında değildir! Gazetemiz ancak bu hayatı, bir aynada olduğu gibi aksettirip göstermek ister. Fakat bununla birlikte gazetemiz, hayatın gerçek anlamından, nitelik ve koşullarından haberdar olduğundan, ulusal ve toplumsal yaşamımızın bekçisi olup içeriden ve dışarıdan, her türlü ilerleme ve gelişmeye karşı ortaya çıkan engel ve zorluğa karşı gelmek ister. Diğer taraftan malûmdur ki, dünya ve yaşam bir kavga yeridir. Bütün canlılar, daima birbiriyle rekabet halindedir. İşte gazetemizin asıl görevi bu yöndür. Borcu, milletimizi kalem ile savunmak ve bu yolda savaşmaktır. Ama çeşitli kavimler ile rekabet ederek varlığımızı takviye etmek için önce gerilememizin nedenlerini okumak gerekir. Filhakika sebep nedir ki, bütün Türk ülkeleri ve İslâm âlemi, bugün çeşitli uygar kavimlere oranlar bu kadar geri kalmıştır? Bu konuda, gelecekte tarafsız ve kinsiz düşünceleri açıkça söylemeyi kendimize borç biliriz. Ancak doğru yolu gösterme hususunda, asla ölçülü ifade ve düşüncelerden ayrılmayacağız. Amacımız, kanunlar ve var olan kahramanlık dairesinde sistemli ve kademe kademe ilerlemek suretiyle gelişmeye hizmeti lüzumlu görür. Burada şüphesiz bazı zorluklar ortaya çıkacaktır. Çünkü mutedil ilericilerden bulunacağımız tarafta sağımızda ve solumuzda duran ki büyük parti ile mücadeleye mecbur olacağız: Sağımızda duranlar muhafazakâr partidir ki her türlü yeni şeylerden ve işlerden sakınarak insanları aynı noktada tutmak hayalindedirler. Bunlar daima halkı ilerlemesine set çekerler. Solumuzda duranlar ise rakiplerimizi boş yere taklit ederek aniden sıçramak, kendilerini korkulu girdaplara ve uçurumlara atmak isteler! Her ikisinden de uzaklaş! Birinci gruptakiler İslâm dininin ruhuna vakıf olmayarak kendi

zevk ve arzularına uygun bir durumda kalmalarını isterler. İkinci gruptakiler ise zannederler ki, İslâm'da uygarlığa, ilerlemeye ve gelişmeye hizmet edecek bir şey yoktur. Avrupa tarafından esen bütün rüzgârlar hatta zehirli esintiler böyle iyileştiricidir. Bunlar bütün şu materyalizmin, inançsızlığın, sosyalizmin içyüzüne kendileri bile haberdar olmadan, bu felsefi yolları yayınlamaya çalışıyorlar!.. Ne büyük hata!.. Biz ise Türk, Müslüman ve Rus tebaası olduğumuz için Türklük ve İslâm dairesinde ve Rus devletinin ekonomik koşulları ve politikası dahilinde kalkınmak isteriz. Biz arzularız ki, kalkınmamıza bakıldığında Rus tebaası olan Türk ve Müslüman ne güzel gelişme gösteriyor denilsin. Aksi halde Türkler ve Müslümanlar, dinlerini terk edip yabancılaşıyor denilmesin! Türk'ün dinini reddedip yabancılaşması, yabancıların ve İslâmiyet'ten dönenlerin ilerlemesi demektir. Yoksa Türk veya Müslüman ilerlemesi değildir!... Fark, nereden nereye kadar. Müslümanız, onun için dünyanın her neresinde hayırlı işlerini dilediğimiz din kardeşlerimiz kalkınır ve ilerlerse biz o ilerlemeyi alkışlarız! Türk'üz, binaenaleyh Türk'üz. Türk'ün her yerde ilerleme ve gelişme ile mutlu olmasını arzu ederiz. Rus tebaasıyız, binaenaleyh bütün Rus yurttaşlarımıza mutluluk dileriz. Nihayet üç hal ile nitelik kazanmamız, bizi bütün İslâm'ın ve Türk illerinin, Rus toplumunun iyiliğini istemeye yönlendirir. Amacımızdan uzaklaşmayalım. Yukarıda gayemizin, yaşamın gerçek anlamına hizmet olduğunu belirttik. Acaba amacımız ve niyetimiz, İslâm dinine uygun mudur? Acaba İslâmiyet, yaşama hangi gözle bakıyor? Kur'anıkerim anlaya anlaya ve yüksek sesle okununca, bilirsin ki yaşam, Allah'ın insanlara sunduğu en büyük nimetlerden sayılır. O nimete önem vermemek, nankörlük demektir. Bir kere Rabbenâ duasını hatırla. Burada anlatılan iyi şey ve dünyadan beklenti, maddî ve manevî işlerdir.

Bu maddî ve manevî işer hem bireye hem de toplum ve millete aittir. Bireye ve toplumsal hayatımıza ait olan maddî ve manevî şeylere ve manevîyata ise ancak yaşam görevlerimizi mükemmel bir biçimde yerine getirdiğimizde ulaşabiliriz. "İnsana yalnızca çalışmak gerektir." Çaba ve gayret, sürekli olarak eğer zihinsel ve bedensel hareket ve de sürekli bir etkinlikten ibaret ise yaşamın başlıca koşulları sonucu görmek, ilerlemek, büyüme ve gelişmektir. Bunların görünürdeki izleri nedir? Öncelikle toplumsal hayatımız bireylerinin mümkün olduğunca geneli arasında eğitim yönetmeliğinin yaygınlaşmasıdır. Fakat hangi eğitim? "Kendini tanıyan, Allah'ını tanımış olur" hadis-i şerifinin anlaşılmasında ancak, o taife ve millet dünya işlerinden kurtulmuş olur ki,

kendini tanıyabilsin. Yani her kavim ve millet kendi kavmine, diline, dinine, tarihine âdet ve ahlâkına çalışmalıdır. Binaenaleyh “Hayat”, İslâm âlemine ve özellikle de Türk kavmine dair bilgi ve onların ne olduklarına, ne olacaklarına becerdikçe dikkat ederek bu yolda Türkler’in siyasal, tarihsel ve sanatsal özellikleriyle ilgili yayın için çaba sarfedecektir. Okuyucudan yararlanmak için öncelikle bilgi ve anlama gerekir. bilgi ve anlama ise bilim ve dil ile olur. Bir yabancı dilde bile öğrenim görülebilir. Ancak bu suretle öğrenilen bilim, belirli bireylerin zihninde kalmaktadır. Bilim dalları ve eğitim çoğunlukla zihinde yayılmalı ki, milletin kendi ana dili bilinsin ve eğitime alet olsun. Böylece millet kendi dilinin değerini bilsin ve onun gelişmesine çalışsın. Bir zamanlar Doğu’da Müslümanlar’ın aklına Arap ve Fars kavimler ekonomik ve toplumsal ilerlemeye epeyce sahip oldular. Bugün ise bilim ve edebiyat, Türk dili ile geliştiğinden, bütün Doğu’da eğitimin en güzel yayılma aracı Türkçe olmuştur. Türk dili, bu konuda ve koşullar dahilinde istenilmektedir. İslâm âleminin ruhu olan ve Hz. Muhammet’in besbelli peygamberi olan dinin, esas olarak neden oluştuğuna dair düşüncelerimizi anlatacağız. Fakat bir kavmin yaşamı ruhsal yönlerden ibaret olmayıp maddî ve bedensel hayatı da içine alır. Binaenaleyh ilerleme ve gelişmeden oluşan yaşamın açık bir işareti de servettir ve bu suretle refah ve mutluluğun artması ihtiyacını göstermeye çalışacak. Ticaret, ziraat ve sanayiye ilişkin konuşmaya girişecektir. Bunlardan ayrı millî hayatımızın en birinci koşulu olan ahlâk ve kurallarını övecektir. Ahlâk bozukluğu, cinayetler, iftira, kin ve kıskançlık gibi duygular taşıyan bir toplum asla düzelemez. Bunu için “Hayat”ın görevlerinden biri de, milletin ahlâkını düzetmeye çalışarak Kur’an ve Muhammet şartları dahilinde toplumu yönlendirmektir.Şimdi yukarıda amaç hakkında yazdıklarımızı özetlersek, deriz ki, ilerleyip, “canlı” bir millet olmak istiyorsak, bize herşeyden önce Müslüman olarak kalmak zorunluluğu düşüyor. Bizim için İslâmiyet dışında yol yoktur. Bunu geçmişte putperest veya ateşperest olan ecdadımız anladığı için İslâm dinini kabul etmiştir. Ancak bu dinin hikmetine vakıf olmalıyız ve hikmetten feyz alarak nurlanmamıza engel olan şeyleri ortadan kaldırmaya gayret etmeliyiz. Avrupa bilimine, eğitimine, edebiyatına, sanat ve sanayisine ulaşmaya ve bunları millet aklına nakşetmeye çalışmalıyız. Biz, böyle yapmaya gayret edeceğiz. Amacımız bunun lüzumlu görür. Çünkü bu suretle kuvvetimiz ve hayat kazancımız diğer milletlere rekabetle yeteneğimizi çoğaltır. Ancak gazetemizin yazar heyetinde

çalışmaya, yazıp-çizmeye bir heves ve şevk almak için toplumumuzun hoşlanmasına, maddî ve manevî yardıma ihtiyaç vardır. Bizim saf ve samimi duygularımız budur.

Ümit ederiz ki, âlemin yaratıcısı bize kendi yardımını buyurur. Aynı zamandanecip milletimiz de yardım duygularıyla bizi mutlu eder.

A. H.

“Hayat”, 1905, S. 1.

4.4. Gazetemizin Dili Hakkında Birkaç Söz

Bize mi gazetemizin dilini sadeleştirmek, yoksa toplumumuza mı kendi ana dili olan Türkçe'yi öğrenmek lazımdır? Mesele budur!.. Bize göre yazdıklarımızdan daha sade, Kafkasya'da kullanılan şivelere daha uygun bir biçimde anlatım imkânsızdır. Gerçekten de gazetemizdeki makale ve bölümlerin şivesi çeşitli usullerdedir. Fakat şunu da unutmamalıyız ki, yazarlarımız da Kafkasya ve Rusya'nın çeşitli şivelere konuşan köşelerinden gelmişlerdir. Kimimiz Karabağ'dan, kimimiz Gence'den veya Şirvan'dan ya Osmanlı ya da İran sınırına yakındır. Gazetemizin okuyucuları da böyledirler. Ama gerçek aranırsa, bu şivelerin hiçbirine hatta gazetemizin en fazla yayınladığı Bakü şivesine bile üstünlük vermemek gerekir. Hepsini birleştirmek lazımdır. Orta yerde durmaya gayret etmeliyiz. Çünkü, herhangi bir şiveyi ayrı ayrı ele alırsak, herbirinde bir kusur görürüz. Bazı şivelerde yüksek fikirleri ve düşünceleri ifadeye, politik veya toplumsal meseleleri, ekonomik istekleri anlatmaya artık söz kalmamıştır. Bazıları, Türkçe'nin biçimini ve sözdizimini bir bütün olarak akıldan çıkararak, fazla birkaç Türkçe sözcüğü Farsça ve Rusça sözdizimine göre tatbik edip yanyana getirdikten sonra amaçlarını anlatmak isterler. Şüphesiz böyle olamaz! Bakü şivesiyle mi yazalım? Yazarsak korkarım ki, Türk olmayanlar ve Türkçe'yi iyi bilen Türkler arasında rezil oluruz!.. Ey okuyucu, şüphesiz Hayat'ın 6. sayısındaki "Derviş" imzalı "Ufak Tefek Masraflar"ı okudunuz. Orada gazetemizin dilini beğenmeyip eleştiren ve alay eden kişinin sözlerine dikkat ettiniz mi? Rus diline vakıf değilsiniz gibi sözlerden elbette ki bir anlam çıkaramazsınız. Örnek olmak üzere burada bir daha yayınlanıp anlamanız için tercüme bile edeceğim: "Yahu, ...Hayat Gazetesi'nin açılış törenine... geldiniz mi?" sorusuna bir kişi şu şekilde yanıt vermektedir:

- Bana davetiye göndermemişlerdi ve bir de ilgi çekici şey o kadar çok ki, yalan diyorsam ben öleyim, yemek de aklıma gelmiyor... Söyle bakalım ne vardı, iyi mi geçti? Konuşan falan oldu mu!

Bu kişinin biraz Rusça ve biraz da Türkçe olan bu sözlerini Türkçe'den başka bir dil bilmeyenler için çevirmeye mecburuz.

Her zaman gazetemizin dili bu çeviride gösterildiği gibi olacağından şüphesiz bazı kimseler bunu beğenmeyecekler. "Davetiye", "meşguliyet", "yemek", "konuşma" vs. gibi sözcükleri anlaşılmasın ve kendi tabirince "karmaşık"tır; Arapça'dır,

“anlaşılmıyor” diyecekler. Ne yapalım? Kendi ana dilini bilmeyen birkaç kişinin hatırı için Türkçe harflerle yazılmış Rusça bir gazete mi çıkaralım? Gazetemizin diline itiraz edenlerin bir kısmı bu tür halktandır! Bunlar davet olunmak, iş görüp oylanmak ve yemek yemek gibi en basit gayeleri kendi ana ilerlemeyi; sayasal, ekonomik ve toplumsal meseleleri, millî ihtiyaçlarımızı, İslâm’ın felsefesini hangi dilde anlatalım? Yeni Türkçe artık eski Türkçe değildir. Eski Türkçe ile yazmaya kalkışırsak, hiç kimse sözümüzü anlamaz. Örneğin, Ali Şîr Nevâî gibi desem ki, “Uçmag içre hayat tapğaylar tamuğdan necat tapğaylar.” “Uçmag”ın cennet ve “tamuğ”un cehennem olduğunu içimizde anlayan olacak mı?.. Şüphesiz hayır! Niçin? Çünkü bugünkü dilimiz yeni Türkçe’dir. Yeni Türkçe ise bir taraftan İslâm dininin, diğer taraftan da tarihsel olayların etkisiyle Arapça ve Farsça’dan birçok sözcük alarak zaman aşımında bu iki dil ile o kadar ilişki kurmuştur ki, artık sözcük hazinelerini kendine mal edinmiştir. Her nedense Türkler’in doğa ve millî mizaçları ancak İslâm dinini kabulü gerekli görmüşken, dillerini de Arap ve Fars sözcükleriyle zenginleştirme yolunu seçerek başkalarının dillerini beğenmez ve reddeder bir tavır sergilemeleri ortaya çıkar!... Bunun içindir ki Rus, Fransız ve İngiliz gibi Avrupa dilleri ilerlemek ve gelişmek için Latince ve Yunanca gibi ölü dillerden feyz aldıkları gibi yeni Türkçe ve bugün bir açıdan ölü ve bir açıdan da canlı olan Arapça ve Farsça’nın sözcük hazinesini kendine bir kaynak olarak kullandı. Bu suretledir ki, Türk düşünceleri, en nazik ve ince duyguları anlatmaya bugünkü Arapça ve Farsça’dan bile yetenekli ve güçlü olup böylelikle herhangi bir Avrupa diliyle rekabet edebilir. Fakat yeni Türkçe, Arapça ve Farsça sözcüklerine ihtiyaç duyar. Yoksa dilbilimdeki kullanımı ve sözdizimi kabul etmez. Çünkü kendi dilbilim özellikleri, bu dillerin özelliklerinden yapı olarak daha basit, kolay ve mükemmeldir. Sözcük konusunda da Türkçemiz, Arapça ve Farsça’nın her sözcüğüne meyletmez. Kendi özelliğine uygun olan sözcükleri alır: Bunun içindir ki, yazdan, kiti, kuhi, dirent gibi sözcükler dilimize girmemiş, bunlar yerine Hüda, Allah, akıl, cihan, dünya, cebel, şehir vb. sözcükler tercih edilmiştir. Bilim ve fen ilerledikçe, buluşlar ve keşifler arttıkça, etrafımızda ve çevremizde yeni yeni şeyler, düşüncemizde yeni yeni amaçlar ve anlamlar oluşacağından; elbette bu şeylere, bu amaç ve anlamlara yeni adlar vermek gerekir. Avrupa dilleri, bu adları, bu yeni sözcükleri Latin ve Yunan dillerinden alarak oluştururlar. Sanılmasın ki, Yunan ve Latin dilleri, yeni Avrupa dillerinden geniş ve mükemmeldir! Hayır! Bu diller, oluşmuş olduklarından, onların sade ve açık bir

anlamla yüklenmiş sözcükleri alınarak basit ya da bütün bir halde başka bir anlam ile kullanılır. Örneğin son zamanlarda bulunan fotoğraf, telgraf, telefon vb. gibi aletleri ele alalım. Bunları eski Yunanlılar bilmediğinden, dillerinde bu aletlerin adının da olamayacağı açıktır. Ama “ışık”, “seda” ve “yazı” bugünkü gibi Yunanlılar döneminde de var olduğundan bu sözcüklerin karşılığı, elbette onlarda da vardı. Öyleyse Avrupalılar’ın “ışık”, “seda” ve yazıya mahsus kendi sözcüklerini yine bu anlara getirerek, Yunan sözcüklerini ise yeni buldukları aletlere ad verip dillerini zenginleştirmek için kullanmalarına ne engel var? Biz, niçin Avrupalılar gibi hareket etmeyelim? Niçin biz de Türkçemiz için, Latin ve Yunan dilleri maksadında olan Fars ve Arap dillerine başvurmayalım. Gerekir ki, biz de “ışık”, “ses” ve “yazı” sözcüklerini kendi anlamlarında koruyarak Farsça ve Arapça’nın bunlara karşılık olan “perv”, “seda”, “nevîsten” gibi sözcükleri, yeni bulunan aletlere uygulanmakla fotoğrafa pervnevîs, telefona dûrşeni diyelim. Böylece dilimizin sınırlarını genişletelim. Böyle yaparsak şüphesiz, çok geçmeden dilimiz, Farsça’ya tercih edilecektir. Çünkü Farsça, “pervnevîs” veya “dûrşeni gibi sözcükleri icat etmekten aciz kalarak fotoğraf ya da telefon demeyi tercih edeceği halde, Türkçe-Farsça dillerine ait sözcüklerden oluşan ve sözü edilen cümleler ile süslenmiş olacaktır.

Şimdi sorulur ki, dilimizi yabancı sözcüklerle mi doldurmak gerekir, yoksa dilimizdeki eksikleri gidermek için bu dilde dinsel, tarihsel ve edebî ilişki içinde olan Arap ve Fars dillerine başvurmak mı uygun bir tavsiyedir? Elbette ki, içimizdeki kendi ulusal dilinin kıymetini bilen her birey, ikinci şıkkı tercih edecektir. Arap ve Fars sözcüklerine anlaşılma ve karmaşıktır diyenlere sorarım ki; kapitalist, ekonomi, prèssa (basın), direktör gibi sözcükler mi, yoksa sermayedar, iktisat, matbuat, müdür sözcükleri mi anlaşılma ve karmaşıktır? Bir eseri, Avrupa dillerinden çevirirken sözcükleri gerçek anlamıyla ve olduğu gibi mi tercüme etmeli, yoksa halkımızın kolay anlayabilmesi için asıl anlamı tahrif mi etmeli?

Geçenlerde bir makalede, Rusça “mir zaklyuçit” sözünü, “barış imzalamak” biçiminde çevirmek istiyordum. Arkadaşlarımdan birisi, buna itiraz ederek dedi ki, böyle çevirirsen kimse anlamaz. “Barışmak” biçiminde demelidir. Fakat “barışmak”la “barış imzalamak” aynı mıdır? “Barışmak”, kısaca eylemin kendisini bildirir. “Barış imzalamak” ise, yasa ve kural dairesinde tanıklar huzurunda elde kâğıtlar ve sözleşmelerle iki taraf arasında imzalanmış anlaşmalar olduğu halde barışmak demektir.

Eğer dilimizde barış kurmak” demek mümkün olsaydı, elbette ki böyle çevirirdim. Fakat “barış kurmak” tabiri çok tuhaf karşılandığından, sözü hakkıyla tercüme için çaresiz “barış imzalamak” ibaresinden ayrıldım. Biz, anlamı bozamayız. Gerekir ki, halk kendi dilini öğrenmeye ilgi göstere. Bu konu hakkında, gelecek sayılarda da konuşacağız.

A. H.

“Hayat”, 1905, S. 7.

4.5. Türkler Kimdir ve Kimlerden İbaretir?

Gazetemizin Türkçe yayınlanan bir Müslüman gazetesi olduğu her sayıda dile getiriliyor. “Türkçe” ve “Müslüman” ibareleri, her ne kadar görünüşte gayet açık ve anlaşılır sözcüklere benzeseler de gerçekte öyle değildir. Bu sözcükler kolay, sade ve sevimli görünüyorlar. Herkes, bunların açıklanmaya ve yoruma muhtaç olmadığını düşünür. Ancak böyle düşünenler yanılıyor. Çünkü gazetemiz, yıllar boyu yayınlandıkça, anılan bu iki sözcüğün anlamlarını açıklamakla meşgul olacaktır. Bu konuda öteden beri var olan yanlış kanıları ve varsayımları ortadan kaldırmak için çabalayacaktır. Dilimizi, ırkımızı, tarihimizi, geçmişimizi süsleyen büyüklerimizi, kahramanlarımızı ve dinimizi haince lekelemek isteyen düşman tavırlı gazetelere yani rakiplerimize, çoğu zaman da kendimiz inanıyoruz. Onların bu yazılarının ne niyet ve amaçla kaleme alındığını bilemiyoruz. Hatta ne yazık ki geçenlerde, Türk gazetelerinin birinde bile Tatarlar’a, Türkler’in ve Tatarlar’ın medarıftiharı olan Cengiz’lere ve Timur’lara ilişkin yakışık almayan sözlere rastlamıştır. Türklük ile övündükleri halde, Türk’ün kim ve kimlerden ibaret olduğunu bilmeyen ne çok Türk yazarımız varmış!.. Şüphesiz, kendi kavmini ihya eden, kendi ülkesini bayındır hale getiren, kendi ulusunu yükselmeye sevk ile onu uygarlığın en yüksek noktası derecesine ulaştırarak şerefliendiren büyük cihangirlere kendi kavim ve ulusu bakışı açısı ile değil, rakip ve diğer ulusların bakış açısı ile bakarsak, böyle cihangirler hakkında elbette iyi sözler sarfetmeyiz. Sa’d İbn-i Vakkas’ın uygarlığa olan hizmetini İranlılar’a değil, Araplar’a sorun. İranlılar’ın eski uygarlıklarını tamamen yok ettiği halde, İslâm ve Arap uygarlığının hizmetçisiydi. Yakın dönemde Moltke ve Bismark, Fransızların felaketlerine neden oldukları halde Almanların velinimetidirler. Şüphesiz, Fransızlar Moltke’ye ve Bismark’a vahşi ve hunhar diyerek onları kınarken, Almanlar onlar adına heykeller dikerler, işte Timur’un da Türk uygarlığına ettiği hizmetleri Kıpçak, İran, Osmanlı ve Çin halklarından değil; Orta Asya Türkleri’nden Semerkant’ı süsleyen mimarî eserlerden, kendi neslinden olan Uluğ Bey’lerin, Bâbü Mirza’ların yazdıkları kitaplardan, Çağatay Edebiyatı’na şeref veren şairlerin ve yazarların yapıtlarından sormak gerekir. bu konulardaki temelsiz düşüncelerimizi düzeltmeliyiz! Ancak, tarihimiz ve geçmişteki devlet büyüklerimiz hakkında gerçekleri ortaya çıkarmak için öncelikle kendimizi tanımalıyız; yani Türkler’in kim olduklarını ve kimlerden ibaret bulduklarını, neden çıktıklarını, kaç kola ayrıldıklarını, bugün nerelerde yaşadıklarını

ve hangi adları taşıdıklarını göstermeliyiz. İçimizdeki Özbekler'in, Kırgızlar'ın ve Başkurtlar'ın Türk olduklarını bilmeyenler de vardır!.. Dolayısıyla sorun son derece önemlidir. Dış görünüşte ne kadar sönük görünse de, gerçekte büyük ve sürekli bir öneme sahiptir. Bu sorunla bu gün değil, birkaç yüzyıl öncesinden uğraşmak gerekirdi. Geçmişte ihmal edilmiş bu sorunu geleceğe ve uzak geleceğe terk etmeyerek hiç olmazsa şimdi ele almak lâzım. Ancak böyle bir sorunu hakkıyla aydınlatmak bir ya da iki kişinin işi değildir. Belki onu incelemek için özel olarak oluşturulmuş üniversiteler, kurullar ve dernekler yer almalıdır.

Firlandiya'nın Helsinki kentinde "Fin ve Ugor" (yani Uygur) adı ile bu gibi konular hakkında uğraşan bilimsel bir özel kuruluş mevcuttur. Petersburg Üniversitesi'nde Türk halklarının yaşayışını öğrenmek için ayrıca bir bölüm vardır. Akademinin üyeleri arasında da Türkler'i yakından tanıyan V. Radloff gibi büyük bilginler vardır.

Macaristan'da Türkoloji'nin ne kadar gelişmekte olduğunu göstermek için Vambery'nin ve Uyfalvun'un adlarını anmak yeterlidir. Avrupa'nın genelinde ise bu uğurda çalışan şarkiyatçının ve böyle bilim adamları tarafından yazılan önemli eserlerin adlarını saymak için gazete sütunları yetmez. Hatta Danimarka gibi ülkelere varıncaya kadar küçük memleketler bile bu bilimsel alanda önemli buluşlar ile Türkler'in tarihine hizmetlerde bulunmuş W. Thomsen gibi büyük bilginlerle gururu duyarlar. Konunu öneminden dolayı Avrupa'nın bazı yerlerinde süreli yayın biçiminde yazılar ve özel olarak hazırlanmış küçük kitaplar da yayınlanıyor. İlginçtir, örneğin en fazla Türkler'e aitken aramızda bu uğurda sağduyu sahibi bir bilim adamı olarak yetişmek güçtür. Hatta Avrupalı bilginlerin Türkoloji ile ilgili bilimsel araştırmalarını ve eserlerini tanıyanlarımız bile pek azdır!

Gerçi, son zamanlarda Osmanlı Türkleri arasında merhum Şemsettin Sâmî Bey, Necip Âsım vs. gibi bazı saygıdeğer kimselere bu vadede bir çığır açmak yani yol göstermek girişiminde bulundular! Fakat onlar, girişimden öteye gidemediler!.. Niçin? Çünkü konuya bilim ve kültür sahiplerinin birleşik kanıtlarıyla çalışmak; kurullar, dernekler ve üniversitelerde bölümler oluşturmak; Türkler'in arkeolojik yapıtlarını aramak için uzak ülkelere bilimsel heyetler göndermek gerekir. ama yazık, yazık!

Bu gibi konularla bütünüyle uğraşmak için önce sosyoloji, antropoloji, dil bilim gibi birkaç bilim dalında uzmanlaşmak gerekir. Biz ise böyle bir uzmanlık alanına sahip olmadığımız itiraf etmekle birlikte, her gerçeği milletimize sade ve yalın olarak göstermek isteyen “Hayat” sütunlarında bir genel görünüm ve basitlik ile anlatacak kadar gerekli olan bilgilerden de mahrum değiliz. Sanırım Türkçe yayınlanan bir gazetenin sayılarına göz gezdirirken gelecekteki satırlara rastladık:

“Biz, Tatarlar’ı Türk’ten ayrı tutmadık. Şöyle ki; Tatar adıyla bir cins, bir dil bir çehre ve bir alâmetin bugün var olduğu pek açıktır.” Ancak velev Türk ırkının bir kısmını oluşturmalı? Tatar adlı bir kavim elbette vardır. Bunlar büyük yönetimler oluşturmuşlardır! Makalede eğer kusurlu bir görüş varsa o da “Tatar adlı bir kavim elbette vardır” ifadesidir. Kuşkusuz, vardır! Ancak bir kavim, bir aşiret veya kabile halinde bunlar Çin içlerinden dışarıya çıkmamışlardır; çıkanlar ise ancak farklı kimselerden ve ordu büyüklerinden ibarettir. Yoksa kendi kavimlerini kendileriyle birlikte süregelen yönere çekmemişlerdir.

Bunlar ise Moğol soyuna mensup olmalarından ötürü, bütün Moğollar gibi Türk ırkının bir bölümünü oluşturmayıp, Moğol ırkının bir türünü oluştururlar. Dolayısıyla Türk’ten ayrı tutulmaları gerekir. eğer cihangir olmak kavmiyete, ulusun bir araya getirilmiş sosyal durumlarına ait ise, Moğollar’ın bu kısmı buralarda ne büyük hükûmetler oluşturmuş ve ne de cihangir olmuşlardır. Fakat çeşitli devirlerde askerî anlamda büyük başarılarla imza attıkları yadsınamaz! Bunların Moğol ırkına mensup olmalarından ötürü cins özellikleri, dil ve çehreleri de az çok Moğollara özgü biçimindedir.

Tatar denilen, yanlışlıkla Tatar denilen Türkler’e, daha doğrusu Türkler’in yanlışlıkla Tatar denilen kısmına gelince, bunların dil ve tarih yönüyle Moğollar’a benzetilişleri ve ilişkileri çok azdır. Yok gibidir. dilleri, ileride kanıtlayacağım gibi kısmen kaba olmakla beraber Azerbaycan, Osmanlı ve hatta Çağatay şivelerinden fazla Türkçe’dir. Yani Eski Türkçe, Fars’ın ve Arap’ın etkisinden serbest kalmış, asıl Türkçe’ye daha yakındır. Tatar Türkçesi’nde görünen Baykal Gölü’ne veya Altay Dağları’na ulaştıkça daha açık ve net olarak gerçekleşiyor.

“Cins” ve “sima” konusuna gelelim: Burada yalnızca antropoloji bilimine göre kafatasını ölçmek vs. yöntemlerle elde edilmiş istatistiksel bilgiler geçerli olabilir.

İçimizde az çok Moğollar'a benzeyenlere "Tatar suratlı" diyoruz, değil mi? Burada iki görüş var ve saygı duyulabilir: Bir görüşe göre burada bir irsiyet söz konusudur. Yani bu tipte olanlarımız tamamen Türkleşmiş Moğollar'dır. Yahut damarlarındaki kana fazlaca Moğol kanı karışmış olan Türkler'dir... Antropologlar tarafından Kazan Türkleri (Tatarları) hakkında yapılan araştırma sonucunda bunlardan tahminen n yarısının az çok Avrupalı (yani Arî) simasına ve diğer yarısının da az çok Moğol simasına sahip oldukları anlaşılmıştır. Ancak bu durum, Kazanları'nın Moğol olduklarını kanıtlayamaz! Çünkü kısmen Moğol simalı, kısmen de Kafkas simalı olmak durumundan ötürü Türkler'in hangi boyu ayrı sayılabilir? Acaba Azerbaycan, Anadolu ve Türkistan'da bu uğurda yapılabilecek bilimsel araştırmalar kendimiz tarafından da gerçekleştirilirse, aynı sonuç ortaya çıkmaz mı? Anadolu içlerinde öyle kentler vardır ki, Türkler'in çoğu "Tatar" yani Moğol simasına sahiptir... Bu ise önceleri seyahat edenler için bilinen bir özelliktir. Yukarıda, burada ikinci bir görüşün daha var olduğunu söyledik. Madem ki her tarafta, hemen yarı yarıya her iki yüz biçimi var, o halde tarihçiler ve antropologlar bakış açısından hangi simayı (yüz biçimini) en çok Türk siması saymalıyız? Moğollara mı yoksa Hint ve Avrupalılar'a benzeyenleri mi? Sorusunun çözümü zor görünüyor. Çünkü ilk önce iki-üç bin yıl evvel bir ulus niteliği kazanarak Baykal Dağları eteklerinde yaşamış ve de bilgileri öğrenmemiz gerekirdi. Mümkünse kazılar yaparak eski Türk büyüklerini muayene edip incelemeliydik. En eski zamanlarda bile her iki yüz biçimin var olabileceğini düşünmeliyiz. Fakat sima konusunun yalnız başına o kadar önemi yoktur.

Türkler tarih sahnesine, M.Ö. 2000 yıl önce çıkarak bu zaman diliminden günümüze dek cins ve dil açılarından çeşitli etkiler altında kalmışlardır. Asya kıtasının doğusunda Mançu, Moğol ve Çinliler'le, batısında ise Kafkas ırkından olan uluslardan Arî ve Samî (Hindu, İranî, İslâv, Çerkez, Kürt, Arap vs.) nesilleriyle karışmış olduklarından, bugün her tarafta şeklen, cinsen ve dinsel açıdan çok karışık bir kavimdir.

Bir taraftan tarihsel nedenlerden dolayı önceleri Türk iken daha sonra Türkçe'yi bütünüyle unutarak başka dillerde konuşan kavimler var olduğu gibi, diğer taraftan da kendi eski dillerini terk ederek Türkçe konuşmaya başlayan ve böylece aramıza karışıp bizlerden sayılan kavimler de vardır.

Hazarlar'ı, bugün İslâvca konuşan Bulgarlar'ı, Macarlar'a karışmış Hunlar'ı, Hint kavmine karışmış Catlar'ı Türkologlar birinci gruba örnek kabul ediyorlar. Başlangıçta güya Fin ve Uygur topluluğundan olan Başkurtlar, Afganistan ve Türkistan taraflarında yerleşerek İranlı özelliklerine sahip olan Sartlar ise bugün bütünüyle Türkler'e karışıp Türkçe konuştuklarından, ikinci gruba örnektir. Ayıca bizzat Türk kavminin bir kısmı, diğer bir kısmı tarafından asimilasyona uğratılmıştır. Bu, dikkat çekicidir. Bütün bu söylediklerimden ayrı ayrı ne cins, ne sima (yüz biçimi), ne dil, ne âdet ve ahlâk ve ne de din ve mezhep, Türk kavmini bilimsel olarak tanımlamaya ve sınıflandırmaya yetmez sonucu çıkıyor. Belki bölgesel ve tarihsel koşullar vs. ile birlikte bütün bu sayılan koşulların genel görünüşü dikkate alınıp, böylece Türk kavminden istenilen şeye en fazla uygun olan bir nitelik tasarlanmalıdır. Diğerlerinin ise sınıflandırma cetvelindeki yerleri, söz konusu niteliğe, yakınlık derecesine göre gerçekleştirilmelidir.

Bunlardan hangisinin ve ne derecede Türk adını taşımaya lâayık oldukları ancak böylece ortaya çıkar.

Asıl konumuza başlamadan önce “Moğol”, “Tatar”, “Türk” ve “Turok” gibi kavramlarla ilgili bilimsel anlamda yeni düşünceler ileri sürelim. Bugün “Moğol” sözü, etnografya bilimince belirli bir kavme özgü terimdir. İleride bir cetvelde gösterileceği gibi bu kavim Türk'ten farklı olmakla birlikte Türk topluluklarının da ait oldukları Altay ya da Turan kavminden büyük bir koldur. Türkler ile böyle bir ilişkileri olmakla beraber Türkler'den farklıdırlar. Halbuki Türkler'in uygarlık tarihinde büyük rol oynamış bir kısmına yanlışlıkla bu ad verilmiştir. Timurlenk'in torunu Bâbü Mirza'nın Hindistan'da kurduğu büyük ve sağlam bir devlete “Büyük Moğol Devleti” denilmiştir. Bu, kesinlikle yanlış bir tabirdir. Timur, Burlas adlı Türk sülâlelerinden birisine mensup olup Türkçe'den başka bildiği bir dil var idise o da sonradan öğrendiği Farsça idi. Moğolca bilmezdi. Bâbü Mirza'ya gelince, onun devlet yönetiminde ve düzenindeki yeteneği oranında kalem gücü de vardı. Hocası Uluğ Bey gibi hep Türkçe yazmış olduğu tarihsel ve yazınsal yapıtları açıkça ortadadır. Çok kıymetli olan bu yapıtlar arasında “Bâbürnâme” adlı bir de Bâbü Mirza'nın kendisi tarafından kaleme alınmış biyografisi birlikte ecdadı gibi kendisinin de Türk olduğunu ve hatta Türklerle

eseri olup, bu yanlışlık Avrupalılara bazı İran tarihçilerinden geçmişti. Bugün Avrupalı şarkiyatçıların hemen hepsi hatalarını anlayıp düzeltme yoluna gittikleri halde, biz neden eski saplantılarımızla boğuşuyoruz.

Şimdi Hindistan'da büyük devletler kurmuş olan bazı Türkler'in üzerinden bu Moğol adını kaldırarak sadece ait olduğu kavimlere tahsis ettikten sonra gelelim "Türk" ve "Tatar" terimlerine.

"Tatar" terimi belirsiz ve bilimsellikten uzak olduğundan ayak takımının beğeneceği tarzda ve cahilce bir biçimde kullanılmasından dolayı, Türkologlar bu terimin ortadan kaldırılmasına taraftardır. Çünkü Tatar sözü esas anlamından farklı üç dört anlamda daha kullanılıyor. Bu, tamamen yanlıştır. İlk bu yanlışlıkları inceleyelim: Bazı eski tarihçilerin ve şarkiyatçıların her iki terimi (Türk ve Tatar sözlerini) bir anlamda ve birbirinin bütünüyle eş anlamlısı gibi kabul etmişlerdir. Bunu tamamen yanlış olduğu "Tatar" teriminin güya kapsamlı olup Türk, Moğol vs.yi içine aldığı zannetmişlerdir. İşte böyle bir yanlışlık sonucu J. Deguignes adlı tarihçi, yapıtına şöyle bir ad vermiştir: "Histoire Generale Des Huns Des Turcs, Des Magoles Et Des Autres Tatares."

Yani "Hun, Türk, Moğol vs. Tatarların Genel Tarihi" ifadesi ile J. Deguignes, adı geçen kavimlerin tamamını Tatar farz etmiştir. Bir üçüncü grup bilim adamı ise bunu tamamıyla tersi bir yanılgıya düşerek Türk sözünü genel ve kapsamlı kabul ettiklerinden, Tatarlar'ı Türk ırkının bir kolu gibi düşünmüşlerdir. Bunlar hakkında diyebiliriz ki, eğer Tatar'dan maksatları başkaları tarafından yanlışlıkla Tatar adı verilen Türkler ise, o halde itiraz edilecek nokta sadece "Tatar" sözü olur. Yok eğer maksatları asıl Moğol olan Tatarlar ise, o halde tabi ki bu da büyük bir yanlışlık olarak kabul edilir. Çünkü daha önce belirttiğim gibi tarihi, ne Tatar denilen Moğolların Tien Şan Dağları'ndan bu tarafa göç ettiğini ve ne de Rusya ve Sibiryaya sahralarındaki Türkler'i Tatar göstermiştir. Bilkis bunlar Türkler'in en çok arttığı nüfusa sahiptirler. Merhum Şemsettin Sâmî Bey'in "Kamûs-i Türkî"sinin Tatar maddesinde de bir yanlışlık vardır. Sâmî Bey, Tatarlar en asil Türk kavimlerinden küçük topluluk olup bunlar adına bütün Moğollar'a da "Tatar" denilir zannetmiştir. Bazı varsayımlara göre Tatar sözünün kökeni, Mançuryalıların dilinde ok atıcı, ok atan anlamına gelen "Ta-Ta" sözcüğüdür. Diğer taraftan da 9. yy.da yazılmış Çin tarih kitaplarında işaret vardır. Bunlar "Ta-Ta"

Diğer taraftan da 9. yy.da yazılmış Çin tarih kitaplarında işaret vardır. Bunlar “Ta-Ta” ve “Ta-Ze” gibi okunuyor. Arapların ırk ve cins tanımayıp Arap olmayan bütün kavim ve topluluklar ayrı kabul ettikleri gibi, Çinliler de Ceyhun Nehri kenarlarında yaşayan ve Türkler’le hiçbir ilişkisi olmayan Çinli olmayan birçok kavme “Ta-Ta” ya da “Ta-Ze” adı verirlerdi. Bazı Çin şivelerinde, hecelerin sonuna bir de “r” harfi eklendiğinden bu sözcük “Tar-Tar” ve “Ta-Tar” biçiminde de telâffuz edilirdi. Çinliler, Sarı Çay kenarında yaşayan bir Moğol kavmine de “Ta-Ta” demektedirler. İşte Sarı Çay kıyılarının Tatar denilen bu Moğollar’ı, Çinliler’le bir savaşın sonucu olarak Gobi sahrasından geçip Ti-en Şan Dağları’nın eteklerine kadar gelmişler, fakat oradan daha ileri hiçbir zaman geçememişlerdir.

Cengiz Han’ın annesi bu Moğollar’dandı. Cengiz Han’ın zaferinden sonra Türk kavim ve ülkelerinin bir kısmı, bu cihangirin ordusunda bulunan Tatar (Moğol) askerleri, yanlışlıkla Tatar adıyla anılmaya başlandı. Bu yanlışlığa özellikle İslâvlar sebep oldu. Çünkü onlar, Cengiz’in ordusunun kalabalık olmasından dolayı Türk olduklarını anlamayıp, sadece askerlerin komutanlarını dikkate almışlardır. Halbuki fethedilen yerlerin ahalişi zaten eskiden beri Türk, bu yerleri fetheden askerler Türk, bunları takip eden muhacirler Türk, Cengiz’in kendi Türk; Türk’ün bir kısmına, bir şivesine, bir devrin tarihine adını veren oğlu Çağatay yahut Özbek Türkleri’ne ad veren diğer oğlu Cuci gibi hep Türk oğlu Türk idiler. Cengiz, devlet işlerinde Moğollar’ın değil, Uygurlar’ın yani eski Türkler’in yazı çeşidini ve dillerini kabul etmiştir. Bu, herkesçe bilinen bir gerçektir.

Çok geçmeden, birkaç komutandan ibaret olan Moğol unsuru Türklük ummanı içinde tamamıyla kaybolup bir eser bırakmadığı halde, Tatar adı yabancı milletlerin dillerinde korunarak kalmıştır. Fakat etnografya ve dil bilimlerinde bu yanlışlık son zamanlara kadar devam ettikten sonra bugün ortadan kaldırılmak üzeredir. Çünkü adı geçen bu bilimler, birdenbire yeni bir gelişme devrine ulaşmakla “Tatar” denilen Türkler’in en saf Türkler’den oldukları anlaşıldığından, söz konusu bilimlere ilgisi olanları “Tatar” teriminin kapsamına giren Moğollar ile Tunguzlar’a tahsis edilmesine topluca karar vermektedirler. Yanlışlıkla Tatar denilen Türkler, aynen üç alt bölümden oluşur:

1. Sibirya'nın geniş sahralarında yüzlerce ad altında yaşayan kabileler, vaktiyle Altın Orda Devleti'ni kuran Kıpçak Türkleri'nin soyundandırlar.

2. Rusya-Avrupa Türkleri. Bunlar ya Kazanlılar gibi Kıpçak soyundan olup antropolojik açıdan Avrupalı simasına sahiptirler ya da Kırımlılar gibi Nogay vs. eski Türkler'in torunudurlar.

3. Kafkasya'nın komşu milletler tarafından yanlışlıkla Tatar diye adlandırılan Türkleri de bunlardır. Kafkas sıradağlarının güneyinde yaşayan Azerbaycan Türkleri Şirvanlı, Bakülü, Karabağlı, Genceli, İrevanlı vs.den oluşmuştur ve adı geçeri sıradağların kuzeyinde yaşayan Nogay, Bulgar, kısmen Lezgiler'e karışan Kumuk ve dış görünüş olarak Çerkezler'e çok benzeyen ve âdeta Çerkezleşmiş bulunan Kabartaylar...

4.6. Gelelim “Turok” Sözüne

Türkler’in yaşayış biçimini iyi bilen Türkologların tanınmış olanları, tarihsel bir yanlışlığın sonucu olan “Tatar” sözünü kabul etmeyip, bu adla anılan Türkler’in Türklüklerini kuşku yaratmadan kanıtlamışlardır. Ancak bazı Alman Türkologları, daha çok Arap, Fars ve Avrupa ırklarının ve dillerinin etkisinde kaldılar. Böylece Türklükten bir adım uzaklaşan Batı, yani Osmanlı Türkleri, diğer Türk halklarından ayırt edilebilmesi için farklı bir bilimsel terimin bulunmasına kalkışıldı. Türkiye’deki halkın Ruslar’a Moskof dediği gibi Rus halkının da hafızasında Osmanlılar’a Türk sözünden başka hatalı olarak “Turok” ya da “Türk” terimleri yer alıyor. İşte, bazı Alman bilim adamları, Türk adını Asya’daki Türkler’e uygun görerek Osmanlı Türkleri’ne “Türk” ya da “Turok” adının verilmesini önerirler. Fakat böyle bir öneri, bizzat Osmanlı Türkleri’nce komik öneriler. Fakat böyle bir öneri, bizzat Osmanlı Türkleri’nce komik karşılanacağı gibi bilim adamlarınca da asla kabul görmeyecektir sanırım. Hatta Rusya’nın en ciddi etnolog ve tarihçileri, gerçek bilim adına bu fikre şiddetle karşı çıktılar. Zaten Alman bilim adamlarının, böyle iki terimin bulunmasının gerekliliğine gösterdikleri sebep de çok kusurludur. Çünkü bugün Türk kavimlerinin tamamı, Osmanlılar gibi Arap, Fars vs.nin ırksal ve dinsel etkinliklerine maruz kalmıştır. Etkilenmeyenler ise yok gibidir, olsa bile Yakutlar gibi ya putperestlikte kalan ya da Hristiyanlığı kabul eden küçük topluluklardandır. Demek ki bahsedilen fark, dışsal etkilerin çok veya az olmasına bağlıdır. Bu ise uygarlık yolundaki gelişme anlamında, Türk kavimlerinin buldukları çeşitli aşamalardan kaynaklanıyor.

Türk dilinin dünya dilleri arasındaki yerini belirtelim. Zira incelediğimiz konu ile bağlantısı önemli bir yer tutar.

“Dil bilimciler” bir dildeki sesler, harfler, sözcükler, kökler ve cümleler bilgisinde bazı önemli ortak ve genel özellikle bularak aralarında var olan benzerliklere bina edilmiş bir dil grubu adı olarak “Altay” ya da “Ural ve Altay Dilleri” veya “Turanî Diller” adı vermişlerdir. Adı geçen dilin esası, niteliği çok eski ve tek bir Turanî dilin temeli sayılsa da, bu dilin esasının içeriği henüz yeterince anlaşılmamıştır.

Dil bilimcilerin görüşüne göre Turanî diller, aralarındaki farklardan dolayı aşağıda olduğu gibi altı gruba ayrılmıştır:

1. “Fin ve Ugor” dilleri. Finlandiya’nın çeşitli lehçeleriyle Macar dili bu gruptadır.

2. Sibirya’da ve Kuzey Kutbu kıyılarında konuşulan çeşitli “Samoyet” lehçeleri. Fin ve Ugor dilleri ile bu lehçeleri aynı grupta kabul edebiliriz.

3. Türk lehçeleri. Bunlar aşağıda ayrıca açıklanacaktır.

4. Moğol lehçeleri. Çin’in kuzeybatısında ve Sibirya ile Rusya’nın bazı güney taraflarında konuşulmaktadır. Maverai-i Baykal Moğolları, Buryat, Kalmuk gibi vs. halkları bu gruba dahildirler. Cengiz Han’ın ordusundaki Tatar askerlerinin lehçesi de bu lehçelerden biridir.

5. Mançuca. Tunguz adlı kavim de bu dille konuşuyor. “Fin ve Ugor” dilleriyle Samoyet dili arasında bir ilgi ve ilişki olduğu gibi Türk, Moğol ve Mançurya dillerinin de ayrıca aynı köke ait oldukları açıktır.

6. Japonca. Bu dil de bazı dil bilimcilere göre Ural ve Altay grubuna girer.

Hâlâ, söz dizimi kurallarının tamamen Turanî olmasında dil bilimciler hemfikirdirler. Esasen Japonya’nın Turanîliğini ısrarla savunan kişi G. Vangler’dır. O, Budapeşte’de yayınlanan “Revue Oientale Pour l’Etude des Langues Ural-Altaïques” adlı süreli yayının 1900 yılında çıkan dergilerinde “Die Ural Altaïschen Sprachen” başlığıyla bir makale de yayınlamıştı.

Bazı bilim adamlarına göre Turanî dillerine çivi yazısıyla yazılmış eski Mezopotamya dillerini de eklemek gerekir.

Turanî dilleri birbirinden ayıran, dil bilgisi özellikleriyle Türkçe’nin diğer Turanî dillerine olan ortak özelliklerini kısaca sıralamamız yararlı olur.

Dünyadaki dillerin bir kısmını, Turanî ya da Ural ve Altay adı ile gruplandıran kurallar ve özellikler şunlardır:

a) Sözcüğün belirli bir anlam ve kavrama işaret eden heceleri, irap ve çekimlenme esnasında değişikliğe uğramaz.

Örneğin Arapça’da “kavl” (söz, lâkırdı) sözcüğü çekimlendiği zaman keyl, kal gibi biçimlere girer. Yani belirli bir anlamı işaret eden hece ya da mastarın vav (v) sesi, kâh elif (a,e) kâh (y) seslerine dönüşür ve harekeler de değişir. Bazen ortaya başka bir

harfin de dahil olabileceği mümkün iken, Türkçe'deki “de-mek” eylemi, “de-“ hecesinin çekiminde hiçbir biçimde değişikliğe uğramamasından dolayı (da) veya (du) gibi şekillere kesinlikle giremez. Bu ise bir dilin kolaylığı, sadeliği ve doğruluğu açısından büyük bir özelliktir.

b) Sözcükler, eylemlere ya da adlara eklenen anlamlı parçaların birleşmesi kuralına tabidir.

Örneğin Arapça “makal” (söz, söyleme, söyleyiş) sözcüğünde (m) harfi, ek olarak sözcükten önce geldiği halde, Türkçe “değilmiş” ibaresinde (-ğilmiş) takısı “de-“ hecesini izler. İlk heceden önce gelen eklerin kullanımına Turanî dillerden sadece Macarca'da rastlarız. Bu hal, aynı zamanda ender görülür.

c) Sözcükleri birleştiren heceler ve bunlara dil bilgisel değişikliklere harf ya da edat olarak katılan parçalar, daima “Uyum Kuralı” denilen ve sadece Turanî dillere (Macar, Fin, Türk, Moğol ve Japon vs.) özgü önemli bir kurala tabidir. Bu kuralın özünde, sesli harflerin incesi inceyle, kalını da kalınla birbirine uyabilir. Ayrıca ince ünlüyle kalın ünlü birlikte olamaz.

Örneğin gelmek, gitmek, gelecek, gidecek sözcükleri kesinlikle gelmek, gitmek, gelecek, gidecek gibi telâffuz edilemeyeceğinden gelmek, biçiminde yazılmalarında olabilirlik yoktur.

Keza kalmek (kalmak), kalacak (kalacak) sözcükleri de “kalmek”, “kalecek” biçiminde ne yazılabilir ne de telâffuz edilebilir.

d) Zamirler aracılığıyla fiillerin çekimi de birçok Turan dilinin ortak özelliğidir.

e) Fakat Turanî dilleri bir grupta toplayan taraf, gramer kurallarıdır. Fiil ve kiplerin her zaman cümle sonunda bulunması, tümleçlerin fiile tabi olması, sıfatların adlardan önce gelmesi gibi vs. özellikler Turanî dillerde genel bir durumdur.

Bütün bu anlatılan konu maddeleri, bahsimiz açısından son derece önemlidir. Şimdi lehçe ve şivelerinden hangisinin daha çok Türkçe olduğunu anlamak için öncelikle her birinin adı geçen Turanî dillerinin temel özellikleriyle bağdaşan yanlarını tayin etmeliyiz. İkinci olarak dilin teknik araçları ve tarihsel, coğrafi vs. etkileri hareket noktası alınarak en eski ve en saf Türkler'in kimler olduğunu keşfedip, bunların sözcüklerini, gramer ve etimolojik kurallarını güzelce kavradıktan sonra, Türk'ün

şimdiki lehçelerinden her birinin bu eski ve saf Türkçe'den uzaklaşıp uzaklaşmadığını, uzaklaştıysa bunu ne kadar gerçekleştiğini incelemeliyiz. Ayrıca Türk lehçeleri üzerine aynı be yakın olan diğer Turan dillerinin de etkilerini unutmamalıyız. Kuşkusuz, asıl Türk dilinin, çeşitli nedenlerden ötürü değişikliğe uğramamaktan ve başka dillerin etkilerine maruz kalmaktan bir an bile hali kalmamıştır.

Bu sebeplerin başlıcalarından olmak üzere, çevrenin iklimsel koşulları ve coğrafi durumlarından dolayı çeşitli devirlerde Türkler tarafından kabul edilen tülü türlü mezhep ve dinler ile birlikte getirilen yazıyı ve dinsel dili, birçok tarihsel olayla beraber ifade edebiliriz. Adı geçen sebeplere ilişkin ayrıntılardan vazgeçerek, Türkler'in çeşitli tarihsel devirlerde kabul ettikleri mezheplere ait bilgi edinelim

Orhun Nehri yakınlarında son zamanda bulunan eski eserlerden açık olarak anlaşıldığı üzere, Türkler'in en eski din ve mezhepleri bir tür şaman itikatından oluşmuştur. Şamanizme, bugün de bazı Çin ve Moğol halkları ile Sibiryta tarafındaki birkaç kabilesi tabidir. Eski devirde, bir dereceye kadar birşeyler anlatmak amacı anlamında doğaya tapınan inanç olarak, putperest şaman kâhinlerinin şarlatanlıkları sayesinde, günümüze kadar bu itikat, ulaşabilmiştir. Türkler'den önce uygarlık kuran eski Tu-kiu tabirleriyle Oğuz Türkleri ve bunlardan sonra tarih sahnesine çıkan Uygurlar'ın geneli söz konusu putperestlikte uzun süre kalmayıp, zaman içerisinde başka dinleri de tanımaya başlamışlardır. Şaman putperestliği ilk defa sarsan din, milâttan önce Hindistan'da ortaya çıkıp, Türk ve Moğol topluluklarında yayılmaya başlayan Budizm'dir. İnsanlığın önemli bir kısmının kabul ettiği söz konusu din, bugün Çin Moğolları ve Rusya'daki Kalmuk, Buryat toplulukları ile Moğollaşmış bir kısım Türkler arasında yaygınlaşmış kendi mezhebi olan Lamaizm ile rekabet etmektedir. "Sarı Mezhep" olarak adlanan Lamalığın kurucusu Zongova adlı bir rahiptir. Herhalde Lama mezhebi, Buda dinini bir kolundan başka bir şey değildir. Bu mezhepteki Moğollar ile Moğollaşmış bazı Türklerin ruhanî merkezleri Tibet'in Lahasa kenti ve kuzey Moğolistan'ın Orğa beldesidir. Panteizme dayanan söz konusu bu mezheplerin izahının konumuzla ilgisi olmadığından, burada fazla ayrıntıya girmeyeceğiz. Gayemiz, Türkler'in bir zamanlar bu dinleri de kabul ettiğini ve bu yüzden dil, âdet ve ahlâkımızda o dönemlerden kalma izlerin olabileceği olasılığını göstermektir. Budizm

dinin takiben veya bu dinle aynı zamanda ortaya Süryanî Hristiyanları çıkararak, Türkler ve Moğollar içinde Nasturî mezhebini yaymaya başlamışlardı. Nasturî mezhebi, Hristiyan dininin bir koludur.

Bugünkü Hristiyan inancına göre haçın büyük işareti şefaath olup, üçlü bir tanrılık vasfının temeli kabul edilen Hz. İsa'nın haç üzerinde insanlığın dertleri af ve küfran olmuştur. Bu, inancımıza terstir. Çünkü Kur'anikerim'de Allah'ın peygamberi olan Hz. Mesih çarmıha gerilmemiş, yerine dış görünüşüne benzeyen biri gerilmiştir.

İşte Türkçe bazı eski şiirlerde, hatta bugün de Türk'ün bazı lehçelerinde Cenabıhakka "çeleb" veya "çalap" adı verilmesi, adı geçen devrin eserlerindedir... Zira çelebi, Farsça "çelipa"dan ya da Arapça "selib"den yanlışlıkla "haç" demektir. Osmanlı Türkçesi'nde "efendi" ve "ağa" anlamlarına gelen, hatta I. Sultan Mehmet'e lâkap ve Konya'daki Mevlâna hazretlerinin müritlerinden Çelebi Efendi'ye unvan "çelebi" tabiri de "çelep"ten türemiştir.

Süryanîler, İslâmiyet'in ortaya çıkışından sonra Türkler arasında büyük bir iş yapamadılar bugün, Anadolu'da, Kazan Türkleri'nde ve Sibirya'nın bazı yerlerinde Hristiyan Türkler varsa da, az sayıda olduklarından çeşitli Nasranî topluluklarına karışarak din yüzünden milliyetlerini kaybetmek üzeredirler. Yukarıdaki mezheplerden başka, bir ara bazı Türkler'e Zerdüş ve Mani dinleri de bulaşmıştı. Şu anda Hindistan'ın bazı yerlerinde devam eden Zerdüştlüğün esas ateşperestliktir. Bu inanca göre bütün kâinat, birbirine zıt iki kuvvetin hükmü altındadır. Biri zulmet ve kötülüğün kaynağı olan Ahriman, diğeri ise nur ve iyiliğin sahibi Hürmüz'dür. Nur, Hürmüz'ün dış görünüşüdür. Nura tapınma, sözde Hürmüz'e tapınmak olduğundan, Zerdüştlük ona inananların ateşperestlik merkezi oldu. Ateşperestlik ise zaten yukarıda bahsedilen şaman inancında da vardı. Birçok âdetimiz bu devirlerden kalmadır. Örneğin Nevruz Bayramı arifesine denk gelen sonuncu çarşamba, ateş yakarak üzerinden atlamamız gibi vs...

Bugün Türkler'in büyük bir bölümü elhamdülillâh epey zamandan beri, artık İslâm dini ile şereflenmiştir.

Türkler arasında çeşitli din ve mezhepler birbirini takip ettikçe, bunlarla beraber dinsel yazı ve resimlerdeki çizgilerin, harflerin biçimleri de değişiyor.

Bugün anlaşıldığına göre Türkler'in en eski yazı ve harfleri Run denilen yazı çeşididir. Bu yazı türü, bizzat Türkler tarafından oluşturulmuştur.

Bu yazı türünden ileride ayrıca bahsedilecektir. Beş on yıl öncesine kadar, en eski Türk yazısı diye düşünülen Uygur yazı türü, Rus yazı tipinden sonra ortaya çıkarak onun yerini almıştır. Uygur yazı şeklinin ise Süryanî alfabesinden değiştirilerek Türkler içine Nasturîler tarafından getirildiği sanılıyor. İslâm dininin Türkler arasında yayılmasından sonra, artık Uygur ve Moğol yazı türleri yerine, her tarafta Arap alfabesi kabul edilmiştir.

Burada son derece dikkate değer bir nokta var: İslâm dini ile Arap dili ve alfabesi, Türkler'in edebiyat, ahlâk ve âdetlerinde epey büyük değişimler oluşturduğu halde, yine milliyet ve kavmiyetlerini dil ve edebiyatlarını ancak İslâm dini dairesinde koruyabilmiştir.

Türkler'in tamamen diğer dinlere meyil ve istidat göstermeleri, nadiren gösterenlerin ise milliyet ve kavmiyetlerini kaybederek Çinli, Moğol, Hindular'a ya da Nasranî toplumlara karışarak kaybolmaları, tam tersine milliyetlerini koruma anlamında İslâmiyet'e yakın durarak bu dini kabul etmeleri, incelemesi gerekli ki önemli konuyu oluşturur. Bunlardan ilki Türkler'in genellikle İslâm dinine meyil ve kabiliyet göstermeleri, diğeri de İslâmiyet ile mütegayyin, Arap ile elemli ve medenî olmalarıdır. Buna rağmen Türkler asla araplaşmayı, yine Türk oğlu Türk kalmışlardır. Bu duruma sebep olan şey nedir?

Sebep bir değil, birçoğudur. Adı geçen sebepleri tahmin ediyorum. Bir yandan İslâm dininin kendi güzellikleri ve meziyetlerinde, gerçeklerinin bedahat derecesinin sade ve açık olmasında, kanıt ve delilden müstağni bulunmasında; diğeri yandan da Türkler'in mizaç ve doğalarında, ahlâk ve manevî yapılarında aramalıdır!..

Hava, iklim ve coğrafi koşullar açısından geniş bozkıra ve saharalara sahip olan Türkistan ile Arabistan arasında sınırlı bir benzerlik vardır. Atı, süvariliği, yiğitliği, göçebeliği ve özgürlüğü seven Türk ile Arap milletleri arasında da rekabete dayalı bir ilişkinin olduğu yadsınamaz. Ayrıca her iki kavmin İslâmiyet öncesindeki batıl inançları ve tarihleri arasında da uygunluk var: Türkler Run yazısını kullandığı devirdeki şaman putperestlikleri, Araplar'ın cahiliye zamanındaki müşrikliklerine epeyce benziyor.

İşte sayılan bu nedenlerden ötürü Türkler, Arap uygarlığına ilgi duyarak deyim yerindeyse onu kendi malları gibi kolayca kabul ettiler. Arî kavimleri, İslâmiyet'i kabul ettikten sonra, bir an bile rahat durmayıp, bu dinde kısmen veya bütünüyle değişiklikler yapma hevesine kapılırken, Türkler öyle bir düşünceye saplanmadılar. Bilâkis İslâm'ı olduğu gibi kabul ederek korumaya çaba göstermektedirler.

Bununla beraber Türkler asla araplaşmadılar. Araplar bütün Kuzey Afrika, Suriye ve Mezopotamya kavimlerini, Dağıstan'daki Lezgiler'i ve küçük toplulukları araplaştırdıkları halde, Türkler'i asimileştirmede başarısız oldular!

Acaba nedeni nedir?

Bu konuda Türkler'in küçük bir kavim olmadıklarını, başlı başına büyük bir millet olduklarını, Orta Asya ve Türkistan'ın Arabistan'dan uzak bir coğrafyada bulunmasını, Türkçe'nin Turanî dillerden olduğu için Samî dil ailesinden olan Arapça'dan tamamen değişik özellikler taşıdığını önemli nedenler olarak sayabiliriz. Araplar, İslâmiyet aracılığıyla değil, belki Arapça aracılığıyla kavimleri araplaştırmada başarılı olmuştu. Küçük topluluklar ve Arabistan'a yakın bulunanlar ile Kuzey Afrika ulusları gibi zaten Samî kavimlerinden olarak parlak bir uygarlığın etkisiyle araplaşmaya yaktın olanlar asimile olmuşlardır.

Eğer İslâmiyet, Araplar içinde değil de Moğollar içinde ortaya çıksaydı, Moğollar Türkler'i moğollaştırmakta belki de başarılı olabilirdi. Çünkü Turanî kavimlere ait olan bu iki dil arasında, birbirini temsil edecek kadar rekabet vardı. Her dilin söz ve takım kurallardan oluştuğu bilinen şeydir. Ancak Türk dili, söze önem vermeyerek başka dillerden beğendiği sözcükleri alıp, kendi malı gibi kolaylıkla kendi gramerine uydurarak kullanır.

Türkçe'nin kuralları o kadar sade, güzel ve mantıklıdır ki onu konuşan insanların dillerini terk etmeyerek Arapça'nın kurallarını kabullenmeyeceği açıktı. Bu nedenlerden dolayı Türkler, İslâm dinin kendi anlayışları ile kucaklayıp bu dinin bekçisi oldukları halde asla araplaşmadılar. Ayrıca ulusal özelliklerini koruyarak gelişmeye başladılar.

Bundan sonra, Türkler'in tarihsel durumlarını inceleyip beş on yıldan beri bu konuşma elde edilmiş bilgi ve gerçekleri araştıralım.

•••

En eski Türkler'in tarihi, rivayetlerle karışıktır. Gazneli Sultan Mahmut'un teşvik ve himayesiyle yetişen Firdevsî ile İran şairi olan Tus'lu Firdevsî'nin oluşturduğu "Şehnâme" baştan başa dikkatle okunursa görülür ki bu iki örnek yapıt aslında birbiriyle sürekli mücadele eden iki kahramanı över. Birinin yazılış yeri İran, diğerrinin ise Turan'dır. Avrupa'nın hemen hemen yarısı büyüklüğünde olan Turan (Türkistan); Amu Derya ve Maverâünnehir arasında bulunan bir ülkedir. Firdevsî'ye göre bu ülkenin halkı çok eskiden beri Türkler'den oluşmuştur. Keykavus ile çağdaş olan bunların en eski hükümdarlarından bir Alp Er Tunga idi.

Batı ve başlıca Yunan tarihçileri, Türkler'i ancak 6. yy. başlarında tanımışlardır. Bu bilgilere göre miladın başlangıcında asıl Altay taraflarından gelen Türkistan Türkleri'nin hakani, Sincibo Hosrov Huşirevan ile bir antlaşma yaparak Ceyhun kıyılarını ele geçirmiştir. Bu tarihten itibaren Türkler artık Moğolistan ve Türkistan içlerinde kalmayarak farklı coğrafi alanlara da yerleşmeye başlamıştır. Volga Nehri kıyılarıyla , bugünkü Rusya'nın Petersburg taraflarına da gelmişlerdir. Geçen zamanla birlikte göçlerle yeni yerleşim alanları birbirini izliyordu. Bir süre sonra istilâ ve göçler birbirini izledi. Bunların en önemlisi 6.yy.ın başlarında olduğundan, Türkler'in bu yüzyıldan sonraki tarihsel durumları kayda geçirilmiştir. Türkler'in bu yüzyıldan önceki tarihi ihmal edilmiştir. Fakat 6. yy. ile 11. yy. arasındaki zamana uygun düşen tarihsel bir devre ait olmak üzere, bu son yıllarda çok önemli olaylar gerçekleştiğinden, bu konuda biraz bilgi edinmemiz gerekir.

Orhun Nehri tarafında, yani Karakurum kenti harabelerinden başka, sonradan yine Karakurum adında daha eski diğerr bir büyük kentin harabesi bulundu. Burası, Uygur Türkleri ile onlardan da eski, Çince Tu-kiu denilen Oğuz Türkleri tarafından kurulmuştur. İşte bütün Türkler'in uygarlık tarihinde ilk önce adlarını kaydettirenler, Kırgızlar ile birlikte adı geçen iki kavimdir.

Tu-kiu ya da Türk Oğuz, Uygur, Kırgız... İşte Türk etniğinin üç ayaklı aslı!.. En eski ve saf Türkler, asıl bunlardır. Bunların dışında kalanların, örneğinin Başkurtlar'ın uygarlık tarihi bu kadar eski değildir. Uygurlar, Tu-kiu'ların tarihsel anlamda varisi oldukları halde, Kırgızlar onlara rakip olmuştur. Kırgızlar'ı ayrıca değerlendireceğiz. Uygurlar'ın tarihsel halleri Oğuz Türkleri'nden daha önce gerçekleşmişti. Çünkü Uygurlar'ın dili ve alfabe türü bir çeşit Suriye yazısının değişik biçimiydi. Bu yazı türü

eskiden beri kullanılıyordu. Macar bilginlerinden ünlü Vambéry tarafından bulunan “Kutadgu Bilig” adlı kitap bu dil ve yazı türü ile yazılmıştır. Son on yıl öncesine kadar Uygur ve Türk kültürünün en eski yazınsal ürünü olarak kabul ediliyordu. Uygurlar’dan çok daha eski olan Tu-kiu’ların tarihi son on veya yirmi yılda daha eski olan Tu-kiu’ların tarihi son on veya yirmi yılda otaya çıkmaya başladı. Bugün, yeni keşiflerden sonra da eski Oğuz Türkleri ile Osmanlılar arasında, tarih olarak birkaç yüzyıllık açık kalıyor!

Bakalım, Oğuzlar’a ilişkin yeni tarihsel bilgiler nelerdir? İki yüzyıldan bu yana, Yenisey Nehri tarafında Run denilen ve okunaksız olan birçok yazılar bulunmuştur. Bunların bir kısmı müzelerde de sergilenmiştir. Ancak bu yazıları on yıl öncesine kadar kimse okumayı başaramamıştı. Bu tür yapıtlara karşı ilgi sonradan arttı.

Bugün, Oğuz Türkleri ile Uygurlar’ın eski adını koruyan Türkler, birkaç küçük boy ve aşiretten ibaret olduğu halde, Türk’ün Altay Dağları ile Yenisey Nehri bölgesinde eski uygarlıklarının eser sahibi olan bir üçüncü büyük, tarih yapan Türk boyu vardır. Bu boy, Kırgızlar ile Kırgız Kazakları’dır. Hatta bugün Kırgızlar’ın, Türk dünyası içinde dilini ve ahlâkını en fazla koruyan topluluk olduğu da söylenebilir.

Etnologlar, Kırgızlar’ı iki kola ayırıyor. Birine “Kırgız Kazakları” ya da sadece “Kazak”, diğerine de “Kara Kırgız” veya “Kırgız” diyorlar. Asıl saf Kırgız da bu Kara Kırgızlar’dır. Kara lâkabı, diğerlerinden ayırt etmek için sonradan verilmiştir. Asıl Kırgızlar, yani Kara Kırgızlar Issık Göl etrafında, Batı Türkistan’dan doğan Çu ve Talas Çayları’ndan Doğu Türkistan içlerindeki Tarım Nehri ile Tien Şan ve Altay Dağları’na ve Hint sınırına dek uzanan coğrafyada kalabalık bir nüfus olarak yaşarlar. Çinliler, bunlara Ki-li veya Ki-zi adını vermiştir. Bu Türkler, Çinliler tarafından en eski zamanlardan bu yana bilinmektedirler. M.Ö. birkaç yüzyıl evvel yazılmış Çin tarihlerinde, bunların Gin-Gon adıyla bağımsız büyük bir devlet kurdukları kayıtlıdır. Gin-Gonlar, diğer kavimlerle karışarak bir zaman Hakas adını almıştı. Çin’in eski tarihçileri, bu Hakaslar’ı gayet uygar bir kavim olarak tanımlıyorlar. Hükümdarlarına Ajo adı verilmektedir. Hakaslar’ın inancı Şaman dinine, yazıları ise Uygur yazısına benziyordu. Hakas devletinin sınırları M.S. 6. yy.la kadar genişlemiş, Baykal Gölü’nden Tibet’e kadar yayılmış ve Asya kıt’asının kuzeydoğusunu da içine almıştı. Söz konusu devirde Kırgızlar’dan Çin’e sekiz kez elçi gitmiştir. M.S. 758 yılında Hakas Devleti

Uygurlar tarafından ele geçirilmiştir. Artık bu tarihten sonra Hakaslar, tarihin bilinmezliğinde kaybolmuştur. Ancak Hakaslar'ın bir süre Arabistan'da ticarî ilişkilerde buldukları bilinmektedir. Bu ise Kırgızlar'ın daha sonra İslâmiyet'e bir ilgi gösterdiklerinin işaretidir. 9. yy.da yönetim bir ara yeniden Ajolar'ın ziraat ve ticaret yaşamlarına, âdet ve ahlâklarına, mermer heykeller ve diğer özelliklerine de rastlanabilir. Eski Türkler demir vs. maden üretiminde kabiliyet sahibi oldukları açıktır. Bu kabiliyetleri, zaten eskiden beri Çin tarihçilerince de övgüyle anlatılmaktaydı. Bugün bile birçok Türk topluluklarının güzel emelleri konusunda gösterdikleri hüner ve ustalık, eski atalarından irsen intikal etmiş bir özelliktir. Halen Sibiry'a da Yenisey dolaylarındaki Türkler, "demirci" lâkabıyla anılmaktadır. Orhun Run yazılarındaki "Ekin" ve "Ekinlik" gibi doğa ve tarımla ilgili bilgiler, Türkler'in özellikle göçebe olmayıp eskiden beri çiftlikle uğraşan uygar bir kavim olduklarını kanıtıyor.

Tu-kiu'ların dinsel inanışları, geçen makalemizde belirtildiği üzere şaman putperestliğinden ibarettir. Ama bu putperestlik, adı geçen devirlerde o kadar kaba olmayıp, Mısır veya Yunan inançları kadar hurafelere boğpulmamıştır. Run yazılarında bahsedilen ilâhların sayısı sınırlıdır. Başlıcaları Ongin, Ogan, Yer ve Umay vs.dir. fakat bunların dışında Oğuz Türkleri'nde bir de tek yaratıcı anlamına gelen "Tanrı Kök Tanrı" ya da "Kök" denilen Allah kavramı vardır. Eski Türkler, ruhların varlığına inanıyorlardı. Mevtayı defnetmek geleneği de dikkate değerdir.

Run yazısı ile yazılmış yapıtlar başlıca iki türe ayrıldığından, alfabesine "Yenisey ve Orhun Alfabeti" adı da veriliyor. Bunlar hakkında sonradan yapılan özel araştırmalarda, Yenisey-Run dili şimdiki Kara Kırgız Türkleri'nin ve Orhun Runları'nın dili ise bugünkü Türk lehçelerinin atası olarak karşımıza çıkıyor.

Çinliler'in Tu-kiu adıyla bahsettikleri Oğuz Türkleri'nden sonra en eski Türkler, Kırgızlar ile Uygurlar'dır. Her ne kadar Kırgızlar'ın uygarlık tarihi eskilik bakımından ötekilerden (Oğuzlar ve Uygurlar'dan) geri kalmasa da, Tu-kiu'ların vârisi olarak Uygurlar'ın bulunması, bizi öncelikle Uygur Türkleri'nin uygarlık tarihinden söz etmeye mecbur ediyor. Uygur lehçelerinden günümüze iki yapıt ulaşmıştır. Bunlardan biri Run yazısı; diğeri de eski Suriye ve Nasturî hurafelerinden oluşmuş, daha doğrusu zannolunan ve özellikle de "Uygur" adı verilen yazılardır. Bilindiği gibi Uygurlar'ın başkenti, Orhun taraflarındaki eski Karakurum'dur. Bu yerleşim alanı, daha sonra 13.

yy.da Cengiz Han devrinde yapılan yeni Karakurum'dan daha geniş, büyük ve güzel idi. İşte Uygur kavminin her iki yazı ile olan yapıtlarının tarih olarak en önemlileri Orhun civarındaki eski Karakurum harabelerinde bulunmuştur. Bunlar arasında, “Kutadgu Bilig”e oranla daha eski yapıtlardan başka birçok el yazı ile kaleme alınmış yapıtlar da bulunuyor.

Mamafih Uygurlar'ın daha eski tarihsel olaylarına vâkıf olamk için, 4. yy. Çin kaynaklarına başvurmak gerekir. Çin tarihinde Uygurlar'ın iki önemli kolundan kuzeydekilere Hay-goy ya da Hoy-hi adları verilir. Fin ve Macarlar'a verilen Hun adı da “Uygur” sözünden değişime uğrayarak kullanıldığı iddia ediliyor. Çünkü Uygur Türkleri Batı'ya doğru ilerledikçe bazı Fin kavimleriyle karışarak güya bunlara kendi adlarını vermişlerdir. Tu-kiulardan sonra Hay-goyların devleti ancak bir asır kadar ayakta kaldı. Çünkü 840 yılında bunlar Yukarı Yenisey tarafından gelen Kırgız Türkleri'ne yenilerek Doğu Türkistan'a göçe mecbur kaldılar. Bu tarihten sonra Uygurlar'ın durumu, Cengiz Han devrine kadar meçhul gibidir Uygurlar'ın Cengiz Han devrinde önemli rol oynamaya başlamalar, tarihçiler tarafından bilinmektedir. Doğu Türkistan'da Kara Hoca adı verilen yerleşim alanı, Uygur Türkleri'ne aittir ve bugün onlardan kalan en eski harabe kalıntısıdır. Beşbalık vs. civarında yaşayan Uygurlar, Cengiz Han'dan sonra Budizm'i ve Nasturî inancını, “Uygur” yazısını bırakarak İslâm dinini kabul etmişler ve Arap alfabesini kullanmaya başlamışlardır. Hatta komşuları arasında da İslâmiyet'i yaymaya çalışmışlardır. Uygur yazısından ortaya çıkan Moğol ve Mançu yazı türleri, bugün Türkler arasında geçerliliği olmayan yazılardır. Bugün “Uygur” adıyla birçok Türk boyu varsa da büyük bir topluluk halinde ancak iki kavim bu adı korumuştur. Bunlar, Tibet sınırında yaşayan Kara Uygurlar ile Sarı Uygurlar'dır. Kara Uygurlar, bugün Türkçe'yi unutarak Moğolca konuşuyorlarmış. Fakat Sarı Uygurlar'ın dili saf Türkçe'dir. Çin Hükûmeti, bilim adamlarına Sarı Uygurlar'ın içine gezi ve araştırma için izin vermedikçe, Türkolojinin gelişmesi zora girer.

1889'un başında Doğu Sibirya Dilleri Derneği, 1890'da Helsinki Fin ve Uygur Derneği ve 1891'de Petersburg Bilimler Akademisi tarafından, Baykal Gölü'ne dökülen Selenga Nehri'nin kollarından olan Orhun'a, Karakurum Harabeleri'ne bir ay süreli uzmanlar gönderildi. Uzmanların birinci grubuna Rus edip Yadrintsev, ikincisine öğretim üyelerinden Hegel ve üçüncüsüne de akademi üyelerinden Radloff başkanlık etmekteydi. Uzmanlar kurulunun bulduğu enkaz kent ve büyük saraylar, mermer

heykeller; ejderha, aslan vs. Hayvan figürleri üzerinde Run yazısıyla süslenmiş resimler buradaki parlak ve büyük bir uygarlığın varlığına işaret ediyordu. Fakat adı geçen Run yazıları okunmadığından, bu gösterişli uygarlığın hangi kavme ait olduğu anlaşılamıyordu. Bu konuda sorunun çözümüne, Yandrintsev ve Hegel tarafından, özellikle de Erdenizo adlı manastır çevresinde bulunan Uygurca, Çince ve Rumca, ayrıca bazılarında Moğolca yazılar olan taş ve dört köşeli bir sütun, aslan heykelinin bulunması sebep olmuştur. İşte ası bu üç dilli taşlardaki Çin ve Uygur yazılarının işaretiyle, Kopenhaglı bilim adamı Wilhelm Thomsen, 1893 yılında eski Türkler'in alfabelerini bularak Run yazısını çözüp okumaya ve sözlerin ne olduğunu anlamaya çalışmıştır. Bunu da başarmıştır.

Bu tarihten itibaren eski Türk uygarlığı üzerindeki bilinmezlik perdesi kalkmıştır. Gün geçtikçe keşiflerle Türkoloji araştırmaları ve gelişmekte ve bilim adamlarına ün kazandırma anlamında geniş bir alan açılmaktadır.

Türkler'e büyük hizmetlerinden ötürü şükran borçlu olduğumuz W. Thomsen, kendisinden önce asırlarca anlaşılmaz bir bilmece biçiminde kalmış olan Türkî Run yazılarını çözmek için Uygur ve Çin yazısıyla süslü sözlerden başka, birkaç keşiften de yararlanmıştır. Danimarkalı bilim adamı, Run yazısı ile gerçekleştirilmiş yapıların Türkçe özellikler taşıdığına kani olduğundan, alfabesindeki seslerin de bütün Turan dillerine özgü ses uyumlarına uygun karakterde olduğunu bildirmiştir. W. Thomsen, bu konuya ilişkin kaleme aldığı yapıtını "Delhiffrement Des Inscriptions De Orkhont Et De I'Jenissei" (Orhun ve Yenisey azılarının Çözümü) adı ile 1894'te Danimarka'nın başkenti Kopenhag'ta yayınlanmıştır. Bundan sonra Türk-Oğuz (Tu-kiu) kavminin diğer tarihsel örnekleri de tercüme edilerek Avrupa ve Rus matbaaları aracılığıyla yayınlanmaya başladı. W. Thomsen'in kendi çevirilerinden bir kısmı, "Memoires De La Societe Finno-Ougrienne" adı ile Finlandiya'daki dergilerde bölüm bölüm yayınlanmıştır. Thomsen'in keşfinden sonra bu konuda en çok çalışan bilim adamı, Petersburg akademisyenlerinden Radloff'tur... Söz konusu akademi tarafından Orhun kıyılarına gönderilen bilimsel kurulun çalışmalarının ürünü olarak birçok harita ve resimler bulunarak dergi biçiminde yayınlanmıştır. Bunlar, başlıca dört kısımdan oluşur:

1. Orhun çevresindeki tarihsel yapıtlar,
2. Tu-kiu sülâlesinin Oğuz Türkleri dönemindeki yapıtlar,

3. Uygur Türkleri dönemine ait yapıtlar.
4. Moğol dönemine ait yapıtlar.

Bütün bu araştırmaların sonucunda Vambery'n bulduğu ve "Kutadgu Bilig"den aşağı olmayan, üç yüzyıl daha önceye ait olan Uygur ve Run alfabeleriyle yazılmış, yapıtlar elde edilmiştir. Run yazılarını bulunduğu yer, Yenisey Nehri'nden Orhun'a kadar uzayan ve 1000 km.den fazla bir alanı oluşturur. Keşiflerin en önemlisi Goşa Zaydam adlı yerde, 732-735 yıllarında Türk-Oğuz hükümdarlarından Kül Tigin ve Bilge Kağan adlarına dikilmiş taşlardaki Run yazılarıdır. Bu dikili taşlarda Türk kavminin tarihsel olayları, Kağan'ların zaferleri vs. gibi en eski dönemlerden, Bilge Han'ın ölümüne kadar birçok ulusal konular vardır. Bunların arasında bir de Bilge Han'ın milletine yani Türkler'e hitaben bir çeşit vasiyetnamesi var ki dikkate değerdir.

Geçen makalemizde Rus ve Fin bilim adamlarının, Orhun ve Yenisey bölgesinde, özellikle de Karakurum harabelerinde buldukları tarihsel yapıtlardan, ayrıca W. Thomsen'in eski Run yazılarını çözüm Türk tarihini araştırma çabalarından bahsetmiştik. Uygur Run yazılarında ve diğer Orhun abidelerinde, Oğuz ve Uygur Türkleri'nin tarihsel olaylarından başka dinsel inanış biçimlerine, güzel sanatlarına, eline geçtiyse de, daha sonra yeniden Uygurlar egemenliği sağlamışlardır. Hem Kırgızlar hem de Uyurlar, Cengiz Han'a bağlı olmak zorunda kalmışlar. İşte Türklüğün tarihsel esasının Tu-kiu (Oğuz), Uygur ve Kırgız adı altında üç koldan oluştuğunu görüyoruz. Diğer adlar il tarih sahnesine çıkan Türkler'in ise sonradan ortaya çıktıkları anlaşılıyor. Bu gibi "Kırgız Kazakları" da sonradan oluşmuş bir kavimseler de, zannedirim haklarında birazcık bahsetmek uygun düşer. Kırgız Kazakları, kendilerine sadece Kazak diyorlar.

Bu ad, önceleri Osta Asya Türkleri'nin birliğinden kopan göçebe kabilelere veriliyordu. Daha sonra çeşitli bölgelerden ayrılarak bir yere toplananlar yeni bir birlik oluşturarak "Kazak" ya da "Kırgız Kazağı" adını korudular. Bu yeni birlik, Cengiz Han devrinden sonra ortaya çıkarak bu cihangirin yönetiminin sona ermesinden sonra özgür olan Özbekler'i oluşturmuştur. Bunlar, üç milyondan fazla bir nüfusla Issık Göl ile Ural Nehri arasındaki bölgede yaşıyorlar.

Akmolla kenti, ülkenin ünlü bir yerleşim alanıdır. Kazaklar, Kasım Han ve sonra da Aknazar Han devirlerinden 300.000 kişilik orduya sahip olan büyük bir devlet kurmuşlardır. Ülkelerinin merkezi bir süre Taşkent olmuştur. Daha sonra Kazak Devleti hanlarının birbiriyle olan kavgaları ve beceriksizlikleri yüzünden tükenerek Büyük, Orta ve Küçük Ordu adlarıyla üç kısma ayrıldı... Bugün Kazaklar'ın bir kısmı Çin toprağında yaşıyorsa da büyük bir bölümü Rusya İmparatorluğu'nun egemenliğindedir. Antropolojik açıdan ele alındığında, bu Türkler de diğeri gibi hem Moğol hem de Kafkas simalıdırlar.

Göçebelik, silâhşörlük, yiğitlik, mertlik, cengâverlik ile birlikte doğruluk, konukseverlik, ciddiyet, şiir ve edebiyata ilgi bu kavmin özelliklerindedir. Ulusal onurları en yüksek derecedir. Kavimlerine son derece bağlıdırlar. Kırgızlıkları ile gurur duyarlar. Bu durum Kara Kırgızlar'da daha fazladır. Her aşiretin ayrıca bir beyi vardır. Bu beylere Menap denir. Fakat bu beylerin hepsi, Ağa Menap adlı daha büyük bir beye itaat ettiklerinden birbirlerine bağlı bulunurlar. En önemli özellikleri olan cengâverlikleri sayesinde Vambery'in dediği gibi tarih sahnesinde büyük rol oynamışlardır. Cengiz Han ve Timur, en çok bunlar sayesinde amaçlarına ulaşmışlardır. Orta Asya, “insan sellerinin çarpışma ve kaynaşma noktasıdır... O noktada dalgalanmalar ve girdaplar çıkaran kavim de Kara Kırgızlardır...”

Frederich Rodzen, Dünya Uluslarının Durumu adlı kitabında, Pamir'in kuzeyinde yaşayan Kırgızlar'ı tanımlarken, haklarında “Dünya uluslarının gerçek mayası, vrai ferment des peuples bunlardır!...” der.

Kuşkusuz bunlar, Rusların ve Avrupa'nın uygarlığına ait yeni eğitim ve pozitif bilimlerini uygularsa, Rusya İmparatorluğu'nun en ileri ulusu olurlar. İster İrtiş ister Volga Nehri civarından olsun, Kırgızlar'ın arasındaki fark bazı harflerin telâffuz değişikliklerinden doğmaktadır. Dillerindeki doğal güzellik herkesçe biliniyor. Okul yüzü görmeyenlerin bile belâgata olan ilgisi en üst düzeydedir. Kazak Kırgızları “lirik” denilen ölçülü ve uyaklı şiirlere düşkün oldukları halde, daha parlak bir tarihsel geçmişe sahip olan Kırgızlar “epik” denilen şiirlere ilgi duyarlar!.. Akademi üyelerinden bilim adamı Radloff der ki: “Yunanlı büyük şair Homeros zamanındaki ulusal duyguların destanını bugün yalnızca Kırgızlar'da görmek mümkündür...” Kırgızlar'ın bu tür güzel

ŕiir okuyucuları, özellikle Sarı Nogay kabilesinden olan “Er Manas” adlı kahramanın hünerlerini tasvir ediyor.

A. Hüseyinzâde

“Hayat”, 1905, S. 4, 9, 16, 22, 35, 52, 81, 82.

4.7. İskenderiye Kütüphanesini Kim Yaktı?

İçtiyhâd Dergisi'nde yayınlanmış, Cerrah Doktor Lardi tarafından yazılan bir makale ile "Hükümdar ve Edebiyat" adlı bir çevirinin sonunda, İskenderiye Kütüphanesi'nin yakıldığına dair boş bir söylentiyle karşılaştık. Bu söylentide, güya adı geçen kütüphane, Hz. Ömer'in emri ile Amr bin-As tarafından yakılmıştır. "İçtiyhâd", eğer böyle olmuşsa, "eyvah, yazık!" demektir. Halbuki bu konuda daha ciddi kaynaklar var olup, adı geçen söylentinin kesinlikle asılsız olduğu kanıtlanmıştır. Gerçeği öğrenmek isteyenler, Hindistan'daki Urdu âlimlerinin Şibli Numanî'nin bu konuda yazdığı esere başvursunlar. İngilizce'ye de bizzat yazarı tarafından çevrilen bu eseri, bir zamanlar Osmanlı doktorlarından Hindistan'a gezi gayesiyle giden, merhum Şakir Bey'e tetkik için iade etmişlerdi. Elde, Batı'nın ve Doğu'nun kayıtları ve belgeleri olduğu halde Şibli Numanî, kesin olarak kanıtlıyor ki, Hz. Ömer İskenderiye'yi fethedemeden önce İskenderiye Kütüphanesi yakılıp kül edilmişti. Bu konuda Fransız bilim adamı Renan'ın da farklı bir düşüncesi olmuştur. Renan, adı geçen kütüphanenin, bilâhare Haçlı Seferleri'nde Avrupalılar tarafından yakıldığı kanıtlanıyor. Herhalde Renan da Hz. Ömer'in bu işte yer almadığını onaylamaktadır. Dilerdik ki, İran Kütüphanesi'nin de yakılmasına ilişkin asılsız ve gerçek söylendiler reddedilerek, gerçeği gösteren fenle ilgili yeni eserler oluşturulsaydı. "Eyvah, yazık!" diyecek yerde "İçtiyhâd"a, Şibli Numanî Renan gibi bilginler tarafından yazılan eserlerin okunmasını tasviye ederiz.

A. H.

"Hayat", 1905, S. 13.

4.8. İnan'daki Misyonerler

Bugün, yeryüzünün birçok yerinde güvende yaşamak isteyen halkın başına gelen belalardan biri de misyoner problemidir. Hiç şüphe yoktur ki, bunlar içinde iyi niyet sahibi olanlar, vicdanıyla hizmet etmek isteyenler vardır. Bu gibilerin hizmeti, Afrika'nın putperest vahşi kabileleri içinde devam ettikçe elbette ki övülür.

Fakat misyonerlerin ister böyle iyi niyetlileri, ister kişisel menfaatleri için din ve mezhebi alet olarak kabul edenler olsun; Doğu'da, İslâm âlemi içinde Avrupalılar'ın siyasal entrikalarına bilerek araç oldukça ara sıra bunların kasten kargaşa ve heyecanlara sebep olacakları, Müslümanlar'a zarar verici problemler, siyasal sorunlar çıkaracakları şüphe götürmez.

Ziyân-ı kesân ez pey-i sûd-i hîş

Bicûyend din ender ârend pîş.

(Çevirisi: Kendi kişisel menfaatleri için insanların zararlarını dinde arayıp onu ileri sürerler.)

Büyük Ebu-l-Kasım Firdevsî'nin bu beytini bugün birine mal etmek gerekirse, o da mutlaka söz edilen misyonerlerdir. Bunların son zamanlarda Çin'in başına neler getirdikleri ve getirmekte oldukları hâlâ unutulmamıştır. Gerçi misyonerlerin kendilerine sorarsak, bunlar bir feryat koparıp "Ah! Çin'de başımıza neler geldi!" diyeceklerdir. Fakat durumu, birkaç yüz veya bin misyonerden değil, dört yüz milyon Çinli'den sormalıdır...

Gariptir! Bu ruhban topluluğu kendi devletlerinin gözünde onaylanmış zararlarından ötürü bilhassa Fransa'dan kovuldukları ve atıldıkları halde Doğu'da, örneğin Türkiye'de ve İran'da, yine aynı devlet tarafından elden geldiğince korunurlar. Acaba bunu anlamı nedir? Böyle değil midir?

Efendim, siz çok zararlısınız bir kere, Fransa, sizin fitne ve entrikalarınızdan rahatsız oluyor, bu ülkeden çıkıp gidiniz. Ama Doğu'ya gidiniz. Doğu'da, Doğu halkına ne kadar zarar ve ziyan verirsiniz, bize o kadar yararlıdır. Onları ne kadar rahatsız ederseniz, bize o kadar yararlıdır. Onları ne kadar rahatsız ederseniz, bize o kadar hoş gelir. İşte Petersburgskiye adlı gazetede, son olarak misyonerler İran'daki çalışmalarına

ilişkin Han Sarabski imzalı bir makaleye rastladık. Bazı yerlerini alıntı yaparak okuyucularımıza sunalım:

“Birkaç alçak tarafından, İran’ın Urmiye şehrinde üç Amerikalı misyoner öldürülmüştür.”

Bunların öldürülmelerine pek fazla acılamakla birlikte, Amerika’da Hristiyanlığa, kilisece değiştirilmiş “Linç Kanunu”nu vaaz ederek ortadan kaldırmaya çalışacaklarına, Atlas Okyanusu’nu geçip de yeni dünyadan (Amerika) ta eski dünyadaki İran’ın bütün köşesine kadar gitmelerine hayret ederiz.

Birleşik Devletler’in talebi üzerine, İran veliahtı Muhammed Ali Mirza hazretleri, katillerin aranarak bulunmasını Urmiye Valisi Mecid’ül-Sultani’ye havale etmişti. Valinin bu iş için son olarak tutuklattığı katillerin Hz. Hasan’ın soyundan oldukları anlaşıldı. Bu kişilerin söz konusu cinayeti neden yaptıkları araştırıldığında anlaşıldı ki, öldürülen misyonerler, İslâm dinine hakaret etmeye cesaret etmişlerdir.

Gariptir ki, Mecid’ül-Sultani de, seyitleri (Hz. Hasan’ın soyundan olanlar) suçlu gördüğü için Tebriz’e çağrılarak tutuklandı ve seyitlerin ve ailelerinin menfaatine 10.000 Ruble verdikten sonra serbest bırakıldı. Gelelim asıl konuya: Acaba Amerikalı misyonerlerinin İran’da ne işleri var? Bunlar, büyük bir dernek oluşturarak, 1856 yılından beri Urmiye’yi kendi işlerine, daha doğrusu, entrikalarına merkez edinmişlerdir. Amaçları güya Nasturî ve Ermeni inancında olanları Protestan etmiş!.. (Sadece bunları mı?..). Öyleyse yine çok gariptir. Çünkü, zaten Hristiyan olan Nasturîler’i ve Ermeniler’i kendi inanç ve mezheplerinde İran topluma bunca yüzyıldan beri serbest ve rahat bıraktığı halde, Atlas Okyanusu’nun ardından korkunç dalgalar üzerinde haftalarca sallana sallana gelen bu Amerikalılar için, Nasturîler’in veya Ermeniler’in Protestan olmasından ne yarar sağlanacak!..

Şüphe yoktur ki bunlar, Sayın Vacib’ul-Vücûd’a hitaben değil, belki ulusal ve parasal menfaatlerine hitaben:

“Puthane ve meyhanede canan sensi, sen...”

“Maksat sensin, Kâbe ve puthane bahanedir!”

Bu kadar yüzyıldan beri Müslümanlar için İran’ın kendisi iki ya da üç ilkokul âciz kalmışken, adı misyoner derneği, kırk kadar köy okulu açılışından başka Urmiye

civarındaki Sir köyünde yerlilerden Protestan keşişleri yetiştirmek için bir din okulu (lise) ve Urmiye’de kızların terbiye ve öğrenimlerine mahsus lise açmaya başarılı olmuştur.

Hatta bunlar, din ve mezheple ilgili, Urmiye’de “Zarirî-Debehrâ” adında bir gazete bile yayınladılar. Dernek, Urmiye ile yetinmeyerek çok geçmeden Musul, Tebriz ve İştad kentlerine şube açtı. Çalışmaları sayesinde bugün yeniden Protestanlığı kabul edenlerin sayısı dört-beş bine erişir. Bunlarla Katolik misyonerleri bile rekabet etmekte cizdiler. Han Sarabski’nin sözlerine göre Amerikalı misyonerler, amaçlarına ulaşmak için rüşvet, tehdit vs. çirkin şeylere başvurmaktan çekinmiyorlar. Hatta cesaretleri öyle bir noktaya ulaşıyor ki, Müslümanlar’ı bile dinlerine davet ediyorlar.

İşte sonradan öldürülen üç Amerikalı misyonerin de felaketleri, hiç şüphe yoktur ki bu yüzdendir. Fakat ey Müslümanlar ve seyitler, eğer bu katliamı siz yaptıysanız, şunu bilmelisiniz ki, büyük hata ettiniz! Çünkü bu suretle asla derdinize çare bulucu olamazsınız. Belki başınıza siyasal felaketler açarak o derdi bir kat daha şiddetlendirmiş olursunuz... Amerika, İran ticaret limanlarına bir iki, zırhlı gemi göndererek zararı karşılamak üzere üç ölü misyoner yerine, memleketinize yeniden üç yüz diri misyoner kabul ediniz diyerek talebini ifade eder. Yasa ve şeriat karşısında olan katliamlarla, bu gibi işlerin üstesinden gelmek olmaz. Onların ülkenizde bulunmalarını istiyorsanız, bunlarla rekabet edebilmelisiniz. Onların uygarlık vasıtalarını siz de elde ederek karşılıklarına çıkmalısınız. Onların bir derneğine karşılık on dernek, kırk okuluna karşılık dört yüz okul, liselerine karşılık üniversiteler kurmalısınız. Adam öldürmekle değil, ancak bu suretle zafer kazanıp mutlu olabilirsiniz.

A. Hüseyinzâde

“Hayat”, 1905, S.19.

4.9. Zamanımızın Ömer Hayyamı

Bundan birkaç yüzyıl önce, İran'ın büyük şairi Firdevsî Tusi, Gazneli Sultan Mahmut'a hitaben:

“Bu yüksek beyitleri ona göre dedim ki,

Ta şah bu işten öğüt alsın.

Bundan sonra bilsin ki, söz nedir,

Köhne kocanın nasihatinden düşünsün.

Artık şairleri o incitmesin

Bununla kendi hürmetini de saklasın

“Ki şair incinirse hiciv der,

Hiciv, kıyamete kadar kalır.”

gibi garip beyitler söylediği halde ne yazık ki bugün bile bundan ibret almak istemiyorlar.

Firdevsî, bir hiciv şairi olmakla birlikte yine hicviye söylemeye mecbur edildi. Artık, yaratılıştan hicivci olan şairler incitilir iseler, neler yazacakları tasavvur edilsin. Karşımda “Deccal” unvanlı ve h. 1320 yılında Mısır'da yayınlanmış bir kitap duruyor. Başlığının üst yerinde “Eşref”in adı ile bir yerde:

“Almayan çakmaz, alan hal-i dostluklardır bunu

Bir alan, bir almayan pişmandır bunu.”

gibi garip bir beyti görünce zannettim ki, kitap hem okumaya hem de okunması halkımıza tavsiye edilmeye uygundur.

Meğer öyle değilmiş! Yazık! Çünkü İslâm âlemince önemli ve mealli bir yer tutan kişinin alyhinde ne böyle bir hicivli eser yazılmak reva idi ne de Eşref gibi hoş ve alay yollu rubaîleriyle “Zamanımızın Ömer Hayyamı” unvanını kazanmış ünlü bir şaire, böyle kıskançlık ve kinle dolu bir kitap yazmak yakışırdı. “Hiciv” denilen şiir,

milletin ve toplumun genel kusurlarını taşlamayı gaye etmelidir, yoksa kişiliğe saldırmamalıdır.

Kişi ve kişilik aleyhinde yazılan manzum sözler ne kadar gülünç ne nükteli olursa, yine hiciv sayılmayarak “alaylı ve mizahî eleştiri” olur. Alaylı ve mizahî eleştirinin ise hiçbir edebî değeri yoktur.

Horace’in, Yuvenal’ın Ömer Hayyam’ın, Ebul-ul’a Muharrirî’nin, Nef’î’nin, Voltaire’in hatta bizim Vagîf’in beğenilmiş hicviyelerini dikkatle okuyunuz. Bunlarda kişiliğe ilişkin bir kelimeye bile rastlamazsınız. Yunanlı ünlü komedi yazarı Aristo, zavallı filozof Socrates’i bir komedisinde bizzat göstererek hicvettiği için bugüne kadar ayıplama ve eleştiriden kurtulamıyor!

Herhalde böyle ilgisiz bir kitap oluşturduğu için biz, bizzat Eşref’in kendisini suçlamayacağız. Onu mazur göreceğiz. O, bunu bir geçici gücenmenin etkisiyle yazmıştır.

Şairi bazı edepsiz kişiler incitmeseydi, o böyle birşeyi asla yazmayacaktı. Onu sorguya, hapisten hapse sürükleyenler aleyhinde yalan ve iftiradan ibaret birtakım “asılsız haber”ler düzenleyenler olmasaydı “Deccal”de şüphesiz ortaya çıkmayacaktı. Bize göre bu işte suçlanacak kişi varsa, o da bu iftiracı ve haberci kimselerdir. Bize kalırsa, Eşref de kitabının adını “Deccal” değil, “Deccal’ler” ya da “haberciler” koyarak hayâ ve namus nedir bilmeyen asıl bu kişileri hicvetmeliydi ki, o kadar yukarılara ve yüksek yerlere çıkmamalıydı.

Biz, bu kitabın içeriğini okuyucularımıza bildirmekten hayâ edersek de, ancak kıskançlık ve kinden, kişilikten uzak olan bazı yerleri o kadar güzel zevk ve terbiye sahibine uygun ve o kadar “Eşrefâne”dir ki, onları gazetemizde yayınlamakta bir kusur görmedik bu kitap, “Gülistân-ı Sadî” gibi nesir ve nazımdan oluşmuştur. Manzum kıt’alar genellikle rubaîlerdir. Kitap şöyle başlıyor:

“Niyeti halis oldukça kişinin

Hayır olur akıbeti her işinin.”

“Deccal”, ilk önceleri gazete olarak çıkmak için hazırlanmıştı. Fakat buralarda pek çok gazete batarak kapandığından, bunun kitap biçiminde çıkmasının daha munasip olacağı düşüncesini bazı tecrübeliler uygun gördü. Ben de kabul ettim. Çünkü yazdığım

şeyi, hangi şekilde olursa olsun, öncelikle, sonradan gördüğüm bir zulmü ve belayı yayınlamaktır.

Kıt'a

Muktezâ-yı hükm-i kanûn-ı tabîat böyledir,
Düşmek üzere yıldırım ekser muallâ dağ arar,
Yok mu nâmerdin felâketden selâmet bulması,
Herkes gelmez belâ, erbâb-ı istihkak arar.

Kıt'a

Tesâdüf mü, kader mi, kudret mi yok fark-ı temyîze,
Usandım doğrusu derd-i belâdan ye's-i mâtemden,
Demir sandıkta olsam da, gelip bulmak mukarrerdir!
Kazârâ bir kıvılcım sıçramış olsa cehennemden.

Şair, geçici olmayan bir biçimde tutuklanmıştı. Bundan dolayı bu kıt'ayı yazmıştır.

Talihimden kime şekvâ edeyim bilmem ki,
Dil saadet diledikçe o felâket getirir...
Ben muvakkat böyle tevkiye değilken râzı
Hüsbünallah o gider, gayr-ı mukavvat getirir.

Şair hiç şüphe yoktur ki, iftiralara kurban olup, haksız yere hapsedilmiştir. Bu halini şu şekilde ifade ediyor:

Beyit

Hüdâ âlem ki, bir haksız verilmiş hükme kurbanız,
Açıl ey bâb-ı mehter-hâne, geldik biz de mihrânız.

Eşref, İstanbul gazetelerinin çok defa yalanlarla dolu olduğunu hicvederek diyor ki:

Şifre bizde gazete tecrübedir miftâhı,
Dikkat et, sözlerime cümle meâhite oku.
Bilmek istersen eğer sıhhatine birşeyin,
Vak'anın aksine evrâk-ı havâdiste oku
Şairin karamsarlığının tutarak ulusun özgürlüğünden ümit kestiği bir zamanda söylediği kıt'adır.

Bize zincir-i esâret iyidir ziynet için;
Vatanın mahvına zîrâ ki, bütün diş bileri...
Değil evrâk-ı havâdiste kırâat etmek,
Levh-i mahfûzda hürriyeti görsek, sileriz.

Doğu ile Batı'yı, şair birbiriyle karşılaştırarak şu sonucu çıkarıyor:

Kıt'a

Hâsıl zıt olmasın âlemde garbiyyûnda şarkıyyûn
Güneşten hepsini güyâ ki, nûrun mâh almıştır.
Zirâat, marifet, sanat, saadet şimdi onlarda,
Cehâlet, miskinlik, zillet, rezâlet bizde kalmıştır.

Bir başka şair, bir hiciv yazarak cezadan kurtulmak için iftirada bulunarak o hicvi Eşref'e isnat etmişti. Bu sebeple Eşref de şu kıt'ayı yazar:

Çalışsa bir sene bülbül gibi karga fasîh olmaz,
Balonla âsümâna çıksa bir âdem Mesih olmaz,
Mebûtdir silinmez nakş-ı te'sîrâtı vicdânın,
Berâat etse de mecrim derûnî müsterîh olmaz

Gariptir ki, adı geçen ukalâ şair, bir de Eşref'ten bir mektupla rica etmiştir ki onun günahını üzerine alsın. Bu nedenle Eşref, aşağıdaki öyküyü naklediyor.

Vaktiyle Anadolu vilâyetlerinden birisine, zulmeden bir belalı vali gelir. Memleketin ileri gelenlerinden kimseyi yanına yaklaştırmaz.

Valiye ulaşmak isteyenlerden Hacı Ağa adında birisi, aklınca bir yöntem bularak bu işin uygulanmasını hizmetkârı Mehmet ile aşağıda olduğu gibi kararlaştırır:

- Mehmet, biliyorsun ya! Yeni bir vali geldi.
- Evet ağa
- Şimdi herkesten önce kendisiyle ben dost olmak istiyorum
- Güzel olur, ağa.
- Fakat seninle bir plân yapacağız.
- Aman ağa, plân ne demek?..
- Biliyorsun ya! Ünlü filân kişinin katili hükûmetçe ne zamandan beri aranıp bulunamamaktadır.

- Evet, ağa.

- Şimdi, sen o aranılan katil olacaksın.

- Aman ağa, ben katil miyim?

- Hayır değilsin. Fakat ben seni o katilmiş gibi farz ederek tutup getirdiğimi

beyan edeceğim. Böylece valiye ulaşacağım. Sonra da ne yapıp edip seni kurtaracağım. Bunlar, eski valiler zamanında her zaman yaptığımız şeylerdir.

- Sen bilirsin ağa!

Bundan sonra kalkıp ikisi birlikte paşanın konağına giderler ve anlaştıkları gibi hareket ederler.. gerçekten de vali, böyle bir hizmetten dolayı Hacı Ağa'ya iltifat ederse de, evdeki hesap çarşıya uymaz. Çünkü vali, katilin hemen asılmasını emreder. Derhal bir görevli topluluğu etrafını çevirip Mehmet'i asmaya götürürler. Zavallı Mehmet, yolda hem gider hem de ara sıra dönüp arkasına bakarak efendisinden yardım bekler. Tam idam sandalyesine birkaç adım kalıp da Mehmet'in telaşla bir daha arkasına dönüp baktığını gören efendisi, hemen onun yanına yaklaşp kulağına eğilir:

“- Oğlum Mehmet, beş dakikalık zahmet için beni mahcup etme” demiş!

Eşref'in şahsına ait manzumelerini gazetemizde yayınlamaktan sakınacağımızı yukarıda dedik. Ancak Osmanlı ediplerinden hemşehrimiz Murat Bey hakkında söylediği bir kıt'ayı tutacağız.

Çünkü bu kıt'a, Murat Bey'in şimdiki halini hafif bir alay ile tarif eder:

Biz zaman millet el üstünde tutarken kendini

Dâima sûretle bundan sonra kol altındadır.

Avdet etmekle beraber bir iyi hılt etmedi!

Şimdi biçâre Murad Bey kontrol altındadır.

Derler ki, ünlü İspanyol edibi Cervantes, "Don Kişot" gibi oldukça komik bir kitabını hapisanede yazmıştır. Bakınız mahpus olan bizim Eşref ne söyler:

Mümkün oldukça çalıştım minneti zevk etmeye,

Ömrümü demle geçirdim, gamla meşgul olmadım.

Hapis tazyîkin dahi envânını gördümse de

Hamdü lillâh kendi vicdânımda mes'ûl olmadım.

Nihayet Eşref, hapisaneden çıkmıştı ama ne halde?

Şair der ki:

-İzmir'e döndüğüm zaman tanıdıklarımın birisi paltomun yakasındaki bir yamay göstererek lisan-ı hal ile kıyafet nedir? demek istiyordu. Ona, şu beyti söyledim:

Beyit

Eski üskü yama kendim el işim,

Merhametsiz beleden mi gelişim?..

O kişi, işimizden sordu. Kıt'a ile yanıtladım:

Çektiğim cevr-i cefânın sebebinden sonra,

Demeyim bâd-i hevâ menkabe dellâlı budur:

Haps ile, nefy ile, işkence ile ömrü geçer

İşte Türkiye'de şair olanın hâli budur.

Bu hapis olayından sonra Eşref, vatanında kalmayarak burayı terk etti. İltica edilecek bir adalet ve özgürlük memleketi ararken demiştir ki:

İsterim kim, öyle bir hürriyet almış memleket,

Olmayınca âdemin bir cürmü mahpus olmasın.

Böyle bir memleket güya ki Mısır olduğundan, Eşref de sonunda oraya gitti.
Zannedirim, şimdi oradadır.

Sözlerimize son vererek Eşref'in kendisine hitaben diyoruz ki:

- Ey şair, mahpus olduğunı unut ve seni incitmiş olan vatanının affet! Yüze şairlik özelliğini, "Deccal" gibi kitaplar yazmak için harcama! Senden ulus ve devlet başka şeyler bekliyor...

A. H.

"Hayat", 1905, S. 19.

4.10. Ermeni Yurttaşlarımıza Tavsiye ve Hatırlatmamız

Aydınlar ile cehennemlikler karıştı,

Aralarından Kaf Dağı yükseldi.

Gazetemiz, bütün milletvekillerinden oluşmuş “Bakü Barış Komitesi” tarafından gönderilen memnuniyet dolu sözlerini yayınlamaktadır. Bu bildiri de bütün gazeteler, daha doğrusu gazete yazarları, barış ve barışın devamlılığı çerçevesinde çalışarak, Müslümanlar ile Ermeniler arasında uzlaşma sağlanması konusunda çaba göstermeye davet ediliyorlar.

Zannediyoruz ki biz, bu davet sadece “Hayat” a hitaben değildir. Çünkü Hayat Gazetesi'nin amacının zaten barışçı ve güvene dayalı bir çizgi olduğu açıktır. Bundan ötürü, gazetemizin böyle bir davetiyeye ihtiyacı yoktur. Bizim amacımızın barışseverlik olduğunu daha yayın yaşamımıza başladığımız ilk günlerinde açıklamıştık. Gazetemizin ilk sayısı barışseverlik düşünceleri ileri sürerek başladı.

Ermeni yazarlarından bazısı, İslâm birliği korkusu sebebiyle rastladıkları gazetelere yalan ve iftira dolu makaleler yazdıkları bir zamanda biz:

Devr-i ıslahattır, sulh ve salâh eyyâmıdır,

Arkadaşlar, sulh edin, sulh etmeyin hengâmıdır.

beytini manzumemize nakarat sayıp farklı mezhepteki bütün yurttaşlarımıza hitaben yinelemekteydik... Gazetemizin ilk sayısı ile yayınlanan yaralı bu tür sözler etkisiz kalmadı. Buna kanıt, şairce doğaları su götürmez olan diğer din kardeşlerimizin kalpleri bizimle denk olup, yine barış ve aynı düşünceyi paylaşmaya dair neşe verici manzumeler oluşturmaktadır. Üç-dört gün önceki gazetemizin sütunlarında değil miydi ki, genç şairlerimizden Eli Ekber Sâbir bu buğz ve nifakın sebeplerinin bir gaflet ve alçaklık sonucu gerçekleştiğini halka bildirmek için feryat edip duruyordu. Ermeni gazeteleri ve gazete yazarları buna dikkat ettiler mi? Ermeni aydınları, Eli Ekber Sâbir'in manzumesinde nakarat olup yinelenen:

Ey aydınlar! Bu günler, doğru bir yol zamanıdır,

Dostluk ve kardeşlik için konuşma zamanıdır.

anlamli beytin ibret alarak o yolda kalem oynattilar mi? Bir Şir veya bir makale yazdilar mi? Yazdysalar bildirsinler. Biz, onlari çevirerek barış arzusunun iki taraflı olduğunu halkımıza büyük bir memnuniyet ve sevinçle bildirmeye hazırız... Ne yazık ki bugüne kadar Ermenice yayınlanan ve onların düşüncelerini gösteren gazeteleri drtgzle incelediğimiz halde başa Őifa verecek bir söz rastlamadık. Şüphesiz, Ermeniler de her ulus gibi bir ulustur. Onların da kendilerine mahsus hususları oluğu gibi meziyetleri de vardır. İçlerinde, her ulusta olduğu gibi kötü insanlar varsa da, iyileri daha çoktur. Onlarda da barışı Şiddetle arzulayan insanların çokluğuna eminiz!.. Ancak Ermeniler'in eğitimciler, yazarları sorumluluk yükleyen ve iki ulus arasında barışı açıklamak hususundaki mukaddes görevi asla yapamadılar. Hatta bu konuda görevlerine bir bnlk bile geldi.

Bunlar, cahilce bir düşmanlık ve her tarafı eşitlik üzerine kayba uğratarak aynı musibet ve felaketselere alıŐtırdıĐı halde, her iki taraftan ölenlerin sayısı tahminen aynı olduğu; bağnazlık, cehalet ve vahşet her iki taraftan aynı Őiddette gösterildiği halde Ermeniler'i haklı, insancıl, günahsız ve sonuçta masum bir kuzu gibi göstermeye, bizi ise bütün bunların aksine nitelemekle vasıflandırmaya gayret ediyorlar; gazete ve telgraflar ile, ajanslarla Avrupa'nın bir ucundan öbür ucun, belki ta Amerika ve Avustralya'ya kadar o uğurda feryatlar ediyorlar. Daha doğrusu, bizim gibi âciz kalmayıp, edebiliyorlar. Kedi, kendi pisliğini toprakla örttüğü gibi, bunlar kendi kusurlarını, kendi kabahatlarını ve kendi vahŐetlerini söz tufanı içinde gizleyip, bizim ise en kk kabahatlerimizi pireyi deve edercesine abartıyorlardı. Bununla da yetinmeyip detaya kasıtlı iftiralarda bulundular. Öncelikle, Hasan ve Ferruh Bey'ler gibi her türlü Őaibeden uzak olan temiz insanları lekelemek istediler, başarılı olamayınca Ahmet Bey'e musallat oldular. Zavallı Ahmet Bey, bir alçaklık sonucu olan Bakü Savaşı esnasında kendi yaşamını tehlikeye atarak, vücudunu berbat edercesine tarafları barıştırmak için ciddi çaba gösterdiği, geceyi gündüzüne katıp o halde nutuklar söyleme, makaleler yazma ile meşgul olduğu halde, geçenlerde güya fitne çıkarmak için Karabağ'a gittiğini yazan gazete Ermeni gazetesi değil miydi?..

Bir kere, Ahmet Bey'in bir an bile Bakü'den bir tarafa ayrılmadığına Ermeni ve Müslüman bütün Bakü halkı tanıktır. İkincisi, Ahmet Bey kendi vatani olan Karabağ'a gitmiş bile olsa, "MŞak Gazetesi"nin iftira değil, hatta en cüz'i bir suizanda bile bulunmaya ne hakkı olabilir?! Ahmet gibilerin buldukları yerde fitne sesleri değil,

barış çağrısı ve tınısı olacağı gibi açık ve gerçektir. Her ne olursa olsun, bir böyle bir kişiye ilişkin iftiralara zaten önem verenlerden değiliz. Asıl mesele genelimize,bütün Türk ve Müslümanlar'a ilişkin iftiralar ki, bazı Ermeni yazarları, bu türlü iftira ve isnattan dahi çekinmediler.güya bütün Müslümanlar, yani üç yüz milyondan oluşan Müslümanlar, ittifak ve birlik ederek bugünlerde çekirge gibi kanatlanıp uçacak ve Rusya ile Avrupa'nın üstüne dökülerek Batı uygarlığını belki de bütün Hristiyan âlemini bağı ve bahçesiyle, ekini ve ahalisiyle yiyerek geçeceklermiş. Buna da güya şimdiye kadar Ermeniler engel olduğundan, söz konusu birliğin merkezi olan bir noktadan, İstanbul'dan Kâbil'den ya da Bombay'dan Ermeniler'in kılıçtan geçirildiğine dair bir parmak işareti çekilmişmiş!..

Bu sözler iftira bile olsa gayet yürekten, bönlikle ve âdeta çocukça bir iftira olduğu açıktır. Ey yazar, ey Nikoksof! Panislâmizm sözünü icat edenler Şarklılar (Doğulular) değil, Garplılar (Batılılar)'dır. Çünkü zaten birleşik ve müttefik bulunan, hergün kuzey kutbundan güney kutbuna kadar, Amerika'dan Avustralya'ya kadar dua ve niyazlarını Allah katına ulaştırmak için günde beş kez namaz esnasında yüzlerini aynı noktaya çeviren; her yıl, her taraftan akın akın gelerek bir birleşme işareti olan hacet'ül-esvetin, yani Kâbe'deki o kutsal binanın etrafında tavaf eden, orada ve her yerde birbirini aynı sözcükle selâmlayıp aleykümselâm ile enâmi'i mü'minûn din kardeşliği, İslâm âlemi o kadar birleşmiş, o kadar müttefiktir ki, "Panislâmizm" gibi bir yabancı sözcüğü icat edip yeniden birleşme ve ittifak etmeye asla ihtiyaç yoktur!..

Seni ittifak ve birleşmek mi korkutuyor?!.. bizim Kafkasya'da bu nifak, düşmanlık ve savaş yetmiyormuş.ş gibi bir de Bizim Kafkasya'da bu nifak, düşmanlık düşerek Müslüman birliği hatırınız için hilekâr mı olsun, Müslümanlar birbirinin kanını mı döksün? Siz bunu mu istiyorsunuz? Hayır, sizi korkutan birlik ve ittifak değildir!.. Bu zaten bin üç yüz yıldan beri vardır. Gariptir, aranızda savaşın nedeni cehalet, gaflet ve hakirlik olduğu muhakkak iken, Ermeniler'in birçoğuna göre de muhakkak iken, siz her nedense İslâm âleminin birleşmesinden değil, gaflet uykusundan uyanıp, uygarlık yolundan ve bilimden korkuyorsunuz! Sizi telaşlandıran zannederim bu yöndür. Sizi, Tahran'ın "inci saçan fiskiyenin yanında uykuya dalmış", daha doğrusu gaflet uykusunda kalması mı gerekir! Eğer siz, Nikoksof, o kadar yükseklere uçabildiniz ve o kadar büyük işlere eriştiyseniz; elbette, sadece Ermeniler'in değil, Hristiyanlar'ın değil, bütün insanlığın iyiliğini ve mutluluğunu istemeniz icap ederdi. O halde iki-üç yüz

milyon İslâm topluluğunun gaflet uykusundan uyanık olup, bilim ve akıl yolunu seçmesi, niçin sizi kotkutuyor ve bu durumu bir tehlike biçiminde tanımlamaya sizleri itiyor? Buna siz ve sizin gibilerin ne hak ve yetkisi var?.. Sizin korku ve telaşınızla doğa yasalarına set mi çekilecek zannediyorsunuz? Siz, bütün Avrupa'yı telaşa düşürmekle bizi tehdit ettiğiniz için, biz: -Hayır, estağfirullah, tövbe ettik. Biz, ne İslâm âleminin barış ve insanlık çerçevesinde birleşmeyi arzularız ne de bu âlemin gaflet uykusundan uyanarak uygarlık ışığıyla aydınlanmasını isteriz, diyenlerden miyiz zannediyorsunuz? Ve bütün Doğu dahil uyandığı halde, sizin korkunuzdan: "Korkma, korkma uyanmadık mı diyecek?.." Hayır, hayır, sizin ve bizim, bütün insanlığın kurtuluş uyanıklığında hakkı bilmekte, eğitim ışığında, gelişme ve ilerlemede süreklidir. Kanaatimizce ancak bu vasıtalarla insanlar, uluslar, din ve mezhepler arasından fitne ve bozuşma,savaş dağıtabilecektir!.. Bundan sonra birbirimizin yerme ve övgüsünde bulunacağımıza; her tarafında söz bilenleri ve anlamaları, eli kalem tutanları kendi ulusunun bilgisizliğinin def'ine, eğitilmesine ve yükselmesine çalışsın yoksa boşuna bir ağız veya kalem kavgası ile zaman geçirmeyelim. Boş yere birbirimizin gıybetini etmeyelim. İşte sözlerimize kanıt olmak üzere bugünkü sayımızda da şairlerimizden öğretmen Mirza Nesib Gütsi'nin halkımızı barışa davet eden düzgün bir şiirini yayınlıyoruz. Gayret, yurttaşlar, gayret!.. Çalışalım ki, Bakü ve Erivan olayları gibi çirkin şeyler akıldan çıksın. Hatta tarih sayfalarımızdan bile silinsin!..

Bilime, uygarlığa, gelişme ve yükselmeye çalışalım; zamanımızı yok etmeyelim. Çünkü yol uzundur, yokuştur, arızalıdır!..

A. Hüseyinzâde

"Hayat", 1905, S. 21.

4.11. Boş Hayal

İspanya'dan Russkiy Gazetesi'ne yazılan serserice bir mektupla Kafkasya olayları acısı arasında bir ilişki ve alâka varmış!..

Russkiy Gazetesi'ne (23 Ağustos tarihli 232. sayılı), İspanya'nın Segovay adlı kentinden, güya bir Osmanlı Müslümanı tarafından Rus diliyle ahmakça ve imza yanlışlarıyla dolu, imzasız bir mektup gönderilmiştir. Mektubun başlangıcında Fransızca bir ibare vardır:

“Yenilerek rezil olan Rusya'nın Porsmut'ta tahliye eden bir barış antlaşmasını imzaladığı zaman, ona hitaben Türkiye'nin dediği sözlerdir.” İmza yerine de şöyle yazılmıştır: “İntikam alan Müslüman Türkiye'nin sesi.” Mektup, Rusya'ya karşı kin ve düşmanlığın ve savaşta barışsızlıktan dolayı anlamsız bir sevinmenin etkisiyle yazılmıştır.

Böylece, serserice sözlerden konusunun nelerden oluştuğu anlaşılan bu uzun mektubun bir-iki bölümünü ilgili sütunda yayınladıktan sonra Russkiy Gazetesi diyor ki: “Eğer bu mektupta ifade ve beyan olunan duygular gerçekten Osmanlı Türkleri'nin hislerine tercüman ise, o halde bu günlerde Kafkasya memleketinde Müslümanlar arasında görünen adı geçen duyguların hareketiyle bir dere açıklamak olabilir. Bu hareket, Ermeniler'i katletmekle başlayarak şu anda da bütün Hristiyanlar'ı tehdit altına alır.”

Söz konusu gazetenin başyazarı Sobolevski, bu ifadelerin mantığa uygun olmadığını kendisi de anlamış olmalıdır ki, kesin iddiada bulunmayıp düşüncesini “ise”, “eğer”, “belki”, “bir derece” gibi sözcüklerle anlatmıştır. Ancak bir şüphe noktası bırakıyor ve bir suizanda bulunuyor. Fazlaca öyle inanıyor ki, örtülü Müslümanlar bütün Hristiyan âlemini de tehdit etmek üzerdirler. Ne kadar batıl boş düşünceler!... Biz, Russkiy Gazetesi'nin yerine olsaydık, böyle bir mektubu yırtar, çöpe atar ve onu gazetemizin sütunlarında anlatmaya bile gerek görmezdik. Nerede kaldı ki, onunla Kafkasya olayları arasında bir de bir ilgi aramaya kalkışmak!... Çünkü İspanya'nın “Ucraber” kentinden Rusça imzasız bir mektubun Müslüman bir Türk tarafından yazılmış olması son derece şüphelidir. Mektup, Müslüman tarafından yazılmış olsa dahi imzasız olduğundan dikkate almaya gerek yoktur. Çünkü bir mektubun ne derecede geniş bir ülkenin, büyük bir ulusun düşünce ve duygularına tercüman olmak iddiasında

haklı bulunduğu imza ile anlaşılabilir. Her rastlayan serseri bir milletvekili, tercümanı, hayatı sayılmaz! Diyebilirim ki, öyle bir mektuba ait bir kişi değil; hatta Ahmet Mithat, Ebu Ziya Tevfik, Halit Ziya Uşaklıgil, Ali Kemal gibi saygın Türk yazarları ya da Abdülhak Hâmit, Ekrem Bey'ler gibi büyük şairler de imza koysalardı, ben yine onları bütün Osmanlıların düşüncelerinin tercümanı saymaktan sakınırdım. Çünkü bunlardan herbiri, olsa olsa Osmanlılardan küçük bir topluluğun duygularını ifade edebilirler. Eğer Ruskiy Gazetesi, bu toplulukların düşüncesi ne merkezde olduğunu bilmeye heves ederse şayet, imzasız bir kâğıtta değil, hiç olmazsa meydanda Osmanlı basın günlüğüne başvurmalıydı... Bir basın ki, ki büyük topluluğa ayrılmıştır: Bunlardan birisi Türkiye'de çıkararak Osmanlı hükûmetinin ve bilhassa Sultan hazretlerinin propagandasını yapan "İkdâm", "Tercüman-ı Hakikat", "Sabah", "Gayret", "Servet" ve "Malûmât" gibi muhafazakâr ve serbest olmayan gazetelerden; diğeri ise sınır dışında yabancı ülkelerde yayınlanan "Türk", "İçtihat", "Şûrâ-yı Ümmet" vs. gibi "Yeni Türkler" denilen ilerici zümrenin serbest gazetelerinden oluşur. Birinci gruba mensup gazeteler, Rus ve Japon savaşının başlangıcından beri Uzak Doğu'da olay, Rus hükûmetinin başarısızlıklarından dolayı asla bir hoşnutluk etkisi göstermeyerek adı geçmiş savaşa ilişkin Avrupa basınında görünen haberi ancak gayet tarafsız bir biçimde tercümeyle yeterli buldular. Kendilerinden bu konuda başlı başına bir makale ve bir küçük bölüm bile yazmadılar.

Rusya'da baş gösteren karışıklık ve devrin hakkında ise sessizce susmayı tercih ettiler... Bu gazeteleri okuyan öyle zanneder ki, savaşın başlamasından beri Rusya'da asayiş ve düzen asla bozulmayıp güya bu memleket bir derin uykuya, rüya batışına uğramış olup bir mükemmel rahatlık içinde yaşıyor. Bu gazetelere güvenenlerin düşünce ve hayalinde Gogol'ün Malorisiya'ya, örneğin "Büyük Barış"a ait hareketindeki bazı rüya ve sükûnet resimlerinden başka bir şey belirmez!...

Dışarıda çıkan ve Osmanlı kavminin gaye ve düşüncesine oranla daha ziyade çevirmenlik iddiasına hakkı olabilen gazetelere rastladıkça da fakat genellikle bunlar Ruslar'ın bazı kendi liberal gazeteleri gibi bütün başarısızlıkları bürokrasiye isnat ederek Rus ulusunu iyileştirme ve yenilenmesi uğrunda olan gayret ve çalışmasına alkış tutarladır.

İspanya'dan gelen sözü geçen mektuptaki kin ve garezden, bunlarda bir eser görünmedi. O cümleden, İsviçre'nin Cenevre kentinde çıkmaktayken bu son dönemde idare ve matbaasını Mısır'a taşımakta olan "İçtihâd Gazetesi"nin birçok makalesi, ancak bürokrasi aleyhinde yazılmıştır. Yoksa Rus ulusuna karşı kalkınma, yenilenme ve serbestliğe meyleden bu ulusa karşı büyük bir "sempati" ile mülhemdir. Gazetenin sahibi ve yayıncısı, Türkçe ve Fransızca güzel şiir söyleyişi ve fenle ilgili eserleriyle ünlü Abdullah Cevdet'tir. Bakınız, "İçtihâd"ın son sayısında ne yazıyor:

"Öteden beri Rusya'nın durumuna ilişkin yazdığımız her makalede yinelediğimiz gibi bu savaştan bürokrati yenik, Ruslar kazanmış olarak çıkacaklardır..." "Ruslar, genel kurtuluş bayramı öncesinde bulunuyorlar, haklıdırlar..." Anlayışlı ve adaletli hükûmete lâayık insanlar olduklarını dünya uygarlığı karşısında kanıtladılar... Bugün, büyük imparatorun lütfu ve yerinde önlemiyle Rusya'da yerleşmekte olan devlet duması, şairin bu sözlerini onaylamıyor mu?

Binaenaleyh, İspanya'dan gelen mektubun bir Müslüman tarafından yazılmış olmasına bir asla ihtimal vermedik. Böyle bir mektubun hem Rus hem de Müslüman düşmanı olan bir kişi tarafından yazılmış olması kâğıdın görünümünden belli olduğu gibi, konusu da Osmanlı kalem yazarlarının açıklandığı biçimde dışarıda ve içeride yazdıklarına tamamen terstir. Özellikle, bu son zamanlarda Osmanlı aydınları tarafından bazı yararlı makaleler ile kanıtlandığı sebebiyle Türkiye'yi ve bütün Osmanlı ülkelerini gizli ve açık biçimde bugün tehtid eden bir devlet ve millet varsa, o da Alman ve Avusturya devletleriyle diğer German unsurudur. Bu, muhakkaktır. Rusya'nın zayıf düşmesine Müslümanlar asla sevinmeyecekleri gibi, böyle bir durumun kendileri için çok zararlı sonuçlar doğuracağını da iyi bilirler. Durum ve olayın bu merkezde olduğunu bütün İslâm devletleri anladıkları içindir ki, tümü Rus ve Japon savaşı zamanında tarafsızlıklarını tamamen korumuşlardır.

Bir de İspanya'dan gelen sözü geçen mektubun sahibi boşuna seviniyor. Çünkü Rusya, Japonlar'la savaştan sonra ne yıkıldı ne de Portsmut'ta imzaladığı barış antlaşması olmayacak övünmedir. Rus devletinden başka hiçbir Avrupa devletinin; ne Almanya, ne Fransa, ne de İngiltere'nin bu kadar uzaklarda, on, on iki bir kilometre uzaklarda savaşmak haddi değildir. Bu ise bir milyon nüfusu olan Burlar gibi küçük bir kavimle üç yıl düşe kalka savaşan Anglo-Saksonlar'a acı dolu deneyimlerle sabittir.

Vitte hazretlerinin bilgisiyle Amerika'nın Portsmouth adlı kentinde imzalanan barış antlaşmasının asla övünülecek bir şey olmadığına ise bugün Japonya'nın başkentinde ve diğer büyük kentlerinde ortaya çıkan kargaşalık ve ayaklanmalar büyük bir delildir!.. Ama bunların hepsinden vazgeçmek, Rusya'nın kendi içerisinde savaşın etkisiyle oluşturduğu yenilik öyle güzel gelecekte temiz ve mutlu sonuçlar muhakkak, öyle büyük bir olaydır ki, savaş yenilenme sayesinde ki, Rusya çok geçmeden bütün dünyanın uygar devletleri arasında üst basamağa ulaşacaktır. "Petersburgskiy " ve "Rassvet" adlı başkent gazetelerinde son olarak "Sursun Corda" unvanıyla bir makale yayınlayan ünlü İngiliz yazarlarından William Sted bile bu düşüncede bulunup sözlerine delil olarak İngiltere'nin yeni tarihini hatırd tutuyor. Diyor ki, M.S. 15. yy. da John Dark adlı Fransız kızının vatanseverliğiyle İngilizler mağlup edilerek Avrupa'dan, özellikle de Fransa topraklarından uzaklaştırıldılar. Ancak bugün İngilizler, o Fransız kızının adını büyük bir saygı ve şükranla analar. Çünkü o yenilgi sebebedir ki, daha sonra İngilizler denizlere ve okyanuslara sürekli olarak hükmettiler.

18. yy. da İngilizler, yine büyük yenilgilere uğrayıp George Washington'un çabalarıyla Amerika topraklarındaki sömürgelerini kaybettiler. Fakat ondan sonradır ki, adalet ve özgürlüğün asıl kahramanları, İngiltere'de sağlam bir biçimde yerleşerek, İngiliz ulusunu bugünkü büyük kalkınmalarıyla şereflendirdiler. William Sted, makalesini şöyle bitirir: "Birkaç yıldan sonra Rus ulusu için olacaktır ki, bir devlet duması için bir Mançurya değil, yirmi Mançurya feda etmek mümkündür ve imparatorluk tarafından Rus ulusuna bağışlanan ve ihsan olunan böyle bir devlet kurumu padişah ve imparator Nikolay Aleksandroviç'in saltanat devrine yenilgi kabul etmez ve sonsuz bir hükümdarlık şerefi verecektir. Öyle bir hükümdarlık şerefi ki, onu hiçbir Uzak Doğu başarısızlığı yıkamaz!"

A. Hüseyinzâde

"Hayat", 1905, S. 58.

4.12. Türk Dilini Öğrenmenin Yararı

İslâm'ın hikmetine ve gizli hikmetine öğrenmekle Allah yoluna mazhar olduktan sonra bu kadarla yetinmeyip bir de o İslâm dininin İngiliz ülkesinde, ele geçirilmiş sömürgelerde ve günah adalarından oluşmuş İngiltere içinde yayılmasına ve ilerlemesine çok çalışan İngiltere Şeyhülislâmı Şeyh Abdullah Gowilliam beyefendi hazretlerinin yönetiminde öteden beri, Liverpool Belediyesi'nde İngiliz diliyle İslâmî eğitim yayma amacını, beğenilecek biçimde "The Crescent" ya da "El-Hilâl" adlı bir gazete çıkarmakta olduğu malûmdur. İşte adı geçen gazetenin 30 Ağustos tarihli sonuncu sayısı karşımda!... Düşüncelerinden kendimiz yararlandığımız gibi değerli okuyucularımızı da bilgilendirmek istiyoruz. Söz konusu sayının içindekiler bölümünde aşağıdaki başlıklara rastladık:

"Türk Dilini Öğrenmenin Yararı" ki, Wilss adlı yazarın makalesidir.

"Peygamberimizin Mübarek Sözleri" ki, Şeyh Abdullah Gowilliam hazretlerinin kendisince kaleme alınmıştır ve son olarak "Liverpool'a gelene Afgan Mollaları" ki, Mustafa Leon tarafından yazılmıştır. İlk önce bakalım "Türk dilini öğrenmenin" yararı hakkında Wilss hazretleri ne gibi düşünceler belirtiyor? Şüphesiz bu yarara İngiliz Müslümanlarının ve genel olarak İngilizler'in görüşünden bakılıyor. Çünkü eğer Türkler'in çıkarı dikkate alınsaydı farklı bir konuda makale başlığı da şöyle olabilir di: "Türkler Kendi Dillerini Güzel Öğrenmekten Ziyade İngiliz Dilini Öğrenerek Nasıl Bir Büyük Çıkara Erişebilirler?.."

Herhalde söz konusu makalenin bazı bölümleri bizce de ilginç olduğundan, çevirerek burada yayınlıyoruz:

"Türk toprakları tahminen dört kere Fransa ülkesinden büyüktür. Fakat Türk dili yalnız adı geçen ülkeyle sınırlı kalmayıp, İran ve Mısır hükümdar saraylarında konuşulmanın yanısıra, çeşitli miktarda da Tuna Nehri'nden Nil'e kadar ve İstanbul'dan Çin sınırlarına dek yaygın bir dildir. Türk dili bütün dünyanın stratejik görüşünden bazı en önemli yerinde bulunan milyonlarca Müslüman'ın konuştuğu bir dildir...."

"Bizim Türkiye'deki siyasal ve ekonomik çıkarlarımız, "La vantin" (Doğu'lu Fransız) denilen tercümanların lütuf ve insafına bırakılmıştır. Ümit edilemez ki, bunların kalplerinde Türkler'in veya İngilizler'in iyiliği için büyük bir istek olsun.

Çünkü doğrusu aranırsa bunlar ne İngiliz ne de Türk'türler ve çoğu kez bilgileri sadece eksik ve yüzeysel bir biçimde Türkçe konuşmaktan ibarettir....”

“Son zamana kadar Türkçe'ye aşına olan İngilizlerin alışkanlıkları fevkalâde az idi ve bütün Avrupalılar arasında bu düşünce inanç fazlaca yaygındı. Güya Türk dili tahsil için o kadar uygun olmayıp, Türkler bir edebiyata veya okumaya değer bir edebiyata sahip değildirler....”

“Türk dilini öğrenmeye engel olan konulardan birisi de, şu ana kadar Avrupa'daki öğrencilerin dil kuralları öğrendikten sonra okumak için bir şey bulmakta karşılaştıkları zorluklardır. Sözde Türkler'de güya edebiyat yoktur düşüncesinin Avrupa'da bu kadar yayılmasına söz konusu durum az sebep olmamıştır. Hayır, Türkler bir edebiyata hatta değişik ve dikkate değer, anlamlı bir edebiyata sahiptirler.”

Fakat bu edebiyata ilişkin eserlerin başlıca örnekleri nadir ve değerlidir. Çok kere yalnız el yazısı biçiminde bulunurlar ve bu tür kitaplardan bir ansiklopedi ya da kütüphane oluşturmak büyük bir para miktarının kullanımına muhtaçtır. Binaenaleyh Türkçe'yi öğrenmek için özellikle gerekli bir şey varsa o da seçme eserlerdir. Ama bütün Avrupa'da bir tanesine bile rastlayamazsınız. Avrupalı öğrencilere mahsus olmak üzere tek bir okuma kitabı var idi ki, o da “Kırk Vezirin Hikâyesi” adında bir öykü seçkisi olup, bu seçki “Şark Mektebi” öğrencileri için Fransa hükûmeti tarafından Paris'te bastırılmış ve yayınlanmıştı.

Söz konusu seçki, bazı Türkçe öykülerden oluşmuştur. Ancak ne çevirisi ne de açık bir yorumu vardır. Metnin içeriği öyle eski ve kusurlu bir imlâ ile basılmıştır ki, okunması son derece zordur ve öğrencilere ondan pek yanlış bir imlâ öğrenir. Bu kitapta fazladan üslûp ve şivece hiçbir çeşitlilik yoktur. Çünkü öykünün tamamı, bir yazarın eseridir. Bu kadar eksikleri olan bir okuma kitabı bile ne hatır ile ne de para ile elde edilebilir. Çünkü kitap, Şark dillerini öğrenmenin önemini bütünüyle anlayan I. Napoleon'un yönetimi zamanında, bundan yüz yıl kadar önce yayınlanmıştı. Bu kitabın nüshaları bugün fevkalâde nadirdir. Binaenaleyh, eminim ki Türk yazarlarının eserlerin güzellerinden seçilen parçalardan oluşmuş bir seçki, Türkçe öğrenen öğrenciyi memnun edeceği gibi böyle bir cilt, halkımızın da dikkatini çeker. Çünkü toplumumuz görüp anlayacaktır ki, Türkler'de güzel tarihçiler, şairler, öykücüler, dram yazarlar, gazete

yazarları vardır. Eserlerinde tarih, edebiyat ve politika heveslileri için kesinlikle bir çekicilik vardır...

Yazar, bütün makalesinde İngilizler'i Türk dilini öğrenmeye isteklendirip teşvik ederek bunları doğuya ve ülkelerini okutmak için Şark Akademisi kuran ve Türkçe'yi büyük bir istekle öğrenen Almanlar'dan ibret alıp "Mütâlaât-ı Cedîde-yi Şarkıyye Mektebi" (Doğu Ülkelerini Yeni Araştırma Okulu)'ni daha fazla ikmal ve iyileştirmeye davet ediyor ve Kral 22. Edward'ın bu konuya ilişkin konuşmasındaki tavsiyeleri İngilizler'e bir daha hatırlatıyor.

A. Hüseyinzâde

"Hayat", 1905, S. 67.

4.13. Bundan Sonra Ne Etmeli?

Ne etmeli?... “İşte mesele budur!” Hamlet’in, daha doğrusu “Hamlet”i yazan büyük Shakespeare’in dediği gibi “Zalim kaderin kadrine etmek mi tahammül? veya karşı gelerek coşmasına bu kötü selin, vermek mi bu bela tufanına son? Bunlardan acaba hangisi soyluluk gereğidir?..”

Kentimizde son olarak meydana gelen olaylar dayanılmazdı. Ne zamana kadar anlamsız, amaçsız ve gereksiz bir mücadelenin süreceği bilinmeyip, yirmi günden çok bir sürede yine böyle bir asayişten eser yoktu. Asayiş olmadığından, her türlü işlerin greviyle ticarete, sanat ve güzel sanatlara, ekonominin kayıt ve takibine telafisi zor ve büyük bir zarar kaydedildi. Bir zarar ki, toprakların tehlikeli yerlerine hatta yabancı ülkelerin de tehlikeli bölgelerine kadar karşı darbesi hissediliyor. Özellikle kentimizde yönetsel ve toplumsal işlerimiz bütünüyle bozuldu. Kısacası her türlü işler ve hareket kesilerek büyük bir kent, hazin ve rezil bir mateme dönmüş bulundu!.. Bu matemin gündüzü bir çeşit, gecesı diğer çeşit ümitsizlik ve keder manzarası gösteriyordu: Gündüzleri İranlı’dan, Rusyalı’dan vs.den binlerce halkın amele ve işçinin yığın yığın, kabile kabile eşliğinde silâhlı korumaları olduğu halde, topluca yurtlarına yönelerek çıkıp gittiklerini, kentimize küsmüş gibi masum kanlar ile bulaşmış olan sokaklarına, meydanlarına, taşına ve toprağına lânetler okur gibi gittiklerini görüyordunuz!.. Evet, bunların çoğı: “Başta toprak, gözde su, dudakta rüzgâr, yürekte ateş” olarak gidiyorlardı!..

Geceleri saat sekizden sonra kentin her tarafında ve köşesinde bir sessizlik ve durgunluk, şairlere “bu gecelerden tat” dedirtecek kadar hazin fakat müthiş ve korkunç karanlıkla karşılık bir sessizlik!

Bir sessizlik ki, güya her an coşup gürültülü kopacaktı! Güle güle geliyordu da!..

Bakü’nün gece esen yellerinde her dakika ve saniye, asılsız olan kötü gücün zehirli nefesi ve öldürücü solukları hissediliyordu.

Kent iki kısma, Ermeni ve Müslüman mahalleleri adı ile iki kısma ayrılmıştı. Canını, yaşamını tehlikeye atamdan ne bir Ermeni bu tarafa ayak basıyordu. Gece ya da gündüz kimse askersiz ve korumasız bir yere gidemiyordu. Birçok kişi, beraberinde asker veya süvari olduğu halde bile gezmeye korkuyordu! Çünkü asker tecavüzlerine uğrama olasılığı vardı!.. olay ortadadır...

Ülkeler ve hükûmetler arasında sıkıntı oluşturan “sosyalistler”, uluslar arası grubun boş hayaline rağmen bir sınırın bölünmesi doğaldır. Fakat bir kentin içinde iki millet arasında sınır ve kanlı sınır olduğunu kimse işitmemiştir zannediyorum!..

Allah için bu hallere, bu günlerde son verilmek üzeredir... Ancak bundan sonra tekrarına engel olmak için, sürekli olarak engelleyebilmek için ne etmelidir? Bu soruya uygun bir yanıt vermek için, her iki tarafın toplumsal ve psikolojik durumlarını, eğitim, aşamalarını ve uygarlıklarını görgü ve öğretim biçimlerini, ulusal isteklerini tarafsızca, niyet ve karşılından kurtulmuş olarak inceleme ve eleştiriyile öncelikle doğruyu ve gerçeği gizlemeyip gerçek olmayan sözlerden serbest ve çıplak bir biçimde ortaya çıkarmak gerekirdi. Hiçbir hastalık yoktur ki, onun çaresi olmasın. Ancak, öncelikle doktorlar tarafından hastalık, teşhis olunmalı ve neden oluştuğu gösterilmelidir. Ancak bu biçimde çare kolay bulunur...

Ancak şu anda zor bir durum varsa, o da gerçeği açıkça göstermek ve buna cür’et etmektir!... Çünkü eğer iki ulus arasındaki temelsiz bir kavga bu kadar büyümeseydi bu kadar kan dökülmezdi. Bir tarafın kalem sahipleri, öbür tarafı tamamen iyi niyetle eleştirerek kusurlarını özgürce dile getirip ayıplarını yüzlerine vurabilirdi. Hatta bu becerikli ve zeki tarafın, ikaz edilmesinden dolayı bir de teşekkür etmesi gerekirdi. İşte Türk’ün Gürcü komşuları, Rus’un Tatar yurttaşları ile ilişkileri böyledir: hiçbiri, diğerinin eleştirisinden incinemez. Halbuki, biz bugün Ermeniler hakkında ne söylesek veya onlar, hakkımızda ne yazsak arkasında art niyete ve kine dayandırılarak kalem hatalarına sebep olunacak ve bundan başka bir de hükûmetten azar işiteceğiz. Diyecekler ki: “Canım, biz coşkunluğu heyecanı yatıştırmak ve iki ulusu barıştırmak istiyoruz. Siz ise kalem aracılığıyla ortalığı karıştırarak henüz kapanmaz olan yaraları kurcalayıp bu halkın düşüncelerini niçin coşturuyorsunuz? Ortalığı velveleye veriyorsunuz?” Yazık! Yazık!

Bir yazar, hele bir gazete yazarı bu kadar güzel bir mevkide buldukça, bilimsel ve toplumsal görüşleriyle teklif edeceği kendine yakışacak biçimdeki önlemleriyle, “Aristotelesçi bakış açısı ve Platon’un zekâsı”na sahip olduğunu kanıtlaya bile, dil getirilecek gerçekleri göstermeyecek, kurtuluş yolunu ve esenliği beğendirecek kanıtlarıyla kimseyi ikna edememektir.

Artık sözün doğruluğuna böyle bir dikkatle bakılıyorsa, o halde asılsız söylentilerin, batıl düşüncelerin, yanlış ve kusurların ve özellikle kasten katlanılan ve beklenen yalanların, iftiraların ne kadar zararlı sonuçlar vereceğini göz önüne getirerek iyice düşünün!..

Binaenaleyh, “ne etmeli?” sorusuna verilecek yanıtlarımızın başlıcası ulus ve milliyet taraftarlığı etmeyerek insanlık ve ülke mutluluğu adına gerçekten, iyilikten asla ayrılmamalı, onu yalan ve iftiralarla kaplamamalıyız. Çünkü iftara, kalpleri yaralayarak hançer ve kurşun izlerinden çok iki taraf arasında bazı düşmanlıkların doğmasına ve artmasına neden oluyor. Eğer ortalıkta özellikle basın dünyasında düşmanca veya iyi niyetle insanları sıkıntıya sokacak yalan ve iftiralar yayınlanmış ya da yayınlanıyorsa, yazarlarımız hiçbir biçimde bunlara karşı susmayı tercih etmeyip hemen ardından bunların yalanlanmasına çaba göstermelidirler. Çünkü eninde sonunda yurdumuzun selâmete kavuşarak çarenin yalanla değil, ancak ve ancak doğru ile bulunacağını görmeliyiz. Her iki tarafın halkına gelince, bunlara tavsiyemiz şudur: Her söylentiye ve dedikoduya inanmayarak, bir öldürülme olayında, bu cinayeti ne Müslüman ne de Ermeni ulusunun genel durumuna dayandırmayıp, ancak cinayeti gerçekleştiren kişiyi tanımadılar!..

A. Hüseyinzâde

“Hayat”, 1905, S. 68.

4.14. Yalanların Karşılığı

Gazetemiz, hükümetimize yani Rusya Devleti'ne, sadık Ruslar'a ve Rus yurttaşlarımıza dost, komşumuz olan Ermeni, Gürcü, Yahudi vs. uluslara karşı iyilik barış ve huzur besleyen bir basın organı olup daima eğitime herkesin mutluluğuna, düşüncelerin gelişmesi için hizmete ve kalkınmayı halkımız arasında yayınlamak, gerçeği, hak ve adaleti, hukuk kurallarına uyan ulusu bir ölçülü dille savunma yolunu tutmuş ve bunlardan başka da hiçbir niyet göstermediği halde bugünlerde her nedense birdenbire bir iftira ve yalan seline, bir kata çalıcı ve iftiracı ordusunun ara bozucu hücumuna ve şeytanca tecavüzlerine hedef oldu!..

Bu iftira ve yalanların birçoğu Rusça yayınlanan bazı gazetelerde yüz gösteriyordu. Fakat biz bundan ötürü bu gazetelerin hepsini kasıtlı olarak bir iftira atarak suçlayamayız. Çünkü bazıları olabilir ki yazdıklarına kendileri de saflıkla inanmış ve gazete sütunlarını farkında olmadan lekelemişlerdir!... Bu işte suçlu görülecek kişi ya da kişiler varsa o da birkaç kötü niyetli, bozguncu ve vicdansız kimselerdir. Onlar geçenlerde gazetemizin eskimiş ve çoktan bir köşede unutulmuş 12. sayısındaki bir makalenin bazı bölümlerini Yahudiler'e, Araplar'a ve mel'unlara lâyıık şeytanca bir biçimde değiştirerek özetleyip Rusça'ya çevirmiş; gazetemizi, daha doğrusu Türkler'i, Tatarlar'ı ve Müslümanlar'ı Rusya devletinin gözünden düşürmek, Ruslar'ın ilgilerinden mahrum etmek ve hatta onları şaşırtarak alçaklığa uğratıp aleyhimize uyarılarda bulunmak niyetiyle binlerce sayı ile halkın bilincinde yayınlıyorlardı. Bu kadarla yetinmeyip bir de o düşmanca değiştirilmiş bölümlerle Bakü Gazetesi'nin sütunlarını dolduruyorlardı... hiç şüphesiz, Kafkasya'nın ve başkentini diğer gazetelerine de o bölümleri göndererek yayınlatanlar söz konusu birkaç Ermeni'dir. Bunların amaçları ve niyetleri bir taraftan anlatıldığı üzere Rusları şaşırtmak, Rus ile Müslüman arasına düşmanlık sokmak; bir taraftan da gazetemizi kapattırarak doğrunun ve gerçeğin, harcanan aydınlığın, Müslümanlar arasında yayılma aracı olan gazete gibi bir nimetten halkı mahrum etmek ve sonra da bundan türeyen karanlığın içinde istedikleri fesatlıkları uygulamaktır. Bunların yalan iftiralarını "Hayat" sütunlarından reddetmek yetersidir ve yarar sağlamaz.

Rusça yanıtlamak ve Rusların anlayacakları bir dille iftiraları reddetmek ve yalanlaömak gerekirdi. Biz de öyle yaptık. Usta doktor Hasan Bey Ağayev'in ve benim

bu konuda yazdıklarımızı Rusça bilenler Kaspi Gazetesi'nin 25 Eylül tarihli 187. sayısında okuyabilirler. Ahmet Bey Ağayev ise sade bir yalanlama ya da farklı bölümlerin gerçek çevirileriyle yetinmeyip Abdürreşit İbrahimov'un makalesini baştan sona çevirdi ve Petersburg'da çıkan Rassvet Gazetesi'nde (182. sayı) yayınladı. Kötü ara bozucuların çaresiz makaleyi ne kadar değiştirdiklerini göstermek için adı geçen bölümlerden birini Bakü Gazetesi'nden kopya çevirisi ile birlikte burada yazıyorum:

Abdürreşit Efendi yazmıştı ki: (Hayat, S. 12) “Büyük ırklar ve Asya halkalarının birliği, cins ve etnik yapıyla ilgili olarak da mümkündür. Bundan başka bizim Rusya hükûmeti yönetiminde olan sayımız, beşte bir oranındadır. Türkiye, İran, belki de Afganistan ve Rusya'nın kuşkulanan toprakları meşrudur.”

Gizlice, bazı Ermeniler tarafından halkın bilincinde yayınlanan zararlı sayfalar ve bu sayfalarla atfen “Bakü” ve diğer gazeteler, bu sözlere bir “Panislâmizm” rengi vererek bizler için suçlamalı bir biçimde çeviriler yapıyorlar (“Bakü”, 21 Eylül, S. 125):

“Küçük Asya ile Orta Asya'nın muhtelif olan ulusları birleştirilebilir. Ayrıca Rusya'nın bütün halklarının beşte biri Müslüman'dır. Rusya Türkiye ve İran'ın hatta Afganistan'ın tâbiyetinde olmalıdır.”

Çevirmenin kötü niyeti olmasaydı, böyle bir çeviriye gülmekten başka bir yanıt verilmezdi!.. Ancak bu bir şey değil, bundan da beteri var. Bu, hiç olmazsa tahriftir ve taklittir. Çevirmen, zorlandığında bilgisizliğini ve Türkçe'ye egemen olmadığını ileri sürer!.. Fakat Moskova'da yayınlanan “Novosti Dnya Gazetesi”ne ne dersiniz?! Asla ve kat'iyen gazetemizde görünmeyi ve gazetemizin hiçbir satır ve cümlesiyle bağlantı kuramayan çok çirkin bir sözü kendi kendine icat edip bizlere isnat ederek “iyi adımızı kötü ediyor...” Sonra Pyatigorski Listok Gazetesi de (25 Eylül, S.430) “Novosti Dnya”nın ağzından bu yalanı kaparak Kuzey Kafkasya'da, bu bölgenin Müslümanlarının yüzünü kızartacak biçimde yayınlamaktan utanmıyor!.. Bu gazetelerin rivayetlerine, daha doğrusu iftiralarına göre güya gazetemizin birinci sayısında böyle çirkin ve haince sözler varmış. “Sonunda bir takım ahlâkı bozuk alkoliklerden oluşan Ruslar, Japonlar'a yenildiler. Bir olasılıkla Japonlar, çok geçmeden bütün Rusya'yı yeni istilâlar ile ele geçirecekler(!?). Bu, Müslümanlar için İslâm'ın zaferinin başlangıcıdır(!?). çünkü zayıflamış (!?) ve hezimete uğramış Ruslar kendilerine özgü

ayrı bir hükümet oluştursunlar.” Zannederiz bu kadar çirkin düşünceleri değil Rusya dahilinde yayınlanan “Hayat”, hatta yabancı ülkelerde çıkan en alçak ve rüşvetle yazı yayınlayan bir gazete bile ağzına almaktan utanır... Gazetemizin birinci sayısı ortadadır. Okuyucularımız gözlerine mikroskoptan küçük dürbünler, teleskoplara kadar hatta Paris’teki büyük teleskopa kadar her türlü alt takıp gazetemizi bir daha dikkatle okusunlar. Eğer öyle bir sözü, gazetemizin herhangi bir köşesinde bulurlarsa, biz gazete yazarlığını bırakacağız!... Biz böyle buhranlı bir zamanda, yurttaşlarımızı barış ve asayişe davetle bütün Rusya’yı saran yenilik ve yenilenmelerden pay almak, devlet durması yamasına ve başka şeylere hazırlanış yollarını göstereceğimize birkaç vicdansız iftiralarını reddedip yalanlamakla meşgul olup zaman kaybetmek istemezdik! Yazık! Çok yazık!...

A. Hüseyinzâde

“Hayat”, 1905, S. 76.

4.15. Uyanık Esnaflarımıza Sesleniş

Ülkemizde uygar bir serbestlik ilân edildi. Bu uygar serbestliğin koşullarından biri de basın özgürlüğüdür. Basın ise sadece gazetelerle ilgili yayınlardan oluşmamıştır. Dergi, kitap, sözlük vs. biçimindeki eserler de buraya dahildir. Türk dilinde ve bütün Müslüman dilleri de kitaplara şiddetli ihtiyacımız belli olmakla birlikte, bu ihtiyaç bundan sonra böyle gün geçtikçe daha çok artacaktır. Buna kuşku yoktur. Çünkü ulusal okullarımızda Türk diline ve Türk dilinde yeni ve genel bir öğrenime büyük bir alan açıldı. Binaenaleyh eli kalem tutanlarımız bu okullar için Türk, Arap ve Fars dillerinin kurallarına, gramer ve söz dizimine, bilimsel inanışa, tarihe, coğrafyaya, matematiğe, geometriye, botanik zooloji ve kültür gibi konulara ilişkin kitaplar oluşturmalarıdır. Bu kitapları öncelikle kendi düşünce ve hayallerine göre yazmamalarıdır!.. Onları ya Rus ve Fransız dillerinden çeviriye ya da İran, Osmanlı ve Mısır'da, Hindistan'da basılmış kitapları az miktardaki bir değişiklikle ülkemiz diline düşüncesine ve özgürlüğüne uygulayarak oluşturacaklardır... Durum böyleyken altmış-yetmiş bin Müslüman nüfuslu kentimizde ciddi bir kitap mağazası yoktur. Kardeş Oruçoğulları, Ağa Dadaş Alizâdeve Abbaskulu Kâzımzâde'ler gibi kâğıt, kalem, defter vs. gibi kırtasiyelik satanlar ortaya çıktı... Ancak kitap satan esnafımız hiç yok... Gerçekten de ötede beride, örneğin Bazarnaya Sokak'ta bir-iki sahaf var... Fakat bunların sattığı şeyler genellikle taş basması ve İran ürünü eski kitaplardır. İslâm âleminin kültürel gelişimine işaret eden kitaplardan eser yoktur. Arap ve Fars dillerinin Türkçe yazılmış kurallarını ya Şemsettin Sâmî Bey'in Kamûs-i Türkî'sini Kamûs-ül-a'lâm'ını, Kamûs-i Fransevî Türkî'sini ya da başka eserleri bir okuyucu edinmek istese, mutlaka İstanbul'daki kitap evlerine başvurması gerekiyor. Birçok okuyucu, kime ve nasıl başvuracağını, ne kadar para göndereceğini bilmediğinden bu tür yararlı ve güzel kitaplardan mahrum kalır... Ahmet Mithat'ların, Abdülhâk Hâmit'lerin Kemal Bey'lerin, Ebu Ziya Tevfik'lerin adları bile bizim sahaflarda bilinmez! Halbuki, kentimizin bir kitap evi esnafı İkdâm Gazetesi'ne ya da İstanbul'un Bâb-ı Âlî Caddesi'ndeki bir kitap mağazasına başvurarak örneğin yüz tane "Kamûs-i Türkî" getirtse, eminim ki, bir-iki ay zarfında bunların yüzüne de iyi bir kârla satmayı başaracaktır. Böyle bir iş, kitapçılara para kazandıracaktır. Osmanlı'da, Mısır'da ve diğer İslâm ülkelerinde o kadar kitap vardır ki, sahaflarımızın onlardan haberi yoktur. Bugün herşey ilerliyor. Yirmi-otuz yıl önce üç-dört bidon ya da bir-iki varil gaz yağı ile Bakü'den Tiflis'e bir aya giden bir atlı ve iki tekerlekli arabamız,

bugün bir makine kılığına girdi. Arkasına binlerce insan dolu yüz tane vagon ekleyerek o kadar mesafeyi bir günde katediyor. Birkaç yıl önce birisi, yakınlarına veya akrabasına bir-iki kilometrelik aradan bir mektup ya da not göndermekten acizken; bugün telefon ile Bakü'nün Merdekan köyüyle Petersburg, Moskova ve Paris kentleriyle bağlantı kurup konuşabiliyor. Eskiden, insanlarımız kulaklarının dibindeki komşuyla geçmiş olan şeylerden habersizken, bugün dünyanın öbür ucundaki bir olayı, insan çok kısa bir zamanda telgrafla öğreniyor. Geceleyin alınan bir haberi, sabaha yüz bin kişi gazeteler sayesinde öğreniyor. Daha neler neler. Ancak sahaflarımız niçin eski tas ve hamamdan ayrılmıyorlar ya da ayrılmak istemiyorlar? Güçleri yoksa bir şirket kurarak topluca çalışsınlar özgürlük bayramında kırmızı bayrakların birçoğunda: "Yaşasın Toplum!" sloganı yazılmıştır. Toplumda bazı güzel yanlar mutlaka var ki bu insanlar" Yaşasın Toplum!" diye feryat ediyorlar! Bugün topluma bile serbestlik geldi. Fakat şirketle birleşmeyle ve bir araya gelmekle iş görüşebilmek için mutlaka sosyalist toplum bilimci olmak gerekmez. Her ne suretle olursa olsun kentimizde yeni modaaya uygun bir-iki uygar Müslüman kitap mağazalarının açılması gereklidir. Kitapçılar, Ermeni ve Rus kitap satıcılarından ibret alıp Petersburg, Berlin, Leipzig, Lahey, Paris, İstanbul, Tahran, İskenderiye, Kahire, Bombay vs. kitap ticaret merkezlerindeki firmalarla irtibat kurarak Bakü ve bütün Kafkasya Müslümanları'nın yeni eğitim ihtiyaçlarına uygun kitaplar getirsinler... Mağazalarını, kentimiz Nikolayevski Sokağı gibi uygar bir bölgesine nakletsinler... Köşede bucakta kaybolmasınlar! Eğer bu işi ihmal ederlerse, korkarım bu ticaret de tanıdık olmayan yabancıların eline geçer.

İstanbul'un "Bâb-ı Âlî Caddesi" nde Müslüman, Hristiyan ve Yahudi birçok kitap satıcısı vardır. Ancak bu esnaflar, Müslüman kitapları ile ticaret yapıyorlar. Bunlar, İstanbul'da ve bütün Osmanlı ülkelerinde kitapların tutsaklığından yani kitap ve basın müfettişinin merhametsizliğinden yakınıyorlar.. Bu kitap esnafları, ülkemizdeki kitap ve gazete serbestliğini duysalar, buralara can atarak gelip kentimizde uygun bir Müslüman kitap mağazası açmaları olasıdır. Ticaretin bu kolunu onlara kaptırmayarak zamanında güzel bir kitap mağazası açmaları, uyanık yerli esnaflarımız için kesinlikle gereklidir.

A.

"Hayat", 1905, S. 93.

4.16. Özgürlük

Feleği birbirine vururum, dileğim başkasından çıkar

Ben talihin çarkına esir olanlardan değilim.

Hafız-ı Şirâzî

Özgürlük!... O nasıl kuvvettir ki, onu anmak bile insanın içinin açılmasına ve kalbin mutlu olmasına neden oluyor. Zihinleri, düşünceleri, hayalleri, insanlığın bütün ruh ve maneviyatını yüceliklere sevk ediyor!.. Onun adını duyan insanların kanatlanarak uçacakları ve çocukları uçuracakları geliyor!.. O nasıl kuvvettir ki, onun uğrunda düşünceler, zekâlar, büyük dehalar, Dostoyevski'ler, Çernişevski'ler hapislerde, gurbetlerde ve sürgünlerde, Sibiryâ çöllerinin her tülü ıstırabında yaşayarak sıkıntıyı ve eziyeti kabul ettiler. O nasıl kuvvettir ki, onun ortaya çıkışı, insanlığın ona ulaşabilmesi bu kavgalara ve kıyametlere, bu depremlere, manevî depremlere konu oldu. Ülkeyi baştan başa bir mücadele alanına çevirdi. Bütün halkı ve bütün ulusları gruplandırarak birbiriyle o meydanda güreşmeye, mücadeleye, delicesine bir mücadeleye mecbur etti?

Ey ilham perisi! Anlat bana ne belâdır, o ne dünyanın canının belâsıdır?

Namık kemal, o sana âşık olan büyük şair seni, ey özgürlük, ey âfet-i devrâ, güzel, pek güzel, melek gibi fakat zincirlenmiş bir kız biçiminde tasavvur etmiştir... Zavallı edip, o kollara ve ayaklara vurulan zincirlerin kırılıp düştüğünü ancak rüya âleminde görebilmişti!.. Biz ne mutlu ve bahtiyarız ki, çaba içerisinde olduğumuz halde o zincirlerin gerçekten kırıldığını ve paça parça olup döküldüğünü görmeye nail olduk!..

Hayır! Bu uyku ve rüya değildir! Allah için bu ancak gerçektir! Ey yıllardan ve yüzyıllardan beridir yüzüne, güzel çehresine özlem duyduğumuz, hasret çektiğimiz özgürlük! Bugün senin yüzüne, güzellik ve cazibeni bütün gösteriş, ululuk ve dirayetle izlemeye başladık!

Ey saflığı bozulmuş peri!

Yüzünü göster ki, halk şaşkın ve hayran olsun!

Dudağını aç ki, erkekten ve kadından feryat yükselsin.

Ey dünya güzeli karıştırıcı! Tunçtan yüzünü bu halka göstermekten ve tatlı sözünü herkese duyurmaktan çekinme!

Bu gürültülerden ve aydınlığın engellenmesinden korkma!

Deniz dalgalı değil, bulut kızılıcım saçan değil,

Etrafın yanardağlarla bile dolsa korkma!

Daima senin görüldüğün ve doğduğun yerin, bir dost tan yerinin ağarması gibi kırmızı kana bulaşmış ışıklarla aydınlanmıştır! Bu mukaddes ramazan günlerinde bile beni sarhoş etti. Şarabın gül rengi gibi, ey özgürlük! Benim bu sözlerim, biliyorum akıllı konuşmasına benzemiyor!.. Bu halka senin tek nimetlerini sayıp kadir kıymetin, önemini anlatarak yorumlayacak yerde, bu ne boş konuşmadır ki ben yapıyorum? Ne diyeyim ben, ey dünya!.. Dertlere derman sensin, sen! Yaralara merhem sensin, sen! Ateşi, cehennemi, yürekteki yangını söndüren ve donmuşları, duygusuzları canlandıran sensin, sen! Doğruyu ve gerçeğin belirmesine, eşit mahkemede adaletin haklı hükmüne yol gösteren sensin, sen! Her türlü iyi ve güzel işler uğrunda çalışmak için düşünceye ve vicdana, her dilde konuşan hatiplerin ve yazarların, kalem sahiplerinin konuşma ve kelâmına geniş bir alan açan sensin, sen! İnsanlığın en büyük ihtiyacı, uygarlığın ilerleme ve gelişmesinin en sağlam tahrikçisi toplulara, topluluklara, şirketlere, ittifaklara ve birliklere tam serbestliği veren sensin, sen! Kısacası insanlara farklı dil ve şive, farklı din ve mezhep, farklı kavim ve ulus, düşünce ve emelin rüzgâr hevesinde engelsiz nefes almaya izin veren sensin, sen! Yaşa özgürlük, yaşa! Bırakınız, sesim çıktığı kadar bağırayım: “Yaşa özgürlük, yaşa!..”

A. H.zâde

“Hayat”, 1905, S. 94.

4.17. Mübarek Ramazan ve Özgürlük

Bugün, Ramazan Bayramı'dır!... Herkes oruç ve namazını, savm-ı salât'ını Cenâb-ı Hakk'ın kabulüne mazhar olmasını selâm ile tebrik edecektir. Biz de Ramazan'da tutulan maddî ve manevî orucun, kılınan namazın, mescitler ve camilerde dinlenen vaaz ve öğüt aracılığı ile kalplerin, Müslümanlar'ın gönüllerinin kirden, pastan, nefret ve düşmanlıktan, intikam duygusunun pasından, gizli düşmanlık kirinden temizlenerek pak ve temiz olduğunu tebrik ederiz. Ümit ederiz ki, kalplerin bu parklığı ve vasfı bundan sonra yüzyıllarca sürerek bir daha lekelenmesin!.. Doğrusu denebilir ki, bu yıl dayanan yıllara oranla Ramazan'a olan ihtiyacımız daha fazlaydı... Bu yıl zarfında ortaya çıkan utanç verici acı olaylar, gönüllerde kalın bir pas ve tortu, kimya tabirince bir çöküntü bırakmıştır. Bunların hepsini Mübarek Ramazan'ın derisi temizledi... işte bu güzel bir tesadüf olarak özgürlük denilen siyasal nimete de Ramazan-ı Şerif yardım etti... İyilikler ile kardeşlik ve insanlık bayramı ile son bulan Ramazan. Özgürlük ve Eşitlik Bayramları başladı... Bunlardan ilki Ramazan, sonsuza kadar unutulmayacaktır!.. Çünkü yılki Ramazan, insanlığın büyük bir kısmı için, Asya ve Avrupa'nın yarısını oluşturan Rusya için, o ülkede yaşayan bütün uluslar ve kavimler için özgürlük zamanının birinci ayı oldu. 1323 (M. 1902) Ramazanı, özgürlüğün birinci ramazanıdır, unutmayalım. Özgürlük ve Ramazan!.. Ne kadar güzel şeyler! Binaenaleyh bu yılki Ramazanın yalnız Müslümanlar'ın değil, belki başka ulusların, Musevî ve İsevîler'in, yani bütün komşularımızın da kalplerini ve düşüncelerini özgürlük sayesinde temizlemeye, aydınlatmaya muvaffak oldu... Zannederim Özgürlük Bayramı günlerinde farklı kavim ve ulus, farklı din ve mezhebe ait yurttaşlarımız ortasında görünen barış ve güzel ilişkiler, sözlerimizin kanıtıdır!.. Geçen yıl ortaya çıkan olaylar, nifak belasına yakalnamış her iki tarafın günahlarının sonucuydu. Fakat bu çeşit günahlar ancak eski yönetim usulünde oluşabilirdi... İnşallah özgürlük sayesinde, hak ve adaletin tecelli edeceği yeni bir parlamenter yönetimle, geçmiş olaylara hiçbir nedenle yer kalmayacaktır. Bundan sonra meydan yalnız eğitimin, ilerleme ve gelişmenin, maddî ve manevî bir gelişmenindir!...

Yaşasın barış! Yere batsın nifak ve anlaşmazlık!..

A. H.

“Hayat”, 1905, S. 102.

4.18. Ömer Hayyam, İnan Şahı ve Amerikalı Kadın

İslâm şairleri içinde, Avrupalı ve Amerika’da en fazla ilgi görenlerden biri de Ömer Hayyam’dır. Özellikle Amerika’da ölçülü ve astronomi bilginlerinin ilerlemesine büyük hizmetleri bulunduğu halde, öbür taraftan şiirin dahilerindendi. Rubâileri, şair ve erdemli öğretmen Feyzi Efendi tarafından Türkçe’ye de çevrilerek İstanbul’da basılmış ve yayınlanmıştır. Aşağı yukarı on beş yıl önce ben de, öğrenciliğimde Almanyalı tılsımlı şair ve bilgin Bodenstad’ın adı geçen şair hakkındaki düşüncelerini Almanca’dan Türkçe’ye çevirerek, Abdullah Cevdet’in “Ramazan Bahçesi” adlı dergisinde “A. H.” imzasıyla İstanbul’da yayınladım. Ömer Hayyam hakkında bir fikir edinmek isteyenler, söz konusu dergiye başvurabilirler. Bu kez, Liverpool’da İngilizce yayınlanan El-Hilâl Gazetesi’nin son sayısında şöyle bir habere rastladık: “Geçenlerde İnan Şahı Hazretleri, Londra’da yaşayan Amerikalı bir “Lady”e dünyanın en eski madalyası olan “Şîr ü Hürşîd Nişânı”nı verdiler. Bu kadın, Kontes Anna Bemond’tur. Bu yaz, Ostend kentinde Şah’ın huzuruna çıkmaya nail olup, Farsça okuduğu Ömer Hayyam’ın bazı güzel şiirleriyle zât-ı şevketi meâblarını (Şah’ı) o kadar memnun etti ki, Şah Hazretleri Tahran’a döner dönmez hemen madalyonun gönderilmesini emretti. Kontes’in zaten edebiyat dünyasında ünü ve şöhreti var. Hatta sonradan Ömer Hayyam’ın şiirlerine ilişkin manzum olarak kitap bile yayınlanmıştır. Bu kitap, Farsça’ya çevrilmek üzeredir. Bir de Kontes Hanım, topluluklarının en iyi hatiplerinden biridir. 5000 dinleyiciden oluşmuş bir topluluğun karşısında rahatlıkla konuştuğu olmuştur.”

A. H.

“Hayat”, 1905, S. 102.

4.19. Avrupalılar ve Makedonya

Bir-iki yıldır yüzümüzü doğuya, güneşin Japon güneşinin doğduğu tarafa çevirip uzak ufukta tarihin garip cilvelerini seyrettik!.. Şimdi de dikkatimizi batıya, hilâlin, “hilâl-i İslâm”ın doğduğu tarafa yönelelim. Bakalım bize komşu ve yakın olan bir ülkede ne gibi olaylar olmak üzeredir? Fakat heyhat, bu esnada gözümüzün önüne her yandan kalın bir perde çekildi. Öyle bir perde ki, ne kuzeyi ve güneyi nede Doğu’yu ve Batı’yı görebiliyoruz!.. Rus devrimi grubuna katılan posta ve telgraf memurları heyetinin sözleşmesi ve kararıyla, bütün Rusya’nın posta ve telgraf hizmetleri durdurularak greve gidildi. Binaenaleyh ne kuzeyden ne de Batı’dan bir haber gelmiyor!.. Yani şu demek oluyor:

Eşyalar matem örtüsü gibi görünür,

Dünyanın yüzü örtülüdür.

Dünyanın bütün cilvesi saklıdır!..

Acaba bu örtünün bu perdenin arka tarafına düşünce gözü ile olsun bakmak mümkün olmaz mı?

Avrupalılar ve onlarla birlikte bazı komşularımız “Panislâmizm” diye diye bizi, biz Müslümanlar’ı biktirmişlardı!.. Fakat bugün perdenin arkasında gerçekleşen olaylar bize açıkça gösteriyor ki, “Panislâmizm”in, yani İslâm birliğinin en az bir miktarı bile yokken belki de mükemmel bir Avrupa Panhristiyanizmi mevcuttur!.. Birkaç gün önce telgrafın verdiği habere göre sadece Türkiye’nin aleyhine, Avrupa’nın beş-altı devleti birleşerek savaş gemilerini beraberce Osmanlı sularına gönderdiler ve Osmanlı toprağı olan Midilli Adası’nı işgal ettiler... Bu, “Panhristiyanizm” değilmiş...

Bu, sadece bir koalisyonmuş!...

İran, derin bir uyku içinde ve hareketsiz duruyor... Afganistan, çevresini yüksek bir duvarla örtmüş, ne dışarıdan içeriye ne de içeriden dışarıyı görmek mümkün. Fas ise nifak ve ihtilâfa yakalanarak o kadar güç kaybetmiştir ki, dışarıdan gelen düşmanlar da ülkeyi paylaşmaya kalmışlardır... Araplar, İngilizler’in aldatmasıyla böyle bir zamanda İstanbul’daki halifelige isyan ediyorlar...

Cezayir, Tunus, Mısır ve Hindistan gibi ülkeler, bağlı buldukları Avrupa devletlerine boyun eğerek itaat edip yerlerinde sakin ve sessizce duruyorlar... Bu gibi durumlar, hep “Panislâmizm” belirtileriymiş!... Neyse, gelelim konumuza:

Avrupa devletlerinin birlikte Osmanlı aleyhine hareket etmelerinin nedeni, Makedonya’daki kaos ve devrimdir. Bu kargaşa ve devrim bahanesiyle adı geçen devletler, geçen yıldan beri Makedonya’nın iç işlerine müdahale etmeye kalkıştılar. Osmanlı hükûmeti de, bu müdahaleye bir miktar izin verdi. Ancak bu müdahalenin bugün gereğinden fazla olduğunu görünce engel olmaya başladı...

“Makedonya” nedir? Osmanlı’nın kendi dilinde böyle bir ülke adı yoktur. Osmanlı hükûmeti, bu ada sahip bir ülkeyi tanımıyor. Osmanlıların bildikleri, Marmara ve Akdeniz’in Avrupa yakası olan Rumeli’nin batı tarafından Selanik, Üsküp, Manastır ve Yahya adı ile yalnız Osmanlı ili vardır.

İşte, bu birkaç Osmanlı ilinin bir kısmına Avrupalılar “Makedonya” diyorlar. Çünkü iki bin yıl önce Büyük İskender’in ortaya çıktığı ülkenin eski adı böyleydi... Bugün zorla Makedonya denilen bu bölgenin özel durumlarından biri de bu ülkenin kendine mahsus bir ulusunun olmamasıdır. Yani tarihsel olarak Makedonya varsa da, gerçek halde “Makedonyalı” adlı bir ulus yoktur. Romanya’da Rumen, Sırbistan’da Sırp, Bulgaristan’da Bulgar ve Yunanistan’da Yunan vardır. Fakat Makedonya’da “Makedonyalı” yoktur. Yani bu bölgeyi kendilerine özel bir yurt sayarak bağımsızlık kazanmaya çalışacak ve böyle bir hakkı arayacak kavim yoktur.

Olsa olsa böyle bir iddia Avrupalılar’ın Alban dedikleri Arnavutlar bulunabilirler. Ancak Arnavutlar’ın büyük bir kısmı Müslüman’dır. Makedonya’nın halkı, çeşitli ırk ve inanca sahip olup Türk, Arnavut, Grek, Bulgar, Sırp, Rumen ve Yahudiler’den oluşmuştur. Yahudiler önemli şehirlerde, özellikle Selanik’te kendi halindedirler. Adı geçen kent halkının yarısı yahudidir desem, yalan olmaz, bu Yahudiler, Osmanlı’nın en sadık tebaasındandır. Bunlar, her yıl İspanyollar’ın zulmünden kurtularak Kanûni Sultan Süleyman döneminde Türkiye’nin Selanik kentine kabul olunarak yerleştikleri günü büyük bir bayram olarak kutlarla. Osmanlı-Yunan Savaşı sonrasında bunlar, kendilerinden oluşan gönüllü asker birlikleri oluşturarak kanlarıyla, canlarıyla ve mallarıyla Osmanlılar’a yardım ettiler!.. İçlerinden birçok yaralanan ve ölenler oldu... Aralarında Müslüman olanlar da çoktur...

Avrupa devletlerinin birleşik savaş donanması, Selanik önlerinde, yani Yahudiler'in gözü önünde ne yüzle deniz gösterisi yapacaklar, anlamıyorum... Fakat ne fayda ki, Avrupalılar'da utanacak ve kızaracak yüz yoktur. Onlar, yine bildiklerini yapacaklar, neyse, buraları sessizce geçelim. Çünkü korkarım söz, çıkarlarına dokunur!..

Evet, Avrupalılar bildiklerini yapacaklar. Belki de niyetlerinde suikastlarında başarılı olacaklar! Fakat günah kimdedir?! İşte burası ince bir konudur. Bu konudaki düşüncelerimizi ayrıca gelecek sayıda açıklarız.

Sonrası var.

A. H.zâde

“Hayat”, 1905, S. 105.

4.20. Makedonya ve Avrupalılar

Sonra

Günah kimindir?! Şüphesiz onlarındır: Otuz yıldan bu yana Mithat Paşa gibi bir dahinin zekâsının ürünü olan Osmanlı Kanûn-ı Esâsî'sini ortadan kaldırıp, yerine bürokrasiyi, daha doğrusu keyfe göre idare edilen oligarşiyi ayakta tutarak birkaç cahilin isteğini, kendi görüşünü, yasa ve koşullarını, kutsal haklarının en yükseğini gerçekleştirdiler. Bunlar, öyle geçirildi ki yaşama, koskoca bir ülkede hak ve adaletten eser kalmadı!... Zavallı Hüseyinzâde, iki yıl önce İstanbul'u terk ettiğinden şöyle demişti:

Hak ve adaletten ese yoksa da,

Yasa bekçisi bir kişi yoksa da,

Zulmedene karşı siper yoksa da,

Gamlanma, sabret, a canım bu da geçer!

Yazık! Türkler (Osmanlılar), sabretmede kusur etmediler. Hatta General Kuropatkin'i bile geçtiler. Fakat bid'at ve keyfi yönetim biçimi henüz geçmedi!..

Geçmemek şöyle dursun, bir de Türkiye'nin başına bir karga veya baykuş gibi yeni yeni belâ ve musibetler çağdırmaktan geri durmuyor!..

İşte bu Makedonya meselesi, şu belâ ve musibetlerden biridir!..

Bize bugün belli oldu ki, Rusya'nın Japonya'ya yenilmesi be bu yenilgiyi izleyen iç karışıklıklar, bürokrasi adı verilen ve 17 Ekim Manifestosu ile ölümüne hükmedilmiştir olan eski yönetim biçiminin sonuçlarından başka bir şey değildi! Fakat Osmanlı'da hâlâ devam eden yönetim biçimi, Rusya'nın eski yönetim biçiminden beş-on kere daha kötüdür!.. Binaenaleyh uğursuz sonuçları ortadadır: Reşit Paşa'ların, Fuat Paşa'ların ve özellikle de Mithat Paşa'nın mücadele ve gayretleriyle Osmanlı ülkesi, imar ve ihya edilerek refah ve uygarlığa yüz tutmuşken, Mithat Paşa'nın hazin bir biçimde ölümüyle grubunun ve taraftarlarının dağılarak perişan olmasından sonra ülke parça parça kopup elden çıkmaya başladı. Rumeli'nin büyük bir kısmı kaybedildi. Bosna-Hersek, Tunus, Kıbrıs, Mısır ve Arabistan sırayla elden çıktı. Yunan savaşında

çaresiz Osmanlı askeri mükemmel bir biçimde galip geldiği halde yine Girit Adası kaybedildi.

Bugün sıra, “Makedonya”ya geldi!...

Mutlak yönetim biçimi ve istibdat sürdükçe, sıra Makedonya’dan saltanat, Hive ya da Buhâra gibi uygarlık beşiği memleketlerin durumuna düşürülerek en sonunda elden çıkarılır ve ortada tarihten, tarihin öyküsünden başka bir şey kalmaz!..

Garip olan şey, Osmanlı topraklarından parçalar koparıldıkça, Osmanlı’nın kendisinde mutlakiyet yönetim biçimi gibi bir uğursuzluk aklanıyor. Fakat her koparılan parçaya meşrutiyet ve kanûn-i esâsî verilerek, o parça Meclis-i Mebûsân aracılığı ile canlandırılıyor, kuvvet veriliyor. Böylece ana memleket gerilemeye, sona ermeye ve ondan yeni bir parça koparılmaya devam edilerek, koparılan parça gelişmeye ve büyümeye başlıyor. Romanya ve Prusya devletleri, düzenine, refah ve mutluluğuna dünyayı hayran eder. Yunanistan, yeryüzünden tunçtan halifeliğine meydan okur. Ortaya mükemmel bir donanma çıkarır. Halife ise Hasan Paşa sayesinde, kendisine bağlı eski ili olan Yunanistan ile deniz savaşı yapmak için iki çift bir tek gemi bulmaz.

Dünkü Sofya veya Filibe kentleri, bugün Bulgaristan adı ile silâhlanarak savaş ilân etmeye cesaret ediyor!... Bir söyleyen olmaz mı ki, bütün Avrupa ve Amerika’yı, Asya’nın Japonya’sını, Balkan Yarımadası’nın şu küçük hükûmetlerini uygarlığın bu basamağına ulaştıran kuvvet, meşrutî yönetim biçimidir; Osmanlı’yı ve Afrika ve Asya’daki bütün İslâm hükûmetlerini günden güne gerileten, meşrutî yönetim biçimi ve istibdattır!... Bu gerçeği Osmanlı hükûmetine söyleyenler, anlatanlar oldu. Fakat onlar, ya gurbette, sürgünde ve hapiste sürünürler ya da Marmara Denizi’nin dibinde balıklara yem olurlar.

Bugün ülkenin ne kadar bilim ve zekâ, yetenek ve hüner sahibi varsa, hep dışarıya kaçmıştır. İstanbul’da ise gönlü rahat insanlar var. Makedonya işi için altı Avrupa devletinin diplomatu ile konuşacak, hakkını bildirecek be dil ne de kalem sahibi bir adam yoktur. Kuşkusuz kılı. Sahipleri var. Fakat bir iyice düşünmeli ki, altı güçlü devletin karşısında kılıç fayda eder mi? Yunan savaşında fayda etti mi? Ethem Paşa’lar, Seyfullah Paşa’lar, Rıza Paşa’lar, Neşet Paşa’lar ve Anadolu’nun köylü askerleri muzaffer olarak şan ve şöhrat kazandılar. Fakat Girit yine gitti. Kılıç değil; siyaset, dil, eğitim, kalem, adalet, adil ve tedbirli yönetim biçimi lâzım! Bugün bir küçük saat

bozulduğunda, saat ustasının yanına koşuyoruz; bir ülkenin makinesi nasıl oluyor da cahillerin eline teslim ediliyor! Sultan Hamit Hazretleri'nin Makedonya işinde yine bir komedyaya oynadığından kuşku uymuyorum. İstanbul'da yerleşmiş olan bir baskı yönetiminin aksine ülkenin her tarafında bir kargaşa oluşuyor. Bu, yönetimin etkisinde paralel olarak ortaya çıkmıştır. Halkın ise zulme karşı tahammülleri aynı değildir. Müslümanlar'ın sabır ve tahammülleri daha fazladır. Özellikle Türkler ve Müslümanlar Fas, İran, Afganistan'a baktıkça kendilerini teselli ediyorlar.

Fakat* Osmanlı'nın Hristiyan tebaası, özellikle de Rumeli ve Makedonya Hristiyanları böyle değildir... bunların Hristiyan olmaları, Avrupa ile olan ilişkilerini artırmıştı. Bunlar, Avrupa'daki ve bilhassa Balkan Yarımadası'ndaki komşularının durumlarını sürekli gözlemliyorlar. Osmanlı politikacıları ve liberal olan Mithat Paşa taraftarları, derde çare gösterdiler. Ona dediler ki: "Balık baştan kokmuştur..."

"Balık baştan kokar, kuyruktan değil. Farklı illere özel yenilikler yapmaktan bir şey çıkmaz, belki o illerin ayrılmasına ve elden çıkmasına hizmet eder!. Yenilik, merkezî ve genel olmalıdır. Yenilikler yalnız Makedonya'ya değil, bütün Osmanlı ülkelerine lâzımdır!.." Fakat Sultan Hamit Hükûmeti, bu yakarışları dinlemeyerek Makedonya'nın ayrıca yenilenmesine razı olduğu için, ülkelerinin diğer bölümlerinde eski ve çürük yönetim biçimini sürekli kılmaya çalışıyordu! Böylece kendi eliyle, ülkeden yeni bir parçanın kopmasına yardım ediyordu! Adı geçenin (Sultan Hamit) vekilleri, ülkede bürokrasi ve istibdat düzenine korumak için, Makedonya'yı vermeye çoktan razı! Ama görünüyor ki, artık sabır ve tahammülü kalmayan ulus ve toplum, buna engel olmak istiyor. Bakınız Sultan Hazretleri nasıl yanıt veriyor? Şunları diyemiyor: "Makedonya'nın iç işlerine Avrupa'nın müdahalesi o illerin maliye işlerine Avrupalı memurların bakarak kontrol etmesi, benim hukuksal egemenliğime ve Osmanlı ülkesinin bütünlüğüne karşı bir tecavüz olduğundan, buna ne ben, ne hükûmetim ve ne de ulusum, razı olmayız!"

Sultan Hazretleri'nin yanıtından bilâkis şu anlam çıkıyor: Güya Sultan Hazretleri'nin başına toplanan vezirler ve vekiller razı olabilirmiş de, fakat millet engel olurmuş! Son bir anlatımla, bürokrasi yönetiminin bir eseri olan Makedonya kargaşa ve kaosunda bütün sorumluluğu ulusun üzerine atmak istiyorlar... Sultan'ın burada nasıl bir düşünce yürüttüğü ve el altından ne gibi bir komedyaya oynattığı açıktır... Yani!:

“Ben biliyorum ki, siz zorla olsun Makedonya’ya dahil olacaksınız! Fakat dahil olduktan sonra cezayı bürokrasiye değil, Osmanlı ulusuna yükleyerek benim İstanbul’daki idare yöntemime dokunmayıp, istibdat düzeni belâsını ulusum için eskiden olduğu gibi koruyunuz!...”

Dünyanın her tarafında toplum vekâletiyle gerçekleşen yönetim biçimi, Osmanlı ülkesine de gelerek kalacak ve Osmanlı ulusunu er geç kalkınma, gelişme ve mutluluk yollarına sevk edecektir!... Biz buna eminiz.

A. H.zâde

“Hayat”, 1905, S. 105.

4.21. Yeni Arkadaşımız, “Kazan Muhabiri”ni Kutlarız

Birbirinin arkasından gelen dünya olaylarının çokluğundan ötürü kendimizin, yani bütün Rusya Müslümanları'nın, ilerleme alanında bir adım daha attığımızı düşünmeyip bunu toplumumuza müjdelemekte gecikiyoruz. Bu ilerleme adımı, bütün Volga Müslümanları'nın, Türk ve Tatarları'nın eski başkenti olan Kazan'da, “Kazan Muhabiri” adı ile Sayın Seyid Giray Alkin'in çabasıyla bir önemli gazetenin dağıtımına başlamasından oluşur. Biz, Rusya İmparatorluğunun binaenaleyh bütün Rusya Müslümanları'nın da merkezi olan Petersburg'un, İslâm topluluğunun çıkarlarını savunacak bir gazeteye şiddetli ihtiyacı olduğunu onayladığımızdan, “Nur Gazetesi”nin o kentte doğuşunu yürekten kutlarız. Ancak Kazan şehrinin, eğitim yayınına sahip gazetelere olan ihtiyacı Petersburg'tan az değil, belki daha çoktur!... Hatta Kazan'a gazete, bundan otuz-kırk yıl önce gerekirdi.... Bir gazete olup da, o zamandan beri bu kentte sağduyulu düşüncelerin yayınına çalışsaydı, bugün Kazan otuz ya da kırk yıllık bir ilerleme isteyene yakışa yararlar toplamaya başlardı. Kazanlılar kabiliyetsiz, çaba göstermeyen ve tembel bir halk değildiler!... vücutça sağlam ve kuvvetli oldukları gibi fikren ve manen de yetenekleri yüksek düzeylidir. Kendi alınlarının teriyle namusluca ekmeklerini kazanmaya isteklidirler.... Ticaret için uzak ülkelere, ta Norveç Krallığı'nın ve Sibirya'nın kuzeyine kadar giderek gurbetin zorluklarına katlanırlar... bir eksikleri varsa o da yeni bilgilerden ve fen sanatından mahrum kalmalarıdır. Bu ise yeteneksizlikten kaynaklanmıyor. Çünkü biliyoruz ki, Rus bilginleri ve yazarları içinde bilim ve hünerde ünlenmiş birçok kişi Tatar soyundandır. Damarlarında Tatar kanı akıyordu. Karamzin'ler, Aksakof'lar ve Saltıkof'lar, Tatar soyundan oldukları halde Rus edebiyatının en parlak yıldızlarındandırlar. Acaba Kazanlılar'ın kültürel alanda bu kadar gecikmelerinin nedeni nedir? Denilebilir ki, Rusya'nın eski yönetim biçimi, bunların bilgi edinmelerine ve terakki yolunu tutmalarına engel oluyordu.... diğer taraftan, Tatarlar'ın kendilerinde de kabahat yok değildi. Çünkü Müslümanlar'a “İlim ara, hatta yaşlansan da” diye emredilmişken, bunlar bilim öğrenmeye Çin'e veya Avrupa'ya değil, hatta Kazan kentinin bir mahallesinden öbür mahallesine bile gitmeyip, burunlarının dibindeki büyük Kazan Üniversitesi'ne girmekten sakınıyorlardı. Kafkasya, Kırım ve Türkistan'dan Rusya'nın üniversitelerine gelerek öğrenim gören Müslümanlar olduğu halde, Kazanlı Tatarlar'dan Kazan Üniversitesi'nde tek bir kişi yoktu!... Hayret! Fakat bu konuda da günah, Tatarlar'dan çok Rusya'nın eski yönetim biçiminindir. Çünkü

Kazan'da bir üniversite açarak oraya pozitif bilimlerin ve yeni bilgilerin leziz ve tatlı balını toplamışken o balın yanbaşına bir de acı bir zehir, yani misyoner zehri de koymuştur!... Tatarlar, içlerinden birkaç kişinin zehirlendiğini görünce ürktüler. Bal ile zehri, nur ile ateşi ve gül ile dikenin birbirinden ayırt edemez oldular! Tatarlar, üniversite ile misyonerliğin birbirinden çok farklı şeyler olduğunu bilemediler.

Bu nedenlerden dolayı Tatarlar, Batı'nın eğitim ve kültür ışığına karşı gözlerini kapattılar. Bilimlerin uyumuna karşı kulaklarını tıkadılar. Yeni uygarlığın kokusuna karşı burunlarını tuttular!... Kendilerine ait hediyelere, kaftanlara, kalın kalın kılıflara ve mahfazalara bürünerek birkaç din bilgisi öğreniminden başka bir şey öğrenmek istemediler! Yeri göğü ölçen, dağları deldiren, dünyanın bir ucunu diğer ucuna demir yollarla bağlayan bilimsel geometri ve trigonometri, telgraflar, telefonlar, elektrik, buluşların temeli olan fizik bilimi, sanayii bugünkü mükemmel noktaya ulaştıran kimya bilimi, makine bilimi, Batılı ulusları bugünkü mutluluğa, servet ve zenginliğe kavuşturan ekonomi ve siyaset bilimleri, tıp bilimi böylece bilinemedi ve zarar kabul edildi! Tatarlar, misyonerlerin korkusundan öyle zannettiler ki, bir miktar suyun element olmayıp oksijen ve hidrojen gibi iki maddeden oluştuğunu yada bir üçgenin üç köşesinin toplamının iki dik açığa eşit olduğunu veya yerkürenin kendi eksenini etrafında döndüğünü öğrense; bu öğrendikleri mezhebe ve dine, İslâm dinine, müminin imanına dokunmuş!... Yazık! Bin Yazık!...

İşte “Kazan Muhabiri”, Tatarlar'ı büyük bir hakirlikten kurtarmaya gayret edeceğini ve ışığın kaynağı neresi olursa olsun ister Doğu, ister Batı olsun, onu her taraftan alarak bütün Volga ve Kama nehirleri kıyılarına götüreceğini vaat ediyor!.. İnşallah emellerinde başarılı olur! “Hayat” güneyden, “Nur” kuzeyden ve “Tercüman” batıdan çaba gösteriyor. Doğu yönü ise karanlık duruyordu.

İşte “Kazan Muhabiri”, o taraftan tan yerinin ağardığını haber veriyor. Müsavat Gazetesi, özgürlük ve özellikle de ulusal özgürlük taraftarıdır. Dili “Türk” dilini andırırsa da bize pek anlaşılır biçimli görünmedi. Fakat edebî dil ile yazılan makaleleri, halkımızın az da olsa anlayabileceği biçimdedir. Örnek olarak merhum Şahabettin El-Merâni'nin ayrı ayrı yayınlanan makalesinden bilimin üstünlük ve önemine ilişkin bir-iki bölümünü alarak burada gösterelim:

“Gansı halgda elm bulmazda dinleri cuyala, ağılları suyalıb heyvan sifetine ve

g lhinne girib dünyada h yvan kimi yaşav uacı yatu durudan başka lezzet tapmaz derecesine tenezzül gulatışadır ve bilcümle, bu  lmin k mil sifet ve c vher-i şerif Allah teb rek ve te la ben  Âdem'in özünü bu k mil sifetinden mehsus ve hisseder bulmag a m steid ve m vafiq  ylakan. Eğer adamı bu  lm sifeti birle özüne kem l t h sil gilęanda firifştelerden yuharı dereceğe tereggi giladır ve eğer özünü mühmel tutub  lm h sil iymasa ve emel-i salâh gilmasa, h yvande hem tuban dercege nazil buladır.

Fegalell h  teb rek ve te la ayıtır: "Leged  helegne el-insane-fi ehsemittegvim n." Bu  lm sifetinin medhinde Gur'an  yetlerinde ve Res llillah sellie ll hu el yhi ve sellemin hadis-i şeriflerinde b hesab sözler vardır...

H r n- r Reşid Helife  m m M lik ki, m vten kitabınızı bizge alıb g liniz, biz andağı  lmini eşidik dikanda,  m m M lik ayıtır:

"-Y  Em r-el-m min n,  lm ezisterse, siz eziz  tseniz eziz bulur, hor tutsanız, hor bulur.  lminin özüne geliyor ki, tiş ani ikinci yerge alıb barışge yaramıdır."

Helife bu cavabını hoş gördü....  lmini gedr gilmag, eziz tutmag ol  lmini bin e'la yahşi nerse irdiğini bilib her kim özü ani h sil itar ki, ictih d gilmag,  rinmek ve balalarını ve yağınlarını sebeg ohutmag gerek. Belke mümkün bulsa yatlarını hem ve  lm ayalarını ve  lm tehsil ita turęan kişilerini gedr ve hürmet gilmag, eziz tutmag anlaręe  lm oyratur ki,  lm tehsil  tlerge yardım  tmek birle ve hacellerini y tgermil birl  bulur."

Bu sözlere ekleyeceğimiz bir şey varsa oda şudur: Âlim sadece " lm' l-edy n (din bilimi) dan ibaret olmayıp, buraya  lm' l ebdan (anatomi bilimi) da dahildir!... Beriki olmayınca öteki, öteki olmayınca da beriki eksik kalır. Bunlar, birbirlerinin tamamlayıcısıdır!... Bize en yararlı din adamı, hem Fransa'nın "Kolej de Frans"ını, hem de Mısır'ın C mi-i Ezher'ini görmüş olanıdır!... Bununla birlikte bize lâzım  ğrenci, öncelikle kendi dinsel bilgisinden haberdar olanlardır!... Eğer böyle olursa, "ulus ilerler".

A. H.

"Hayat", 1905, S. 109.

4.22. Gence ve Tiflis Olaylarına İlişkin Düşüncelerimiz

Bir-iki gün önce yanıma dostlarımdan biri gelerek sohbet arasında dedi ki, Kafkasya kentleri olan Tiflis ve özellikle de Gence ile bu kentlerin ahalisi, Ermeni ve Müslüman kavgasından sakınarak iki ulusun barış içinde yaşamalarından ötürü iftihar ediyorlardı!... Fakat bugün kanıtlanan bir şey varsa o da, uygarlık konusunda en geri kalanlar, gerek Ermeni ve gerekse Müslüman Gence halklarıdır... Hatta onlar, Erivan ve Nahçıvan halklarından bile geridirler!...

- Neden? dedim.

- Şunun için; diğer kentlerdeki kavgalar, eski yönetim biçiminin sonucuydu... Bürokrasi ve istibdat yönetimi memurlarının, yani gizli polisin şeytanda kışkırtmaları ile gerçekleşiyordu. Onlar bu kavgayı meydana getirerek çekişme sonucunda, gürültü ve patırtı altında halkın gözünü bağlayıp reddolunmuş mutlak yönetim biçimini korumayı üretiyorlardı. Herhalde böyle hayallerle kapılmışlardı... Hiç olmazsa Bakü'nün, Erivan, Nahçıvan ve Karabağ'ın elinde böyle bir bahane var.. Fakat Gence halkına ne denir? Böyle bir kavgayı özgürlük ve meşrutiyet verildikten, toplum vekâletiyle yönetim biçimi kabul edildikten sonra yaptılar!....

Dedim ki kardeşim, düşüncenizde hatalar var. Öncelikle diyorumuz ki, Bakü ve başka şehirlerin elinde böyle bir bahane var!.. “Bahane” sözcüğünü kullanmakla adı geçen kavgaların eski yönetim biçiminin sonucu olduğuna kuşku duyuyorsunuz. Ama bu konuda hiç kuşku duymayınız!...

Kavga üç çeşit sıkıntının etkisinde gerçekleşti: Birincisi, bazı Ermeniler'in azgınlığı ve alçaklığı idi. Ermeniler biraz bilimsel ilerleme gösterdiklerindne, kibirlenerek gururlandılar. Bu gurur, onlara sanırım İngilizler'den geçti... Çünkü Ermeniler, Avrupalılar'ın hepsinde çok İngilizler ve Amerikalılar ile alış verişte bulunuyorlar... Ermeniler, bizden daha çok Asyalı oldukları halde başlarına şapka giymekle ve boğazlarına kravat takmakla kendilerini Avrupalı zannettiler... Bu durumlarına birde kilisenin etkisi eklendi. Diğer ulusalar, örneğin Fransızlar, kilisenin elinden kurtulmaya ve İngilizler doğru yolu bulmaya çalışırken, Ermeniler İslâm âleminin ortasında buldukları halde İslâmiyet'ten kesinlikle habersiz kalmaya ve kiliselerini hayretle karşılanacak biçimde artırmaya cesaret ederek çaba gösteriyorlardı.

Sıkıntının ikincisi, Müslümanlar'ın gafletleri ve cahillikleri idi! Gelişen ve değişen dünyadan, olayların gidişinden ve zamanın öneminden habersiz kalıp herşeye saflıkla inanmaları idi... Fakat bu iki sıkıntıdan biri Ermeni tarafında, diğeri ise Müslümanlar'ın taarafındaydı. Nifak ve uyuşmazlık neden olamazdı! Gerçek neden, eski yönetim biçimiydi. Daha doğrusu o biçimin bazı taraftarları, bu gibi durumlarda uygun bir zemin bularak nifak tohumları ektiler!...

- Bunları böyle bir nifak ve uyuşmazlıktan çıkarları neydi? Eski biçim Kafkasya'da kalıcıydı. Fakat birgün Ermeniler alçaklıktan kurtuldular, Müslümanlar ise gafletten uyandılar. Hatta her iki ulus bir siyasal büyümenin ve sosyalleşmenin sonuçlarından yararlanmaya başladılar!... Mitingler, toplantılar, ittifak ve birlik grupları buna delildir. Özellikle, esli yönetim biçimi ortadan kaldırıldı... Binaenaleyh bunan sonra nifak ve uyuşmazlığa, çekişme ve kavgaya yer kalmayacaktır!

- O halde Gence olaylarına ne anlam veriyorsunuz ki, özgürlük devrinde ve devrimin başarısı zamanında ortaya çıktı?

- Öncelikle dostum, özgürlük henüz lafta kaldı. Fiilen yinelenmemiştir. Eski yönetim biçiminin memurları henüz bütünüyle kesin ümit etmemişlerdir.... Gizlice ortalığı karıştırmaya devam ediyorlar...

Rusya'nın bugünlerdeki durumu özgürlük başarısı değildir, belki de bir anarşidir!

İkinci olarak, sizin fizikten yani enerji yasasından habersiz olduğunuz görülüyor... Enerji yasasına İslâmî kitaplarda atalet yasası diyolar. Bu yasa fizikte olduğu gibi toplum biliminde de vardır. Atalet yasasının ne olduğunu bilir misiniz?

- Herşeyin hareketsiz olarak durması!...

- Hayır, bilemediniz. Siz sözcük anlamını verdiniz. Doğa bilimleri, atalet yasasını şöyle tanımlar: Atalet, ya harekete göre bulunan herşey kendi ataletini veya hareketini sürekli korur, ta ki dışarıdan başka bir güç o şeyi, ataletindne harekete ya da hareketten atalete çevirmeye.

Herşeyin ister hareket, isterse atalet esnasında kendi hal-hareket veya ataletini korumak özelliğine atalet yasası derler, örneğin br dağdan veya bir dağın yamacından tekerleğe benzer yuvarlak bir nesne yuvarlanmaya başladığında, o yuvarlak nesne, dağın

yamacının son bulmasından sonra düz bir ovaya ulaştığında da eski hareketini korur ve hatta ters olan yamaç üzerinde de bir süre yuvarlanmaya devam eder... Bu olay, atalet yasasının sonucu gereğidir. Bunu makinistler bildiklerinden, makineyi, istasyona daha ulaşmadan durdururlar. Tren, istasyona kendi kendine varır! İşte Gence olayları da bir toplumsal yasa ataletinin sonucudur. Eski yönetim biçimi sıkıntısının şiddetiyle başlayan bir münafıklık hareketi, Gence olayları biçiminde, özgürlük ve meşrutiyet devrinde de bir süre devam etti. Ancak her etkinin bir ters etkisi ve her gayenin de ters bir gayesi vardır binaenaleyh Kafkasya ulusları arasındaki geçici olan bu nifak ve uyuşmazlığın sürekli bir ittifak ve birliğe dönüp, Kafkasya bölgesinin karanlıktan özgürlüğe ve selamete çıkacağına hiç şüphe edilmemelidir!...

A. H.zâde

“Hayat”, 1905, S. 110.

4.23. Rus Toplumunun İhtilâl Yolları

Toplanma, toparlama, sözcülük, topluluk sözcüsü, birlik, birleşik oluşum düzeninden meydana gelen sosyal organ veya “saygı gören örgüt, birlik, sınıflar birliği”, “gruplar birliği”, ittifaklar birliği”, “grev”, “ekonomik grev” “siyasal grev”, çeşitli grevler, el birliğiyle genel grev!... Özellikle, el birliğiyle genel grev! İşte yeni ihtilâlin yolu, Fransa ve Fransa’dan sonra bütün Batı Avrupa ihtilâllerinde bunların bir kısmı, belki de en önemlisi olan grevler bilinmiyordu! Batı Avrupa, geçen yüzyıllarda özgümlüklerini ancak seller gibi akıtılan kanlar sayesinde kazanmıştır. Fakat ulus ihtilâllerinin hepsinden daha büyük, savaşı ve tehlikeli olan bugünkü Rus ihtilâli, işi daha tedbirli yapıyor. Hatta değişimler, Kan dökmeye bile gerek duyulmadı ve amaçlar tam başarı sağlanarak elde edildi. Rus ihtilâli; kavga edip kan akıtmakla değil; belki kımıldamadan durmamla, hatta kanı bile damarda durdurmakla niyetine ulaşıyor. Düşüncelerimizi açıklayalım:

Zerdâbi Hasan Bey hazretleri, bugünlerde insanın organlarından, bedensel yapısından, etinden ve kanından, kan damarlarından bahsediyor.. Bunları incelediyseniz, göreceksiniz ki, içlerinden en gerekli olanı, aort denilen ve içinde aralıksız olarak kan dolaşan damarlar ile sinirlerin birleştiği beyin damarlarında bedensel bir elektriklenme gerçekleşiyor. Genel olarak kılcal damarlar diye adlandırılan birinci türdeki damarlar aracılığı ile kan akışı, beden için gerekli olan ihtiyaçlara sahip olarak bütün organlara ulaşır. İkinci tür damarlar aracılığı ile de bedene yayılan sıvılar duyuşsal olarak uçlardan, bedenin genel durumundan sezgi merkezi olan beyni haberdar ettiği gibi irade gücü biçiminde de merkezden uçlara emir vererek bedne bütün parçalarını harekete geçirir.

İşte bir toplumsal beden sözüne uygun olan bir hükümet, bütünüyle insan bedeni gibidir. Yollar ve özellikle de demir yolları onun kan daamları, psota ve telgraf teller de onun beyi damarlarıdır... Yollar ve demir yolları ile bir ülke halkının gıda ihtiyaçları ve bütün diğer zorunlu ihtiyaçları naklolunduğu gibi, telgraf telleri de bedenin sinir uçlarına benzer biçimde ülkenin başı, beyni ve merkezi olan başkenti elektrik aracılığı ile olaylardan haberdar eder. Böylece ülkenin her tarafında gerekli önlemleri aldırır. İhtilâlciler gruplar, bu iki gücün değerini çoktan anladılar. Onlar, bu iki gücün önemini

askerden de fazla olduğunu anladılar. Asker, sadece araç ve beden bir organı gibidir! Kan ve sıvılar olmadan onlar hareket edemezler, bir iş yapamazlar!...

Yirmi-otuz yıldır devlet, askerî gücü artırmaya çalıştığı helde devrim grubu yukarıda analtılan iki gücü elde etmeye çaba gösteriyordu. Nihayet, günümüzde birlik ve ittifaklar, birleşme ittifakı yaparak başarılı oldu.... Bugün devrimciler, yirmi-otuz yıllık emeklerinin meyvesini topluyorlar. Bir-iki ay önce, bütün demir yolları çalışanlarının greviyle, yani kanı damarlarda durdurarak daha önceki hükûmetin başındakileir tehdit edip haklarını kazandılar. Fakat sözle kazandılar. Bugün de o hakları fiilen ve kesin olarak kazanmak için genel bir posta, telgraf grevini sürdürüyorlar!... Yani sinir ve beden organlarını felce uğrattıyorlar!...

Toplanma, birlik ve hemfikirlik, örgütlenme ne kadar büyük ve güçlüymiş!.. Petersburg Üniversitesi'nde bundan yirmi yıl önce öğrenci olanların deöneminde hükûmet toplanan ve birlik oluşturan güçlerden korkardı. Korktuğu için de altı öğrenciden fazlasının bir araya gelmesine izin vermezdi. Eğer altı öğrenciden oluşmuş bir gruba yedincisi katılsaydı, hemencecik polis memurları herhangi bir biçimde bu durumdan haberdar olurdu. Olay yerine intikal ederek o grubu dağıtırlar ve o gruptakileri tutuklayıp götürürlerdi... Fakat bilim ve eğitim sayesinde polistan daha akıllı ve tedbirli olan öğrenciler, bu duruma karşı güzel bir yol buldular. Onlar, bir çeşit grup oluşturdular. Bu grubun üyeleri 6 kişiyi geçmiyordu. Buna polisin diyebileceği bir şey yoktu. Bu gruplara kimya diliyle 6 parçalı topluluk derlerdi... Fakat her 6 parçadan biri, başka bir yerde de 6 parçalı grup daha oluşturduğundan, topluluğun üye sayısı 36 kişiye çıkıyordu... Sonra her 36 kişilik bir topluluktan birkaç 36'lıklar daha oluşuyordu. Böylece, o dönemlerden bu yana Rus toplulukları, "örgütler"ini tamamlayıp genişleterek bugünkü büyüklüğüne ulaştırdı. O dönemler aklımdadır, üniversitede bir kargaşa, öğrenci olayları oldu. Öğrenciler devletten birçok şeylerden talep ediyorlardı. Bununla birlikte, üniversite rektörünün devlet insiyatifiyle değil, profesörler ve diğer öğretim üyelerinin seçimiyle atanmasını istiyorlardı. Bu "kargaşa" üzerine o dönemin Eğitim Bakanı Delyanov, üniversiteye gelerek etrafına toplanan öğrencilere şöyle bir konuşma yaptı:

"- Devletin 3-4 milyon askeri var! Siz bir avuç öğrenci ne yapabilirsiniz?"

Rusya'nın bugünkü durumu, Delyanov'un o dönemki sorusunun yanıtından başka bir şey değildir!..

Telgraf ve posta teşkilâtının grevinden daha önemli bir olay ne olabilir? Bu olay, devrin grubunun oluşmasına neden olmuştur. Eski hükûmetin tek bilgi edinme aracı, hükmetme gücü ve yönetimi elinden alınır. Geçici de olsa alınır. Acaba, hükûmet çaresiz kalarak önerilen koşullara razı olmayacak mıdır?!..

Kuşkusuz bütün Rusya telgraf ve posta memurlarının bugünkü grevi yalnız siyasal içerik taşımıyor. Bu greve ekonomik olanaklar da etki etmiştir. Fakat bugün ekonomik ve siyasal durumlar, birbiriyle öyle sağlam bir biçimde ilişkilidir ki, ekonomik refah siyaset, siyaset de ekonomisiz olamaz.

Gerçek şu ki, telgraf ve posta grevi bütün herkesi geçici olarak rahatsız ediyor. Ancak bu mücadele aracından gözetilen çıkarlar o kadar büyük ki, onu yürekte kabullenmemek doğru değildir...

Bakınız, bu yakınlarda gerçekleşen bütün Rusya posta ve telgraf yetkililerinin halka yönelik yayınladıkları bildiri de ne anlatılıyor?:

“Biz aziz ömrümüzü, yaşamımızın en değerli kuvvetini, birkaç paralık maaşa satarak ölüncüye kadar yasak bir mal, boyun eğen bir köle gibi azat (hür) olamıyoruz ve sorumluluktan, yakınlıktan kendini uzaklaştırmaya ve de özgür zorba amirlerin emirlerini itiraz etmeden yerine getirmeye mecbur oluyoruz!... Hatta bu amirler hayâ ve namus nedir bilmeyerek halkın ve başkalarının gizlice yazılmış mektuplarını açmaya ve türlü açık haksızlıklara, düzensizliklere bile emir verseler itaate mecbur ediliyoruz.

Posta ve telgraf merkez idaresi tarafından bizim rıza ve muvafakatımız olmaksızın çalışmalarımızın karşılığı olan milyonlarca paranın alınıp isteğe göre maaşa kullanıldığını görüyoruz da sesimizi çıkaramıyoruz! Kaç yıldır bu meblağdan hasıl olan milyonlarca faizin bize verilmesini talep ettiğimiz halde bunu bugüne kadar bir türlü başaramıyoruz... Biz öyle yaşıyoruz ki, bizin için bu gidişle ne şimdi ne de gelecekte bir yerden ümit ve ışık görünmüyor. İster kendi yaşamımızı, isterse görevimizi iyileştirmeye çalıştıkça, daima hükûmetin engelleriyle karşılaşılıyoruz.

Ancak her sabır ve tahammülün bir sınırı var! Biz sabır ve tahammül ettik. Biz iddialarımız kanıtladık. Fakat ne söylediysek, dediklerimiz milletvekillerinin odalarında

kaldı. Hükûmet ise kendince bize açıkça kanıtladı ki, sesli politikayla biz hangi yola başvursak boşunadır ve abestir! Bizim çabalarımızın hiçbirinden yarar sağlanmayıp amaca asla ulaşamaz. Binaenaleyh biz de herşeyi göze alarak, derin düşünce ve tereddütten sonra amele topluluğu gibi gev denilen mücadele aracına başvurduk.

Budur hak ve hakkaniyet, adalet, serbestlik ve özgürlük yolunda telgraf ve posta memurları heyetince sağlanan makul tedbir! hükûmetin, vaat ettiği özgürlük ve dinlenme ise bütün Rusya topluluğunun bir an önce bugünkü heyecanlı durumundan kurtularak telgraf ve posta memurlarının haklı isteklerini yerine getireceği kuşku götürmez!.”

A. H. zâde

“Hayat”, 1905, S. 110.

4.24. Yine Dil Zorluğu

“Hayat” sütunlarında “Dil Zorluğu” hakkında yazılan birkaç söz, bu konudaki iki güzel makaleye daha neden oldu. Bunların ilki “Dil Meselesi” başlığıyla ve Kengerli Esadullah imzası ile “Hayat”ın 97., ikincisi de S. M. Ganizâde’nin başeseri olarak “Hangi Dille Yazmalı?” adlı mektup başlığı biçiminde “Hayat”ın 99. sayısında yer almıştı. Bunlardan başka “Hayat”ın çeşitli sayılarında bazı kişiler, başlıca “Sûr” tarafından da bu tip konulara değinilmişti. “Türkler Kimdir ve Kimlerden İbarettir?” başlıklı makalelerde de adı geçen konulara ilişkin ara sıra bilgi veriliyor.

Gerek Kengerli Esadullah Bey, gerekse S. M. Ganizâde hazretleri, dil konusunu farklı yönlerden aydınlatarak meselenin hallolunmasına yardım ediliyorlar. Esadullah Bey, düşüncelerinin birçoğunda haklıdır. Özellikle bir “dilini herkesçe anlaşılacak biçimde” yazılabilmesindeki zorluğa ilişkin görüşleri pek doğudur. Keza, saf Türkçe sözcüklerin bütün Arabî kuralarla bir araya getirilmesini Esadullah Bey ile birlikte biz de hiçbir biçimde uygun göremeyiz.

Kuşkusuz, Araplar Türkçe’den veya Yunan ve Fransızca’dan aldıkları sözcükleri kendi kurallarına göre toplasalar da, bu duruma Türklerin kesinlikle hakları olamaz. Binaenaleyh “hayırlı rastlantı ve söz arası” ya da Farsça kural ile “dîdegân” (- görmüşler) gibi İstanbul’da kullanılan deyimler büyük yanılgıdır. Fakat “Fars” sözcüğü gibi “etrak” (Türkler) sözcüğünü de kabul ederiz. Çünkü Türk sözü, Türkçe’nin malı olduğu gibi, Arap dilinin de malı olduğundan, bu sözün Arapça’sı da uygundur. Felsefe de eski Yunanca’dan, çok önceleri Arapça’ya ve Türkçe’ye geçmiştir. Tüm bunlar, yani sözcükler Türkçe’ye boşuna geçmemiştir. “Etrak” sözü bilimsel bir terimdir. Çünkü taşıdığı anlam “Türkler” çoğulundan uzaktır. Müteferrika (ayrı ayrı) biçiminde yayınlamakta olduğum makalelere ben “Türkler Kimdir ve Kimlerden İbarettir?” başlığını koydum. Fakat bu kadar uzun bir ibare yerine yalnızca “Etrak” demiş olsaydım, bu anlamı anlatırdım. “Türkler” denildiğinde aklıma beş-on Türk geliyor. Ancak “Etrak” denildiğinde ise zihnimde Türk kavimlerinin bütünü canlanıyor.

Gelelim Farsî ve Arabî sözcüklerin Türkçe’de kullanılanlarına Esadullah Bey şöyle yazmış:

“Türk dilinde sermayedar sözcüğü olmadığı için Farsça’dan bu sözü almak durumundayız. Ancak sermayedarlar yerine, sermayedârân sözcüğünü kullanma

niyetimiz kesinlikle yoktur. Buna, mulâhazalar yerine mülâhizât gibi bir örnek daha verebiliriz...” Devam ediyor:

“Biz kendi dilimizi beğenmediğimiz gibi bir de Arap ve Farsî gibi yazıp konuşuyoruz. Örneğin yer ve mahal şûrası yerine şûra-yı mahalliye diyoruz. Bu sözlerime karşılık olarak derler ki, Osmanlı dilinin şivesi de böyledir. Yanıtımda Osmanlıların da büyük hata ettiklerini derim. Beş tane edip, 100 milyon nüfuslu bir ulusun dilini değiştiremez. Çağdaş yazar ve şairlerimiz bu işi düzeltmelidirler.”

Ayrıca Esadullah Bey alçaltmak ve eksiltmek sözcükleri duruken “dûn” sözcüğünü kullanmayı uygun bulmuyor.

Biz bu sözlere birer birer yanıt vermektense, bu konuda genel bir yargıda bulunmayı tercih ederek şunları diyoruz:

- Efendim, beş tane edipten kastettiğiniz kimlerdir? Eğer Şinâsi, M. Nâci, N. Kemal, Abdülhak Hâmit, Ahmet Mithat, Şemsettin Sâmî vb.leriyse, o halde biz ancak teessüf ederiz ki neden o dâhilerde ve Osmanlı Türkleri'nin medâr-ı iftiharları olan o zeka sahiplerinde “100 milyon nüfuslu ulusun” dilini göz önünde bulundurmamak için Kengerli Esadullah Bey kadar olsun bir akıl ve feraset olmadı?.. Tamlama kuralını, Arap ve Fars'ın çoğul olan sözcüklerini Türkçe'ye kabulde nasıl bir zorunlulukları vardı? Dostum, yeni Türkçe hakkındaki düşünceleriniz yanlıştır. Bugün be Türkçe, ne Arapça ne de Farsça veya Hintçe diye bir dil vardır! Onların yerlerine Türkçe, Arapça, Farsça, Hintçe ve Urduca Müslüman dilleri olarak ayakta kalmıştır. Bu dillerin her biri kurallar konusunda bir kavmin bir İslâmî ulusun esas eski kurallarını bazı istisnalarla korusa da sözcük hususunda birbirlerinden sözcükler ödünç alırlar.

Firdevsi Tusi'nin çabalarına rağmen, bugün İran'da örnek kabul edilen dil Farsî değil de belki Sadi Şirazî'nin İslâmî Farsça'sıdır

İşte, yeni Türkçe'de böyledir: Bu dil, sözcük zenginliği bakımından eski Türkçe, Farsça ve Arapça'dan oluşmuştur. Bu dillerden her beğendiği sözcüğü, en çok da master olan sözcükleri almak için yetkilidir. Bazı Avrupa dillerinden de, örneğin, Yunanca'dan, Lâtince'den sözcükler de almıştır. Fakat Rusça'dan ve diğer İslâv dillerinden alamaz. Çünkü Türkçe sözcüklerin de Fars, Arap, Yunan ve İtalyan dillerinde olduğu gibi her sesiz harfin yanında bir de sesli harfle oluşur. Başka bir deyişle, İslâv dillerinde olduğu gibi sessiz harfler yan yana bulunmaz. Örneğin “Dil Zorluğu” başlıklı makalede

bahsedilen ve bilimsel düşünce anlamına gelen Rusça “vzglyad” sözcüğünde v, z, g, l, y gibi beş sesiz harf bir araya geldiğinden , asla Türkçe’ye uymaz ve Türkçe için kabul edilemez.

Rusça’dan Türkçe’ye sözcükler geçer, ama o sözcükler zaten Rus diline de Yunanca’dan veya Lâtince’den geçmiştir. Bu da yine o sözcüklerden Rusça intihaların terk edilmesi koşulu ile olur: örneğin mikroskop yani hurdebîn, telgraf yani dûrnüvîs, konsolos yani şebender, Türkçe’ye ödünç olarak kabul olunsa da hiçbir biçimde “telegrafiçèski” veya “konsulstvo” terimlerini alamayız. Bunların yerine konsolosluk ve telgrafî denmelidir... Rusça’dan “drama”, “kapık” ve “semaver” gibi kullanılan sözcükler bizim dilimize de geçmişse de, bu çeşit sözcükler azdır.

A. H.zâde

“Hayat”, 1905, S. 109.

4.25. Eski İnan ile Eski Yunan M¼cadelesi

Değerli okuyucular!

Makalemin başlığına bakarak tarih dersi verme niyetinde olduğumu zannetmeyin! Hayır! “Eski İnan” ile “Eski Yunan” m¼cadelesi, bug¼n Rusya’nın ta g¼beęinde, yani Moskova’da, merkez¼ bir yer olan Petersburg’da, Petersburg’un ortasında vuku bulmaktadır. Bir tarafta halk, halkçılar, insan toplulukları, toplumcular, seçkin halk kesimi, ümmet topluluğu, Eflâton’lar, Aristo’lar!.. Diğer tarafta mutlak emir, mutlakiyet, saltanat özg¼rl¼ę¼, taç ve taht, büyük gösteriş, ihtişam, hük¼mdarlar; eski Yunan adaları ve denizi, eski İnan Mazandaran Dağları. İşte iki çeşit yönetim biçiminin en eski ve köhne yuvaları! Bu iki yuvada farklı biçimde ortaya çıkmış ve beslenmiş iki türlü yönetim biçimi düşünceci, 2-3 bin yıldan beri birbiriyle sürekli m¼cadele etmiştir! Fakat bu iki düşünceci ve bu iki türlü yönetim biçiminin İskender ve Dârâ zamanlarında ortaya çıkan ilk çarpışmasından bu yana, insanlık âleminde yavaş yavaş toplumcular kazanmaktadır. Bug¼n yeryüzünün en uygar, en ilerlemiş kısımlarında hükmettikleri, dünyaya hükmettikleri gör¼l¼yor. Halkçı, Yunan ve Aristo terbiyesi görm¼ř olan İskender, Dârâ’nın ülkesini ve Dârâ’yı darmadağınık etti!..

Bu büyük çarpışmadan sonra İnan’da mutlakiyet yolu yeniden sağlamlaştı ve yerleşti...

Hatta Yunanlılar’ın, İskender’lerin kendileri bile debdebe ve gösterişe, mutlakiyet tantanasına aldanarak farsileştiler. Birkaç yüzyıl yine böyle geçti. Fakat toplumcuların içinde ümmet topluluğu ile birlikte hareket edenlerin bir ikinci yuvası daha oldu. Bu yuva, yetişerek büyüdü! Sosyolojinin bu ikinci yuvası, Arabistan’ın kumlu çölleriye!.. Uluslara ve toplumlara kardeşlik, eşitlik duyuran Müsl¼man halkın karşısında mutlak Sasani hük¼meti duramadı! Halk ile mutlakiyetin bu ikinci çarpışmasıydı. İstibdat tutsağı olan İnanlılar özg¼r ve serbest bulunan Bedeviler’e, R¼stem’lere, Sa’d Vakkas’lara, “zerrin kemerler”, “bi-rahne sipeh-b¼d, bi-rahne sipanlara, bi-rahnepâlara” yenildiler... şu “zerrin kemerler”, o zamanın bürokratlarıydı. Bu “bi-rahnepâlar”, o dönemin proletaryası ve yoksul kesimiydi!... Ancak bir süre sonra Sasaniyân’ın “hük¼mdarlık tacı”; Araplar’ın da, Arap halifelerinin de gözlerini kamaştırdı. Bunlar da Yunanlılar gibi bilâhare mutlakiyet adlı yönetim biçiminin

belâsına yakalandılar! Yakalandıkları için yavaş yavaş bunlar da “kara bahtlı” olmaya başladılar!.. Çünkü toplumcuların, sosyolojinin bir üçüncü yuvası peyda oluyordu.

Bu yuva da Türkistan çöllerinden oluşmuştu!... bir araya gelerek ve danışarak iş yapan Türkler, ortaya Cengiz’ler, Timur’lar ve Fatih’ler çıkardılar.

“İçtima ve şûra gücü idi ki, bir yandan.”

“Cihangirane bir devlet çıkarmış bir aşiretten.”

İran’da oluşan belâyâ müptelâ olan Bizans’ın, Rum’un ve Kayser’in devletini alt üst etti. Öte yandan Timurlenk gibi deha yetiştirerek mutlakiyette dönüp duran Çin’i ve Hint’i de, İran’ın kendisini de alt üst etti!... Toplanma ve danışma yönü çok iyiydi Türkler’in:

“Cengiz’leri titretti şu âfâk-ı serâser

Timur’ları hükmetti şâhen-şâhlara yek-ser.

Fatih’lerine geçti bütün kişver-i Kayser!...”

Çevirisi:

“Şu baştan başa ufuklar, Cengiz’leri titretti

Yalnız başına en büyük padişahlara Timur’ları hükmetti.

Bütün Bizans ülkesi Fatih’lerin eline geçti!...”

Çok geçmeden Türkler de Fârsî olma yolunda ve eski Fars kötülüklerine yöneldiler!... Sonunda bugün, eski İran’ın Dârâ’nın gösterişli saltanatına bürünerek İstanbul’daki örnek hükûmeti oluşturdular!... Fakat bu Türk mutlak hükûmetinin yanı başında halkın ve topluluğun, koşula bağlı insan topluluğunun bir araya gelme yönteminin en büyük ve heybetli olan dördüncü yuvası peyda olur. Bu durum hem halifeyi (sultanı), hem de bütün İslâm dünyasını tehdit ediyor!...

Halkın ve topluluğun bu dördüncü yuvası da Avrupa ile Amerika’dır.

İran ile Yunan, Dârâ ile halk, gösterişli mutlakiyet ile yoksul toplum kesimi birbiriyle sadece dış görünüş olarak mücadele etmemişlerdir. Bu mücadele, toplumla saltanatın mücadelesi, her bir Dârâ’nın kendi ülkesinde zaman zaman ortaya çıkmıştır ve yine her bir böyle iç mücadelede toplum galip geldikçe ulus ve ülke düzlüğe

çıkmiştir. İnan'da bu çeşit olayların en eskisi Dahhâk ile demirci Gâve'nin ve en yenisi Nâdir ile sonuncu Safevi çarpışmasıdır. Bugün Osmanlı'da Yeni Türkler ile mutlak saltanatın ve Rusya'da devrimci yoksullar ile bürokratların mücadelesi, ancak Dahhâk ile Gâve mücadelesinin yeni modaya göre oluşmuş bir biçimdir.

Petersburg'ta hükmeden bürokrasi, Dahhâk yeniliğidir. Özerklik isteyen çevredeki ülkelerle heves duyularak ortaya çıkan partiler, gruplar Dahhâk'ın kollarında sarmaşık biçiminde yılanlardır ve onun beynini yemek istiyorlardı. Seller gibi akan Yahudi, Müslüman, Ermeni vs. masumlarının kanları, hemen günahsız çocukların kanları oluverir. Onlarla yılanları besleyip Dahhâk bürokrasisinin başını mahvolmaktan kurtarmak istiyorlar.

Proleterya, yani yoksul ulus ise Gâve ve yardımcılarıdır. Bunların kaldırdıkları kırmızı bayraklar da direfş-i gâvyânî'dir. Tarihin de doğanın da kendi yasalar vardır. Asla şaşmaz! Geçmişteki olaylar, şu an aynı yasaların hükmü altında, yeni bir görünüş ile gerçekleşiyor!..

A. H.zâde

“Hayat”, 1905, S. 115.

4.26. Küçük Bir Eleştiri

Muhammed-ül Hacı Abdüselimzâde Şirvânî Hazretleri, Kürdemir gibi bağı ve bahçesi bol bir kasabada ikamet ediyorlar. Fakat ağaçlar çiçekler ve bütün bitkilerin bilimi hakkında eksik bilgilere sahip olduğu görülüyor. Bir bilimsel daldaki eksik bilgi, elbette ki ayıp bir şey değildir. Ancak böyle bir eksiklikten ötürü adı geçen, türlü türlü bir bilgi deryası büyük bir üniversite dağarcığı denmeye lâyık olan Mevlânâ Celâlettin Rûmî gibi bir bilgili sofunun “Mesnevî”sini gerçek ve doğru çeviremiyorlar. Mevlânâ hazretleri buyurur:

“O ağaç ki, yâr ile bir olur,

Hoş havadan baştan ayağa gül açar.”

Abdüselimzâde Şirvânî Hazretleri, bu beyti şöyle çeviriyorlar:

“ Bir dıraht bârânın müzâvecetiyle ve nesim-i anber şemîm-i baharın esmesiyle şüküftelendi ve meyvebahç oldu.”

Halbuki, söz konusu beyti şöyle çevirmeliydi:

“Herbir ağaç ki, tek olmayıp arkadaşı ve çift olur, hoş bir havada baştan ayağa kadar çiçeklenir!”

İşte beytin anlamlı çevirisi! Botanik bilimciler ve bizim deneyimimiz ve de el yatkınlığı olan bahçıvanlarımız, kuşkusuz Mevlânâ hazretlerinin botanik biliminde de mükemmel bir bilgi birikimine sahip olduğunu onaylarlar. Çünkü ağaçların ve özellikle bunlardaki çiçeklerin de hayvanlar gibi dişi ve erkek oldukları malûmdur. Herkesin bildiği söğüt ağacı, buna güzel bir örnektir. Bir ağacın çok defa kuruması yambaşında, komşu bahçesinde ya da uzakta olsa da, rüzgâr aracılığı ile toz kümesi denilen ve çiçeklerinin döl mayasından oluşmuş bir tozun ulaşabildiği tarafta hemcinsi onun eşi olarak çıkar. Önümüzdeki günlerde; ağaçları ve bitkileri, onların üreme organları olan çiçeklerle ilgili bilgi vermeye çaba gösteririz. Ayrıca bunu Zerdâbi Hasan Bey'den rica ederiz.

Burada yalnızca geçmiş makalelerimizin birinde dile getirdiğimiz bir düşünceyi yeniden destekleyerek din bilimi okutulan medreselerimiz programına bir de doğa bilgisi ve matematik gibi pozitif bilimlerin konulmasını istiyoruz. Böylece bu medreselerde yetişen din adamlarımız, İslâmî kitapları daha güzel açıklar ve tefsir

ederler. Bu tip kusurlar yüzünden birçok ayet düzgün tefsir edilemiyor. Bakınız, Abdüselimzâde Şirvanî gibi erdemli ve bilgili bir in adamımız, medreselerimizin eksikliğinden ötürü bazı hutbelerden kurtulamıyorlar!.. bu konuda, geçenlerde Abdürreşit İbrahimof hazretlerinin bildiklerinden Petersburglu bir Müslüman öğrenci, din bilgimizle ilgili yanlış anlamlara maruz kaldı. Din adamlarımız, çoğu kez öğrencinin öğrenim gördüğü doğa bilimlerine vâkıf olmadıklarından hataya düşüyorlar. Demek ki bu kusur geneldir ve iki taraflıdır. Yalnızca Petersburglu öğrencide veya Kürdemirli bilinde değildi bu kusur; hem onda, hem sende, hem de bendedir!..

Toplantı ve şürâ önlemleriyle hem okullardaki beden bilgimiz hem de medreselerdeki din bilgimiz düzenlenmelidir...

Bir de okuyucularımız adına Kürdemir'in erdemli kişilerden, makalelerini anlaşılır bir Türkçe ile yazmalarını rica ediyoruz. Kullandıkları dil ile gazete çıkarmak, beş-on yıl sonra gerçekleşebilir. Çünkü ancak o zamana kadar toplumumuz, kendi Türkçe'sine bugünden daha fazla aşına olabilir. Fakat bugün halkımı, o kadar hazır değildir!...

A. H.

“Hayat”, 1905, S. 116.

4.27. Rus İhtilâli'nin Önemi

Dağıtmayınca iş yoluna girmez.

Karanlığa veya uzaklara bakan gözlerin, özellikle de göz kapakları ile göz kapakları ile göz çukuru denilen göz bebeklerinin kabul ettiği biçim, başka türlü olup, alışılmış hareketlerinden başka, artar. Bunu herkes bilir!... Hatta insan uzaklara bakarken gözlerine eliyle de yardım eder. Elini alının hizasına getirerek gözlerini yaklaşan ışıkların etkisinden koruru ki, bakış bütün kuvvetini uzağa odaklasın! İşte biz de bakışımızı geçmişten geleceğe çevirmek için düşünce kavramına da özel tartışma alanı açıp faaliyetini artıralım!... Geçmişin, hatta şimdiki zamanın çevresel etkilerinden onu ayrı tutalım! Özellikle bu günlerde karanlık ve bilgisizlik, etrafı kapladı. Ne yakından ne de uzaktan bir ışık gelmiyor.

“Önümde duran, tamamen dumandır

Sınırsız bir karanlık gecedir.”

Merhametli ve yol gösterici bir ateş değildir.

Yol kapalıdır, sığınılacak birdir!..”

Binaenaleyh uzaklara ve karanlıklara bakışımız işlemiyorsa eğer, hiç olmazsa geleceğe bakmak için gayret edelim!

“Sizler, bana açık olunuz,

Ey tan yerinde bilinmez görünmeyenler!

Bilinmeyen gelecek!..

Fakat heyhat! Bu, bizim için öyle kolay birşeye benzemiyor! Biz geçmişe, geçen yüzyıllara ve geçmiş olaylara doğru o kadar aşırı biçimde geriye baktık; gözlerimizi sürekli geçmişe doğru çevire çevire, bütün ümitlerimizi oraya bağlaya bağlaya buna o kadar alıştık ki; değil bugüne, geleceğe hatta etrafımıza, şu anda gözümüzün önünde olan olaylara bakmaya bile kadir değiliz!.. Hatta nasıl bakmak, düşünce gözünü biçimlendirmek gerektiğini bile bilmiyoruz! 4-5 yy.dan beri Avrupalı komşularımızın gözleri geleceğe yönelmişken, yönelmekle alışkanlık edinmişken, biz gözümüzü henüz geçmişten ayıramayız. Hatta biz, geçmişin bilinmesinin geleceği belirlemede gerekli olduğunu aklımızdan çıkardık!.. böylece biz, bir tür putperestliğe yakalandık. Buna

maziperestlik diyorlar! Maziperestlik (geçmişe ve hatıralara bağlı bulunma durumu) çeşitli biçimleri vardır: İlimli biçimine muhafazakârlık, aşırısına da gericilik diyorlar!..

Bu maziperestlik ve gericilik yüzünden bizler, biz Doğulular ve de biz Müslümanlar şu son 4-5 yüzyıl zarfında gerçekleşen dünyadaki olaylardan habersiz ve nasipsiz kaldık. Nasipsiz ve habersiz kaldığımız için büyük zararlara uğradık. Öyle derin ve şiddetli zararımız oldu ki, bütün İslâm dünyası felce uğradı!..

Bu son 4-5 yüzyılda dünyada fevkalâde büyük olaylar ve devrimler oldu.

Her ne kadar bu olaylara bilginler ve tarih bilimciler tarafından bütün dünya isnat olursa da, bunların hiçbiri az da ola üzerimizde bir etki oluşturmadı!.. Hatta biz bu olaylardan habersiz kaldık. İnsanlığın büyük bir kısmında bu olayların ihsan ettiği büyük çıkarlardan nasipsiz kaldık.

Kolomb adlı İtalyan denizci (1451-1506), İspanya'dan hareket ederek Atlas Okyanusu'nu geçip Yeni Dünya yani Amerika denilen yarı dünya, yarı bir yerküre keşfetti!..

Ne önemli, ne büyük olay!.. Oraya Avrupalılar akın akın giderek devletler, memleketler ve bugün gıpta ile bakılan mutlu mutlu cumhuriyetler oluşturdular. Aynı İspanya'nın bir bölümü olan Endülüs'ten nifak yüzünden kovulunca bile aklını başını toplamayan Müslümanlar, aynı Atlas Okyanusu'nun kıyısında yer alan Fas'ta da hilâfet ve saltanat kavgaları ile meşhur olarak ne Kolomb'dan ve onun gemilerinden, ne de keşfolunan büyük bir dünyadan haberdar oldular. Olmadıkları için, dünyanın bu bölümü Müslümanlara bugün tamamen yabancısıdır.

Yeni Dünya'yı Müslümanlar'a kaybettiren o Faslılar ve o Araplar, bugün de hilâfet ve saltanat kavgalarını bitirmedi.

Birkaç yüzyıl sonra Avrupa'nın göbeği ve kalbi kabul edilen Fransa'da bir tufan koptu. Bu, bir özgürlük tufanıydı? Özgürlük sesleri sevgi besleyen bir gök gürültüsü gibi bütün Avrupalılar'ın başı üzerinde çınlıyordu. Egemenliğin halka ait olduğu ve insan haklarının kutsal bulunduğu ilân ediliyordu. İnsan topluluklarının ruhundan fişkırان bu sesler, bütün Avrupa'yı alt üst etti. Fransız Devrimi'nden 50-60 yıl sonra Avrupa devletlerinin bütünü, değişimlere uğrayarak insan haklarına kavuştular! Ama Avrupa'nın yanı başında duran İslâm dünyası yine üzülmedi... Bu özgürlük sesini

duymadı ve bütün değişimlerden habersiz oldu... Haberiniz olduğu için de günden güne alçalmaya ve gerilemeye devam etti!...

Şimdi bu iki olaydan, yani hem Amerika'nın keşfinden hem de Fransız Devrimi'nden daha önemli ve büyük olarak gözümüzün önünde üçüncü bir olay gerçekleşmektedir... Eğer bu olaydan da habersiz kalarak kendimize pay çıkarmazsak, çöküntüye uğrayacağımız kuşkusuzdur. İşte bu kez, artık geleceğe bir istekle bakarak Rusya'daki değişim hareketlerinin nereye sürükleneceğini keşfe çalışalım: Hiç kuşkusuz bu devrim, kendi isteğinin hedefine kavuşacak ve ne olursa olsun tam bir özgürlüğü halka ihsan edecektir. Binaenaleyh bu hareketlere karşı kayıtsız kalmayalım! Genel cereyanlara kapılmamız ve katılmamız gerekir...

Çünkü bu katılımdan, gelecekte bizim için yarardan ve çıkardan başka bir sonuç yoktur. Gelecekte zarar değil, mutlu yararlar görünüyor. Özgürlük ve değişim bir pehlivandır ki, her yerde gürül gürül coşarak kendi ciddi işleri uğrunda çalıştı. Sözlerimizi şu beyitle noktalayalım:

Bir kaleyi viran etti, kâfirden aldı,

“Ondan sonra yüz burç ve set dikti.”

A. Hayatî

“Hayat”, 1905, S. 120.

4.28. İrşâd

Bugünlerde kentimiz, iki olayın tanığı oldu. Bu olaylar, Müslümanca “İrşâd” ve Rusça İzvestiye Sovéta Raboçih Députatov (İş ve İşçi Temsilcileri Kurultay Haberleri) adı ile iki yeni ve güzel gazetenin yayın hayatına başlamasından oluşmuştur. “Hayat” da zaten amacını, adı geçen “Kurultay Haberleri”ni amacına uygun hale getirerek içindekileri işçilerin çıkarına göre düzenleyeceğinden, “Kurultay Haberleri” devam ettikçe, oradaki makaleleri bol bol çevirip okuyucusuna sunacağından, biz bugünkü makalemizde yalnızca “İrşâd” hakkında birkaç söz dile getirmek istiyoruz. Biz, “İrşâd”ın ortaya çıkış ve yayınlanışını en samimi duygularımızla tebrik ederiz. Çünkü “İrşâd”ın yayın hayatına başlayışı ulusal yaşamımızda çok önemli bir gelişmedir. Hatta diyebilirim ki, bu adımın önemi, sonradan diğer kentlerde yayına başlayan gazetelerin ortaya çıkışından daha fazladır. Bu kadar önemli bir olay, kentimiz için olsa olsa “Ekinçi Gazetesi”nin ortaya çıkışıydı. “Ekinçi Gazetesi”nin yayınlandığı dönemde, Müslümanca bir gazete yoktu. Hatta halkımız gazete nedir, onu bile bilmiyordu. Eğer gazete ulusun ve halkın gözü ise, o halkı tek gözlü kılan Hasan Bey hazretleri idi. İşte, halkı ilk defa yaratılanların en mükemmeli olan insan gibi “Hayat” ile birlikte iki gözlü kılan, “İrşâd” olmuş oluyor. Gerçi toplum için insan gibi iki gözlü olmak da az olup Yunan matbaasındaki Argos gibi gözü perdeli olmak gerekir. ancak bugünkü durumumuzda, bizim için iki gözlü olabilmek de bir mutluluk sayılmalıdır. Kuşkusuz okuyucularımızın çoğu straskop denilen aleti görmüştür. Görmüşse biliyor ki eşya ve cisimleri, doğal halinde ve gerçek olarak üç boyutlu gösterebilmek için bu alet, benzer fotoğraflara başvuruyor. Bu iki fotoğraftan bir sağ, diğer sol göze mahsustur. İşte kentimizin insanları da dünya olaylarını iki gazete aracılığıyla iki taraflı izlerse, kuşkusuz o olayları daha doğru ve mükemmel bir biçimde görmüş olur. Özellikle büyük bir yenilik dönemi olan bugünlerde herhalde birkaç gözlü olmak zorunludur! “İrşâd” ile “Hayat”ın düşüncelerinde çoğu kez anlaşmazlığı zıt görüşlülüğe ve uyuşmazlığa dayandıra! Hayır! Ancak anlaşmazlıklarının biçimiyle gerçek ortaya çıkar. Bilim ve gerçeğin en büyük ve şerefli dostlarının bile her zaman düşüncelerinde anlaşmazlık oldumuştur. Aristo, Plâton, Salinas, Ebu Kırtas’a, İbn-i Sina İbn-i Rüşt’e muhalifti!... Bugünkü elektriğin ışıkları, İtalyan Watt ile Kalban’ın anlaşmazlığından ortaya çıktı. Dolayısıyla topluma ve millete gerekli olan şey mücahitlerin, mürşitlerin ve delillerin

düşünce birliği değil, belki de kalplerin ve duyguların birliğidir!.. Kalben “Hayat”ın “İrşâd” ile birleşmiş ve anlaşmış olduğuna, olacağına kimse şüphe etmesin!..

“İrşâd”ın bugün çıkan birinci sayısını büyük bir zevkle inceledik. İçeriği içindikileri pek güzel ve yararlı; üslûbu ve şivesi pek şirin!..

Başta, Bakü Din İşleri üyesi ve kıymetli imamlarımızdan Molla Ağa Alizâde hazretlerinin bir tebriği, sonra Molla Mehemedzâde hazretlerinin anlamlı makalesi, peşine arkadaşlarımızdan Ahmet Bey Ağayev’in “İslâm ve Hürriyet” başlıklı bir yazısı, ki bu yazıda özgürlüğün İslâm’ın koşullarından birisi olduğu mükemmel bir biçimde anlatılıyor. Daha sonra ise, “İrşâd”ın gayesi hakkında bazı açıklamalar... Bu konuda şunlar ifade ediliyor: Gazetenin gayesi, Ashâb-ı Kehf’in yüzlerce yıl yatıp uyandıktan sonraki durumunu anlatır gibi olacağından, “Dur, dur ey gaflette olanlar” sözünü söyleyip yinelemekten ibarettir. Der ki niyetimiz: “İrşâd”, ulusumuzu toplumsal özgürlük nimetlerinden feyiz almayı amaçlıyor. Ayrıca “İrşâd”, Kafkasya’da yaşayan ulusları, özellikle de Ermeniler’i ve Müslümanlar’ı, barışa ve birleşmeye davet edecektir. Böylece vatanımız, ileride büyük bir tehlikeden kurtulup, özgürlüğün ve uygarlığın bütün nimetlerine kavuşacaktır.

“Hayat”, “İrşâd”ın bütün bu emellerine katılarak, Cenâb-ı Hak’tan gayesinde başarılı olması için temennilerde bulunur!.. Fakat “İrşâd Gazetesi”, Ashâb-ı Kehf hikâyesindeki bir olayı aklından çıkarmasın. Ashâb-ı Kehf uyandıktan sonra, “Kervanın arkasında süratler gitseler” de kervana yetişemeyeceklerini bildiklerinden mi yoksa başka bir nedenden mi, her ne sebeple tekrar mağaraya gidip bunalarak uyumayı tercih etmiştir!...

“İrşâd”, milletimizi ümitsiz etmesin. Bugün at veya deve ile seyahat edilmediğini bildirsin. Demir yolları, otomobil gibi ulaşım araçları vardır. Dolayısıyla her an süratle ve duraksamadan, önde giden kafilelere yetişebilir... Yeniden Ashâb-ı Kehf gibi uyumaya hiç gerek yoktur!

“İrşâd”ın matbaa ve mürettip hataları gibi bazı kusurları olsa da, bu konuda kuşkusuz özürdür. Çünkü henüz yönetim ve matbaa işlerini yoluna koymamıştır. Bir de demir yolları ile posta teşkilâtının genel greve gittiği bu zamanda böyle eksiklikler olunca, gazete çıkarabilmek herhalde büyük bir beceri ve çaba gerektirir. Umarız

“İrşâd”, bu eksiklikleri çok geçmeden iyileştirir. Dileriz bütün çalışanlarıyla birlikte “İrşâd”; din, ulus ve insanlık uğrunda yılmadan çalışsın!

“İrşâd”ın imtiyaz sahibi Ahmet Bey Ağayev gibi bilgili bir yayıncı olan İsa Bey Aşurbeyov’a güvenimiz tamdır.

Eğer Kâ’be’nin arzusu ile çölde dolaşmak istersen,

Deve dikenini eğer seni incitse de gam yeme.

A. H.zâde

“Hayat”, 1905, S. 121.

4.29. Eleştiri

Nasıl ki, son zamanlarda Şiraz'da Hafız-ı Şirazî'nin mukaddes kabrine bazı mutaasıplar saldırı düşüncesine kapıldısalar, aynı biçimde kentimizde o İslâm dünyasının medarıiftiharı olan büyük şairin ruhunu da incitenler ortaya çıktı.

Kıymetli basın dostumuz “İrşâd”ın beşinci sayısının eleştirel yorumunda, “Hafız’dan Çeviri” başlıklı şiirde Mehmet Emin Resulzâde, o büyük şaire ait güzel bir gazeli çevirerek baştan sona alt üst etmiştriç gerçi şiirde yenilik yapanlardan biri, “eski şiir tarzını bozarak alt üst ettik” demiştir. Fakat Hafız şiirlerinin hiçbir biçimde alt üst edileceğini beklemezdik’!.. Örneğin birinci dizeyi ele alalım: “Bu ne kavgadır kamer (ay) dairesinden görürüm.” Çevirmen, “kavga”dan sonra “-dır” ekini yazınca nazmın ölçüsünü kaybettiğini anlamıyorum. Eğer onun peşine “-dı” yazsaydı, şiir ölçülü olurdu. Evet, Türk dilinde “-dır” ekini “-dı” biçiminde yazmak doğru değildir. Çünkü Türk dilinde “-dır” ekini “-dı” biçiminde yazmak doğru değildir. Çünkü Türk dilinin gramerine terstir. Anlamına gelince, şair Şirazî şöyle der: “İn çi şur est ki der devr-i kamer mibinem (Çevirisi: Bu ne coşkunluktur ki Ay’ın çevresinde görürüm).” “Devr-i kamer” ile “kamer dairesi” tamlamalarında çok fark var. “Devr”den amaç zamanedir. Evet, “daire” den amaç yalnızca kamerin “dayanağı” dır. Çevirinin diline gelince, “Analar ile kızın savaş arlarıdır.” Türk dilinde Hafız dizelerinin çevirisi, analr ile kızlarının arasında geçen kavgaya benzer. “Analar” sözü çoğul, “kız” sözü ise tekil kabul edilemez. Çünkü Türk dilinin hramerine terstir. İlgili ölçü, “Bu altındır, güzeldir, inci ve elmaştan görürüm” dizesi olan son sözlerde görülür. Manzume aruz ölçüsüne uymadığı gibi uyaklar da doğru değildir. “Dairesinden”, “şiirden” “günden”, “atalardan” ve “atasından” sözcüklerinin birbirleriyle asla uyaklı olamayacağı görülüyor. “Den” uyak değil, sadece şiirin nakaratıdır. Şiirin bütününde geçen “...er mibinem” sözünde uyak vardır. Hafız-ı Şirazî gibi bir deha şairin Dîvân’ını çeviren kişinin, hiç olmazsa Hacı Seyid Azim Şirvanî ve Molla Penah Garabağî gibi güçlü şairliği olmalıdır. W. Shakespeare’in dramalarını çeviren Schiller gibi büyük bir dramaturg kadar çeviri yapılabilirsin. Türk dilinde şiir yazan, hiç olmazsa şöyle yazar:

“Mekâtib bir sedefdir, katre-i nâ-çîzi dürr eyler

Mekâtib bir çemendir, serviyi azâd-ı hürr eyler.”

Günümüz Türkçesi:

“Mektuplar bir sedeftir, değersiz damlalrı inci eder

Mektuplar bir emendir, sevgilinin boyunu kusursuz eder.”

Bize kalırsa, Mehmet Emin Resulzâde’ye Hafız-ı Şirazî’nin şiirlerini çevirme işinden vazgeçmesini tavsiye ederiz. Şiir yazmada birkaç yıl tam olarak çalışmayınca, o dilin gizli anlamının ruhuna eziyet vermeye cesaretlenmesinler... Hafız-ı Şirazî’yi Rus ve Avrupa dillerine, özellikle de Alman diline evirenler sayısı oldukça fazladır. Özellikle, bu çevirmenler arasında Alman ve Avrupa edebiyatının ünlü ismi V. Goethe’yi sayabiliriz. O, dramaturg Schiller gibi Almanya’nın ün yapmış isimlerindedir. Schiller, Shakespeare’in dramalarını, Geothe de ünlü İranlı şair Hafız-ı Şirazî’nin gazellerine çevirmiştir. Bu, garip bir tesadüftür. Goethe, Almanca’ya çevirdiği “Hafıznâme” adlı yapıtın önsözünde kendi ifadelerinde olan bir rubaî ile şöyle der:

“Sözü bey ve damat, anlamı gelin kabul edersek; bunların düğününü ve izdivacını ancak öyle biri anlamalı ki, Hafız-ı Şirazî’nin değerini de bile!..”

Sayın Mehmet Emin Resulzâde, siz bu düğünün şaşaaasını Türkçe’de gösterebildiniz mi?!... Hayır, sizin çeviriniz Hafız için düğün değil, matem oldu!..

Abdülhafız

“Hayat”, 1905, S. 129.

4.30. Kristof Kolomb mu Yoksa Türkler mi?!

Amerika'nın keşfinin Kristof Kolomb tarafından yapıldığı herkesçe bilinmektedir. Fakat birkaç ulusun da bu keşfi yaptıklarına dair iddiaları vardır. İtalyanlar, özellikle de Cenova halkı, Kolomb bizden olduğu ve kentimizde dünyaya geldiği için, Amerika'nın keşfine ait şeref bizimdir der. İspanyalılar, bunu reddeder. Kolomb'a gemileri veren biz olduğumuz için, o şeref kimsenin hakkı olamaz... Osmanlı Türkleri de biz İstanbul'u fethetmeseydik, Avrupalılar Hindistan'ı farklı yollar arayıp Amerika keşfinde başarılı olamaz idiler demektir. İskandinav halkı ise Kolomb'dan çok daha önceleri İzlanda Adası'ndan Amerika'nın kuzey taraflarına gittiklerini söylüyor. Fakat bu olay, bir süre sonra unutuldu. Ancak bu yakınlarda Fransızca yayınlanan Le Figaro Gazetesi'nin verdiği habere bakılırsa, Türkler'in Kolomb'dan çok önce Amerika'ya gittikleri anlaşılıyor.

Bu gazeteye göre: “Amerika cumhuriyetlerinden olan Meksika'nın dil bilimcileri, Meksika ortalarındaki bazı kabile ve aşiretlerin Türkçe konuştuklarını keşfederek hayrete düşmüşlerdir. Bunun üzerine adı geçen bilim adamları, ticaret amacıyla Meksika kentinde oturan İstanbullu bir Rum'a başvurarak, konuyu çözmek için kendileriyle birlikte Türkçe konuşan kabilelerin yanına gitmeyi önermişler. Rum tüccar, öneriyi kabul ederek anılan bölgeyi refakat ederek gezmiştir. Kabilelerdeki konuşmaların bütünüyle Türkçe'ye benzediğini görmüş ve kabilenin şivesiyle biraz konuştuktan sonra, Türkçe olarak karşılıklı görüş alış verişinde bulunmuştur.

Meksikalılar, bu olaya son derece hayret ederler!..”

“Türkler Kimdir ve Kimlerden İbaretir?” adlı makalemizde belirtildiği gibi, Baykal civarında ve Orhun Nehri kenarlarında Tu-kiu ya da Türk-Oğuz Türkleri'ne dair fevkalâde önemli keşifler yapan Petersburg ve Helsinki Türkologlarının bilimsel ekibinin, Meksika'ya da ciddi araştırmalar için uzmanlar göndermelerini ümit ediyoruz.

İstanbul'da henüz böyle şeylerin değerini bilecek derecede hazırlık yoktur...

A. Hüseyinzâde

“Hayat”, 1905, S. 129.

4.31. Hiciv Şairi Eşref'in Deliliği ve Türk'ün Bir iftirası

“Hayat”ın yayına başladığının ilk ayında çıkan sayılarının birisinde biz, “Zamanımızın Ömer Hayyamı” olan hiciv şairi Eşref'in kim olduğunu okuyucularımıza bildirmiştir. Hatta manzumelerini içeren gülünç bir kitaptan da söz etmiştik. O vakit zalimlerin kim olduğunu anlamayıp, gördüğü zulmü hükümdara isnat etmesine şaşırдық. Hatta makalemizin sonunda şunu dedik: ümit ederiz ki şair, vatanında bazı vicdansız ve insafsız memurlardan gördüğü zulmün hepsini unutarak, aziz vatanına gubette bile olsa hiddetini yok etmek için çaba gösterir!.. Heyhat..

Şu an karşımızda İskenderiye'den bir “Türk” imzalı mektup duruyor. Aman yarabbi!.. Bunu okudukça, gözlerimize inanamayacağımız geliyor!.. Mektupta, Eşref “Ulusun Tercümanı” imzasıyla, “Mısır'ın geçici sahibi Lord Kromer aracılığıyla İngiltere Kralı hazretlerine” hitabıyla telgraf çekmeye cesaret etmiştir. “Dünyanın zalimi olan...” Hayır, hayır; bu telgrafi “Hayat Gazetesi” yayınlamaya utandığından, en iyisi konunun ne olduğunu kısaca anlatalım:

Eşref, bir delilik eseri olan ve “Dünyanın zalimi” sözleriyle başlayan söz konusu telgrafi ile İngilizlerden ve özellikle de İngiliz kralından, özgürlük adına gelip İzmir'i bir daha çıkmamak üzere işgal etmelerini rica ediyor. Sonra da Türkiye'yi “Zalimin elinden kurtarmak için” İstanbul'a girsinler!.. Eğer bu telgraf bir delilik eseri değilse, kesinlikle bir ihanet eseridir. Bu; hem memlekete ve vatana, hem ulusa ve devlete, hem de ulusun ve devletin padişahına karşı bir ihanettir. Böyle bir ihaneti özellikle Eşref'ten asla beklemezdik!.. Beklemediğimizden deliliğine ve cinnetine yükleriz! Şaire acıdığımızdan, onun aklını başına toplamasını bir an önce isteriz. Biz özgürlük adına dinamitler ve bombalar patlatıldığını, üst düzey bürokratlar katledildiğini, isyanlar çıkarıldığını duymuştuk.

Fakat bir vatanseverin düşmanca, can düşmanına “Geliniz, memleketimizi zapt edip bize egemen olunuz” dediğini hiç duymamıştır! Bu da yeni mi çıktı?!

Eşref'in telgrafi hoşumuza gitmediği gibi, Türk Gazetesi'nin de bu telgraf hakkındaki eleştirisini beğenmedik. Çünkü “Türk”ün yazdıkları ciddi bir eleştiriden çok iftiraya benziyordu.

“Türk”, Eşref'in müvazir olarak söylenen telgrafını aynen yayınladıktan sonra düşüncelerini açıklıyor: “Bu telgraf çekilmiş olsun veya olmasın müsavidir, sahibinin

tahriren dünyaya bu kötü niyetini duyurmaya yeterlidir. Ne Lord Kromer ve ne de İngiltere Kralı, böyle bayağı bir telgrafi dikkate almazlar; sahibine gülerler. Fakat bize göre dikkate değer bir nokta vardır. Anlatılanlara göre İzmir’de bir hırsızlık meselesinden sorguya çekilip de bunu örterek hükûmet aleyhine anlamlı anlamsız hiciv yazarak yenilik taraftarlığı iddiasında bulunan Eşref, bu kadar zelil olmamalıydı. Ne büyük sözdür; yalancının mumu yatsıya kadar yanar. Bize kalırsa bu hırsızlık meselesi bir iftiradan ibarettir. Biz ne Eşref’in ne de genel olarak Ömer Hayyam’ların, Horace’lerin, Voltaire’lerin, Saltıkof’ların hırsızlık ve çalmaların faillerini kabul ettiklerine inananlardan değiliz!..

Eşref, vaktiyle vatanında gördüğü zulümden dolayı aklını kaybedip haksız telgrafi çekmek kadar ihanete girişse de, hırsızlık yapamaz! İşe böyle kişiliği de katarak eleştirmekten ötürü “Türk” yazarlarını suçlamaya, hem de şiddetli hicivleri ve rubaîleriyle suçlamaya kalksın! Bundan ne çıkar?!.. Sadece yazarlar, birbirlerini rezil etmiş olurlar. Eşref, vatanına hainlik edecek kadar bir günah işlemişse, o vatana ne demeli ki, Eşrefleri bu derece büyük günahlar işlemeye mecbur etmiştir?! Ülkenin yönetiminde bu kadar kusur ve düzensizlik olmasaydı, memleketin yönetimi bu kadar vicdansız ve gaddar kişilerin eline geçmeseydi, Eşref gibi yetenekli insanlar böyle çirkin şeyleri yapmaya mecbur kalır mıydı?!

A. H.zâde

“Hayat”, 1906, S. 15.

4.32. Abdullah Cevdet “İçtihat” ile Mısır’da Çalışacak

Kuşkusuz bugün İslâm dünyasında en gelişmiş basın, Türk ve özellikle de Osmanlı basınıdır. Fakat bu basının yüzünü ağartan, aslında yeni Türk gazete ve dergileridir. Bunlar arasında da metanet, genişlik ve önemli düşünceler, terbiye, nezaket ve dil mükemmelliği açılarından birincilik unvanına yakışır bir yayın organı varsa o da kuşkusuz İçtihat Dergisi’dir. Bu dergi, ayda bir Abdullah Cevdet Bey’in yönetiminde yayınlanmaktadır. Derginin daha önce sekiz sayısı İsviçre’nin Cenevre kentinde çıkmaktayken, yazarlar arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklardan ötürü Mısır’a naklonularak 9. sayısı orada yayınlanmıştır. Bu sayı, derginin Mısır’da yayına başlamasının başlangıcıdır. “Rusya Müslümanları Uyanıyor” başlıklı bir makale yayınlanmıştır. Söz konusu makalede gazetemiz hakkında bilgi verilerek şöyle deniliyor: “Hayat, Kafkasya Müslümanları’nın acı bir uyanış feryadıdır. Feryat diyoruz, çünkü kurutuluş yolu ile aralarında açılmış olan girdabın müşahedesi, onlara dehşet ve feryattan başka ne verebilir? “Hayat” ve “İrşâd”, Kafkasya Müslümanları’nın acı bir uyanış feryadı ise “İçtihat” bütün Müslümanlar’ın bir uyanış feryadı olduğuna kuşku duymamalıdır. Çünkü o öğütleri ki “İçtihat” biz veriyor; bütün bir İslâm dünyasının feryadından başka ne olabilir?.”

Bakınız “İçtihat” bize nasıl öğüt veriyor:

“Bir ulusun egemen ulus olması, o ulustan bir bireyin padişahlık koltuğu üzerinde bulunmasıyla kaim değildir. Egemen ulus o ulustur ki, genel olarak bilgili ve sanatkâr olsun. Bu, yüzyıllardan beri böyle olmuş ve her zaman böyle olacaktır.

Bugün, Yahudi toplumunun hiçbir devleti ve belirli bir yurdu yoktur. Fakat etkinlikleri, servetleri, sanatları, ilimleri ile dünyaya egemendirler. Bu böyledir...

Dolayısıyla cahil ve kibirli biz Müslümanlar’ın derhal yapacağı bir şey varsa o da kibir ve gururu artık bırakıp, geçmişin şanıyla övünmeyi terk edip, kendi kendimizi ve çocuklarımızı zamanın ve gelecek zamanın ihtiyacına göre eğitmek ve hazırlamaktır. Gazete, okul, kütüphane, tiyatro ve ıslah evi gibi şeyler kurtuluş yoluna doğru atılacak ilk adımlarındandır. Kardeşlerimize ricamız bir ulusun refah kaynağı ve serveti olan sanayii ve ticareti küçümsememeleridir; çocuklarını Avrupa’ya göndersinler. Kimi mühendis, kimi makinist, kimi mimar, kimi çiftçi olsun. Kimi matbaacılık öğrensin.

Bunlar Avrupa'da öğrenimlerini tamamladıktan sonra ülkelerine dönerek fabrikalar ve işyerleri açarak güçlenirler.

Bir ulusun yaşam ve devamı da ancak bu yolla sağlanır...”

Bu sözler, bütün İslâm dünyasına ait olan feryatların en bülendi ve en anlamlısıdır. Bakalım feryat edenin kendisi kimdir. Abdullah Cevdet, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden mezun bir doktordur. Göğüs hastalıkları uzmanlık dalına ayrıca ilgi duymuştur. Fakat sadece cismanî gözlerin değil, manevî gözlerin de doktorudur. Çünkü edip ve şairdir. Hem de Osmanlı'nın en seçkin edip ve şairlerinden birdir. Şairliği Türkçe'ye münhasır değildir. Aynı zamanda Farsça, Arapça ve Fransızca şiirler de yazmıştır.

Fransızca birkaç cilt şiir yayınlamıştır. Kısaca “Pafale De Parfums (Fievre d'Ami)” adlarıyla Avrupa'da yayınlanan Fransızca şiir kitapları, onun kendi yapıtlarındandır. Ancak çeşitli dillerde becerisini göstermekle birlikte Abdullah Cevdet'in en çok sevdiği dil Türkçe'dir. Bu dile Avrupalı şairler olan Schiller, Shakespeare ve Byron gibi en büyüklerin yapıtlarını çevirmeye çabalaşmıştır.

Bugün Wilhelm Tell ve Hamlet gibi güzel yapıtları onun şairce çabaları sayesinde Türkçe okuyup tat almak mümkündür şimdi meşhur Lord Byron'un “Shillion Mahpusu” adlı manzumesini basarak bir cildini de bize armağan olarak göndermiştir. Örnek için bu yapıttan bazı bölümleri alıntı yaparak okuyucularımıza arz ederiz.

İşte böyle, insanlık uğrunda yorulmak usanmak bilmeyerek çalışan bu büyük adamın yurt ve ulus için ettiği figandan ileri gelen görmediği bela, çekmediği eziyet, uğramadığı zahmet kalmamıştır. Özgürlük, hak ve hakikat yüzünden mahpuslarda ve gurbetlerde sürünmek ve beden çürütmekle Dante'ler, Tasso'lar gibi şeref kazananlardan biri de Abdullah Cevdet'tir...

Bunları lâyıkiyla anlatmaktan ben de aciz kaldığım için zulme uğrayan şairi kendisine bırakıyorum;

Cevdet, “İçtiyhât”ın son sayısında kendi yaşamından şöyle yakınıyor:

“Bana humar mûbid veren bu can-ı tehî,
Pü oldu kanla, dem’a ile ömr-i fânimin.
Hayal elinde hakikî azaplar çekmek
Budur hulâsa-i meş’ûmesi maânîmin...

Bugün muakkabiyim mûsikî bükâlardan,
Daha bülend-i samimi ve saf bir emelin
Düşer meşâil-i idrâkim üzre bî-ârâm,
Hurûş-i zulmet-i câvidi leyle-i ezelin...

Şeb-i ademde sükûnperver-i gûnude iken,
Beni sürüklendi bir mahşere kemend-i hayat.
Hudûtsuz olan işfâkıma mücâzâten,
Hudûd-ı mevtde oldum perrân ki, bende hayat.”

A. H.zâde

“Hayat”, 1906, S. 59.

4.33. Türkçe İngiliz Şiirleri ve “Shillion Mahpusu”

Bugün Türkçe'den başka bir dil bilmeyenler dahi Lord Byron gibi muazzam bir İngiliz şairinin özgürlük adına olan yapıtlarından yararlanabilirler. Çünkü o yüksek ve güzel yapıtlar, birer birer kendi ana dilimize çevrilmeye başlanmıştır. Şu an karşımda, Abdullah Cevdet Bey tarafından çevrilerek bize armağan olarak gönderilen “Shillion Mahpusu” duruyor.

Byron'ın şiirlerini daha önce Rus ve Avrupa dillerinde okumuştur. Ama hiçbir zaman o büyük şiirleri, bana kendi dilimizde olduğu kadar zevkle okumamıştım. Ben, o anki lezzeti tanımlayamam!...

Byron'ın şiirlerini Türkçe okumak ne büyük nimet, ne büyük mutluluk! Abdullah Cevdet, Avrupa şairlerini bazen nazım, bazen de nesir biçiminde çeviriyor. Fakat hangi biçiminde olursa olsun, bu çeviriler son derece güzel. Âdeta aslından hiçbir şey yitirmiyor!... Manzum çevirilerden, büyük şairi Shakespeare'in “Hamlet” adlı dramasının çevirisini söyleyebilirim. Bu yapıt, Avrupalıların “beyaz şiir” dedikleri serbest şiir yöntemiyle dilimize çevrilmiştir. Çünkü İngilizce olan aslında da bütünüyle serbest yazılmıştır. Britanya şairinin düşüncesine göre, söyleyiş konusunda doğallık aranan şey ise, uyalara asla ihtiyaç yoktur. Görünüş olarak serbest şiir demek, muraffa manzumelerden daha kolay gibi görünse de, gerçekte daha güçtür. Çünkü merhum İshak Sükûti'nin dediği gibi, söyleyişi beğendirmek oldukça zordur. Yapılması gereken şey, söyleyişi beğendirmek, yoksa uyakları yan yana sıralamak değildir.

Örnek için İngilizce “olmak veya ölüm” sözleriyle başlayan monologdan bazı bölümleri burada belirtiyorum.

Var mı olayım, yok mu, budur mesele,

İşte!

Zalim kaderin kadrine etmek mi tahammül,

Veya karşı gelip coşkunluğuna bu yokluk selinin,

Vermek mi bu belâ tufanına son!

Bunlardan acaba hangisi soyluluk gereği!

Ölmek uyumaktır: Olamaz bu başka bir şey!

Bence bitir, o uykuyla kalbini yasakla,
Bin yara ki, doğal mirası bu cismin!..
Feleği koruyan zamane,
Zalimlerin ettiği zulme,
Tariz ve sataşmalarına kibir ve gururun,
Aşağılanma arzusuyla gelen ümitsizlik
Kuralların kayıtsızlığına, hükûmetteki zorlamaya,
Alçakların hüner ehline ettiği paylamaya,
Kim eylerdi sabır, kim eylerdi tahammül
Bir hançerle mümkünken son vermek!..
Bir meçhul dünya ki, yolcuları dönmez,
Etmekle tereddütle arzuları perişan!..

Fakat konumuz dışına çıkmayalım. Esas konumuz Abdullah Cevdet'in nesir biçimindeki çevirilerinden biri olan "Shillion Mahpusu"dur:

Bu kitabın başında Cevdet, Byron'ın kişiliği ve çevirilerinin biçimi hakkında bazı bilgiler verdikten sonra, onun vatanseverliğine ilişkin görüşlerini aktarır:

"Bugün Byron yaşasaydı, Türkler de şu anda Türkiye'de yönetime egemen olan bilinçsiz memurların mutlak despotluğundan kurtulmak için ayaklansalardı, acaba Byron Türk mücahitlerin safları arasında bulunmaz mıydı? Bu soruya "evet bulunurdu"; diye yanıtlamaya pek mütemayiliz. Bundaki haklılığımıza Byron'ın Child Harold adlı eserinden alınmış şu sözleri tanık ederiz: "Türkler ne aldatıcıdırlar, ne alçaktırlar, ne de katildirler. İnançsızları ateşle adam etmezler. Daima bir olan yaratıcılarına bağlıdırlar."

Bir yüzyıl önce Byron gibi doğruluktan ayrılmaya ve büyük bir dâhi tarafından söylenen bu ifadeler, bugün Türkler'i barbarlıkla suçlamak isteyen kindar basına güzel bir yanıt olduğuna işarettir!...

Byron'ın nasıl bir şair olduğunu anlatmak için Cevdet, Fransız şair Victor Hugo'nun, onun hakkında yazdıklarını çevirmiştir. V. Hugo, şöyle diyor:

“Zekâ ve dehasındaki hüznü, mizaç ve karakterindeki vakar, yaşamındaki fırtınalarla Byron bir şiir türünün temsilcisidir. Okuyucu, onun her manzumesinde âdeta bir matem örtüsü arkasından mağrur çehrenin geçtiğini görür. Bütün derin düşünceler gibi bazen anlaşmazlık ve sessizliğe uğramakla birlikte, Byron’un öyle sözleri vardır ki ruhun bütününü kullanır. Öyle ahlâkı vardır ki, yaşamın tamamını öyküler. Onun kalbinin her düşünceye açılışı; yıldırımlar saçan bir volkan, bir yanardağ gibi içinden ateşli fikirlerin çıktığı zannedilir. Muhteşem zekâsı, genellikle hiçbir isteğe yönelmeden yürüyen, yürürken düşünen bir yolcuya benzer. Derin düşüncelere daldığı için geçtiği aşamalardan hatırında sadece şüpheli ve belirsiz bu hayal kalır. Fakat bu hayal, daima kanatsız erişimi mümkün olmayan yüksekliklere ulaşır. Kartal, baktığı nokta üzerinde raks etse de güneşle dolu olan yüksek bakışlarını kaybetmez.”

Cevdet, Victor Hugo’nun kendi ifadelerini daha fazla açıklayarak şöyle devam ediyor:

“Byron, her kaleme aldığı yapıtta kendi ruhuna tercüman olmuştur. Byron’ın kahramanları, Byron’dan başkası değildir...”

Cömert tecessüsü ve betimlemesi kendi ruhuna münhasır yönü ile Byron Shakespeare ile kıyaslanmayı ve ona benzetilmeye kabul etmez. Shakespeare’in betimlediği kişilerle kendi ruhu arasında bir ilişki yoktur... Byron’ın dolaylı olarak anladığı tek kaynak kendi ruhunun ufuksuzluğudur. Ufaksuzluğu diyoruz, çünkü Byron’ın tufanlı ruhunun görüş sınırı olan ufukları, yırtılan bir nur ummanı ve nardır. Bu nedenlerden ötürü, sürekli bir ufki daireyle sınırlanmaya alışmış bakış sahipleri, Byron’ı okurken başlarının döndüğünü, göz kapaklarını indirmek ve o sonsuzluğa karşı bakışlarını yavaş yavaş alıştırmak ihtiyacı duyarlar...”

Byron hakkında bu kadar bilgi aldıktan sonra, bu şairin yapıtlarından bir olan “Shillion Mahpusu” adlı manzumesini Abdullah Cevdet’in çevirisi sayesinde inceleyelim:

16. yy.da Bonivar adlı bilgin, yurdun özgürlüğü ve baskı belâsından korunması uğrunda canını ortaya koyarak İsviçre’deki Shillion Kalesi’nde hapsedildi. İşte, “Shillion Mahpusu” da bu kişi olup, bunu mapusluk musibetini Byron, dokunaklı bir dille anlatmıştır. Özgürlük konusunda eşi bulunmayan manzume şöyle başlıyor:

“Ey zincirlerin zapt edemediği sonsuz deha sahibi ruh, ey özgürlük! Senin güzellik ve büyüklüğün zindanlarda daha gösterişlidir. Gönülden yapılmış olan dinlenceni orada temellendirirsin... Senin muhabbetinden başka hiçbir şey, o gönülleri bağlayamaz. Aşıkların zincire burulduğu ve bir mahpusun rutubetli zulmetine battığı zaman, yurtları, onların fedakârlıkları sayesinde zafere ulaşır.

Ey Shillion! Sen kutsal bir yersin! Mapusunun hüznü taşları bir ibadet yurdudur. Çünkü bu soğuk taşlar, yumuşak bir toprakmış gibi Bonivar’ın ayaklarının izini korumuştur. O izler silinmesin. Çünkü insanların zulümlerini ve baskılarını Tanrı’ya bildirecektir.”

Bu girişten sonra şair, bütün olayları Bonivar’ın kendi ağzıyla nazım biçiminde öykülüyor. Şimdi, öykünün bazı dokunaklı bölümlerini aktaralım:

“...Yedi kişiydik. Ailemden bir kişi kaldı, o da benim... Altı genç, bir ihtiyardık. Hepsi zulüm ve tecavüzü küçümsemekle övünerek, başladıkları mücadel alanında öldüler.

Biri, alevler içinde can verdi; ikisi hamiyet kavgasında namuslarını kanlarıyla imzalayarak ve babaları gibi düşmanlarını kabullenmeme yolunda öldü. Diğer üçü zindana sokuldu. O üç kardeşten yalnızca ben yaşıyorum...

Üç kardeşten her birimizi birer direğe zincirlediler. Aynı zamanda üç kişiydik. Bununla beraber her birimiz ayrı ve karşı karşıyaydık... zincirlerimiz kısacıktı. Tek bir adım atmaya bile uygun değildi birbirimizi görebiliyorduk. Ama yüzümüzü aydınlatan solgun ve donuk ışık, kendi simamıza bile kendimizi yabancılaştırıyordu. Bundan dolayı toplanmışken ayrıldık. Kollarımız üzerinde zincirin ağırlığını hisseder, kalben daha çok rahatsız olurduk. Bu hal ile rahatsız olurduk. Bu hal ile rahatsızlık içindeyken, birbirimizin sesini duymayı büyük bir lütuf ve nimet olarak görüyorduk.

Bazen içimizden biri eski bir öykü nakleder, diğeryse eski bir savaş şarkısı söyledi. Fakat çok çekmedi... Bu karşılıklı söyleşmeler, bizim için bir zevk olarak kaldı. Çünkü sesimiz canlılığını yitiriyordu. Artık, sesimiz eskisi gibi gür değildi. Bu duygunun bizi aldatma olasılığı güçlüydü... Ama bana göre herhalde sesimizin perdesi değişmişti.

Üç kardeşin en büyüğü bendim. Cesaretlerini takviye ederek kardeşlerime teselli vermek benim görevimdi. Elimden geldiği kadar bu görevimi yaptım. Onlar da ellerinden geldiği kadar benim kalbimin kuvvetini korudular.

Gökyüzüne benzeyen mavi gözleriyle yüzü annemi andırıldığından, babamın en çok sevdiği ve en küçüğümüz, içimi parçalıyordu. Bu kadar sevimli bir kuş, nasıl olurdu da kafeste esir tutulur? Bu çocuk güzdüz gibi güzeldi. Aydınlıklar içinde özgürce uçan kartal yavrularının neşe ve hürriyetine mazhar olduğum anlardaki gündüzler gibi füzeldi. Sevimli olduğu kadar, saf bir kalbi vardı...

Diğer kardeşimin kalbi de saftı. Fakat o, insanlarla mücadeleye uygun bir biçimde yetişmişti. Bütün dünyaya meydan okuyacak kadar cesurdu. Bir ordunun en ön saflarında, canını düşünmeden yer alabilirdi. Zincirler arasında âciz kalmak için doğulmamıştı. Zincirlerin sesi sadece onun ruhunu aşağılardı. Bu kadar aziz bir ailenin bireyine taze yaşam vermek için, olanca gayretimi sarf ettim. Kendisi bir dağ avcıydı. Dağlarda çoğu kez kurt ve geyik takip etmişti. Bu zindan onun için helâk yuvası, ayaklarını zincirlenmiş görmek ise felâketlerin en kötüsü ve müthişi idi.

Hapsolduğumuz karanlık zindan rüzgâr düzeyinden aşağıdadır. Gece gündüz başımızın üzerinde, suların taşlara vurmasından oluşan gurultuları işitirdik. Kışın, dalgaların demir parmaklıklardan içeri girdiğini hissettim. Özgür ve mutlu olan ilâhî bir öfkeli rüzgâr esiyordu. Dalgalar ve rüzgârın altında kayalar sarsılıyordu... Fakat, ben kayanın sarsılmasını korkmadan ve heyecanlanmadan dinliyordum. Çünkü beni azat etmek için, ölümün geldiğini görebilseydim, memnun ve sevinçli olurdu. Söylemiştir: En küçük kardeşimiz zayıflıyor, kalbi yavaş yavaş sönüyordu. Her türlü yemekten nefret ediyordu. Fakat gerçeği söylemekte fazla gecikmeye ne gerek var? Kardeşim öldü! Can verirken gördüm. Ama ne kopmuş pençesiyle bükülen başını tutabildim, ne de eline dokunabildim. Hatta ölümün soğukluğu ellerini dondurduktan sonra bile zincirleri kırmak veya kemirmek için boş yere uğraşıyordum. Öldü, zincirlerini çıkardım, zindanımızın rutubetli zemininde derince bir kuyu açtılar. Bir kereye mahsus olarak cesedini güneşli bir yerde gömmelerini istirham ettim. Bu, delice bir düşünceydi. Ama ben o an, öldükten sonra bile onun zindanda rahat edemeyeceğini düşünüyordum. Böyle faydasız bir temennide bulunmaktan kendimi men edebilirim. İstirhamıma, ilgisiz

bir karşılıklı bulundular. Kardeşimi, kazdıkları kuyuya uzattılar. Basık ve bitkisiz toprak, sevilen o aziz vücudu örttü... Böyle bir cinayete lâyık bir anıt ve bir heykel belirtisi olacak biçimde zincirini mezarının üzerinde bıraktılar.

Fakat ikinci kardeşim, o evimizin en sevgili ve renkli çiçeği... O gül parçası da, budağı üzerinde solan bir çiçek gibi soldu! Mahfoldu. Aman yarabbi! Nasıl olursa olsun bir ruhun çıktığını, son nefesini görmek ne kadar müthiş! Ben, ruhun kan dalgaları arasında boğulduğunu gördüm. Kardeşimin ölümü, dehşetlerle dolu olmayan hazin bir sonun görüntüsüydü. Bu ölüm, tam bir sessizlik içinde gerçekleşti. Bütün bu süre zarfında, yanaklarının rengi ölümle alay edercesine yok olmaya karşı meydan okuyordu. O da, diğer kardeşim gibi yavaş yavaş soldu. Gözlerinde berrak bir parıltı vardı; zindanı aydınlatıyordu. Erken gelen eceline karşı ağzından hiçbir kabullenme sözü ve gönlünden hiçbir kederlenme feryadı çıkmadı. Son sözleri mutlu günlere ilişkin birkaç sözcük ve ümidimi canlandıracak bazı tümceler oldu. Çünkü ben sessizlik tarafına dalmıştım. Işıklarımın en zalımanesi olan bu son aydınlığın his azabıyla helâk olmuştur. İnilti daha zayıf ve seyrek oldu; dinliyordum, fakat duyamadım. Çağırıyordum, çünkü kahrın etkisi ve felaket ile deliydim. Artık ümit olmadığını biliyordum. Fakat korkumun ve dehşetimin içinde aklımın hüküm ve vasiyetlerini dinlemeyerek reddediyor, çağırıyordum. Bir ses duyduğumu sandım. Bir hamle ile zincirimi kırdım. Kendimi ona doğru attım, o artık yoktu. Bu karanlık yerde yalnız kalmıştım. Rutubetli zindanımın mel'un havasını sadece ben soluyordum. Benimle sonsuzluk girdabı arasında var olan var olan ve en samimi bağ noktası bu uğursuz yerde yeni kırılmıştı. İki kardeşimden biri toprağın üzerinde, diğeri ise altında yatıyordu. Her ikisi de teneffüs etmez olmuşlardı. Orada kımıldamadan duran elini elime aldım, heyhat! Benim elim de soğuktu. Kımıldayacak halim yoktu. Ama hâlâ yaşadığımı hissediyordum.

Niçin ölemedim, söyleyemem. Dünyayla ilgili bir ümidin artık yoktu; fakat imamın vardı. Bu sağlam inanç, beni intihara kalkışmaya engelliyordu.

Bunu müteakip bu felaket yerinde bana neler oldu iyi bilmiyorum ve hiçbir zaman bilmeden. Öncelikle beni kuşatan bütün eşyaları, aydınlığı, hatta zulmeti bile hissetmez oldum. Hiçbir düşüncem yoktu. Taşlar arasında bir taş gibiydim. Etrafım gece değil, gündüz değildi. Benim için artık ne yıldız, ne gökyüzü, ne zaman

kahramanlık, ne değişiklik, ne fazilet, ne de cinayet vardı. Benim için var olan sadece yaşamdan ayrı bir ışksız, sessiz ve hareketsiz derya vardı.

Aylar, yıllar, günler geçti. Fakat saymadım, hesabını bilmem... Güneş bir daha göreceğime dair ümidim hiç yoktu. Sonunda beni mapustan çıkarmak için adamlar geldi. Beni niçin çıkaracaklarını sormuyordum. Beni nereye götüreceklerini öğrenmek aklıma gelmiyordu. Zincirlere sarılmak da, hiç zincirsiz olmak da benim için farksızdı. Ümitsizliği sevmeye alışmıştım. Vaktaki adamlar yanıma gelerek beni serbest bıraktılar.

Baba yurdundan âdeta ikinci kez ayrı bırakılıyor gibi oldum. Öümceklerle dostluk ilişkisi içindeydim. Onların sessiz hareketlerini bakışlarımla izlerdim. Farelerin ay ışığında oynamalarını seyretmeyi severdim. Ne için bu hayvanlardan daha az duygulanayım? Biz, hepimiz, aynı mekânın oturanlarıydık. Ben onların hükümdarıydım. Onları öldürme gücü elimdeydi. Bununla birlikte, garip biçimde barış içinde yaşamaya alışmıştık. Zincirlerimle birbirimizin dostu olmuştuk. Bu dostluğumuzun ortaya çıkmasına, bu kadar uzun süreli bir arkadaşlık neden olmuştu. Hatta ben özgürlük elbisemi, içime çekerek giyindim.

A.

“Hayat”, 1906, S. 68-69.

4.34. Zübdet-üt Tevârih (Yazarı: Hacı Şeyh Hasan Mollazâde Gencevî)

Bu son zamanlarda Kafkasya Müslüman matbuatında bir hareket ve faaliyet görülmüyor. Bir taraftan, yeniden birkaç yakılmış arşive yer ayrıldığı gibi, diğer taraftan da matbaalarımızda yeni yeni kitaplar yayınlanıyor. Bundan hareketle, Mollazâde'nin "Zübdet-üt Tevârih" adlı tarih kitabından söz edebiliriz. Bu cildin bir örneği de idaremize yazarı tarafından armağan olarak gönderildi. Bu kitabın şu an matbaadan birinci cildi çıktı. Bu cilt, bilinen birçok konuyu içerir. Kitabın diğer ciltleri basılmadan "Zübdet-üt Tevârih" hakkında burada bir düşünce ileri sürmek zordur... Birinci cilt, Hz. Âdem'in yaratılışından başlayıp Ashâb-ı Kehf kıssaları sayfasıyla son bularak Ashâb-ı Kehf olayına kadar gelen büyük peygamberlerden bahseder. Kitabın başında Kafkasya Şeyhülislâmı İmam Abdüsselâm Ahundzâde hazretlerinin bir takdim yazısı yer alır. O, takdimde şöyle der:

"Söz konusu kitap, kendi ana dilimizde yani Azerbaycan dilince gayet açık ve anlaşılır biçimde yayınlandığına göre her bir Müslümanın yararlanması açısından uygundur."

Yazar, kitabın önsözünde şunları yazmıştır:

"Saklı kalmaması için, bu kitapta Sünnî ve Şiî topluluklarının saygın ve geçerli olan tarih kitaplarından, konuları bakımından birbirine uygun olayları işledim. Yani anlaşmazlık olan noktaların pek az kısmını yayınladım. Birçok tarih kitabından seçme alıntılar yaptım."

Kuşkusuz Sünnî ve Şiî kitaplarından konuları birbirine uygun olan olayları yayınlamak bir araya getirmek, anlaşmazlığa düşülen noktalardan vazgeçmek bu kitap için büyük bir meziyettir. Çünkü ancak bu şekilde her bir kitap, son zamanlarda aramızda görülen manevî bir akımın gelişmesine uygun düşebilir... Ama bize kalırsa yazar, sadece belli başlı kaynak yapıtlarla yetinmemeliydi!.. Bu konuda Avrupa'daki yapıtlara da başvurarak birçok tarihsel olayı ve yenilikleri aydınlatmalıydı...

Bilindiği gibi bazı kaynaklar, sadece rivayetlere dayanarak bilgilendirme yapabilmektedir... Halbuki bu yüzyılda Mısır, Cezayir, Bâbil, Ninova gibi harabelerde keşifler yapılarak birçok arkeolojik yapıt ve maddî kanıt elde edildi. Bunlar Mısır ve Avrupa başkentlerinde, İstanbul'da müzeleri doldurmaktadır... Arkeoloji bilimi, bu yapıtlar sayesinde ortaya çıkmıştır... Diğer taraftan Hz. Âdem'in yaratılışı ve yaratılma

kavramı öyle bir konudur ki, günümüz tıbbının ve bilimin bu konulardan vazgeçmesi mümkün değildir... Yazarın, yapıtının diğer ciltlerinde, uygarlık tarihi konusunda Avrupa'daki tıbbî gelişmelerden de bahsedeceğini ümit ederiz... Arap bilim adamları, İslâmiyet'in gelişme devirlerinde putperest Yunan ve Lâtin yapıtlarına, bilim ve edebiyatına başvurmaktan çekinmediler. Biz niçin zamanımızın Platon'ları, Aristo'ları olan Avrupalılar'ın yapıtlarını incelemekten ve bu yolda elde edilecek yararlardan çekiniyoruz?..

Hacı Şeyh Hasan Mollazâde hazretlerini, bazı açılardan kusurları olsa da, böyle bir kitabı oluşturduğundan tebrik ederiz. Ayrıca "Zübdet-üt Tevârih" birinci cildini herkese bilgi edinmek için öneririm... Yazar, bize yazdığı özel mektubunda, "Ömrümü bundan sonra kitap yazarak çürüteceğim" diyor. Efendim, ömrünüzü kitap yazarak çürütmekten hiç kokmayınız!.. çünkü her bir yolda çürütülen ömür, ulusumuzun ömrüne yeni bir ömür katıyor; ulusa ihya ediyor!.. Siz ise yaşamı, yeni bulan bir ulusun uzvu olduğumuz için bir yandan zayi ettiğinizi, diğer yandan fazlasıyla kazanacağınızdan; ömrünüzün çürümeyip bilâkis artacağını ve bundan da mutlu olacağını unutmayın!..

A. H.

"Hayat", 1906, S. 95.

4.35. Tiflis Ermeni ve Müslüman Görüşmelerine İlişkin Bir-İki Söz

Tiflis Ermeni ve Müslüman görüşmelerinde, iki ulus arasında sağlam bir barışa çareler arayarak, her iki tarafın temsilcileri arasında ilişki devam ettiği sürece, bu konudaki düşüncelerimizi açıklamaktan sakınarak orada gerçekleşen beklentileri tarafsızca yayınlamakla yetindik. Çünkü işin sonucunu bekliyorduk... İşin sonucunu bilmeden yazılan makalelerin, Araç Gazetesi'nin bilinen makalesi gibi taraflı ifadelerle dolu olacağını biliyorduk!.. Bir de Ermeni ve Müslüman görüşmelerinin çeşitli meclislerindeki vekillerince öne sürülen isteklere şimdi birdenbire göz gezdirmenin ayrı bir yararı var.

İlk günlerde sarfedilen sözlerle, ilerleyen günlerdeki sözler arasında bir irtibat ya da irtibatsızlığı keşfetmek mümkün görünüyor. İşe bu taraftan bakılırsa, Ermeni temsilcilerin sözlerinde görünen daimî zıtlıklar, tutarsızlıklar, anlaşmazlıklar ve tereddütler kabul edilebilir cinsten değildir! Garip şey! Müslüman temsilcilerce ileri sürülen görüşler daima anlaşılır, açık ve muayyen bir mantık dairesindeyken: Ermeniler, bunların karşılında kendilerini kaybederek kâh sağa kâh sola kaşıyorlardı. Bir gün söyledikleri sözü, ertesi gün tamamen unutup onun tersini iddia ediyorlardı. Bu neden böyle oluyordu? Çünkü anlaşılır bir gerçek perdelenmek isteniyordu.

Tutarsızlık bir değil, iki değil, birçoktu. Bunları tek tek burada saymak istiyorum.

Birinci tutarsızlık: Daha birinci görüşmede Ermeniler, davalarının Şifler ile olduğunu, Sünnîler ile işlerinin olmadığını öne sürdüler. Ayrıca Sünnîler'i tarafsız kabul ediyorlar. Bu söz yalandı. Çünkü Vekilof hazretleri bu durumu kanıtlamıştır ve öne sürülmesinde de bir art niyet görünüyordu.fakat bu sözün yalan veya art niyet taşımasıyla işimiz yoktur. Biz, bu söz ile sonraki sözler arasında bir zıtlık olduğunu göstermek isteriz. Daha sonra Müslümanlar tarafından Taşnaksütyun Örgütü suçlanarak, bunların sahip oldukları top, tüfek gibi silâhların kime karşı bulundurulduğu sorulduğunda, Ermeniler uygun bir yanıt vermeyerek bu hazırlığın Osmanlılar'a karşı yapıldığını söylemişlerdir. Osmanlı halkının bu örgütün bombalarına maruz kalması konusunu ayrı bir değerlendirme olarak kabul ederek, esas "Sünnîlerle işimiz yoktur" sözü ile "Osmanlılar' karşı" sözü arasındaki zıtlığı görmek açıkça mümkündür!.. Keşke, Osmanlı Ermenileri ile Kürtler boğuşurken Sultan'ın aklına bunları İstanbul'a çağırıp

kendi huzurunda barış için görüşmelere gelseydi. Çünkü Sultan'ın huzurunda Ermeniler, savaş hazırlıklarının sebebi olarak çaresizce Rusya'ya karşı yapıldığını söylemek zorunda kalacaklardı.

Görüldüğü gibi roller çok güzel bölüşülmüştür... Osmanlı Ermenileri Rusya'ya ve Rusya Ermenileri de Osmanlılara karşı çalışıyorlarmış; ama hepsinin de maksadı aynı!.. Her neyse asıl konumuzdan ayrılmayalım. Gayemiz tutarsızlıkları saymaktır.

İkinci tutarsızlık : Ermeniler, başlangıçta faaliyetlerini yadsırken, daha sonra gerçeği itiraf ederek söz konusu Taşnaksütyun Örgütü'nün cinayetlerle ilgisinin asla olmadığını ve yalnızca insanlık için çalışmakta olduğunu ileri sürdüler... Müslümanlar, birkaç gün sonraki görüşmelerde barışın devam etmesi için her iki tarafın da katilleri (canileri) göstermesini şartkoştular. Ermeniler, bu olamaz biçiminde yanıt verdiler. Çünkü o zaman, Taşnaksütyun gibi insanlık için çalışan bir örgütün lâğvedilmesi gerekir... Demek ki insanlığa hizmet eden kimseler katil ve canilerden ibaretmiş. Bu ikinci tutarsızlığa da Dr. Garabeyov dikkat çekmiştir.

Gelelim üçüncü tutarsızlığa : Müslümanlar, bütün bu kanlı ve esef verici olayların sorumlusu olarak Ermeni teröristleri gösterdikleri halde Ermeniler, ta baştan itibaren söz konusu olaylardan ötürü hükûmeti sorumlu tutulan ve bu acı olayların gerçek nedeninin yönetimden başka birşeyin olmadığını bildirdiler.

Birkaç gün sonra her iki tarafa sunulan zarar ve ziyanların giderilmesi konusu görüşmelerde masaya yatırıldı. Müslümanlar bu zarar ve ziyan ödemelerinin mahkeme yoluyla alınmasını gerekli gördükleri halde, Ermeni vekiller bunu kabahatsiz kabul ettikleri kişilerden alınmasını ve idare memurlarınca yürütülmesini ısrarla talep etmekten el çekmediler.

Her suçu ve zulmü, idare memurlarının üzerine yakmışken böyle bir emri yine onlara havale etmek ne büyük mantıksızlık, ne kadar açık zıddiyet!.. Acaba böyle açık bir tezatlık içinde bulunmak neden icap ediyordu? Bilir misiniz? Büyük bir olasılıkla, "terörizm" ile korkuya kapılan memurları kendi düdükleriyle istedikleri gibi oynatmayı ümit ediyorlardı. Aslında şikâyet konusu "terörizm" ile idare memurlarıyken, zara ve ziyanın giderilmesinde bu kuvvetlere başvurmak ilginçtir!.. Barış için güzel önlemler düşünülüyor, değil mi?! İşin garip yanı, Müslümanlar bütün bunların birinci ve gerçek nedeninin "terörizm" düşüncesi olduğunu göstermekteyken; Artunof'lar, Kalantar'lar

bu gerekçeleri dikkate bile almak istemediler. Hatta bu tür konuların ortaya atılmasını hayretle karşıladılar. Bizse, barış için toplanan bu vekillerin hayretlerine bile hayret ederiz!.. Ali Merdan Bey Topçubaşov, görüşmelerin ilk bölümünde güzel bir düşüncesini ileri sürerek, Kafkasya'daki tarafsız diğer uluslardan da temsilcilerin bulunmasını istemiştir. Bu istek tarafsız diğer uluslardan da temsilcilerin bulunmasını istemiştir. Bu istek yerine getirilmedi. Biz, tarafsız olan bu ulusların basınından da biliyoruz ki, görüşmelerde temsilcileri bulunsaydı, neler derlerdi.

Buna örnek olarak, Gürcü yazarlardan Mdivani'nin yönetiminde son zamanlarda yayın hayatına başlayan Rusça "Na Povoroti" gazetesine başvuruyorum. Bu gazetenin birinci sayısında "Ermeni ve Müslüman Görüşmelerinin Toplam Sonuçları" adıyla bir makale yayınlanmıştır. Ermenilerin sözlerindeki tutarsızlıklardan biri, bu makalede sahibinin de dikkatinden kaçmamıştır. A. B. imzalı bu makalede, temsilcilerin her türlü lütfü yönetsel açıdan ele aldıkları anlatılıyordu. Biz bunu düşünmediğimizden sadece şaşarız. Aynı salonda, temsilcilerin bir kısmı nifakı ve anlaşmazlığı alevlendirmiş olan hükûmet yönetiminin suçlanması gereğine hükmettikleri halde, yine aynı yönetime başvururlar ve ondan yardım umarlardı. Barış için teklif edilen önlemlerin yönetime havalesi, bize göre çirkin bir olaydır. Çünkü bu yönetim, hareketsizlik ve ilgisizlikten dolayı acı olaylara neden olmuş, bunu günahını Senatör Kuzminski bile temizlemekten âciz kalmıştır. Temsilciler, mutlakiyet bürokrasisinin kara kanatlarını şimdi eskisinden daha çok açtığını ve uluslar için barışı sağlayamayacağını anlayamadılar... Bütün bu anlaşmazlıkların, Rusya'nın genel durumunun da göstergesi olduğunu açıkça söylemeye temsilciler cesaret edemediler.

Kuşkusuz her iki ulusun bütün olarak en mukaddes arzusu, uğradıkları belâdan kurtulmaktır. Her akli başında olanın istediği şey, sağlam ve kalıcı bir barıştan başka bir şey olamaz. Barış, iki ulus arasında eskiden beri yerleşmişti... Ermeni ve Müslüman görüşmelerinin amacı da bozgunculuğu ve anlaşmazlığı terk ederek böyle bir barı için yeniden çare bulmaktı... Hekimlikte bir kural var: Bir hastalığı kolaylıkla ortadan kaldırmak için başvurulacak yolun ve önlemin en çağdaş ve yararlısı, rahatsızlığın gerçek nedenlerini bularak onu gidermeye çalışmaktır... Demek ki, Ermeni ve Müslüman görüşmelerine katılan temsilcilerin de birinci görevi, iki ulus arasındaki

kavganın nedenini bulmaktı... Gerçekleşen görüşmelerin özünü bu nedenler oluşturmalıydı... Görüşmeler, bu nedenleri gösteremedi mi? Heyhat!

Kafkasya Vekili Kont Vorontsov Daşkov hazretleri, söz konusu görüşmelere son veren konuşmalarını şöyle noktalar:

“– Siz, yangının gerçek kaynağını belirleyemediniz. Demek ki, ne Müslümanların suçladıkları terör örgütlerine, ne Ermeniler’in kabahatli gösterdikleri yönetimlere ve ne de daha önce Senatör Kuzminski’nin belirlediği dinsel, ulusal ve ekonomik nedenlere gerçek hastalık sebebi gözüyle bakılmıyor... Sebep de bulunmadan hastalığı tedavi etmek ve barışa yol bulmak zor iş!...”

O halde hastalığın nedenlerini bulmak için öncelikle becerikli ve işini bilen, Ermeni ve Müslüman görüşmelerine katılan temsilcilerden daha yetenekli ve ehil tabipler bulmak gerekiyor!.. Bunları nerede bulmalı?.. Bilindiği gibi bir hasta, yerli hekimlere güvenmeyerek daha iyi tabipler tarafından iyileştirilmek için yabancı ülkelere kadar gidiyor. Bu işte de öyle mi hareket etmeli?! Öyle yapacaksak, büyük bir yanılığa düşeceğimizden kuşku duyulmasın. Çünkü benzeri ortadadır!

Osmanlı ülkelerinden olan Rumeli ve Makedonya’nın haline bir bakınız. Oraya ülkenin bütünlüğü ve barış için yabancı doktorlar ve politikacılar geldi... Bundan o memlekete bir yarar sağlanamadı. Hastalık, gün geçtikçe daha çok şiddetlenmiştir. Bir insan tedavi için uzağa gittikçe, hastalığın mirası konusunda ilgili olmayan daha tarafsız bir tabibe rastlıyor... Fakat bir memleketin dışarıda tarafsız ve insafli bir tabip bulabilmesi çok zordur. Çünkü politikada düşünce aksinedir... Politikacılar, özellikle bürokrasi ve kapitalizm içerikli bir ülkeye “entrika” dolapları çevirmek için girerler. Makedonya hekimleri ise, Avusturya ve Rusya vs. politikacılarından ibaretti... Demek ki Tiflis’te toplanan temsilciler, hastalığın nedenini bulacak ve nedene göre çare bulacak tabip olamadılar. Yabancı tabiplere başvurmak ise gayet hatalı bir önlem!

Ne etmeli, kime başvurmalı?.. Toplumun ve basının bir bölümünde, görüşmelere katılan temsilcilerin her iki ulusa ait gerçek temsilciler olmadıkları düşüncesi yer aldı. Bu düşünce yer aldı. Bu düşünce, tarafsız olan Gürcü basınında da görüldü. Bunlarla birlikte, geçen konumuzda anlattığımız “Na Povoroti” adlı gazetede yayınlanan makalede şunlar yazılmış:

“Görüşmeler, teselli verici ve olumlu bir sonuç vermedi ve vermeyeceği de zaten belliydi. Bunu nedeni de görüşmelerin esası ve oluşumuydu. Bir devlet içinde yaşayan iki ulus arasındaki anlaşmazlıkları silecek olanlar, ancak onların gerçek temsilcileriydi. Ama onlar bu müzakerelerde yoktular... Görüşmelere katılanları millet seçmemişti. İş böyle olduğu halde adı geçen görüşmelerin manen ne önemi olabilirdi!..”

Demek ki bu düşünceye göre, hastalığın gerçek nedenlerini bularak ona göre tedavi edebilecek tabipler, her iki ulus tarafından seçilen temsilciler diye farz olunur...

Bu düşünce doğru mudur?! İşte mesele!..

Bu mesele diğer üç meseleyi doğuruyor:

Önce, seçimlere bugüne kadar kayıtsız kalmış, dolayısıyla bu işte henüz acemi olan iki ulus gerçek temsilcilerini seçmeyi kabullendiler mi? İkinci olarak kabullendiyse, kimleri seçme olasılığı vardı ve haksız olarak seçilen “gerçek” temsilciler, ehil olabilecekler miydi?.. Her ne vakit, birinci meseleyi zaman halledecektir... Ama şimdiden ben, her iki ulusta seçim yöntem ve kurallarına bir istidat olduğuna inananlardanım. Ancak bu şekilde her iki ulusun temsilcileri gerçek vekillik itibarı ile pek de eşit olmayacaktı. Gerçi böylece görüşmelere Artunov’lardan, Kalantar’lardan ve Hatisov’lardan başkası gelecekti. Fakat Ermeni ulusunun içine geniş kökler ve dal budaklar salan örgütler, özellikle terörizmi seçen örgütler seçimleri etkileyeceğinden, görüşmelere gelecek temsilcilerin bahsedilenlerden çok daha farklı olmayacağı açıktı. Diğer taraftan, henüz örgütlenme nedir bilmeyen Müslüman toplumu, bilmiyorum, Garabey Garabeyov, Adilhan Ziyadhanov, Ahmet Bey ve Ali Merdan Bey gibi insafli kişilerden daha iyi ve anlayışlı temsilciler seçebilecekler miydi? Her ne durum ise, temsilcilerin ulusun gerçek vekilleri olduğunu farzedelim. Bunlar gerçek olmakla birlikte ehil tabip olabilecekler miydi? Üçüncü ve en esaslı meselemiz de budur. Ehil tabip olmak gerçeği, hastalığın gerçek nedenini bulmaya çalışmaktır. Ben, devlet ve hükümet işlerinde koşullu yöntem taraftarıyım. Bu yöntemde de seçimlerin halka özel kurallarla yapılmasını istiyorum. Seçilme yöntemimdeyse hak ekseriyet tarafındadır. Hak diyorum, gerçek demiyorum. Okuyuculardan bu noktaya dikkat etmelerini rica ederim. Hak ile gerçeği karıştırmayalım. Çünkü gerçek, azınlıkta hatta bir tek kişide de olabilir.

Petersburg ve İstanbul'da uluslara adalet, özgürlük ve eşitlik sağlayan sağlam bir yasa ve hükûmet oluşturmadıkça, ne Kafkasya'da ne Ararat Dağı'nın arkasında, ne de Makedonya ve Balkan eteklerinde ateşin ivedilikle söneceğini ümit etmemelidir!..

Tiflis Ermeni ve Müslüman görüşmelerinin sonucu da yukarıda saydığım kıstaslar dahilinde olmalıydı.

A.

“Hayat”, 1906, S. 71.

4.36. Milliyet ve İnsanlık

Gazetemizin 71. ve 74. sayılarında, Panislâmizmle ilgili Mşak Gazetesi'nden çevrilmiş bir makale yayınlanmıştı. Bundan ötürü açıklama yapacağımızı vadederek söz konusu makaledeki düşüncelerin kısmen yanlış ve kısmen de gerçek olduğunu belirtmiştik. Gerçekler, genellikle İslâm dünyasının bir süreden beri şu ana kadar ilerleme göstermeyerek eğitim, ekonomi ve sosyal açılardan geri kalmasına ilişkindir. Yanlış düşünceler ise genellikle geleceğimizle ilgilidir. Bizim gayemiz ne bu gerçekleri birer birer saymak, ne de yanlış düşünceleri tek tek reddetmektir. Zira Ermeni yazarlarından genelinin gözlerini bağınazlıktan çok da farklı olmayan “dar bir milliyet” fikri kapattıkça, onları boş düşünce belâlarından kurtarmak olanaksızdır... Gerçek veya yalan olsun. İş, Ermeni yazarlarının kaleme aldığı sözlerde değildir. O sözleri yazdıran yürekte, kalptedir. Onun dediği doğru sözlerin bütünü, belki de fazlasını, kat kat fazlasını Kemal'ler, Kemali'ler, Ali Kemali'ler, Suâvi'ler, Sâmi'ler de, Mithat'lar da, Cevdet'ler, Ahmet'ler de, Rıza'lar da, Murad Bey'ler de, İsmail Bey Gaspıralı, Abdurreşid İbrahimov da dedi ve diyor. Fakat demeden demeye, özellikle de dedirten de dedirten kalpten kalbe büyük fark vardır. Bizim gayemiz, makaledeki bahsin sözlerinin, doğru ya da yanlış sözler arkasında saklanan bir kalbin ve ruhun evrenselliğini göstermektir. Bu kadar yüksek bir kalp özelliğini göstermek için makaleyi oluşturan tümcelerden üç-dördünü yan yana getirmek yeterlidir:

“Panislâmizm bir amaç olarak bütün kavimleri ve İslâm ülkelerini birbirine bağlayarak geniş ve büyük bir devlet oluşturmaktır.”

“Müslümanlar (Osmanlı, İranlı, Kafkaslı, hatta Hindistanlılar), Panislâmizm ideali etrafında bütünleşme hareketine girişerek deryada batıp boğulanlar gibi onu aracılığıyla kurtulma için çaba sarf ediyorlar... Panislâmizm ideali acaba gelecekte kuvvetten eyleme dönüşebilecek mi? Biz deriz ki, hayır!

Bu üç tümceden ne anlaşılıyor?..

Üç-dört yüz milyon nüfuslu bir topluluk deryada batarak boğulmaktayken, güya tek çare, kurtuluş zannedilen Panislâmizmin de bir Nuh gemisi gibi belirip ortaya çıkması söz konusuymuş!.. Demek ki, boğulacakları kesindir.”

Ermeni ressamlarından denizin dalgalarını tasvirle ün kazanmış olan Ayvazovski'nin “Tufan” adlı meşhur resmi de bu kadar azametli bir manzarayı

anlatamaz. Ermeni yazarın bu kadar ressama yakışır kalemine aferin doğrusu... Fakat insancıl olan yazarlara bu büyük bir felaketi esenlik sahilinde durup izlemek yeterli değildir. Onların, bir kurtuluş kemendi getirerek boğulanlara atmaları veya bunu söylemeleri gerekir!.. Ama Ermeni yazarlar, bunların hiçbirini yapamadıkları için kanıtlayabiliriz ki, İslâm dünyasının dehşetle dolu bu helâk olma manzarasını sevine sevine büyük bir zevkle seyrediyor; belki de kim bilir sevinçlerinden dans bile ediyorlar. Ancak durum böyleyken, diğer “Panislâmizm” yazarlarının telaşlarının nereden kaynaklandığını anlamıyorum?!

Hayal gücü, insanları ne garip ve gülünç hallere düşürmüştü!... Ne kadar doğru bir sözdür: Derler ki, yalancı bir yalanı söyleye söyleye sonunda kendisi de o yalana inanmaya başlar!..

Fakat makalede geçen bir cümle, yazarının kalbindeki niyetin derecesini göstermesi bakımından yeterlidir.

Cümle şudur:

“Müslümanlar, gelişmediler ve gelişenleri de anlamsızlaştı. Bunların da büyük çoğunluğu Kafkasya’dadır.

Bu söze dikkat ediniz! Gelişsek de gelişmesek de şikâyet konusu oluyoruz. Bu durum, sadece Ermeni bir yazara özgü değil, bütün Avrupalı yazarların – istisnaları saymazsak – İslâm dünyasına karşı takındıkları bir gayedir. Şayet biz gelişme yolunu tutsak, hızla gelişsek; gelişmemiz, bunların telaş ve endişelerine, feryatlarına neden olur.

“Maki Hanı’ndan telgrafların fazlaca çekilmesine, demir yolların yapılmasına, üniversitelerin açılmasına, derneklerin oluşmasına engel olurlar. Engellemek için de türlü türlü hileler bulurlar. Yok, kalmamızdan, vahşiliğimizden, cehaletimizden elaman deyip; bütün dünyayı vesveseye düşürüp çılgılık koparırlar!..”

Zenginleşsek, bizdeki “kapitalizm”den ve kapitalizm tehlikesinden yakınırırlar. Fakirleşsek, “proleterya” belâsından dert yanarlar. Para kazanmak için uzak yerlere giden fakir insanlara, Amerika gibi ülkelerin kapılarını kapatırlar. Kapatmak için yasa çıkarırlar ya da uzak (yabancı) kentlerin sokaklarında da bunları ava çıkarırlar!..

Gelişme ve birleşmeyi de istesek, anlaşmazlığı ve bozgunculuğu da istesek yakınır! Birleşmemiz bunlar için bir tehlike, bozuşmamış yine tehlike. Birleşsek, “Panislâmizm” adını koyarlar. Mitinglerde, toplantılarda ve gazete sütunlarında akla hayale gelmeyen iftiraları, suçlamaları ifade etmekten çekinmezler.

Kendi aramızda bozuşup, kendi evimizin içinde birbirimizi dava etsek yine rahatsız olurlar. Kuzey Afrika’da olduğu gibi müttefik diye topraklarımıza girip bütün ülkeyi taksim etmeye kalkışır!... Kısaca, gelişme ve yükselme gösterip göklere çıksak diyecekler ki: Eyvah, bırakmayın!.. Müslümanlar göğe çıkıyor. Başımıza gökyüzünden kıvılcım saçalar; yıldırımlar, ateşler yağdırıyor! Yok, eğer gerileyip de yerin dibine girecek aşamalara ulaşırsak, yine bağıracağız: Eyvah!... Cehennem ateşine neden olan bunlardır. Vezüv yanardağının etrafa saçtığı ateşi, külü, kükürdü ve lavları püskürten bunlardır! Yerden de, gökten de el çeksek, denizlere sığınsak, yine susmayıp feryat edecekler: Eyvah!... İslâm devletlerinin donanması güçleniyor!.. Sahillerimize mermi ve bomba yağdıracaklar!..

Bu adamları ne ile memnun etmeli? Bunların hoşuna gitmek için ne yapmalıdır? Ne yapmalı? Ya boynumuza bir zincir geçirip tutsak olmalı ya da büsbütün mahvolmalı vesselâm!.. Üç-dört yüz milyon insan ya esarete ya da mahviyette!.. Başka şey yok!.. Bu mümkün mü!.. Bizim durumumuz, “Binbir Gece Masalları”nda büyük bir define aramaya çıkan bazı kahramanların durumuna benziyor. Definenin yolu tılsımlıdır. Define amacıyla yola çıkanın arkasından ve iki tarafından güya binlerce dev, cin ve ifrit onun üzerine hücum ediyormuş gibi garip garip, müthiş sesler duyulacak! Eğer defineci kahraman, bunlardan korkarak arkasına dönüp veya sağına ya da soluna bakacak olursa, donarak bir taş heykel olup yolun ortasında kalacağı kesin!.. Azizim, Ermeni yazarı! Biz ne boğulup batıyoruz ve ne de Panislâmizmi, büyük bir devlet kurmaya kendimize araç ediniz. Yanlışın var!.. Biz, doğal yöntemlerle ve diğer ulusların izlediği yollarda yürütüyoruz!.. O yolların başlangıcı karanlık ve dikenli ise de ilerisi ışık ve aydınlıktır!.. Ulusların bir kısmı yolun ortasında gittikleri veya sonuna ulaştıkları halde, diğerleri o yolu başlar!.. Buna doğal yasa olarak tekâmül yasası derler... Biz de bu yol ile gidiyoruz. Gayemiz gelişme, birleşme, toplanma, eğitim, zenginlik, sanayi, ticaret vs. olgularıyla yeryüzünde insanlara vadedilen mutluluğa erişmektir. Münşikof, Mağda Neiman, Chrivanski, “Mşak”, “Archaliou” vs. adlı devler ve ifritler arkadan, sağdan ve soldan istedikleri kadar bağırıp çağırırlar, biz korkup da geri bakanlardan değiliz!..

Biz “öyle bir zehirlenme şiddetiyle çıktık ki yola, karşıya çıksa mezar taşı” dönenlerden değiliz!..

Eğer bu yüzyılın ortalarında ortaya çıkan “nasyonalizm”, Sırp ve Bulgar uluslarını emellerine hizmet ettiyse, şu an onların modası geçmeye başlamıştır. Bugün Avrupa’nın büyük bir bölümünü tehdit etmeye başlayan “sosyalizm” ve “enternasyonalizm”, ulusal yönetim biçimine değil, özgür insanlığa uygundur!.. İslâmiyetin gayesi ise özgür insanlıktır. Çünkü İslâmiyet millet ve milliyet tanımayan bir dindir. En uygar ulus olarak kabul ettiğimiz İngilizler bile bugün Müslüman olmaya başlamışlardır! Yükselin! Komşular, yükselin! Dar bir milliyet ve nasyonalizm dairesinden dışarı çıkınız!.. ulusunuzun bireylerini alçaltmayınız... Shakespeare’lerin, Goethe’lerin, J.J. Rousseau’ların, Marks’ların, Tolstoy’ların meziyetleri ve değerleri yükselerek milliyet kavramı dışına çıktığı için herkes tarafından alkışlanmışlardır... Bir ışık yükseldikçe, yukarılara çıktıkça, o oranda uzakları aydınlatır. Bütün dünyaya ışık ve ısı veren güneş, bu yüzden en yüksek noktadadır. Bugün bu kadar bilim, eğitim ve zenginliğinizler birlikte değil, bütün insanlığa, hatta bir-iki komşumuzu da yararlandıracak bir kişi bile içinizden çıkmadı!.. İçinizden ne İbn-i Sinâ, ne Mevlâna, ne de Uluğ Bey gösterebilirsiniz! Platon’lar, Aristo’lar, Homeros’lar yetiştiren Yunanlılar ile Musa’lar, İsa’lar, Spinoza’lar, Lasal’lar yetiştiren Yahudiler’e hiçbir nedenden ötürü benzeyişiniz yoktur! Yükselmedikçe, ahlâkımızı düzeltmedikçe milliyet düşüncesini beyninizden atmadıkça, bütün insanlığa İsa’lar, Musa’lar, Muhammed’ler gibi bir gözle bakmadıkça benzeyemezsiniz!... “Mşak” yazarı, uygarlık ve kapitalizm akımlarının aksine çarpışmak, Don Kişot’un yel değirmenlerinin aksine çalışmasına benzediğini söylüyor. Hiçbir engel onun önünü kesemez. O, en sağlam Çin Seddi’nin bile yıkıp viran eder... Bir toplum, zamanının ruhunu anlayabilirse galip gelir...

Günümüzün uygar akımları, kapitalizm ve nasyonalizmin karşısındadır. Kör kalarak bunu göremeyen ve anlayamayan toplumlar bu akımlara karşı geldikçe, içinden çıkılmaz girdaplara düşecekleri, gün gibi açıktır!..

A. H.

“Hayat”, 1906, S. 77.

4.37. “Molla Nesreddin” ve “Debistan”

Gerçeğin de tadı ve lezzeti var. Güya duygulara yardımcı olma anlamında etki ediyor. Dolayısıyla gerçeği tat olarak acı ve tatlı biçimde iki bölüme ayırmak mümkündür. İnsanlar, en çok tatlı ve şekerli şeylerden hoşlanır. Ben, baharat türü gibi acı maddeleri sevenlerdenim. Karabiber, biber ve zencefil olmasa, yemeğin tadı olmaz; acılı ot cinsleri olmasa, vücut hastalıktan kurtulmaz!.. Bizim derviş de inleyip sızlayıp bir acı gerçeği dile getirmiş, bazıları bundan ötürü darılmış. Halbuki, darılmaya hakları hiç yoktur. Çünkü söyleyen acı gerçek yararlı ve şifalı acılardandır. Kıymetli derviş, “Biz Müslümanlar, benziyoruz eğri olan ceviz kütüğüne...” der. Nice güzel şeyler ortaya çıkar o kütükten!...

Evet, biz Müslümanlar, benziyoruz ceviz kökünden mermer taşıya, granit parçasına... Ne zarif şekiller, işlemler ve heykeller yapmak olur mermer taşından, ne güzel sağlam ve büyük binalar, imaretler oluşturulur granit kayalarından!.. Bunca gerçeğe acı diyenler yanlışta düşmektedir. Bu gerçek o kadar acı değil; bunda bir tatlılık da var diyebilirim. Çünkü bu benzetmeye göre bizim henüz bilim, eğitim ve terbiye ile yontulmamış olan ulusal oluşumumuzda bir sağlamlık var demektir... Yontulmamış olmamızı hâlihazırda idrak ve itiraf etmemiz de ayrıca teselli vericidir!.. Petersburg Üniversitesi'nin Biyoloji Bölümü'nde zooloji dersleri veren ünlü hoca Vagner dahi, bir zamanlar yurttaşlarını hayvanlara değil, bitkilerden pelit ağacının kabuklarına benzetmişti... Benzettiği için de Ruslar'ın ahlâkını düzeltme uğrunda yazdığı seri yapıta “Pelit Kabukları” adını vermiştir. Adı geçen hoca, pelit kabuklarını yonta tonta yirmi, otuz yıldır ortaya epeyce adam çıkardı...

Kafkasyamızda “ceviz kütüklerini” ve kaya parçalarını yontmak için türlü âdetler bulmaya büyük bir istek duyuluyor. Böyle âdetlerden biri de, Tiflis'te haftalık olarak yayınlanan “Molla Nesreddin” adlı Türkçe resimli derginin konularındır.

Ceviz kütüklerini yontmak için, “Molla Nesreddin”in ele aldığı konular, yazı ve resim yoluyla anlatılır.

Bataklık olan yerde ve bu kadar gamlı bir zamanda böyle bir darlaştırıcı gazetenin çıkması garip görünse de, şayet iyi dikkat edilip derin bir gözlemlerle bakılırsa, bu gülüşün dış görünüşte öyle olduğu, onun altında bol bol akan gözyaşlarının olduğu görülür.

Bu gülüşün yüzünden perdeyi yukarı kaldırsanız, arkasında ağlama ve inleme görürsünüz!.. Bu, Gogol'un, Swift ve Dickens'in gülüşüdür... Hayır, bu yüreği kederle dolu "Molla Nesreddin" in gülüşüdür.

Karşımda, "Molla Nesreddin" in üçüncü sayısı duruyor. Bu sayı, kırmızı ve mavi renklerle boyalı dört adet komik resimle süslüdür. Resimlerin dördü de son derece anlamlıdır. Biri eğitim düzeyimizi, biri uygarlaşma adımlarımızı, İslâmın politik durumunu, biri de Müslüman kadınların durumunu alaycı biçimde gösteriyor. Bunlardan İslâm'ın politik durumunu gösteren resmin altında "sınır meselesi" yerine "Panislâmizm" yazılıydı, daha uygun olurdu sanırım... Bu tür komik şekillere özgü bir terim bulmak gerekirse veya "hatır nigâr" vezninde "handenigâr" ya da "zehr-hand" ve "rişhand" teriminde "nigârîşhand" demek icap eder...

"Molla Nesreddin" in mizahî makaleleri, lâtifeleri ve hicviyeleri de yapılan resimlerden geri kalmışıyor. Bunların büyük beceriyle yazıldıkları açıktır... Herhalde "Molla Nesreddin" in yöneticisi ve müridi Celil Memmedguluzâde'yi başarılarından ötürü tebrik ve gazetesinin okunması bütün okuyucularımıza tavsiye ederiz.

"Debistan" dergisine gelince, bunu toplumumuz hakkındaki düşünce ve arzusu, "Molla Nesreddin" in gayeleriyle aynıdır. Bu dergi de, toplumumuza yontulmamış kaya görüntüsüyle bakıyor ve bu tür maddelerden zarif şeyler üretmeyi amaçlıyor... Fakat "Debistan" in elinde "Molla Nesreddin" baltası gibi yakıcı ve keskin bir alet olmadığından, sertleşerek güç oluşturan taş, ağacı yontma konusunda aczini bildirir ve yazarlarından biri de "çocuklukta kazanılmış ilim, taşta nakşolunmuş gibidir" der... Buna, "çocukluk dönemi geçtikten sonra eğitim ve terbiye zamanı elden gider; cahilliğe ve gaflete asla çare bulmak asla mümkün değildir..." ifadesini de ekler. İnsana küçüklüğünde terbiye verilmezse, büyüdüğü zaman onun için kurtuluş yoktur. Yaş ağacı her nasıl istersen öyle eğmek mümkündür... Bu ifadelerden sonra "Molla Nesreddin" ile "Debistan" ı birbiriyle karşılaştırmak gerekse, kuru ağacı yontabilen "Molla Nesreddin" daha becerikli, yaş ağacı eğip düzelten "Debistan" daha tedbirlidir demek yerindedir olur. "Debistan", çocuklar mahsus iki haftada bir Bakü'de yayınlanan resimli ve Türkçe bir dergidir. Dergi, ayda bir ek de vermektedir. Bu dergiyi yayına hazırlayanlar Mehemmed Hesên Efendizâde ile Eli İskender Ceferzâde'dir. Onları, başarılarından ötürü kutlarız. Derginin birinci sayısı Mirze Nesib Güdsi'nin bir

münacatı ile başlayıp Abdullah Gowilliam hazretlerinin bir manzumesiyle süslenmiştir. Derginin diline gelince, bu dil bazı yerlerde son derece sade ve kolaydır. “Nine ve Onun Küçük Kız Torunu” adlı E. Efendizâde’nin bir manzumesini yanımdaki üç-dört yaşındaki bir çocukla okunduğu zaman, çocuğun müteessir olduğunu gördüm. İki-üç kıt’asını örnek için verelim.

“Sen de nine, bahçeyi mi izliyorsun?

Benim gibi oynamaya mı gitmişsin?

Ufak tefek şeylerden geline ev yapıp

Yeşillikte oynatmaya mı isteklisin?

Yoksa her an başının kılları,

Bembeyaz olmuş kaşları, kirpikleri,

İlerisinde takar mıydın burnuna,

Işık veren korkulu gözlükleri?..

Hangi nedenden yüzünün derisi,

Kırış kırıştır çölü, ilerisi.

Benim yüzüm de sararır mı nine,

Kırışır mı senin gibi derisi?..”

A.H.

“Hayat”, 1906, S. 91.

4.38. Büyük Olay

27 Nisan 1906 tarihini unutmayalım! Daha doğrusu, bu yılki 24-27 Nisan arasındaki üç günü unutmayalım! Ne büyük olaylar!.. Ne garip tesadüfler... Bu yıl, Nisan'ın 24. gününü bayram kabul etmemize bir mucize ve keramet gözüyle bakmamak elden gelmiyor!.. Bu yılki Ramazan ayının özgürlük ve eşitlik bayramı ile başlayıp kardeşlik, birlik ve insanlık bayramı ile son bulduğunu söylemişim!..

Şimdi de nisan ayının bahsolunan bu üç günü ortaya çıkıp ve hâsıl sona erdiğini izleyiniz. Dünyanın güzel bir değişimi olan peygamberimizin haftasında bakınız neler oluyor, neler tecelli ediyor ve âlemde ne büyük değişiklikler gerçekleşiyor?!..

Aşağıdaki yayınladığımız mevlitte Doğum Haftası hakkında İslâm dünyasının en büyük şairlerinden biri diyor ki:

Bugün verildi yalan öncesine son...

Bugün döküldü yere Kâbe'nin damından putlar...

Kırıldı bugün "Kesra"nın büyük kapısı

Tasallutundan irak oldu nizam yolu...

Bugün kırıldı Şatt-ül Arap'ın demir köprüsü,

Gelince taşıp coşması o kanlı nehrin aşam

Bu mutluluğun paylaşımında söndü İran'ın ateşi,

Bugün uyandı İslâmın parlak ışığı!..

Bu manzumeden sonra düşüncelerinizi Kâbe'den, İslâm'ın merkezinden Kuzey Kutbu'na, Şatt-ül Arap kenarından Niva Nehri sahiline, Kesra'nın sınırlarından Rusya'nın başkentinin... zafer kapılarına çeviriniz?!.. Doğum Haftası'nın üçüncü günü, 24 ile 29 rakamlarının ortasında Devlet Duması'nda, Rusya Meclisi'nde ilk kez toplumun vekilleri toplanıyor!.. "Esatir öncesine", kuzeydeki ülkelerin esatir öncesine, bürokrasinin tasallutuna ve baskısına son veriliyor!.. Zulmet yerine nur, esaret yerine özgürlük, keyfe göre yönetme zulmü yerine adaleti yasa, mutlak hükümet yerine meşrutiyet ve anayasada toplum hükümleri yer alıyor... Niva sahilinden yüz milyon kişinin üstüne atılan demirden zincirler kırılıyor, parça parça olur ve bürokrasinin duvarları yıkılıyor!.. Zulüm ateşi sönyor. "Devlet Duması ve Rusya Meclisi

toplanyor” deyip geçmeyelim. Mesele, onların toplanmasında değil, mesele, toplanan o mecliste ulus hukuku ve toplum özgürlüğü taraftarı olan Demokrat Parti üyelerinin galibiyetinde ve oy almasındadır... Toplum özerkliği ve özgürlüğü taraftarı olan bu partinin mukabilinde hükûmetin muhafazakâr, eski kafa bakanları, bürokrasinin baskı kulu olan memurları ne yapacaklardır? Onların itirazları sebebine toplum kendi hükümlerinden el çekecek midir?!.. Hayır!.. çünkü bu meclis dağılınca, yine toplumun yeniden aynı düşünce ve gayede vekiller göndereceğine dair kuşku yoktur... Devletin ister istemez meşrutiyeti onaylamaktan başka çaresi kalmayacaktır!..

Biz Müslümanlar için de bu değişikliklerden büyük yararlar elde edileceğinden kuşku duyulmamalıdır. Şair der ki:

“Bu mutluluğun paylaşımında söndü İran’ın ateşi,

Bugün uyandı İslâmın parlak ışığı!..”

Acaba böyle midir?!.. Kuşkusuz böyledir!.. Garip şey! İki yüz yıldan çoktur İngiltere’de anayasa ve meşrutiyet teessüs etti; topluma özgürlük ve özerklik verildi; ama İngiliz tebaasından olan Müslümanlar o özgürlük ve meşrutiyetten yararlanamayıp zulmet ve esaret içinde kaldılar!.. Yine yüz yıldan çoktur, Fransa’da büyük ihtilâl gerçekleşti, toplum, özgürlüğünü kazandı ve kendi adlarına toprak sahibi oldu. Fakat Fransa tebaasından Müslüman olanlar bütün bu nimetlerden mahrum kalmıştır!.. O inkılâplar ve özgürlükler Müslüman dünyasına etki etmedi!.. Ama Rusya’daki büyük ihtilâl öyle değildir... Bu ihtilâlin sarsıntıları bütün İslâm dünyasına aksedeceğine, o hareketsiz dünyanın yerinden çıkarıp gelişme yolculuğu ve özgürlük kılacağından kuşku durulmamalıdır... Rusya ihtilâline Müslümanlar’ın da katıldığı ve geçenlerde Rusya’nın genelinden Petersburg’a gelen Müslüman vekillerin Demokrat Parti’ye katıldığı malumdur!..

Petersburg Meclisi’nde Müslümanlar’ın da bir yer tutacağı açıktır... Bu, büyük ve iyi bir durumdur... Rus ihtilâliyle bütün Rusya tebaası, Müslümanlar’ı ve bunlar aracılığıyla bütün İslâm dünyası için yeni bir özgürlük dönemi, özgürlüğün parıltılı bir güneş dönemi başlıyor!.. Heyyealâ’l-felâh, ey Müslümanlar!..

A. H.

“Hayat”, 1906, S. 92.

4.39. Çeşitli Bahanelerle Adam Öldürmek

(İdam Cezası, İntikam ve Katliam)

Ey dost, eğer düşman seninle anlaşmıyorsa,

Sen gerek düşmanla anlaşasın.

Eğer böyle olmadıysa birkaç gün sabret

Ne o kalır, ne sen, ne de Fehr Razi.

İnsanın akıl ve bilinç, düşünme gücü gibi ruhsal yetisi de terazide tartılabilir ve ayrıca metre ile ölçülebilir. Şöyle ki, terazi ile ölçmek yaşarken olanaklıdır... Bu konuda fizyoloji teraziye ve antropoloji ise metreye başvurmayı tercih eder. Bu düşünceyi biraz açalım:

Bilindiği gibi insanın akıl gücü, onun kafatası denilen başının içindeki beynin, bilincin miktar ve niceliği ile oransal açıdan birbirine denktir. Beyni büyük ve fazla olan insanların akılları da büyük ve fazladır. Hayvanlar da öyledir. Gelişme döneminin çeşitli derecelerinde bulunan hayvanların bilinçleri, beyinlerinin miktarı çeşitli derecelerinde bulunan hayvanların bilinçleri, beyinlerinin miktarı oranındadır. Kedi tavşandan, köpek kediden akıllıdır. Çünkü kedinin beyni tavşaninkinden, köpeğin beyni ise kedininkinden fazladır. Bu gerçekleri biraz daha ayrıntılı olarak incelemek isteyenler, “İçtihâd”ın sahibi Abdullah Cevdet Efendi’nin “Fizyoloji ve Bilinç” adlı Türkçe yazmış olduğu kitaba başvurabilirler. Ünlü İngiliz şairlerinden Byron ve Alman şair Lord Bismark’ın beyinleri, ölümlerinden sonra tartıldığında, bu beyinlerin insan beyinlerinin en ağırı olduğu görülmüştür.

Bu beyinler birkaç kilo gelmiştir... Şimdi iki-üç kiloluk değil, yedi-sekiz yüz kiloluk beyin tasavvur ediniz. Böyle bir beyni içine alan kafatasının iriliği metre ile, daha doğrusu geometrik yöntemle ölçülürse, herhalde bunu bir hamam kubbesinden fazla olması gerekir!.. Böyle dev kafalı bir bilinç sahibi düşünebilir misiniz?! İnsan bir hayvan topluluğu olup bu görüş, danışma, ortak zihinler ile iş yaptığı için ben bunu düşünebiliyorum...

Böyle bir bilincin adı Devlet Duması’dır ki, 27 Nisan’dan beri Petersburg’da meclis kurmaya başlamıştır!..

Devlet Duması denilen bu büyük bilinç sahibi topluluk, bugünlerde devletten istenilen şeyle arasında bir de idam cezasının büsbütün ve ilelebet ortadan kaldırılmasını ileri sürüyor! Rusya tarihinin parlak ve muazzam olan yeni özgürlük devri, insanlığın hatırı için suçluların genel affı ve idam cezasının büsbütün kaldırılmasıyla başlıyor! Bu noktaya dikkat ederek bu işin büyüklüğünü ve kutsallığını anlayalım!.. Anlayalım, çünkü anlamak, her iki-üç günde bir cinayet tanığı olan bizlere, Bakü Müslümanları'na vaciptir!..

İdam, intikam, katliam!..

İşte bu üç iğrenç sözcük aslında birbirine benzediği halde aralarında farklılıklar da vardır... Bunların üçü de adam öldürmek demektir...

Fakat idam, şeriata ve yasalara göre yargılanan bir adamı öldürmek ve kısas (öldüreni öldürme, yaralayanı yaralama cezası) katli işleyen bir adamı şeriata göre kendi cinayetinin misliyle cezalandırıp öldürmek olduğu halde; katliam yapmak düşmanlık, intikam, hırsızlık veya bir çıkar sağlamak gayesiyle adam öldürmektir!..

Aklı ve beyni birkaç yüz kilogram gelen büyük başlı Devlet Duması diyor ki, insanı, hatta kabahat ve cinayet sahibi olan insanı öldürmeye; hatta yasa ve adalet dairesinde, mahkemeden sonra da öldürmeye hiç kimsenin hakkı olmasın!.. Buna padişahın, devletin ve milletin de hakkı yoktur. Bu hak, insana yaşam bahşeden ölmez bir diriden başka kimsenin değildir... Bakalım küçük başlı ve hafif beyinli olan bizim Bakülü katiller ne diyor? Bunlar da diyor ki:

“Biz ne şeriata, ne de devletin yasasına bakarız! Biz kendi küçük beynimizle gayet adil bir muhakemeden sonra bir kişinin katline hükmederiz. Sonra da hükmümüzü gerçekleştirmek için uygar bir kentin caddesi ortasında ve halkın gözü önünde o kişiyi tabancamızın mermileriyle güzelce öldürürüz!”

Ve öldürürler de!.. Bununla da iş bitme, sonra maktulün ailesi ve akrabaları intikam almak için katilin ya da katilin aile ve akrabalarının peşine düşerek fırsatı bulduklarında cinayeti işlerler. Sonra berikiler başlar yine ötekileri takibe... Böylece bir savaş yıllar ve yüzyıllar boyu ve sonsuza dek zincirleme devam edip durur! Bu işin garip yanı, kısas meselesinde şeriata göre öldürmenin cezası, sadece katilin kendisine münhasırken intikam alanların katilin aile ve akrabalarını da esirgememesidir. Güya her insan kendi aile ve akrabasının cinayetinden sorumludur! Akla, mantığa ve insanlığa

sıgmayan böyle bir kan davası gütme âdedini, buradaki halktan başka bir de Balkan kökenli Arnavutlar arasında gözlemlemiştir. Fakat bu cesur ve necip ulusun, bu derde karşı güzel bir dermanı da var ki, maalesef o dermanı burada göremiyorum! O derman Arnavutça “besa” denilen âdettir. “Besa” nedir? “Besa”, halkın bir yere toplanıp yemin ederek kavgadan el çekip kan davası güden hasımların birbirini affetmesine denir. Birbiri ardınca devam eden kavgaların devamını görmekten bıkan Arnavutlar, beş-on yılda bir kez iyiliksever bir kişinin teşvikiyle bu “besa” âdetine başvururlar.

Şimdi, Petersburg'taki meclisin devlet dumasının yeni başlayan bir saadet dönemi için idam cezasının (adam öldürme yönteminin) kaldırılmasını padişahın istediği bir zamanda, bizim Bakü'nün ve Bakü etrafındaki kentlerin bu “besa” kuralına başvurarak, böyle intikam ve kısas yüzünden adam öldürme emellerine son vermeleri uygun olmaz mı?.. Topluma bu hayırlı emre teşvik etme görevi, halk arasında sözü geçen kişilerin, halk mücahitlerinin ve özellikle de din adamlarımızın sorumluluk alanına giren bir görev olduğunu zannederim. Toplumun saygısına mahzar olmuş bu gibi kişilerin, bu işe bir önlem almaları gerekir. Halk örgütlenmesiyle tek vücut olarak kendi uluslarını güçlendirmek istiyorlar. Bizde ise düşmanlıklar yüzünden örgütlenme yerine bilinçsiz ve örgütsüz bir düze oluşturuluyor! Toplumsal vücudumuzun organı olan ulusumuz bireyleri arasında zıddiyet ve husumet kalkmadıkça, düşmanlar arasında uzlaşma sağlanmadıkça ulusal bedenimizi hasta kabul edip bu derde bir derman aramak gerekir.

Afrika'nın vahşi zalimlerine ve yamyamlarına benzemek yeter! Biraz da Arnavutlar'dan ibret alalım. “Besa” kuralını burada kabul edelim. Rusya için tarihte görülmemiş yeni bir dönem başlıyor. Bu yeni dönemin başlangıcının peygamberimizin doğum gününe tesadüf ettiğini söylemiştir!.. Yeni dönemi dikkate alarak peygamberimiz Hz. Muhammed'in hürmetine, insanlık ve ümmet adına geçmiş hesaplardan el çekelim; olan oldu, geçen geçti diyerek günahları affedelim, bağışlayalım... Bu günlerde bize ne lâzım? “Besa” lâzım! Besa, besa, besa!.. Yere batsın geçmiş düşmanlıklar!.. Yaşasın besa!..

A. H.

“Hayat”, 1906, S. 100.

4.40. Ahund* Ebû Turab Hazretleri (İlm-i Abdân)

“Hayat”ın yukarıdaki sütunlarında, değerli Ahund Ebû Turab hazretlerinin “Bize Hangi İlimler Gerekir?” adlı makalesini yayınladık; ama bu konuda öncelikle okuyucularımıza birkaç hatırlatmada bulunmayı uygun gördük. Ahund hazretlerinin makalesi, gazetemizin güttüğü amaca -o amaç ki, Hayat’ın tahminen bir yıl önce çıkan 1. sayısında belirtilmişti- bütünüyle muvafık değildir. Daha doğrusu kısmen muvafık olduğu halde, kısmen de muvafık değildir!..

Bununla beraber, makaleyi iki-üç nedenden ötürü büyük bir memnuniyetle yayınladık. Makalenin değindiği noktalardan birinin çok önemli olması, nedenlerinden bir tanesini oluşturmaktadır:

Rusya’nın toplumsal yeniliği ve politikası ile açılan bu kadar önemli bir yeni dönemin başlangıcında, Müslüman cemaatlerin yollarının gelmesi üzerindeki engellerin tek tek defedildiği bir zamanda bize “Hangi İlimler Gerekir?” meselesinden daha önemli bir konu tasavvur olunamaz zannediyoruz!..

Bu kadar önemli bir konuyu gündeme getirdiği için ahunda teşekkür etmekle birlikte, diğer taraftan da meseleyi gerektiği gibi çözemediğini açıklamaya mecburuz!

Ahund hazretleri, akılcılıktan uzaklaşarak şöyle buyuruyorlar:

“Okuyucularımız, Avrupalı toplumları insanlık ve uyarlık yolunda olgunlaştırmıştır. Ama ben, Avrupalı toplumların ve uygarlık yolunda olgunlaştırmıştır. Ama ben, Avrupalı toplumların ilâhî yasalardan uzak olduklarını düşünüyorum. Bu yüzden onlar, aynı vahşeti sergilemektedirler...”

“Doğa bilimlerini bilmekle insan olmak olmaz; ilâhî hikmetler ile olgunlaşmak insanı insan yapar.”

“Eğer insan, İslâm dinini iyi bilirse elbette insanlığa zarar vermeyecektir...”

“Eğer bir kimse, bütün yaşamını matematik ve doğa bilimleri uğruna harcar, Aristoteles mantığını benimser ise; Allah için alim ve arif olmayacak, insanlık böylece uygarlık şehrine uğramayacaktır.”

* Ahund: Şii mezhebinde büyük adamlarına verilen genel ad.

Bu sözler, sadece dinsel egemenliği güçlendirme ve sürdürme anlamında kullanılmamıştır. J. J. Rousseau da böyle bir düşüncede bulunmadı mı? Ne garip tesadüf?! Biz şu an, Rusya'nın yenilik döneminin başlangıcındayız... 18. yy.ın ortalarında, Fransa'da bu konuyla ilgili şu görüşler ileri sürüldü:

“Bilimin ve üniversitelerin gelişmesi, insanlığın uygarlaşması ahlâka iyi mi, kötü mü etkiye bulundu? Başka bir ifadeyle, insanların ahlâkını düzeltti mi, yoksa bozarak fesada mı uğrattı?...”

Bu soruyu yanıtlayanlar içinden ödülü kazanan yazar, bilimin ve üniversitelerin gelişmesine hükmeden, ünlü J.J. Rousseau oldu; ama yazık!!!. J.J. Rousseau, konuyu dürüstçe çözümü için değil, makalesini büyük bir belâgat ve büyük bir kalem kudreti ile yazdığı için ödülü kazandı!.. Aslında onun düşüncesi batıldı. Fransız akademisi, onun düşüncesini onaylamadığı halde, ona ödülü verdi. Rousseau'nun hükmü kesinlikle bilimin ve üniversitelerin aleyhineydi... Fakat Ebû Turab, bu kadar ileri gitmiyor!.. O, bilimi ve üniversiteleri, pozitif bilimleri ve akıllılığı bir kenara atmadan dinsel ve mezhepsel bilgilere de yeterince sahip olmamızı istiyor.

Öyle midir?

Ben şu anda son derece zor bir durumda olduğumu hissediyorum. Çünkü konu öyle bir konu ki, yazılacak şeylere gazete sütunlarının yeterli olduğu ve uygunluğu söylenemez. Gerçeği açıkça gösterebilmek için birkaç yılın incelenmesinden sonra üç-dört yüz sayfalık bir kitap oluşturmalıdır. Bir gazete makalesinde ise böyle bir kitabın içeriğini kısaca anlatmak her yazarın haddi değildir! Bu konu eskidir: Eski Yunan döneminden başlayıp günümüz kadar devam etmiş ve etmektedir. Bu konuyu Müslüman bilginlerden İbn-i Sinâ, Farâbî ve İbn-i Rüşd gibi dâhiler girişmişti... Günümüzde bile özellikle bu konuyla ilgilenenler az değildir. Rusya, Avrupa ve Amerika bilginlerinden Tolstoy, Renan, Dreper gibi kişileri söyleyebiliriz. Hatta Amerikalı Dreper bu tür konuya “Nizâ-i İlm-i Din” (Tartışmalı Dinsel Bilgiler) adı vererek, bu adla bir kitap bile oluşturmuştur. Kitap, ünlü Osmanlı edibi Ahmet Mithat tarafından Türkçe'ye de çevrilerek İstanbul'da yayınlanmıştır... “Nizâ-i İlm-i Din!..”, bilimdeki farklı düşünceler!.. Korkulu sözler, değil mi?! Ama hiç korkmayın. Çünkü gerçekte tartışma ve anlaşmazlık ilim ile din arasında değildir!..

Ahund hazretleri çok güzel buyuruyorlar:

“Kişi, bilmediği ilme düşman olur; kişinin başkalarını kendi düşmanına taraf davet etmesi makul değildir!”

Biz, din öğrenimine gerek duymayan ve önem vermeyen “okuyucularımızın” asla ve kesinlikle tarafını tutmayız! Düşüncelerimizi daha açık ve cesaretli söyleyelim:

Bunlar, çok büyük “hata ediyorlar!” Bunlara uyan kişiler gerçekten zarardadırlar!... Fakat diğer yandan, pozitif bilimlerden ve yeniliklerden vazgeçmek isteyen din adamlarımızın da hiçbir nedenle taraftarı olamayız! Topluma karşı önderlik, imamlık ve yol göstericilik iddiasında bulunan böyleleri ne ulusu ileri götürebilir ne de ümmeti toplumsal, siyasal ve ekonomik kurtuluşa ulaştırabilir. Aksine böyle din adamları, sadece dinsel bilgilerle yetişmiş toklarımızı dinin hak oluşu, adaleti ve yüceliği konularında kuşku içinde bırakırlar!..

Ahund hazretleri, sanırım bize ilimlerin hepsinden aynı derecede gerekli olduğunu belirtiyor:

“Hem din ilimleri, şeriat ve inanç, hem de matematik ve doğa bilimleri gibi cismanî ilimler! Hz. Muhammed’in düşüncesi de böyledir.”

Ayrı ayrı yollarla bir gayeti hedefleyen ve gönlünde Allah aşkının ateşini taşıyan evliyalardan biri olan Hz. Mevlâna’nın da

“Nice nice Yunan’ın hikmetiyle birlikte,
İmanlıların da hikmetini oku.”

demekten muradı, yine farklı bilimlerin bütün olarak ele alınması gereğini ifade eder!.. Bugün, Yunanlıların yerini Avrupalılar doldurmaktadır.

Peygamberimiz Hz. Muhammed şöyle buyurmaktadır:

“İlim öğrenmek, Müslüman olan bütün erkek ve kadın müminlere vaciptir.”

“Beşikten mezara kadar ilim öğren; Çin’de olsa da ilmi ara.”

Bu hadis-i şeriflerin hepsinde bahsedilen ilim, bütün bilimleri içine alır! İlim sadece şeriat olsaydı, Çin’e kadar öğretmeye gidelim denilmezdi. Buna bir delil olarak ayrıca ahund hazretlerinin söylemediği, “Tıp ve din ilimleri, bilimlerin en güzelidir” hadisini de ekleyebiliriz.

Burada iki noktaya dikkat etmemiz gerekir. Noktalardan biri anatominin ilâhiyata takdim edilmesidir. Bu, önemli olanı en önemli olandan üstün tutmaktır!... Diğer nokta ise ilâhiyat sözcüğünün genel olarak kullanılmasıdır. Sözcüğün genel bütünlük anlamında kullanılmasından, sadece İslâm dinin bilinmesinin yeterli olmadığı anlaşılıyor. Diğer dinlere de hakim olmak gerekir. O dinlerin ne olduğunu bilmelidir! Bu niçin gereklidir? O dinlerin emirlerini yerine getirmek için mi? Hayır!.. O dinlerin batıl olduğunu anlayıp reddetmek ve onlara inananlarla tartışarak ikna yoluyla İslâm dinin benimsemelerini sağlamak için onları bilmelidir! Liverpoollu Şeyh Abdullah Gowilliam hazretleri, son zamanlarda Ermeniler'in Gregorian mezhebini araştırmadı mı? Peygamberimiz ve ashâb-ı kiram, müşriklerin ve putperestlerin de itikatlarına vâkıftı!.. Biz ise Zerdüştlük ve Budizm şöyle dursun, mensubu olduğumuz mezhep dışında kalan diğer İslâmî mezhepleri bile yeterince bilmiyoruz!.. Bir İslâm üniversitemiz olsa, onun ilâhiyat bölümünde imamlara dinler tarihini öğretmen gerekmeyecek mi?.. Neyse, asıl konumuzdan ayrılmayalım.

Din bilimini, ilâhî yasaları, şeriati, dinsel inanışları, tefsir, hadis ve fıkıh ilimlerini okumak bize vaciptir! Bu açık birşeydir; bunu kimse yadsıyamaz! Fakat matematik ve doğa bilimleri, ekonomi, sosyoloji ve siyaset, ziraat ve sanayii de tahsil etmek aynı derecede ve belki daha çok vaciptir! Bu ise kanıt, bizim şu anki durumumuza muhtaçtır. Çünkü imamlarımız ve Ahund Ebû Turab hazretleri bu konuda biraz kuşkulular. Bilindiği gibi gerçekler iki türlü olup akla ve nakle dayanan bilgilerden oluşmuştur. Matematiksel gerçekler ve doğal akılcılık sınıfındandır. Bu gerçekleri bütün bir insanlık din ve ulus ayrımı olmaksızın, birlikte kabul etmiştir!..

Herkes okursa aritmetikte iki kere ikinin dört ettiğini anlar. Geometride bir üçgenin üç köşesi iki dik açığa eşittir. Zoolojide balıklar suda solungaçlarıyla soluk alırlar. Anatomide insan kalbi, göğüs kafesinin solunda ve karaciğerin sağ alt tarafında, gök cisimlerine benzer bir küreyi andırır. Gerçeklerin nakliye böyle değildir. İnsanlık, bu konuda çoğu kez birleşmemiştir. Çoğu kez biri diğerini kabul etmeyerek kuşku duyuyor. Akılcı gerçekler insanları bir tür ile birleşmeye çağırdığı halde, nakledilen gerçekler araya anlaşmazlık sokuyor. Bir ulus diğer bir ulusun gerçeklerini kabul etmelidir. Bu, bütün insanlık tarafından onaylanan akılcı bir yoldur. Bu ifadelerden akılcılığın deneyimlerden önemli olduğu anlaşılıyor! Çok önemli olan şeyleri bırakarak sadece önemli olanlar ile yetinmek ise caiz değildir!..

Ahund hazretleri şöyle buyuruyor:

“Eğer bir kişi matematik bilimini ve doğa bilimlerini Aristoteles mantığıyla kavarsa, elbette Allah’ın nazarında âlim ve arif olamayacaktır.”

Bu söze yanıt olarak be Socrates’ın ne de Aristo’nun peygamber olmadıklarını ve peygamberlerin en büyüklerinden haberlerinin olmadığını diyebiliriz. Fakat söz konusu bilimler ve akılcılık sayesinde Allah’ın bir olduğuna inandılar; yurttaşları olan Yunan müşriklerinin itikatlarına rağmen Allah’ın birliğini kanıtladıkları için bu uğurda eziyet ve sıkıntı çektiler, Socrates’ı zehirleyerek öldürdüler. Bu ise gerçek aşka delâlet eder!.. Demek ki Allah’ın nazarında âlim ve arif olmak için akılcılık da yardım ediyor... Zaten bilimlerin hangisi insanlığı vahdaniyete ulaştırmıyor ki? Geometri ve matematik gücüyle anlaşılabilen astronomi mi? Gökyüzünün durumu mu? Hikmet ve doğa aracılığıyla incelenebilen yer kürenin durumu mu? Taşlar, ağaçlar ve hayvanlar mı? Fizyolojik açıdan incelenen insan bedeni mi? Bu bilimlerin bütününe geleceğe armağan olarak sunmak ve geleceği bu bilimler üzerine kurmak zorunludur

Tarih sahnesinden silinmemek için bütün bilimlere, biraz açmak gerekirse hem dinsel, hem de dünyevî bilimlere aynı gözle bakarak aynı oranda ilgi göstermeliyiz. Kimimiz imam, kimimiz doktor, kimimiz mühendis, kimimiz de kimyager olmalıyız! Ama bunu hakkıyla gerçekleştirmeliyiz!

A. H.

“Hayat”, 1906, S. 106.

4.41. Pesimist* Bir Filozofun Ölümü

Ölüm, yaşamın koşullarından biridir. Akan yıldızlar, daha doğrusu kıvılcımlar, gökyüzünde nurun ve ateşin bir çizgi çekilmiş biçimde iz bıraktığı gibi çoğu kez ölüm de alın yazısı üzerinde uzun bir izi bırakıyor. Böyle izler de yaşamın süslerindedir. Böyle iz bırakan ölümleri, dünyanın yaşam muradı isteyen “Hayat Gazetesi” anlatmadan geçemiyor...

Geçenlerde H. İbsen’in ölümü münasebetiyle gazetemizde birkaç söz söylendi. Şimdi de telgraf bize Almanyalı filozoflardan Hartman’ın ölüm haberini verdi. Bu münasebetle adı geçen hekimin meslekî felsefesi hakkında birazcık bilgi vermek istiyoruz. Fakat okuyucularımın bu konuya itiraz edeceklerini biliyorum. Belki diyecekler ki, kentimizde halk Duma’ya vekil seçmek için bir hengâmedeyken Hartman’ın felsefesi kime yarar!?

Sen bize, Devlet Duması için seçilmeyi lâıyk içimizdeki filozofun kim olduğunu anlar! Kim diye sordüğümüz Bakülü filozof veya hekim, Petersburg’taki meclise giderek diğerleri gibi bağırp biz Kafkasya Müslümanları için “yer ve özgürlük” talebi ile karşlarına çıksın. “Yer”, yani ekin ve ziraat için gerekiyor. “Bağımsızlık”, yani Müslüman ve Türk toplumunun tamamen kendi gelişimi ve mutluluğu için her türlü araca özgür ve serbestçe başvurabilmesi için bağımsızlık gerekir! Sen bize “yer ve bağımsızlık” felsefesini anlat!.. Bütün dünyayı bir inkılâp ateşi basmış, sen Hartman’ın “pesimizmi”nden bahsetmek istiyorsun?! Petersburg’ta Rüstem Pehlivan ile Sefîd dev güreşiyor, devlet dumasının vekilleri ve bakanları kovuyor, kovmak istiyorlar. Bundan başka şeyhülislâmları, müftüleri, kadıları da kovmak istiyorlar... Petersburg’ta vekillerin kovulacak bir durumda olduklarını gören Ahmet Bey ve yandaşları, onların atayacakları şeyhülislâm veya müftüleri birer hizmetçi gibi uygun olmayacağı görüşündedirler. Vekillerin toplumun genelinden seçilmesi gereklidir. Dolayısıyla şeyhülislâmlar, müftüler ve kadılar Müslümanlar tarafından seçilmelidir. Rusya’nın bütün toplulukları baştan başa iki büyük partiye bölünmüşken, bugün sabah büyük bir mücadele hazırlığı yapıyorlar, Hartman vefat etmiş veya etmemiş, kime vazifedir?! Bizi yüzyıllardır Platon, Aristo, İbn-i Sinâ, Farâbî gibi düşünürlerin sadece adlarıyla yetindik; onların

* Pesimist : Karamsarlığı ve kötümserliği savunan kişi, filozof.

yapıtlarını bilmek istemedik; Türkler'i haberdar etmek için de çevirmedi. Şimdi de Hartman'ın sadece adını gelen telgraflar arasında görsen yeterli değil midir? O adı hiç duymasak ne olur!..

Özellikle, içimizden bazılarının duyduğuna göre bu filozofun kitaplarını okuyup inceleyenler intihar ediyormuş! Çünkü bu filozof okuyucusuna intiharı öneriyormuş! “Gelin, kendinizi öldürün” diyormuş. Okuyucusu da bu emre uymakta kusur etmiyormuş. Şimdi böyle zararlı ama etkili bir öneride bulunan bir hekimin kitaplarını bize neden icap ediyor? Böyle diyeceksiniz, değil mi? Ben de yanıt olarak, zaten onsuz da bizim toplum hiçbir filozofun gayesini bilmemiş ve kendi kendini öldürme yolunu tutmuştur diyorum! O halde böyle bir hekimi tanıtmak, onlara hiçbir zarar getirmez. Bu filozofun zararlı olan yapıtlarından başka yararlı olanları da var. Biz de yararlı olanlarından bahsedebiliriz! Acaba bahsedebilir miyiz; bu da bir sorundur. Çünkü okuyucularımız böyle bir bahse izin verse de, dilimiz felsefi terimler yönünden eksiklik taşıdığı için izin vermeyecektir. Ancak Osmanlı Türkçesi ile böyle bir bahse girişilebilir ve İstanbul entelektüellerinden Rıza Tevfik Efendi böyle konularda dil açısından asla zorlanmaz. Fakat bizim Azerbaycan diliyle felsefe üzerine konuşmak çok zor iştir! Farâbî ve İbn-i Sinâ'nın yapıtlarına başvurduğumuzda, onların bol bol Yunan sözlerini ya da bu sözlerin harfi harfine çevirisini kullandıklarını görürüz! Kategori, metafizik vs. gibi!.. Şimdi biz de şivemiz sınırlarını dikkate alarak adı geçen hekimler gibi davransak olmaz mı? Bir de konuyu çok da derinine inmeyip kendimizi bu kadar zorluğa düşürmesek daha iyi değil mi?..

Dolayısıyla Hartman'ın felsefesini kısaltılmış biçimde anlatmaya uygun gördük. Hartman, “pesimizm” felsefesini kuranlardan biridir.

“Pesimizm” nedir?

Bu felsefeye göre yaşam sürekli bir keder alanına ve ıstıraba uzanan yolun adıdır. Bu “kederli yol” da “zevk ve lezzet” bomboş bir hayaldir. Gerçek ve olumlu olan sadece kaderdir. Bu kaderin ve ıstırapların pençesinden kurtulmak için bir çare varsa o da yokluktur, yok olmaktır.

İşte bu düşünceleri savunan E. Hartman, 1842 yılında Almanya'nın başkenti Berlin'de doğmuştur. İlk önce askerî okulda öğrenim görerek askerlik mesleğini bırakıp

bütün yaşamını felsefe yolunda harcamış ve bu alanda birçok yapıtı gerisinde bırakmıştır.

Bu yapıtlara Avrupa'da büyük bir rağbet gösterildi. Bunlar, her tarafta moda oldu... Bunların en ünlüleri “Kâinat Düzeninin Esası” ile “Pesimizmin Tarihi ve Esası” adlı yapıtlardır. Hartman, kendi felsefesine “idrak ötesi felsefe” adını veriyor. O, iradenin idraksiz ve duygusuz olmayacağını savunur. Dolayısıyla her varlığın esası irade ve tasavvurdur. Farklı farklı her bireyde, her hayvanda durum böyledir. Acaba kâinatın bütün varlığının da genel ilk örneği irade ve tasavvur mudur? Buna da Hartman evet, irade ve tasavvur başka türlü olamaz demektir. Çünkü bizim bu dış dünyada, öyle olaylar var ki, sadece madde ve felsefî düşünme ile bunlar varlığına neden olan da bu ruhun oluşumuzdur. Bu ruh, “irade ve tasavvur”dan ibarettir. Hartman’ın “idrak ötesi” dediği de bu “ilk örneğin bütünü” olup madde ve kişiliğin arkasındadır. Madde (beden), kişilik ve kâinattaki bütün olaylar ancak onun eseridir.

Hartman’a göre, bu manevî başlangıcın eserlerini ve varlığının kanıtlarını açıkça gördüğümüz noktalar şunlardır:

- 1- Bu “idrak ötesi”, herbir canlılığın sürüp çıkması esnasında onu derli toplu düzelten ve makul bir biçime sokup sınırlı bir idrak anlayışına uygun alet ediyor.
- 2- Bu “idrak ötesi”, akıl gücünün yetmediği anlarda “içgüdü” dediğimiz bir kuvvet sayesinde bütün canlıları sınıflandırıyor.
- 3- “İdrak ötesi”, aşk ve muhabbet aracılığıyla gelecek nesilleri koruyor.
- 4- “İdrak ötesi”, çoğu kez akıl ve vicdanın yetersiz kaldığı yerlerde “duygusal olaylar oluşumu” denilen bir tür hissiyat aracılığıyla insan yardım ediyor.
- 5- “İdrak ötesi”, zihinsel performans gücüne yardım eder.
- 6- Yüz güzelliğini kavramak, bize o kaynaktan geliyor.

Hartman, kâinatın birleştirdiği moleküllere, daha doğrusu atom parçası denilen maddeciklere de bu gözle bakıyor. Ona göre herbir atomcuk, “irade ve tasavvurun unsuru” dur.

Hartman’ın düşüncelerinde büyük hatalar olduğu gibi, insanlığa hizmet için çalıştığı da yadsınamaz. Çünkü bu filozofun ateizmin büyük düşmanı olduğu açıktır.

Doğa bilimlerini yüzeysel olarak öğrendikten sonra hiçbir şeye inançları kalmamış gençlerimiz, Hartman'ın ilgili düşüncelerini dikkate aldıkları takdirde az da olsa kapıldıkları zararlı düşüncelerden kendilerini kurtarabilirler. Böyle dinsiz gençler için Ebû Turab ahund ve yazarımız Hasan Sabri Ayvazof hazretleri ne kadar feryat etseler hakları vardır!..

Okullardan yarım yamalak çıkmış ateistleri gördükçe benim de:

“ – Bize yalnız bana ilâhiyat ilmi gereklidir” diyeceğim geliyor!

Fakat herhalde bana göre bize ilâhiyat, diğer bilimlerle birlikte gerekir... Müslümanlar için bundan sonra oluşturulacak okulların programında dikkate alınacak önemli noktalardan birisi de budur!

A. H.

“Hayat”, 1906, S. 118.

4.42. Bakü Milletvekilleri

En sonunda biz de sınavımızı verdik. Kavga alanından galip olarak çıkabildik! Bir süredir halimiz bütünüyle okullarda sınavı bekleyen öğrencilerin ya da savaş zamanında muharebeye hazırlanan askerlerin haline benziyordu. Öğrenci olmuş veya askerlik yapmış her adam, öğrencilerin sınavdan ve askerlerin muharebeden önceki duygularını bilir. Bunların kalplerinde bir çarpıntı ve heyecan, ruhlarında bir uyanma peyda olur; rahatları kalmaz. Kafalarında daima şu soru işaretleri vardır: Acaba sınavımda başarılı olup sınıfımı geçebilecek miyim? Acaba yarınki düşmana karşı galip gelecek miyiz?! İşte halkımız da bir-iki haftadan beri seçim meselesinden ötürü böyle bir huzursuzluk içindeydi. Bin türlü vahim korkular!.. Şayet devlet dumasına liyakatı hiç olmayan âciz birisi seçilirse, halimiz ne olacak, hukukumuzu kim savunacak, dertlerimizi ve ihtiyaçlarımızı kim bildirecek?! Ancak, bugün ok şükür bu korkulara meydan kalmadı. Halkımız bu seçim sınavından başarıyla geçti. Devlet dumasına üye seçilen kişilerin üçü de bu unvana hakkıyla lâıyk olan kimseler çıktı.

Bu üyelerden her biri ayrı ayrı ilim ve kemal sahibi olmakla birlikte, mükemmel bir üçlü oluşturarak birbirinden yardımcısıdır. Bunlardan bir de arkadaşım Ali Merdan Bey'dir. O, Petersburg Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi görmüş ve herkesin tanıdığı bir yazar olarak yıllardır halkımızın çıkarları uğrunda mücadele etmiştir. Diğer, Gori Okulu'ndan yetişen aziz dostum ve hemşehrim Esadullah Bey Murathanov olup, öteden beri ömrünü yurt evlâtlarının terbiyesine adayan; Salyan, Cavad ve bütün çiftçi halkının ihtiyaçlarına her açıdan mükemmel çareler bulan biridir. Üçüncüsü ise akrabam Mehmed Tağı Aliyev olup, bu kişi Moskova Yüksek Okulu'nda ekonomi ve ziraat öğrenimi gördükten sonra son zamana kadar ömrünü sosyoloji ve maliyeye adadığı için bu alanlarda uzmanlaşmıştır. Dolayısıyla, böyle kabiliyetli ve mükemmel milletvekillerine sahip olduğu için halkımızı kutlarız.

Ey milletvekilleri! Ulusumuz bütün ümidini şimdi sizlere bağlamıştır.

Biz İnsanız. Dolayısıyla herşeyden önce bütün дума ile birlikte fark gözetmeden inanç ve kavmiyet insanlığını, insanlık hukukunu savunuruz. Mazlum sınıfları zalim sınıfların tecavüzlerinden korumaya çalışınız, tam eşitlik isteyiniz. Yersiz-yurtsuz çiftçilerimize ve köylülerimize, yer ve toprak talep edin. Fakir insanlarımızın durumunu düzeltmeye çalışınız.

Biz Kafkasyalıyız. Kafkasya halkının kendi kendisini yönetebilmesi için gereken muhtariyeti talep ediniz.

Biz Müslümanız. Dolayısıyla kendi dinsel inancımızda, vicdan özgürlüğümüz için ne gerekiyorsa onu isteyiniz.

Biz Türk'üz. Dilimizin gelinmesine engel olan her türlü setin ve duvarın yıkılmasına yardım ediniz!

İşte bu dört noktayı aklınızdan asla çıkarmayınız!

A. H.

“Hayat”, 1906, S. 119.

4.43. “Hayat”ın Yıl Dönümü

7 Haziran 1906. Bugün, gazetemizin kuruluş yıl dönümüdür. “Hayat”, 1 yaşını doldurdu. “Hayat”, tam bir yıldır yayın hayatına başladı. Geçen yıl 7 Haziran’da çıkan 1. sayıya göz gezdirilirse, gelecekteki sözler göze çarpar:

“Hayat Gazetesi” garip bir hengâme döneminde yayınlanmaya başladı. Bugün ise anlıyoruz ki “Hayat”, fevkalâde önemli olaylar içinde yayına devam etmiştir. Bu olaylar kâh kederli, kâh sevinçli gerçekleşti.

“Hayat”ın bir yıl zarfında duyduğu, gördüğü, geçirdiği, bildiği ve bildirdiği benzeri tarihte görülmemiş ve duyulmamış, büyük ve muhteşem bir biçimde gerçekleşerek devam eden bir yenilik devrinin yapıtlarından başka bir şey değildir. “Hayat” ve “Hayat”ın okuyucuları şuna bin kez şükretmelidir. Onun ilk ortaya çıkışı, yenilik ve değişimlerin ortaya çıktığı zaman rastladı. Bir kitabı başından değil de ortasından veya sonundan okumaya başlarsak, elbette o kitabın içeriğini anlamalıyız. Bu kitabın ne demek istediğini anlamak için onu başından okumak gerekir. Bu yeniliği ve bu yeniliğin hikmetini de anlamak için onun gerekliliğini, gerçekleştirdiği olayları başlangıcından itibaren kavrayarak takip etmek gerekir. Kanûn-ı Esâsî ve meşrutiyet yenilikleri, özgürlük, muhtariyet ve eşitlik nimetleri nedir, neden ibarettir sorularının yanıtını bilmek ve anlamak istiyorsan, devlet dumasına söylenen sözleri, gerçekleşen görüşmeleri baştan itibaren tetkik etmelidir. İşte yıllardan beri uyuduktan sonra bir noktada donup kalan Rusya, bu yıl uyandı; bu yıl başını kaldırdı ve ayağa kalktı. İşte “Hayat” da güzel bir tesadüf olarak böyle bir zamanda ortaya çıktı ve feryada başladı. Bunu nedeni de Müslüman halkın uyanmasını ve ayılmasını sağlamaktır. Aksi takdirde yatanlar, uyananların ayakları altında kalarak ezileceklerdir. Bu bir gerçektir.

İnkılâp, kendi kendine gerçekleşmiyor. O bir mücadele, kahramanca bir mücadele gücüyle gerçekleşiyor.

Mücadele alanının bir tarafında muhafazakârlar ve mutlak hükûmet taraftarları, diğer tarafta ise özgürlük ve eşitlik aşıkları duruyor. Mücadele bir yıldır başlamış ve henüz tamamlanmamıştır. Bugünlerde ise yeniden şiddetlenmeye bile başlamıştır. Başımıza gelen zulümlerin ve belâların sorumlusu birinci grubu oluşturanlardır. Bize yansıyan her sevinçli olayın arkasında ise ikinci grup yer alıyor. Ermeni-Müslüman

kavgası, Yahudi-Rus ekişmesi, Gürcü askerlerin katliamı, İnguş-Kazak dramı vs.... Hep birinci grubun eseridir. Buna bilerek aldanmayınız.

Bunca keşmekeşin içinde “Hayat”, olgun bir sağlamlıkla durarak yürüyor, ansızın gelen darbelere karşı mukavemet gösteriyor, gösterebiliyor. Bunu da nedeni, kendi gayesinden ta başlangıçtan itibaren ayrılmamasıdır. Bu gayenin neler olduğunu öğrenmek isteyenler, gazetemizin 1. sayısına başvurabilirler. Orada bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi verilmiştir.

Düşüncemizi açık söyleyelim: Geçen yıl (1905) 16 Kasım’da Ahmet Bey Ağayev gibi muktedir bir arkadaştan mahrum kaldık. Bu durum, yönetimimiz açısından olumsuz bir gelişmeydi. Fakat gazetemiz için olumsuz sayılabilecek bu olay, halkımız için bir kazanç oldu. Gazetemiz de bu kazançtan mahrum değildir. Çünkü yönetim olarak kaybettiğimizi, toplumsal mücadele alanında kazanmış bulunmaktayız. Ahmet ile Ali’nin birbirine yardımından ziyade, “İrşâd” ile “Hayat” birbirine yardım edebiliyor ve birinin diyemediğini öteki diyor, tamamlıyor.

Yıl ortasında Ahmet Bey’i kaybettik; ama bir “İrşâd” kazandık. Şimdi de yılın sonunda başka bir kayba uğradık:

“Kaspi” ile gazetemizin imtiyaz sahibi olan Ali Merdan Bey’in yardımından da mahrum edildik. Fakat bunda da teselli edici bir olay var. Gazetemiz onu kaybetmiştir, ancak halkımızın ulusal mücadelesi açısından Peterbusg’daki mecliste Ali Merdan Bey gibi muktedir bir yardımcı ve büyük bir mücahit kazanıyor.

“Hayat”ın bütün çalışanlarının kuruluş yıl dönümünde bayram ettikleri bir zamanda, Bakü kenti, milletvekillerini büyük bir heyecanla Petersburg’a gönderiyordu. Bu da güzel bir tesadüftür. Bu tesadüf, hepimiz için hayırlı olsun.

A. H.

“Hayat”, 1906, S. 124.

4.44. “Molla Nesreddin”e Teşekkür

(Hatıratımdan)

Bir zamanlar ressamlığa fevkalâde hevesim vardı. Hatta az kalsın Petersbusg Güzel Sanatlar Akademisi'ne giriyordum. Fakat bilim ve fen tahsiline de meyilli olduğumdan sanatsal uğraşlarla yollarımız ayrıldı. Bununla birlikte ressamlığa olan ilgim hiç azalmadı! Hatta giderek çoğaldı diyebilirim!.. Çoğaldığı için kütüphanemin bir bölümünü daima ressamlıkla ilgili kitaplar oluşturdu. Düşünsel etkinliklerimin beni yorduğu anlarda bütün işlerimi bırakıp resim yapardım ve böylece dinlenirdim.

Bir gün İstanbul seçkinlerinden Hâce Hicrî Efendi hazretleri, kendisine ait bir manzumeyi bana okurken, manzumenin bir kıt'ası şöyle oldu:

Gülzâra ¹ baktım ağladım,

Tutmuş bu insanlar yeri.

Vahşi bir âlây-ı serseri ²,

Yad eyledim geçmişleri,

Huzzâra ³ baktım ağladım!..

Hâce Hicrî Efendi, nuranî yüzlü ve ak sakallı yaşlı biriydi... İsrail peygamberlerinin resimlerini çizen Avrupalı ressamlar onu görseler, kendi resimleri için örnek kabul edebilirlerdi. Ben de, elimdeki kurşun kalemle onun resmini çizmeye çalıştım... Bilmiyorum, yaşlılardaki gönül yufkalığından mı nedir, Hicrî Efendi yukarıdaki kıt'ayı okurken ağladı...

Elimdeki resmin kâğıdı üzerinde de onun resmi ağlar bir halde çıktı. Fakat resmin tamamlanması için onun, İstanbul'un resmî dairelerinde her an bakıp ağlayan kişilerin de portreleri gösterilmeli. Onun için ben de Hicrî Efendi'nin resmi karşılında

¹ Gülzâr: Gül bahçesi.

² Âlây-ı serseri: Serseri takımı.

³ Huzzâr: Huzurunda, göz önünde bulunanlar.

birkaç yaratık çizdim. Bunların bedeni, resmî elbiseler giymiş insan suretindeki koyun, kurt ve ayı başlarından oluşmuştu.

Yaptığım bu tip resimler, bana küçük bir ün kazandırdı. Kazandırdığı için de bir gün bana bir hacı başvurdu. Amacı, “Seyahatnâme-i İbrahim Bey” adlı kitap için birkaç resim yapmamı sağlamamış. Şimdi de diyemiyorum ama sanırım bu hacı, “Seyahatnâme-i İbrahim Bey”in yazarıydı. Her neyse, kim bilir? Belki ben de böyle bir yüksek görevi üstüme alarak bugün böyle yararlı bir kitabın ressamı olma şerefine ulaşabilirdim!.. Fakat o müsait olmadı!.. Şimdi “Molla Nesreddin”in bu şerefe ulaştığını gördükçe, gıptayla karışık memnuniyetimin derecesini tarif edemem! Herhalde bir taraftan Tiflis’teki Hâce’ye (Molla Nesreddin’in redaktörü) teşekkürü ve bir taraftan da İstanbul’daki hacıya arzusunun gerçekleşmesini müjdeleyebiliriz! İnşallah çok geçmeden “Molla Nesreddin” sayesinde “Seyahatnâme-i İbrahim Bey”in ikinci cildinin de çıktığını görürüz.

Abdülnakkaş

“Hayat”, 1906, S. 125.

4.45. Ey Kalem

Ey mürebbi! İnsanlar yabancı bir ülkede olduklarında zaferler ve tarihsel savaşlar, yeni keşifler anlatıyorsun; köylerde ve kasabalarda bilim yuvaları, üniversiteler, kütüphaneler, müzeler açıldığını iftiharla yazıyorsun. Bize karşı neden ilgisizsin bilmiyorum. Ben, kalbindeki düşünceleri biliyorum. Sen de yabancılar gibi Müslümanlığın gelişmeye engel olduğunu dersin; benim sevgili kalemim, senden bu sözü ummazdım. Senin böyle yanlışlara düşmeni ümit etmezdim. Sen, dünya görmüş kahramanları uğurlamış ve filozoflar elinde çalışmış, nurdan yaratılmış kutsal bir vücutsun. Senin hafıza gücün yüksektir. Öyle ki, Avrupalılar senin ne olduğunu bilmiyorlardı; seni biz onlara tanıttık. O zamanlar biz Avrupalılar'a herşeyi öğreten değil miydik? Dünyanın üç kıt'asına sahip değil miydik? Gırnata'da hüküm süren kimdi? Müslümanlıkta günah yoktur, sevgili kalemim.

Meyhanenin abatlığı bizim viranlığımızdan değil,

Kâfirliğin birliği bizim dağınık olmamızdandır.

İslâm'ın özünde ayıp yoktur,

Ki her ayıp var, bizim Müslümanlığımızdandır.

Fakat sen de haklısın, sen de zulüm altında yaşıyorsun. Bugüne kadar bizi terk etmediysen, yine teşekkür ederiz. Senin de benim gibi rengimin sarardığını ve verem olduğunu görüyorum. Sen benim yüreğime ve yaşamıma tercümansın; ben de senin kalbindekileri biliyorum. Sen, veremli olduğun halde birkaç yıl daha yaşayabileceğini söylüyorsun. Fakat Emir Bahadır'ların, vezirlerin sanatı hastalığımı şiddetlendirdi. Birkaç güne kalmaz ölürüm. Yok, yine hatalısın. O ki, vezirlerdi, gamlanma. Vitte'den, Tripof ve Durnof'tan çok çalışsan olmadı mı? Ne yaptılar? Şimdi herkesin gözünde onların hain olduklarını görüyorsun. Ulus, onları daima nefretle anacak. Gelelim senin derdine. Sana müjde veriyorum. Kıymetli bir hekim, senin ve bizlerin, belki de bütün İslâm dünyasının hastalıktan kurtulması için çalışıyor. Onun kim olduğunu biliyor musun? O erdem sahibi kişi Seyid Muhammed hazretleridir. O, şimdi yurtlarının ve kaç asırdan beri kazanılıp ulusal şereflerinin tehlikede olduğunu görüyorum. Canından ve malından vazgeçip bunların ihyasına çalışmaktadır. Ama tek el ses çıkarmaz; bir gül ile bahar olmaz. Ulularımızın neyi beklediğini bilmiyorum. Horasan ve Kerbela'nın ya da Kâbe'nin Haricîler eline geçmesini mi bekliyorlar? Böyle birşeyin olması durumunda

şimdili hürmetin kalmayacağını meğer bilmiyorlarmış. Şerur'daki ziyaretgâhları, seyitlere kiraladılar. Onlar, yurt için çalışmadılar; ama hiç olmazsa kendileri için çalışsınlar. Kafkasya'daki bilginler, bilimsel açıdan onlardan fazla olmasalar da, eksik de değildir. Ruslar'a karşı gülünç duruma düşmekten başka bir işe yaramıyorlar. Bilginler ve ulularımız, gerek bu işleri görüşerek cami ve minberlerde ulusumuzun içine düştüğü korkulu durumu anlata. Böylece herkes birleşerek o kişinin etrafında toplana. Sesine ses vere... Belki ciğerlerimizi etkileyen istibdat hastalı atıla... Belki parçalanmış ve dağılmış yurdumuzu iyileştirelim; Şahımızın etrafını saran hainleri uzaklaştıralım. Bu yoksulluktan belki kurtuluruz...

Sevgili kalemim, bilginlerin görevleri kadar senin de çok büyük görevlerin var. Senin de o erdemli kişiyi tarih sayfasında anman gerekir. Ulusumuzu ve aydınlarımızı çağırmalısın. Eğer onlar, senin çağırışına aldırış etmezse feryat etmelisin. Belki bu feryat dertlerimize ilâç ola...

Ah, kalemim! Acaba o günü göreceğim mi? Sen, sevinçli ve mutlu bir şekilde bağınıyorsun...

Yaşasın özgürlük, batsın istibdat ve adamları!

A. H.

“Hayat”, 1906, S. 127.

4.46. Sola, Sola, Sol Tarafa!..

Sola! Çünkü bu kez uçurum ve girdap sağ taraftadır. Muhafazakâr beylerin, köhne düşünceli veya düşüncesiz ağaların, maddeci sermayedarların, ahiret kavramını benimsediği halde yine de sermayedar olan mollaların ve keşişlerin, küçük akıllı ama büyük hileler düşünen vicdansız ve provokatör “bürokratların”, bütün esaret ve istibdat kullarının çektikleri, sürükledikleri sağ taraftan sakının! Sağ taraftan sakının!.. Sağ taraftan sakının!.. Uçurum oradadır!.. Komissarof ve Pavlof’ların saklandıkları sağ taraftan sakının! Sola! Sola! Ramişvili, Kovalivski, Şipkin, Aladin, Anikin ve Radiçiv’lerin, Vinavor’ların gösterdikleri ve öncülük ettikleri sola!... Feraset, zekâ, akıl, ilim, önlem, insaf, insanlık ve kurtuluş hep sol taraftadır!.. Hatta bu sol taraftan, Prof. Şipkin şöyle diyor:

“Akıl ve bilinç yeri değil, acele etmeli ve aceleyle işler yapmalı, ayrıca delilik de gereklidir!. Yine sol tarafa yönelmeli. Çünkü bu delilik, ilmin ve aklın fazlalığından kaynaklanıyor!.. Tarafsız kalmayı kim söyledi? Hayır, asla tarafsız kalmamalı! Tarafsızlık, ayak altında kalarak ezilmekten başka neye yarar? Su bile aynı yerde sakince durduğu zaman korkar. Çünkü bozulur, küflenir ve yosun tutar!.. Temiz ve sağlam olmak için su bir tarafa akmalı ya da derya gibi coşmalıdır!.. Ya sağa, ya sola!.. Hayır, yalnız sola!..”

Sağ tarafta hazırlanan uçurum, ejderha gibi ağzını açarak bütün halk ve ulusları, din ve dilleri, eğitimleri, sanatları, kazanımlarıyla birlikte yok etmeye hazırdır!..

Sol taraf ise Rusya’dan başka bütün insanlığı da mutlu bir yenilik ve değişim sürecine çekiyor. Bu mutluluk verici yenilik ve değişim süreci, gerçek bir yenileşme dönemi olacaktır. Bunca idam cezasının kaldırılması ve devlet durmasından bazı üyelerin uluslar arası karar mahkemesi oluşturmak için ortak kurula girmeleri buna işarettir!

İdam cezasının kaldırılmasıyla ülke dahilinde “yasa” perdesi arkasında uygulanan adam öldürme suçlarına ve uluslar arası karar mahkemesi aracılığıyla ülke dışında savaş adı altında yapılan vahşi uygulamalara son verilmek isteniyor!.

İşte, insanlık için gerçek bir devir, mutluluğun en muazzam yenileşme dönemi!... Evet, en muazzam yenileşme dönemi! İlk ve Orta Çağ şimdi sona eriyor; Yeni ve Son Çağ ise şimdi başlıyor!Hayır, yanılmıyorum, Yeni Çağ şimdi başlıyor.

Sevgili okuyucu! Ben de senin gibi vaktiyle okullarda tarih dersi okumuştum. Hem de bu bilimi Rus ve Osmanlı okullarında öğrenmiştir. Bize, insanlık tarihinin dört bölümden oluştuğunu öğretmişlerdi:

İlk Çağ, Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılarak İstanbul'un başkent oluşuna kadar; Orta Çağ, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethine kadar; Yeni Çağ, Fransız İhtilâli'ne kadar ve Yakın Çağ ise bu ihtilâlden günümüze kadar kapsayan zamanı ifade eder. Tarihçilerin yapmış oldukları bu tasnifin subjektif olduğuna inanıyorum. İnanmamamın nedenleri arz edeyim:

Tarihsel devirlerin tasnifinde vahşet ve hayvanlık ile uygarlık ve insanlıktan daha sağlam ayırım olamaz! İnsanlığı hayvanlıktan, uygarlığı ise vahşetten ayıracak bir işaret varsa, o da cinayetin, hunharlığın ortadan kaldırılmasıdır. Roma İmparatorluğu ikiye bölündü, İstanbul Bizans'ın başkenti oldu; ama cinayetler son buldu mu? Hayır, cinayetler daha da arttı. Keşiş ve rahiplerin kararlarıyla uygulanan engizisyon cinayetlerinin, haç ve cihat adına yapılan savaşların haddi hesabı yoktur!.. Demek ki insanlık, hayvanlıktan ve vahşetten asla kurtulmadı!..

İstanbul fethedildi, Amerika keşfedildi; peki insanlık hayvanlıktan kurtuldu mu? Asla! Avrupalılar'ın, keşfedilen Amerika'da yaptıkları vahşilikleri tarih kitaplarında okudukça, insanın tüyleri diken diken oluyor! Fransız İhtilâli ile idam cezası ortadan kaldırılmadı; fakat türleri ve biçimleri lağvedilip tamamı giyotin denilen baltaya hasredildi. Ancak bu baltanın altında kraldan ve padişaktan başlayarak, birçok masum ve günahsız insanın başı yuvarlandı!.. Hayır, hayır! Tarihçiler ne diyorsa desin, insanlık hiçbir zaman Orta Çağ zihniyetinden kurtulamamıştır. Vahşetinden ve hayvanlığında, bugüne kadar ısrar edip durmuştur!.. Fakat şimdi, cinayet ve savaş yandaşlarının son nefeslerini hissediyoruz. Bu da sol taraftaki entelektüellerin sayesinde.

Evet, cinayet ve savaş yandaşları son nefeslerini vermektedirler. Onlarla birlikte bütün bir gürhunun son nefesidir. Dante, onların yerini, tarif ettiği cehennemde göstermektedir.

Kimdir onlar! Onlar, Allah'ın çiftçilere ihsan ettiği fakat tarihsel ve toplumsal bir hata sonucu yürmi-otuz avantacının eline geçmiş topraktan çiftçilerin mahrum edilmelerini, bunların yüzyıllarca beylere, baron ve hanlara kul ve esir olmalarını

istiyorlar. Onlar, kesin eşitlik yerine milleri baron, han, bey ve birçok adlar altında sınıflara ayırarak imtiyaz ve hukuktan mahrum olanları anarşi yollarına sürüklüyorlar...

Onlar; serbest, hür ve tarafsız mahkeme yerine keyfe dayalı bir yargı sistemi oluşturarak topluma eğitim ışığından yoksun bırakma niyetindedirler. Fakat bu büyük bir hatadır! Bunlar mutlaka kör, sağır ve beyinsizdirler! Bunlar, Rusya'nın bir başından öteki başına kadar bütün toplum gözünün açıldığını ve haklarını aradığını görmüyorlar. Artık toplum, zalimlerin ve katillerin mahkeme adaletine teslim edilmelerini istiyor.

Kafkasyamızın en güzide milletvekillerinden Gürcistanlı Ramişvili, ateşli bir konuşmasında bakınız ne diyor:

“Bizim iç işlerimiz, adalet bakanlığımızı tamamen pasifize ederek yutmuştur. Bizde yasa ve adli muhakeme yoktur. Bizde polis tüzüğü vardır. Bu tüzük, mahkeme kararlarımızda ve hatta kiliselerimizde bile yürürlüktedir. Buralarda o tüzük, İncil'in bile üstündedir. Bizim keşişlerin polis memurlarından çok da farklı bir yanları yoktur. Bu keşişler, kendilerini Hz. İsa'nın varisi görerek idam cezasına ve cinayetlere taraf oluyorlardı. Evet, bizim iç işleri bakanlığı kiliseyi de yutmuştur!”

Ramişvili böyle diyor! Fakat bizim imam ve hocalarımız, Türkiye, İran ve Rusya'daki imamlarımız sevinmesin. Ramişvili'nin serzenişinden onlar da bağımsız düşünülemez!.. Siyasal ve ekonomik esaretin yavaş yavaş ortadan kalmasıyla insanlık için yeni bir dönem başlıyor. Buna, idam cezasının kaldırılmasını da ekleyebiliriz. İnsanlık için diyoruz. Çünkü Rusya'dan başlayıp her tarafını kuşatacak bu özgür ve büyük düşünce mukabilinde hiçbir şey duramayacak. Yeni Devir ne İstanbul'un başkenti oluşuyla, ne de onun fethiyle başlıyor. Yeni Devir, İkinci ve Üçüncü Roma'nın, yani İstanbul ve Moskova'nın özgürlük sayesinde yeniden “Gülistan-ı İrem”^{*} olmasıyla başlıyor!.. özgürlük ise soldan doğuyor; dolayısıyla sola, sola, sol tarafa!..

A. H.

“Hayat”, 1906, S. 142.

* Gülistan-ı İrem: A. Bakıhanof (1794-1847)'un tarihsel yapıtıdır. Yapıtta, Azerbaycan ve Dağıstan halklarının siyasal-toplumsal haksızlığa karşı mücadelelerine değinilmiştir.

4.47. Kaf Dağı ve Simurg

Mitolojide çoğu kez derin anlamlar vardır. Fakat o anlamların açık ve belli olması zamana muhtaçtır. Geçen sayıda, bir bakış açısından insanlık tarihinin dört devre ayrıldığını kabul etmeyip okuyucularımızın affına sığınarak bu devirleri ikiye ayırmayı uygun gördük. Bu iki devir de, son zamanlarda nihayet bulan eski vahşi devir ile şimdi başlayacak olan yeni uygarlık devridir. O halde zamanımız, çok önemli bir dönemdir. İki devir arasında bir ara noktası vardır. Bu noktaya dikkat etmek gerekir. Ama sadece günümüz önemli değildir. Yerimiz de çok önemli bir makâmdır. Bu noktayı da güzelce anlamalıdır!

Rusya'da bugünlerde gerçekleşen hürriyet hareketlerinin büyük önemi yadsınamaz. Fakat Rusya ve özellikle de Kafkasya'nın dünya üzerinde çok önemli bir noktada olduğu da yadsınamaz. Bunu, en eski dönemlerde bile bütün büyük kavimlerin tarihleri anlamıştı. Yunanlıların, İranlıların ve Turan halklarının en anlamlı mitolojik öyküleri ile efsaneleri Kaf Dağı'na ilişkindir. Kaf Dağı ise Elbrus olup, Kafkasya'dadır. Kafkasya nedir? Kafkasya Asya ve Avrupa arasında büyük bir geçiş yoludur; köprüdür. Eskiden, bütün dünyanın kapısı bu köprü üzerindeydi. Bugünkü Derbend başlangıç noktası olarak, bu bölgenin Araplar tarafından kapılar kapısı diye adlandırıldığı bilinmektedir. Bugün, Kafkasya'nın bu kapılar kapısı'ndan (Derbend) bile önemli iki kapısı daha vardır. Bu kapılardan biri Bakü, diğeri ise Batum'dur. Eskiden ateşe tapanların, şimdi ise petrol ve altın avcılarının kiblesi olan Bakü, bütün Avrupa'yı Asya'ya bağlayan kapılarından biridir. Batum ise bütün Asya'yı Avrupa'ya bağlayan kapının adıdır. Dünyanın köprüsü olan ve dünyanın kapıları bulunan bu coğrafyada bedensel anlamda en güzel halkı yaşamaktadır. İnsanlığın güzellik bakımından en seçkin kısmı olan "Kafkasya ırkı", mensubiyetlerinden ötürü gurur duymuyor mu?

Arapların "Huristan" dediği cennet bu ülkede değil mi? Bir şair şöyle diyor:

"Toplanmıştı oraya huri ve peri topluluğu..."

evet, beden olarak huri ya da melek kadar güzel?.. ama güzel bedende güzel ruha ve düşünceye de sahip olmak gerekir!.. Öyle midir? Elbette öyledir!.. Ruh ve düşünce güzelliğinin belirtisi nedir? Kuşkusuz özgürlük ve bağımsızlıktır; bağımsızlığa meyildir!.. Başkalarını bilmem fakat bence böyledir!..

Şan, namus, haysiyet, hamiyet, gayret ve soyluluk gibi sıfatlar ruhta, düşüncede ve kalpte oldukça, insanın alınına ve simasına yansiyarak onu güzelleştirir!.. Kafkas halkı güzel ve cemildir. Çünkü bahsedilen üstünlük nedenlerinin kaynağı olan özgürlük duygusu, onda asla sönmemiştir!

Kafkas halkını kulluğa ve esarete alıştırmak olmaz! Kafkasya'nın üç-dört bin yıllık tarihine indiğimizde, onu daima, kendi özgürlüğü ve bağımsızlığı için savaşımlarla görüyoruz! Onlar ya ölürlere ya da hicret ederler; fakat kul olmazlar! Onlar esir düşerler; fakat esaretlerinde bile kul olmayıp ağalık ederler!.. Çerkez, Lezgi ve Gürcü halklarının tarihini inceleyiniz! Çerkezler Türkiye (İstanbul)'ye hicret ederler, esir giderler; ama orada bir hükümdar sülâlesini oluştururlar... Mısır'a hicret ederler; orada hükümdar olurlar ve Çerkez hükümetini oluştururlar... Küçük bir Gürcü olusu, yüzyıllar boyu özgürlük aşkı sayesinde dünyanın en dayanıklı devletlerine karşı mukavemet gösterir. Bir avuç Lezgi kavmi, özgürlüğü için yirmi beş yıldır kuzeyin en büyük devletine karşı meydan okur!.. Bu toprakların havasında özgürlük kokusu vardır. Alp ve Altay Dağları, insan kalbinde nasıl ilham uyandırır, Kafkasya da aynı etkiyi gösterir! Kafkasya'ya kim yerleşirse, bu ilhamın etkisinden kurtulamaz. Bence Kafkasya Türkleri, Türk ırkının özgürlüğe en düşkün olanıdır. Göçebeliği ona kabahat olarak yaklaşıyorlar. Ah!

O göçebelik!.. O göçebelik uygarlığa küçük bir engelse de, fakat özgürlük şevkinin büyük bir işaretidir!

Bu memlekette hiçbir güç özgürlük şevkini mahvedemez! Hiçbir zorlama, cefa, eziyet ve zulüm özgürlük ateşini söndüremez.

Sevgili okuyucularım,

Tiflis'teki "Kafkasya Müzesi"ne gitmiş misiniz? Gitmemişseniz gidiniz. O müzede büyük ve görkemli bir resim var; resme bakınız. O resimde yerin ve göğün oğlu Promete'nin özgürlük yolunda düştüğü ıstıraplar tasvir ediliyor. Promete, gökyüzünden getirdiği o nimetle insanlığı mutlu etmek istediği için müthiş bir eziyete mahkûm edilmiştir. Onun vücudu zincirlerle Kaf Dağı'na bağlanarak ciğeri sonsuza dek yırtıcı bir kuş tarafından yenmektedir. Sonsuza dek, çünkü ciğer yenildikçe yeniden oluşup büyümektedir. Bu hali M.Ö. birkaç yüzyıl önce yaşamış Yunan şairi Aiskhylos şöyle tasvir eder:

“Kafkas kayalıklarına zincirlerle bağlanan ve ciğeri bir kartal tarafından parçalanmış Promete’nin yanına bir elçi gelerek ona der ki:

- Eğer müşteriye boyun eğersen, bu azaptan kurtulursun.

Promete ise cevap olarak şöyle der:

Sırlar gibi âlemde bir kul olmadan,

Bu ıstırapı çekmek evlâdır bana

Bence zalim dünyaya kölelik,

Bu taşlara bent olmadan bin kat fena.”

Özgürlük adına bundan yüce, kesin ve şiddetli bir doğru olmaz. Promete’nin ciğerini parçalamakla onun kalbinden özgürlük isteğini silmek olursa, Kafkas halkını da esarete alıştırmak olur!.. özgürlük yolunda böyle duyulmamış ıstıraplara katlanan kahramanı sonunda özgürlük dostu olan Yunan Rüstemi Heraklius kurtarabilirdi!..

Ne yazık ki, Tiflis müzesi Promete tablosuyla yetinerek başka bir özgürlük mücadelesi olan ve büyük şair Firdevsî’ye ilham veren Zaloğlu Rüstem ile Simurg olayını betimlememiştir.

İran’ın bağımsızlık ve özgürlüğünün en büyük mücadelecisi olan bu kahraman, kederlenip zayıfladıkça ve paralandıkça; ona teselli veren, onu kuvvetlendiren ve onun yaralarını kanatlarıyla iyileştiren Simurg’dur.

Kimdir Promete’nin kartal pençesinde yakaladığı ıstıraplara inanmayan?! Kimdir onun ışık ve özgürlük yolunda çektiği cefayı efsane kabul eden?! O ıstıraplar, bugün de gözümüzün önünde, bütün Kafkasya’da devam edip durmuyor mu?.. Fakat o ıstıraplar içinde de Kafkasya özgürlükten el çekiyor mu?.. Kimdir Simurg’un kanadındaki etkili şifaya inanmayan?! O kuş, bugün de yükselip uçarak Kaf Dağı’nın yüksek zirveleri üzerinde dolanıp durmuyor mu?

Bütün bu mitoloji, anlamsız değildir. Kafkas ülkesi, kuşkusuz dünyanın baskı ve zulüm altında inleyen bölümünü esaretten kurtarma konusunda en büyük rolü oynayacaktır!.. Ey Türkiye ve İran’ın yurttan ayrı düşen özgürlük yetimleri! İsviçre’nin size yabancı olan soğuk Alpler’inden, Mısır’ın lâl ve suskun ihramlarından imdat beklemeden, oralardan sesinizi ve feryadınızı yurda duyuramazsınız. Oralarda sizi hiç

kimse himaye edemez! Geliniz, geliniz, Kafkas'a, Simurg'un kanatları altına!.. İran ve Türkiye istibdatlarını bir Arşimet gibi yerinden kaldırabilmek, bütünüyle kökünden koparabilmek için dayanma noktanız sadece Kaf Dağı olabilir!.. Zulmün ve işkencenin binasını buradan yıkabilirsiniz!.. Sizin yazılarınız basınınız, edebiyatınız kolaylıkla buradan o memleketlere dahil olabilecektir. Hiçbir sansür onu men edemeyecektir. Hiçbir "bürokrasi" onun önüne set çekemeyecektir!.. İstanbul'daki yangınların çoğu Kafkas petrolünden ileri gelmiyor mu?.. Bundan sonra oranın manevî alanına da Kafkas'ın düşünce ateşi konuşulacaktır!

Ne İngiltere'de, ne de Fransa , Avusturya ve Almanya gibi ülkelerde İran ile Türkiye'yi uyandıracak bir özgürlük edebiyatı husule gelmedi ve gelemez de. Çünkü o kavimlerin dilleri, Türkiye'de ve İran'da konuşulan dillerden farklıdır. Fakat Rusya'da özgürlük sayesinde bir ulus gelişmeye başlıyor. Bu ulusun dili, Türk ve İran halkına yabancı değildir. Bu ulus Kazan'dan Semerkant'ta, Baykal ötesinden Kırım'a kadar uzanan Türk ve Tatar kavimlerdir. Bunların uyanarak husule getirecekleri özgürlük edebiyatı, bir sel gibi İran ve Türkiye'yi istila edecektir. Bu selin de akış yönü, kuşkusuz bu iki ülkeye Kafkas berzahı olacaktır!..

İşte görüldüğü gibi, Kafkasya, dünya özgürlük tarihinde önemli roller oynayacaktır. Bu rollerin de en büyüğü, Kafkas ve Azerbaycan Türkleri'ne aittir. Buralarını anlamayınız da ona göre hazırlanınız!

Fakat hangi biçimde anlamayınız? Bunu başka bir zaman anlatırız...

A. H.

"Hayat", 1906, S. 143.

kimse himaye edemez! Geliniz, geliniz, Kafkas'a, Simurg'un kanatları altına!.. İran ve Türkiye istibdatlarını bir Arşimet gibi yerinden kaldırabilmek, bütünüyle kökünden koparabilmek için dayanma noktanız sadece Kaf Dağı olabilir!.. Zulmün ve işkencenin binasını buradan yıkabilirsiniz!.. Sizin yazılarınız basınınız, edebiyatınız kolaylıkla buradan o memleketlere dahil olabilecektir. Hiçbir sansür onu men edemeyecektir. Hiçbir "bürokrasi" onun önüne set çekemeyecektir!.. İstanbul'daki yangınların çoğu Kafkas petrolünden ileri gelmiyor mu?.. Bundan sonra oranın manevî alanına da Kafkas'ın düşünce ateşi konuşulacaktır!

Ne İngiltere'de, ne de Fransa, Avusturya ve Almanya gibi ülkelerde İran ile Türkiye'yi uyandıracak bir özgürlük edebiyatı husule gelmedi ve gelemez de. Çünkü o kavimlerin dilleri, Türkiye'de ve İran'da konuşulan dillerden farklıdır. Fakat Rusya'da özgürlük sayesinde bir ulus gelişmeye başlıyor. Bu ulusun dili, Türk ve İran halkına yabancı değildir. Bu ulus Kazan'dan Semerkant'ta, Baykal ötesinden Kırım'a kadar uzanan Türk ve Tatar kavimlerdir. Bunların uyanarak husule getirecekleri özgürlük edebiyatı, bir sel gibi İran ve Türkiye'yi istila edecektir. Bu selin de akış yönü, kuşkusuz bu iki ülkeye Kafkas berzahı olacaktır!..

İşte görüldüğü gibi, Kafkasya, dünya özgürlük tarihinde önemli roller oynayacaktır. Bu rollerin de en büyüğü, Kafkas ve Azerbaycan Türkleri'ne aittir. Buralarını anlamayınız da ona göre hazırlanınız!

Fakat hangi biçimde anlamayınız? Bunu başka bir zaman anlatırız...

A. H.

"Hayat", 1906, S. 143.

4.48. Edebiyat

İlk önce İsviçre’de çıkmaktayken, daha sonra Mısır’a nakledilerek Kahire’de yeni bir başarıyla yayılmaya devam eden “İçtiḥâd”ın müdürü şair Abdullah Cevdet beyefendi hazretleri, özel bir mektubunda bize şöyle yazmış:

“Matbaamızın ürünlerinden size iki kitapçık gönderiyorum. Birinin adı “Gizli Figanlar”, diğ̈erinin adı ise “İki Emel”dir. Bunlarla ilgili şeyler yazarsanız herhalde.”

Her iki kitapçığını da aldık. Bunlar o kadar güzel ki, büyük özgürlük mücahidinin yukarıdaki hatırlatması olmasa bile onlara dair okuyucularımıza bir fikir ve bilgi vermeyi kendimize günah sayardık!.. Kitapçılardan “İki Emel” adlı olanı, ünlü Alman şairi Schiller’in “Wilhelm Tell” adlı yapıtının Türkçe’ye çevirisine bir an söz olup, başlangıcı adı geçen çeviriyle birlikte Mısır prenseslerinden Nazlı Hanım’ın finanse etmesiyle yayınlanmıştı. Söz konusu önsöz bu kez yazarın dost ve tanıdıklarının ricaları üzerine ayrıca böyle bir kitapçık biçiminde basılmıştır. “Gizli Figanlar” adlı ikinci kitapçık ise bir şiir dergisinden ibarettir. Fakat bu şiirlerin sahipleri, özgürlük ve yurt uğrunda “hem yanıyorlar hem de dumanını kimseye göstermemek istiyorlar.” Heyhat dumanını saklasalar da o ateşten çıkan ışıkları, göz kamaştırıcı parıltıları ne yapacaklar?! Gariptir!

İstanbul bürokrasisi, toplumun gözünü bağlamakla, kulağına pamuk tıkamakla, ağzına ve diline kilit vurmakla; ve bütün halkı ışıksız tütsüler içinde boğmakla, dünyayı aydınlatan güneşin kudretine set çekebileceğini zannediyor! Ne kadar boş hayaller...

Türkiye’nin dumanı ve karanlığı içinden dışarıya öyle alevler, öyle ateşler çıkıyor ki onların her bir parçası ve kıvılcımı değil Türkiye’ye, belki bütün insanlığa özgürlük yollarını aydınlatmak için yeter. Abdullah Cevdet’in ağzından coşkulu köpükler dökülüyor. Ama bu köpükler parlak elmas tanelerine dönerek etrafa saçılıyor. Böyle bir elmas hazineleri olan her iki kitapçığın bazı yerlerini alıntı yaparak aşağıda olduğu gibi yayınıyoruz. Fakat memleketimizdeki “özgürlüğün” bize uygun gördüğü oranda alıntıları yayınıyoruz. Bundan fazlasını arzu edenler, kitapçıkların kendisine başvurabilirler.

H.

1906, S. 151.

4.49. Hürriyet ve Firdevsî Yurdu

Fransa'nın yeni şairlerinden olan Fransuva Kopi'nin şiirlerinin bütünü arasında güzel bir manzume var. Manzumenin adı "Müstebit ve Şair Merdiveni"dir. Bu manzumede o, istibdadı ile ünlü Türk ve Tatar cihangiri Timurlenk'in Tus kentini ele geçirdiğinden Firdevsî'nin adına hürmet olsun diye oraya askerlerinin girmesini men ederek dünyanın bu büyük şairinin kabrini ziyaret ettiğini anlatır. Timur, sadece kabri ziyaret etmekle yetinmeyip bir de kabrin içinin ne halde olduğunu görmek için açılmasını emreder. Hükümdarın bu emri üzerine, kabrin üzerinden mezar taşı kaldırılır. Kabir açıldığında Timur'un gördüğü, orada gönül alıcı bir cennet manzarası olur. Çünkü kabrin içinin rengi nur saçan güller, laleler ve nesrinlerle ağzına kadar doludur. Bunlar derhal etrafa yayılmaya ve dağılmaya başlar; her taraf süslere bürünür.

İranlı şairin mezarının içi böyledir. Türk hükümdarının gördükleri budur; Fransız öykücünün methedilmesi böyledir... Siz bu öyküyü efsane mi kabul ediyorsunuz?.. Hayır, hayır, bu efsane değildir! Efsane olmadığını siz de göreceksiniz. Bu, beş-on yıl içinde olacak! Bugüne kadar bütün İran neydi? Büyük ve geniş bir kabir değil miydi? Evet, dünya uygarlığının ortasında büyük bir şair ve bilginler kabriydi. O kabrin üzerine mutlakıyetten, keyfî yönetimden, istibdat ve kötülükten ibaret ağır bir mezar taşı koyulmuştu. Bir-iki yüzyıldan çoktur. Oradan dünya uygarlığının kulağına ses seda girmiyordu. İnsanlığın yararı için bir şey görünmüyordu. Ne şiir ve edebiyattan, ne de bilimsel buluşlardan ortada bir çalışma yoktu! Sanki İslâm dünyasını medariftiharı olan bunca şair ve bilgin buradan çıkmamıştı. Sanki Firdevsî'ler Şeyh Sa'di'ler, Allâme'ler ve Hoca Nâsır Tusî'ler burada ortaya çıkmamışlardı.

İran'da Nâdir Şah döneminden sonra yaşamın kavga ve gürültüsü sükûnete, uygarlığın devinimi durgunluğa gömüldü diyebiliriz. Uygarlıktan bir eser ve iz kalmadı; herşey öldü. Bütün ülke yavaş yavaş bir mezarlık görüntüsüne büründü. "Orada uzun rüzgârdan herkes ölmüştür." Orada Cemşid'ler, Feridun'lar, Kavus'lar, Kirus'lar, Rüstem'ler, Dârâ'lar, Behram'lar ve Nûşirevân'lar gömülüdür; Sultan Mahmut'lar, Melikşah'lar, Şah Abbas'lar, Firdevsî'ler, Enverî'ler, Hayyam'lar, Hâfız'lar yatıyor... Evet, büyük İran bir ölü kabri olmuştu. Öyle bir kabir ki, korkunçtu. Onun korkunçluğu dirileri dehşete düşürüyor. Ve yurttan firara sürüklüyordu. Gurbet ellere mahkûm olan

insanlar, derbeder ve perişan oluyorlardı!.. Böylece elli-altmış milyon nüfusla rahatlıkla geçinebilen bir ülkede haksızlık, düzensizlik, adaletsizlik ve cehalet yüzünden yedi-sekiz milyon insan ya yaşıyor ya da yaşamıyor!.. Yaşayanlar da bin bir zulüm içinde, aç ve çıplak yaşıyor!..

Şu an bu ulu kabrin üzerinden gülleri, çiçekleri ezen; ışığı ve nuru engelleyen mezar taşı kaldırılıyor. Parlak ve ışıklı yer İran, adı istibdat ve mutlakiyet olan ve taşın zulmetinden kurtuluyor!.. Türk soyundan olan yeni bir hükümdarın, Timur'un zaferlerine bedel büyük bir galibiyete kavuşuyor!.. Yaşa, Muzaffereddin,* yaşa! Çok yaşa!.. Tacında parlayan yakut, zümrüt ve elmasları kopar at şimdi!.. O taşlar niçin gereklidir?.. Hak ve adalet, insanlık, eşitlik ve özgürlük kadar parlak cevher mi olur!.. Bırak bu cevherler senin tacında güçlensin!..

Padişah, şahlar şahı!

Tuttuğun bu yol ve esenlikle değişme... Sakın Sultan Abdülhamit'lere uyma! Sakın Kanûn-ı Esâsî'nin ve fakârlarını, Mithat Paşa'larını mahvettirme. Sakın F. Kofi'nin övdüğü Timur gibi daha sonra gidip Cengiz'in kabri üzerinden taşı kaldırma. Çünkü o kabirden, etrafı sel gibi kuşatan kandan başka bir şey peyda olmaz!

İşitiyoruz, biliyoruz; seninle Sultan Hamit arasında şu an bir sınır kavgası var! Biz bu konuda tarafsız kalarak sessizliğimizi koruyorduk. Fakat bundan sonra, yüzümüzü adı geçen Sultana çevirerek şunları diyeceğiz:

- Ey memleketini esaret altında tutan hükümdar... İran toprağına saldırma ve elini oradan çek!.. Orası şimdi hürriyet toprağı oldu! Özgürlük bayrağı raks eden ülkeye istibdat bayrağı giremez!

Bir fanatik demiştir ki;

“- Haçın aldığı yerlere hilâl giremez.”

Böyle sözler cahillik örneğidir. Gladston'un* ağzından çıkmış olsa da bağnazcadır. Gladston sözünü yanlış demiştir; çünkü şöyle demek gerekirdi:

* Muzaffereddin : 1896-1907 yılları arasındaki İran Şahı.

* Gladston : (?-1898 İngiliz siyaset ve devlet adamı)

“Özgürlüğün aldığı yere istibdat giremez!..”

İran'ın en büyük şahsiyeti Ebu'l-Kasım Firdevsî'dir. Onun en büyük yapıtı “Şehnâme”dir. “Şehnâme”nin en büyük kahramanı “Siyavuş”tur, bence Siyavuş'tur. Çünkü insanlığın adaletin ve mertliğin en parlak timsalidir o. Zulmün kararıyla Siyavuş'un başı kesildi. Kanını alıp götürdüler. Dökülen kanlar boşa gitmedi. Zira Firdevsî'nin rivayetine göre o kandan “huna siyavuşan” adında bir çiçek oluştu. Şimdi de o çiçek İran'ın dağlarını dolduruyor...

Ey Tus'ta yatan hekim! Ey mekânı Firdevsî olan şair! Kalk, kalk ayağa... Yurduna bir bak, sevin, mutlu ol... Yeniden ne kadar şahnameler yazman gerektiğini gör. Tahran sokaklarında şehit olan yeni Siyavuş'ların kanlarından ne kadar güzel gül ve çiçeklerin yeşerdiğini gör!... Gâve'lerin elinde özgürlük bayrağı yükseliyor. Bid'at ve istibdatın yılan ve ejderhaları baş aşağı oluyor.

A. H.

“Hayat”, 1906, S. 173.

4.50. Genel Grev ve Gazeteler

Bir yürekten bin yürek dirilik bulur,

Bir kandilden bin kandil ışıklandırmak olur.

Molla Şah

Timurlenk ve Selçuklular döneminde Anadolu'nun küçük bir köşesi olan Akşehir'de yatmakta olan Hoca Nasrettin'in kazan hikâyesini sanırım yoktur:

Kazan doğarmış da, ölmüş de!.. her doğum doğuran canlı tabii ki ölür!.. Bu, gariptenecek bir durum değildir!.. Bence burada şaşılacak bir şey var. O da Hoca Nasrettin gibi dindar bir kişinin komşusuna yalan söyleyerek halkı aldatmasıdır. Fakat Hoca Nasrettin'in yalanı şeklen mantığa uygundu. "Kazan doğdu" sözü gerçek olduğu takdirde, "Kazan öldü." sözü de gerçek olabilir!..

Ama durup dururken ve birdenbire, "-Hayat Gazetesi öldü." demekle kimi inandırabilirsiniz?! İlk önce "Hayat" gazetesinin bir gazete doğurmadığından bahsetmek gerekmez mi? Gerçekte ise "Hayat" gazetesi bir değil, birkaç defa gazete doğurdu. "İrşâd", "Ülfet", "Veten Hadimi", "Burhan-ı Tereggi", "Debistan" vs. hep "Hayat"ın yavrularıdır. Bu gazeteleri çıkaranların ya da çıkaranlara yardım edenlerin birçoğu "Hayat"ın eski yazarlarıdır. Ahmet Bey'ler, Abdürreşit'ler, Hasan Sabri'ler, Abdüsselimzâde Şirvanî'lerin tamamı "Hayat" sütunlarında kalem oynatanlardır! "Hayat" ölseydi, adı geçen gazeteler doğumdan sonra ölürdü. O zaman ölmeyen gazete, şimdi hangi nedenden ötürü ölsün?! "Hayat", Hoca Nasrettin'in kazanı değil ki bir kere doğduğu gibi akabinde de ustaca uydurulmuş bir yalan sayesinde ölsün! Hayır, hayır... "Hayat" bir defa değil, yüz hatta bin defa da doğursa ölmez!..

Kalplerimiz diri oldukça, kandilimiz, bilgi ışığımız alevlendikçe ve ışık saçtıkça yaşamımızın sona ermesi kabul edilemez. Ishnar adlı bir Fransız hekim şöyle demiştir:

"Tout par la science et pour J'humanite."

Yani herşey bilim ve bilgi ile olmalı; herşey insanlık için harcanmalıdır. Şu an toplumumuzun genelinde görünen tembelliğe, cehalete ve gayret eksikliğine rağmen aramızda her türlü fedakârlığa hazır aydın insanlarımız da olduğuna şükretmeliyiz.

İşte "yüreğini canlı tutan"lar da ulusun dirilik ve gittikçe artan uyanıklığına neden olurlar. Örneğin Hacı Zeynel Abidin Tağıyev gibi bilimi ve insanlığı seven kişiler

aramızda buldukça, ulusumuzun geleceğinden ümitsizlenmek doğru değildir. Toplumumuz yenilik ve değişimlerle dolu dönemi geçirip uyanıncaya ve gazetelerin müstakil olarak hizmetinin sürmesi anlamında güçleninceye kadar, gazetemizin şu an feyiz aldığı kaynak, bahsedilen kaynaktır.

Bugünlerde kentimizde siyasî tutukluları serbest bıraktırmak için vaki olan genel grev dolayısıyla, gazetelerde çalışan işçiler de greve destek verdiği için birkaç gün “İrşâd”, “Kaspi”, “Bakü” vs. gazeteler çıkmadığı gibi “Hayat” da yayınlanamadı. Grevler bazen haklı olup güzel sonuçlar doğurduğu halde, çoğu kez de anlamsız ve gereksiz olabiliyor.

Müslüman gazeteler de yabancı gazeteler gibi güçlü finansmana sahip olsaydı, o zaman bu gazetelerde çalışan işçilerin grev yapması ya da genel greve destek vermesi haklılık payı olabilirdi. Örneğin Hayat Gazetesi'nin beş-on bin abonesi olsaydı, elbette işçilerinin ekonomik veya siyasal grev hakları olabilirdi. Ancak bugün bir Müslüman gazetesi, toplumun bilgi ışığından yoksun kalmaması için menfaat yerine maddî zarara uğruyor. O halde hiçbir grev bizim için güzel bir sonuç getirmez. Fakat bu işten sadece toplumumuzu sorumlu tutamayız. Günahın bir kısmı da yazarlarımıza ve müstakil olarak gazete çıkarmaya heveslenen yazarlarımıza aittir. Şu an Rusya'nın genelinde çıkan Müslüman gazetelerin sayısı on-on beş olup, toplumun ihtiyacının çok üzerindedir. Gazetelerin sayısı süratle arttığı halde, okuyucu sayısında geçen yıllara oranla fazla bir fark yok. Gazeteler üç-dört değil de on-on beş farklı yönetim elinde olduğu için, ister istemez malî dengeler de alt üst oluyor; masraflar artıyor. Bu gazetelerin abone sayısı da fazla olmadığı için, malî yük tamamen gazete sahiplerinin sırtına biniyor. Gazete sahipleri, her türlü garezden uzak ve halka fedakârca hizmet etmeyi amaçlıyorsa buna diyeceğimiz yoktur. Ancak bunu aksine düşünceleri gazetecilik aracılığıyla ticaret yapıp rekabet ortamı yaratmaksa büyük parasal zorluklarla savaşmak zorunda kalacaklardır. Bunu sonucunda da büyük sermayedarlar, zayıfları yok edecektir. Amaçları kalem kuvveti ve terbiyeleriyle toplumun istek ve hissiyatına tercüman olan gazetelerde ne yazık ki serbest olamazlar. Çünkü henüz okumaya yeni yeni ilgi duyan bir toplum, ne amacı bulduramaz ne de kalem kuvvetiyle terbiyeyi ayıramaz. Bir-iki yıla kadar, ilk heves ve şevkin geçmesinden sonra gazetelerin sayısı toplumun isteklerinin örtüşeceği anlaşılıyor. O zaman da sermayedarlar arasında halk için çalışacak olan en fedakâr ve yürekli olanları basın

dünyasında yer edinecektir. “Hayat” ise Hacı Zeynel Abidin gibi bir kişinin çabaları sayesinde her iki açıdan emin bulunduğu için, özgürlük gayesinde ve bilgi pınarının gücüyle yayın yaşamına devam edip duruyor!..

Hayatî

“Hayat”, 1906, S. 191.

4.51. Veda Mektubu

Bugün Faust adlı hekim, derin düşüncelere dalmışken onun sonsuzlukta dolaşan bakışları karşısında siyah bir dev, insan biçiminde belirerek kendini gösterdi. Hekim, kimsin diye sordu; nesin? O da yanıtladı:

Men cüz' -iyem ol cüz-ün, o küllî ezelinin,

Men cüz' -i siyehreng olan ol zulmet-i leylin.

Ki eyledi tevlid bu envâr-ı ziyâyı,

Mağrur-ı ziyâ validesi zulmete asi...

Amal-ı şebi tard kılıb cevfi-fezâdan,

Kesb etmek onun cây-i kadimin ebediyyen,

Heyhat! Ziyâ olmayacak kesbe muvaffak!...

Zîrâ ne kadar eylese cehd, olsa hünermend,

Ecsâmdan eyler seylân seyl-i levâmî',

Ecsâm çeker sedd, olur seyrine mâni.

Ecsâm ona nâkil, ecsâm ona hâil,

Çok geçmez eminem, yine ecsâm ile envâr

Birlikde olurlar edhemin kari'ne nâzil!..

Bu sözleri diyen karanlığın güçlü devi, yalnızca insan biçiminde değil, belki toplum ve özellikle de bizim Şark toplumu biçiminde de görünebilir; görünüyor da!.. “Kara Yaratık” adı ona boşuna verilmiyor!... O yaratık, karanlıkta kalmakla yetinmiyor; hatta kendi karanlığıyla da gurur duyabiliyor! Karanlığın ve cahilliğin kolaylıkla var olarak hiçbir maddeye ihtiyacı olmadığı halde, manevî olan ışığın herhalde maddeye veya cisme muhtaç olduğunu söylüyor! Bunlar olmadan bir an bile vücudu dayanamıyor! Ne kadar acı bir gerçek!..

Şimdi karanlık ile cahilliğin arkadaşı olan hareketsizliği, nurun ve ışığın başı gelişme ve hareketle karşılaştırırsak, yine aynı gerçek karşımıza çıkar!.. Hareketsizlik birşeye muhtaç değilken, gelişme ve hareket cisim ve maddesiz olamaz!.. Bugünkü Şark

toplumu, Müslüman olmasına rağmen derin bir cahillik içindedir! O hareketsizliğin (tembelliğin) müthiş girdapları vardır.

Kuşkusuz, Zerdüşt'ün inandığı nedenle sonunda Hürmüz, Ehremen'e; nur da karanlığa karşı galip gelecektir. Fakat bu galibiyet şu an maddiyat kuvvetiyle elde edilebilir. Bu maddiyat yüzünden, bir-iki yıldır karanlıkla süratle mücadele eden "Hayat", yayın hayatına ara vermek zorunda kalıyor. Bir gazeteye gereken maddiyat ise onun parasal giderlerini kapatacak olan meblağdır. Bu meblağ toplumun, daha doğrusu kara toplum arasında nur ve ziya taraftarı olanların çabalarıyla oluşmalıydı. Her abone, yıllık ücretini vermekte üşenmemeliydi. Sadece Hacı Zeynel Abidin ya da İsa Bey, yıllarca bir gazetenin masrafını tek başlarına karşılayamazlardı!.. toplum bu durumu anlamalıdır. Halkımıza tavsiyemiz, "Hayat"ın yayınlanmayacağı günlerde mücadele alanında tek başına kalacak olan "İrşâd Gazetesi"ne ellerinden gelen yardımı esirgememeleridir. Aksi takdirde, Allah göstermesin o gazeteden de mahrum olurlarsa, memleketin yeniden inkılâp öncesi karanlığa gömülmesi kaçınılmaz bir sondur!..

Nüfusu bir milyon bile olmayan Ermeni toplumu, yedi-sekiz gazete ve derginin varlığını koruyabildikleri halde, altı-sekiz gazete ve derginin varlığını koruyabildikleri halde, altı-yedi milyon nüfusa sahip Kafkas Müslümanları'nın bir-iki gazete bile abone olmaya ilgisiz kalmaları tarifsiz bir cahillik değil midir? Ayıptır, ayıp! "Hayat" istemeyerek yayınına ara vermek zorunda kalıyor; ama durum tembelliğe yorulmasın. Çünkü "Füyûzât", bizim gösterdiğimiz yolda halkımızı aydınlatmaya devam edecek ve ortada herhangi bir boşluğun oluşmasına engel olacaktır. Dolayısıyla şimdilik "Hayat" adına okuyucularımıza elveda diyerek onlara "Füyûzât"ın selamını iletiriz. "Füyûzât" yazınsal, bilimsel, toplumsal ve siyasal içerikli konularla bu ayın sonundan itibaren okuyucularla buluşacaktır.

"Füyûzât", sayfalarında yer alan konusu uzun yapıtları, daha sonra okuyuculara kitapçıklar halinde sunmak ister. Rus ve Avrupa dillerinden bilimsel ve yazınsal içerikli yapıtların çevirilerini memnuniyetle kabul edecektir. Böylece yavaş yavaş birkaç yılın sonunda toplumumuz, yeni bilgilerle donanımlı hale gelecektir. Ayrıca bunu ne kadar yararlı bir iş olacağı da açıktır. "Hayat Gazetesi"ne abone olanlar, ücretlerini geri alabilecekleri gibi dilerlerse yatırdıkları ücret miktarınca "İrşâd Gazetesi"ni alabilirler.

Böyle bir isteği olmayanlara ise “Hayat”ın çizgisinde olan “Füyûzât Dergisi” gönderilecektir.

Okuyucularımızın “Hayat”tan çok “Füyûzât”a rağbet göstereceklerini ümit ederek herkese elveda diyoruz!...

A. Hüseyinzâde

“Hayat”, 1906, S. 194.

5. SONUÇ

Ali Bey Hüseyinzâde, makalelerinde iyi bir gazetenin özelliklerinin neler olduğunu, Türk ulusunun en eski tarihini, Kafkasya ahalisi olan Türk ve Ermeni uluslarının çatışmasını, Rusya'da gerçekleşen siyasal ve toplumsal gelişmeleri, Makedonya sorununu, yazınsal eleştiriyi, misyoner sorununu, dinsel günleri, insanlığın üzerine düşen görevleri, çeşitli yayın organlarını dile getirir.

Bu makaleler, yazıldığı dönemin dil özelliklerini yansıtır. Türk ve Ermeni çatışmasının çözüm yolları barışçı bir anlayışla dile getirilir. 1905 yılındaki Rus İhtilâli'nin Rusya Müslümanları üzerindeki siyasal sonuçlarını bu makaleler yoluyla öğrenmek mümkündür. Büyük müteffekirin yaşadığı dönemde, Hayat Gazetesi'nden başka, basın dünyasında yer alan İrşâd, Molla Nesreddin, Debistan, Nur, İctihat gibi gazete ve dergilerin özelliklerini; dönemin çeşitli siyasal olaylarını bu makaleler gündeme getirir.

Ali Bey Hüseyinzâde ve Hayat Gazetesi, Türkçülüğün tarihine olduğu kadar Azerbaycan'ın basın mazisine de ışık tutar.

KAYNAKLAR

- AKÇURA Y.**, Türkçülüğün Tarihi, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2001.
- ALTAYLI, S.**, Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü, C. I-II, İstanbul, MEB Yayınları, 1994.
- ARIKAN N.**, Altın sözlük Golden Dictionary, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1998.
- Azerbaycan Dünyası Dergisi**, Bakü, Sayı 1, 2003, s. 31-33.
- BAYAT A.H.**, Hüseyinzâde Ali Bey; Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını, 1998.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, İstanbul, C. XXIII, İnterpress Basın ve Yayıncılık A.Ş., 1986.
- DEVELLİOĞLU, F.**, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları, 1998.
- HÜSEYNZÂDE, E.B.**, Türkler Kimdir ve Kimlerden İbaretir (Hz. Ofelya Bayramlı), Bakü, Mütercim Neşriyatı, 1997.
- GÖK A.A.**, “Ziya Gökalp, Yusuf Akçura ve Mehmet Emin Resulzâde’de Türk Birliği Fikri”, Türkiye ve Siyaset Dergisi, S. 14, 2003, s. 61.
- GÖKALP Z.**, Türkçülüğün Esasları, (Hz. Mehmet Kaplan), İstanbul, MEB Yayınları, 1996.
- KARAYEV Y.**, Belli Başlı Dönemleri ve Zirve Şahsiyetleriyle Azerbaycan Edebiyatı, (Yay. Hz. Yavuz Akpınar), İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1999.
- KAZIMOVA A.**, Rusça Cep Sözlüğü, İstanbul, Fono Açıköğretim Kurumu Yayınları.
- Komisyon**, TDK İmlâ Kılavuzu, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TDK Yayınları: 525, 1996.
- MUHAMMETDİN R.**, Türkçülüğün Doğuşu ve Gelişimi, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1998.
- MUTLUAY R.**, 100 Soruda Tanzimat ve Servet-i Fünun Edebiyatı (XIX. Yüzyıl Türk Edebiyatı), İstanbul, Gerçek Yayınevi.

ÖZDOĞAN G.G., “Turan’dan Bozkurt’a” Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946), Ankara, İletişim Yayınları, 2001.

RESULZÂDE M.E., Kafkasya Türkleri, (Haz. Yavuz Akpınar, İrfan Murat Yıldırım, Selahattin Çağın), İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1993.

ÖZGEÇMİŞ

1973 yılında Kars'ta doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Kars'ın Selim ilçesinde tamamladı. 1992-1993 yılları arasında, bağımsızlıklarını yeni kazanan Türk cumhuriyetleri ile yapılan öğrenci mübadelesi anlaşması sonucu Millî Eğitim Bakanlığı'nca burslu statüde gönderildiği Özbekistan Cumhuriyeti Taşkent Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesi Özbek Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde Rusça hazırlık öğrenimi gördü. 1993-1994 yılları arasında, Dumlupınar Üniversitesi Tavşanlı Meslek Yüksek Okulu Bilgisayarlı Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Bölümü'nde öğrenim gördü. 1994 yılında girdiği Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türkçe Öğretmenliği Bölümü'nden 1998 yılında mezun oldu. Aynı yıl Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı Kars Merkez İsmetpaşa İlköğretim Okulu'nda depo, Selim Merkez Kâzım Karabekir İlköğretim Okulu'nda ise Türkçe Öğretmeni unvanıyla göreve başladı. Kasım 1999-Temmuz 2000 tarihleri arasında askerlik yükümlülüğünü yerine getirdi. 2002 yılında, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Tezli Yüksek Lisans öğrenimine başladı. 2002 yılından beri, Sağlık Bakanlığı'na bağlı Kars Merkez Serhat Sağlık Meslek Lisesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni; 2003 yılından itibaren de Müdür Yardımcısı unvanıyla görev yapmaktadır.

Evli ve iki çocuk babasıdır.

ADLAR DİZİNİ

A

- A. AĞAYEV, 84, 86, 89, 90
A. ATAMALIBEYOV, 85, 87
A. BAKIHANOF, 258
A. HAYATÎ, 200
A. İBRAHİMOV, 65, 66, 74, 77, 85,
86, 89, 105
A. KURAN, 47, 48
A. TOPÇUBAŞOV, 73, 74, 75, 77, 84
A.B. HÜSEYİNZÂDE, 66, 67, 70, 73,
74, 75, 77, 84,
91, 99, 104
ABDULLAH CEVDET EFENDİ, 236
ABDULLAH CEVDET, 46, 47, 67, 99,
104, 156, 172,
209, 210, 212,
213, 214, 263
ABDULLAH ŞÂİK, 105
ABDULLAH TOKAY, 99
ABDÜLHAFİZ, 205
ABDÜLHAK HAMÎT, 191
ABDÜLNAKKAŞ, 253
ABDÜLSELİMZÂDE ŞİRVANÎ, 197
ABDÜSSELÂM AHUNDZÂDE, 219
ADİLHAN ZİYADHANOV, 225
Adriyatik Denizi, 104
Afganistan, 120, 165, 173, 178
AFRASİYAB, 54
Afrika, 77, 140, 177, 238
AHMET BEY, 225, 244, 251, 267
AHMET KEMAL, 99
AHMET MÎTHAT, 155, 167, 191, 240
AHMET VEFİK PAŞA, 62
AHUND AHMED SALYANÎ, 45
AHUND EBU TURAB, 230, 239, 242
AİSKHYLOS, 260
Akdeniz, 77, 174
Akmolla, 137
AKNAZARHAN, 136
AKSAKOF, 180
Akşehir, 267
ALADİN, 256
ALİ BEY HÜSEYİNZÂDE, 44, 46, 47,
49, 51, 52,
57, 58, 66,
67, 69, 90,
106
ALİ KEMAL, 155, 227
ALİ SUAVÎ, 61, 62
ALİ ŞİR NEVÂÎ, 45, 113
ALLAME, 264
Alp Dağları, 94, 260, 261
ALP ER TUNGA, 131
Altay Dağları, 118, 132, 260
Altay, 52, 55, 120, 124, 125, 131
Altın Orda Devleti, 122
Amerika, 141, 142, 151, 152, 157, 172,
177, 183, 194, 199, 200, 206,
228, 240, 257
AMR bin-AS, 139
Anadolu, 46, 53, 77, 80, 119, 128, 146,
177, 267
ANİKİN, 255
Arabistan, 54, 129, 130, 133, 176, 193
Araç Gazetesi, 88, 221
Ararat Dağı, 225
ARCHALİOUS, 229
Arî, 50, 119, 130,
ARİSTO, 98, 144, 193, 201, 220, 230,
243, 244
ARİSTOTELES, 162, 239, 243
ARŞİMET, 261
Atlas Okyanusu, 141, 199
ATTİLÂ, 68, 76
Avrupa, 61, 62, 63, 65, 66, 67, 68, 70,
71, 77, 79, 80, 82, 88, 94, 97,
98, 101, 107, 109, 110, 113,
114, 117, 119, 121, 123, 124,
131, 135, 137, 139, 140, 151,
152, 153, 155, 156, 157, 159,
171, 172, 173, 174, 175, 176,
177, 178, 180, 183, 191, 194,
198, 199, 205, 209, 210, 212,
219, 220, 228, 230, 239, 240,
241, 246, 252, 254, 257, 259,
Avustralya, 151, 152
AYETULLAH, 61
AYVAZOVSKİ, 227
Azerbaycan, 89, 90, 91, 94, 99, 103,
104, 105, 118, 119, 123,
219, 245, 262

B

BÂBÜR MİRZA, 116, 120
BAHA ŞAKİR, 104
Bakü Gazetesi, 165, 268
Bakü, 51, 75, 76, 84, 85, 101, 112, 123,
151, 153, 161, 164, 167, 168,
183, 202, 232, 237, 238, 244,
248, 251
Batı Avrupa, 186
Batı Türkistan, 132
Batum, 259
Baykal Dağları, 119
Baykal Gölü, 70, 118, 132, 134
Baykal, 52, 260, 262
Berlin, 168, 245
Beşbalık, 134
BİLGE KAĞAN, 136
Binbir Gece Masalları, 229
Biritanya, 212
BİSMARK, 81, 116, 236
BODENŞTAD, 47, 101, 102, 172
Bombay, 152, 168
Bosna-Hersek, 176
Burhan-ı Tereggi, 267
Büyük Barış, 155
BYRON, 101, 102, 103, 104, 210, 212,
213, 214, 236

C

C. MEMMEDGULUZÂDE, 48, 49, 96,
101
CÂVİD, 45
Cenevre, 156, 209
CENGİZ HAN, 51, 52, 55, 56, 64, 79,
80, 81, 82, 122, 125, 134, 136,
137
CENGİZ SASANİ, 59, 106
CERVANTES, 148
CEVDET BEY, 66
Ceyhun Nehri, 122,
Ceyhun, 55, 131
Child Harold, 102, 213
CUCİ, 51, 122

Ç

ÇEHOV, 101
ÇERNİŞEVSKİ, 47, 169
Çin Seddi, 76, 230
Çin, 52, 53, 55, 56, 64, 65, 76, 79, 80,
104, 116, 118, 121, 122, 125, 127,
132, 133, 134, 135, 137, 140, 158,
194, 241

D

Dağıstan, 130, 258
Danimarka, 55, 117, 135
DANTE, 101, 210, 257
DÂRÂ, 193, 194, 264
Debistan, 58, 232, 267, 273
Deccal, 100, 143, 144, 149
Derbend, 259
DERJAVİN, 47
DİCKENS, 100, 232
DİL RUBA RIZAYEVA, 106
Doğu Türkistan, 56, 132, 134
DOKTOR LARDİ, 139
Don Kişot, 148, 230
DOSTOYEVSKİ, 101, 169
DREPER, 240
DURNOF, 254

E

E. BEYAZITOV, 65
E. HAKVERDİYEV, 49, 105
E. HARTMAN, 245
E. KEMAL, 49
EBU KIRTAS, 201
EBU ZİYA TEVFİK BEY, 61
EBU'L KASIM FİRDEVSÎ, 140
EBUL-UL'A MUHARRİRÎ, 144
Ekinçi Gazetesi, 48, 64, 21
El-Hilâl Gazetesi, 158, 172
Elbrus, 259
ELİ EKBER SÂBİR, 150
ELİ İSKENDER CAFERZÂDE, 232
ER MANAS, 138
Erivan, 51, 153, 183

ERTUĞRUL GAZİ, 55
ESTER UKTOMSKİ, 64
EŞREF, 143, 144, 145, 146, 147, 148,
149, 207, 208
ETHEM PAŞA, 177
EZİZ MİREHMEDOV, 59

F

F. ATTÂR, 102
F. DOROHİN, 54
F. KOPİ, 264, 265
F. KOTOV, 54
F. KÖÇERLİ, 45, 49, 96
F. RODZEN, 57, 82
FARÂBÎ, 240, 244, 245
FATİH SULTAN MEHMET, 257
Faust, 47, 101, 102, 230
Finlandiya, 50, 52, 125, 135
FİRDEVSÎ TUSİ, 143
FİRDEVSÎ, 54, 55, 99, 131, 140, 143,
261, 264, 266
FİSCHER, 47
FİRENGİZ, 54
FUAT PAŞA, 176
FUZÛLÎ, 47
Füyûzât, 46, 49, 105, 271, 272

G

G. VANGLER, 125
GARABEYOV, 222, 225
GÂVE, 266
Gayret, 155
GAZNELİ SULTAN MAHMUT, 54,
131, 143
Gence, 51, 71, 112, 123, 183, 184, 185
Genç Türkler, 84
GEORGE WASHINGTON, 157
Gırnata, 254
Girit Adası, 177
Gizli Figanlar, 263
GLADSTONE, 265
Gıaflı Adam, 101
GOETHE, 47, 101, 102, 205, 230
GOGOL, 100, 101, 155

Gülistân-ı Sadî, 144
Güliver'in Seyahati, 101
Güney Afrika, 81

H

H. İBSEN, 101, 244
H. MURAZOV, 99
H. B. ZERDABİ, 64, 101, 105
HÂCE HİCRÎ EFENDİ, 252
HACI SEYİD AZİM ŞİRVANÎ, 204
HACI ZEYNEL ABİDİN TAĞİYEF,
48, 85, 267
HADÎ, 48, 49, 105
Hâfız Dîvânı, 102
HÂFİZ-I ŞİRÂZİ, 102
HALİT ZİYA UŞAKLIGİL, 155
Hamlet, 102, 161, 210, 212
HAN SARABSKİ, 140, 142
HARTMAN, 246, 247
HASAN SABRİ AYVAZOF, 247
HASAN SABRİ, 247, 267
Hayat Gazetesi, 44, 45, 46, 48, 49, 57,
60, 72, 75, 76, 78,
83, 84, 85, 86, 87,
88, 89, 90, 91, 95,
96, 98, 99, 103, 105,
106, 108, 110, 111,
112, 115, 118, 138,
138, 142, 149, 150,
153, 157, 160, 163,
164, 165, 166, 168,
170, 171, 172, 175,
178, 181, 182, 185,
189, 190, 192, 195,
197, 200, 201, 202,
203, 205, 206, 207,
208, 209, 211, 218,
226, 230, 233, 235,
238, 239, 243, 244,
247, 249, 250, 251,
253, 255, 258, 262,
266, 267, 268, 269,
271, 272
HAYATÎ, 269
HEGEL, 134, 135
Helsinki, 50

Helsinki, 117, 134, 206
Hindistan, 53, 79, 12, 121, 127, 128,
139, 167, 174, 206, 227
HOCA NÂSİR TUSÎ, 264
HOCA NESREDDİN, 267
HOMEROS, 100, 101, 230
HORACE, 208, 144ü
Horasan, 55, 254
HUGO, 12, 213, 214
Hükümdar ve Edebiyat, 138
HÜSEYİN BAYKARA, 70, 74, 96
HÜSEYİNZÂDE ALİ BEY, 44, 45, 46
HÜSEYİNZÂDE, 45, 68, 69, 70, 72,
73, 75, 78, 79, 80, 81,
82, 83, 84, 91, 92, 99,
100, 101, 102, 103, 104,
106, 176
Hz. ADEM, 219
Hz. HASAN, 141
Hz. MUHAMMED, 238, 241
Hz. ÖMER, 139

I

Issık Göl, 132, 136

İ

İ. GASPIRALI, 64, 65, 74, 77, 96, 227
İ. RÜSTEMBEYOV, 45
İ. TAHİR, 49
İ. Y. KRACKOVSKİ, 54
İBN-İ RÜŞT, 201
İBN-İ SİNÂ, 244, 245
İBRAHİM TEMO, 47, 67
İçtihâd Gazetesi, 139, 156, 209, 210,
273
İkdam Gazetesi, 66
İki Emel, 263
İLMİNSKİ, 64, 77
İngiltere, 58, 77, 156, 157, 158, 207,
208, 235, 262
İrşâd, 46, 48, 105, 201, 202, 203, 204,
209, 251, 267, 268, 271
İSA BEY, 203, 271
İSHAK SÜKÛTİ, 67, 212

İskenderiye, 139, 168, 207
İSMAİL HAKKI BALTACIOĞLU, 46
İspanya, 154, 156, 199
İstanbul Tıp Mektebi, 46
İstanbul, 168, 172, 173, 176, 177, 178,
179, 190, 194, 206, 207,
210, 219, 221, 226, 240,
245, 252, 257, 258, 260,
262, 263
İsveç, 103
İsviçre, 94, 156, 209, 214, 261, 263
İşitad, 142
İttihat ve Terakki Partisi, 47, 66
İttihat ve Terakki, 67

J

J. J. ROUSSEAU, 62, 230, 240
Japonya, 68, 125, 157, 176, 177
JOHN DARK, 157

K

Kâbe, 107, 141, 152, 234, 254
Kâbil, 152
Kaçaklar, 102
Kaf Dağı, 15, 259, 260, 261, 262
Kafkasya Gazetesi, 89
Kafkasya, 40, 5, 51, 57, 64, 68, 72, 75,
76, 83, 84, 85, 87, 94, 122,
202
Kahire, 69, 168, 263
Kamûs-i Fransevî, 167
Kamûs-i Türki, 121, 167
Kamûs-ül-a'lâm, 167
KANT, 47
KANÛNİ SULTAN SÜLEYMAN, 174
Kara Hoca, 56, 134
Kara Kırgızlar, 132, 137
Karabağ, 51, 112, 123, 151, 183
Karakurum, 55, 131, 133, 134, 136,
KARAMZİN, 180
KASIM HAN, 137
Kaspi, 83, 165, 183, 251, 268
KATKOV, 64
KATRAN TEBRİZİ, 45

Kazan, 180, 181, 262
KEİCHNER, 81
KENGİRLİ ESADULLAH BEY 190,
191
Kerbela, 254
KEYKAVUS, 54
Kıbrıs, 176
Kırım, 80, 99, 180, 262,
Kırk Vezirin Hikâyesi, 159
KOMİSSAROF, 256
KONT VORONTSOV DAŞKOV, 75,
84, 85, 89, 224
Kopenhag, 135
KOVALİVSKİ, 256
KRAL 22. EDWARD , 160
KUROPATKİN, 176
Kutadgu Bilig, 45, 55, 132, 134, 136
Kuzey Afrika, 130, 229
KÜL TİGİN, 136

L

LAHASA, 127
Lahey, 168
LASAL, 230
Leipzig, 168
LERMANTOV, 102
Liverpool, 158, 172, 242
LORD KROMER, 207, 208

M

M. E. RESULZÂDE, 48, 60, 70, 77,
204, 205
M. NÂCİ, 191
M. P. GAKKEL, 85, 86, 88
M. P. VÂKIF, 102
M. F. AHUNDOV, 62, 63, 64
M. Ş. MİRZOYEV, 85
MAĞDA NEİMAN, 229
Mahabharata, 55
Makedonya, 58, 66, 67, 173, 174, 176,
177, 178, 179, 224, 226,
273
Malorisiya, 155
Malûmat Gazetesi, 101, 155

Manas, 82, 100
Manastır, 174
Mançurya, 52, 96, 121, 125, 157
MARKS, 230
Mazandaran Dağları, 193
MEHEMMED HESEN EFENDİZÂDE,
232
MEHEMMED TAĞI ALİYEV, 248
MEHMET EMİN YURDAKUL, 66
MEHMET EEŞREF, 100
MEHMET REŞAT, 67
Meksika, 206
MELİK ŞAH, 264
Merdekan, 168
Mezopotamya, 125, 130
Mısır, 56, 94, 96, 133, 143, 149, 156,
158, 167, 174, 176, 182, 207,
209, 219, 260, 261, 263
Midilli Adası, 173
MİRZE NESİB GÜDSİ, 153, 232
MİTHAT PAŞA, 176, 178, 265
Moğollar, 50, 51, 52, 53, 79, 118, 119,
121, 127, 128, 130
MOLLA ŞAH, 267
MOLİERE, 63
MOLLA CÂMÎ, 102
Molla Nesreddin, 58, 100, 231, 232,
253, 273
MOLLA PENAH GARABAĞÎ, 204
MOLTKE, 81, 116
MONTESQUIEU, 82
Moskova, 165, 168, 193, 258
Mşak Gazetesi, 83, 88, 151, 227, 229,
230
MUHAMMED ALİ MİRZA, 141
MUSA BİGİYEV, 74
MUSTAFA CELALETTİN PAŞA, 62
MUSTAFA LEON, 158
Musul, 142
MUZAFFEREDDİN, 265
Mütâlaât-ı Cedîde-yi Şarkıyye, 160

N

N. B. VEZİROV, 101, 105
N. KEMAL, 61, 63, 101, 169, 191
N. NERİMANOV, 48, 49, 73, 96, 105

NADİR ŞAH, 264
NADİRİ, 99
Nahçıvan, 183
NAPOLEON, 159
NAZLI HANIM, 263
NECİP ASIM, 50
NEF'Î, 144
NEŞET PAŞA, 177
NİKOKSOF, 152
NİKOLAY ALEKSANDROVİÇ, 157
Nil, 158
Nizâ-i İlm-i Din, 240
Novgorat, 74
Nur Gazetesi, 180, 273

O

O. SWIFT, 100, 101, 232
OFELYA BAYRAMLI, 58, 106
Orhun Nehri, 53, 55, 127, 131, 206
Orhun, 56, 133, 134, 135, 136
Orta Asya Türkleri, 50, 82, 116
Orta Asya, 64, 82, 130, 137, 165
Osmanlı Devleti, 61, 62, 66
Osmanlı İmparatorluğu, 61, 66, 67, 68
Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti, 47
Osmanlılar, 51, 58, 79, 132, 155, 176,
221

Ö

Ö. FAİK NEMANZÂDE, 49
Ö. HAYYAM, 47, 100, 101, 102, 143,
144, 172, 207, 208, 264
Ölü Canlar, 101
ÖMER SEYFETTİN, 63

P

P. A. LİLEYEV, 85
Pamir, 137
Paris, 76, 159, 166, 168
PAVLOV, 256
Petersburg Üniversitesi, 248

Petersburg, 168, 180, 187, 193, 195,
197, 206, 226, 231, 235,
236, 238, 244, 251
PLATON, 98, 162, 220, 230, 244
POBEDONOTSEV, 64
Porsmut, 154
PROMETE, 94, 260, 261
Prusya, 177
PUŞKİN, 102

R

RADLOFF, 50, 55, 56, 57, 100, 117,
134, 135, 137
RAMIŞVİLİ, 256, 258
RENAN, 139, 240
REŞİT PAŞA, 176
RIZA PAŞA, 177
RIZA TEVFİK EFENDİ, 245
Roma İmparatorluğu, 257
Romanya, 174, 177
ROZENSVAYT, 102
Rumeli, 46, 174, 176, 178, 224
Rusya İmparatorluğu, 137
Rusya, 64, 66, 68, 69, 71, 74, 77, 78,
79, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 90,
91, 93, 99, 104, 112, 121, 123,
124, 125, 127, 131, 152, 154,
155, 156, 157, 161, 164, 165,
1666, 171, 173, 176

S

S. G. ALKİN, 74, 180
S. M. GANİZ, 96
S. PROKOPOVİÇ, 96
Sabah, 155
SÂBİR, 105, 150
SADİ ŞİRAZÎ, 191
SÂDÎ, 47
SAKYAMUNİ, 47, 53
SALİNAS, 201
SALTIKOF, 180, 208
SALYANÎ, 101
SAMİ PAŞAZÂDE SEZÂİ BEY, 104
Samî, 50, 119, 130

SAMSONOF, 65
Sarı Çay, 122
SCHILLER, 101, 102, 204, , 205, 210,
263
SEGOVAY, 154
Selanik, 174, 175
Selçuklular, 267
Selenga Nehri, 134
Semerkant, 50, 116
Servet, 155
Seyhatnâme-i İbrahim Bey, 253
SEYFULLAH PAŞA, 177
SEYİD MUHAMMED, 254
SHAKESPEARE, 101, 102, 161, 204,
205, 212, 214, 230
Shillion Kalesi, 13, 214
Shillion Mahpusu, 58, 13, 104, 210,
212, 213, 214
Sırbistan, 174
Sibirya, 51, 52, 53, 56, 121, 122, 125,
127, 128, 169, 180
Simurg, 57, 93, 94, 259, 261, 262
SİNCİBO HOSROV HUŞİREVAN, 55,
131
Sir, 141
SİYAVUŞ, 54, 266
Siyavuş Destanı, 54
SOBOLEVSKİ, 154
SOCRATES, 144, 243
SPİNOZA, 230
Sudan, 81
SULTAN ABDÜLHAMİT, 46, 47, 62,
265
SULTAN HAMİT, 178, 265
SULTAN KIRIM GİRAY, 88, 89, 999
SUPHİ PAŞAZÂDE, 61
Suriye, 55, 130, 131, 133
SÜLEYMAN ŞAH, 55
Süveyş Kanalı, 61

Ş

Ş. C. AFGÂNÎ, 96, 98
ŞAH ABBAS, 264
ŞAH MUHAMMED ALİ, 47
ŞÂİK, 45
Şehnâme, 54, 55, 131, 266

ŞEMSETTİN SÂMÎ, 50, 56, 117, 121,
167,191
ŞERAFETTİN MAĞMUNÎ, 67
Şerur, 255
ŞEYH ABDULLAH GOWİLLIAM,
152, 242
ŞEYH NİZÂMÎ, 102
ŞEYH UBEYDULLAH EFENDİ, 67
ŞİBLİ NUMANÎ, 138
ŞİNÂSÎ, 62, 191
ŞİPKİN, 256
Şirvan, 51, 112, 123
ŞVARTS, 65

T

T. Z. TUNAYA, 47, 48
Tahran, 168, 172, 266
TAMİLLA MEHMETOVA, 106
Tarı Nehri, 132
Tartuffe, 63
TASSO, 210
Taşkent, 137
Tebriz, 141, 142
Temsilât, 63, 64
Terakki, 46, 105
Tercüman, 64, 65, 181
THOMSEN, 50, 55, 117, 135, 136
Tibet, 51, 56, 127, 132, 134
Tien-Şan Dağları, 51
Tiflis, 76, 84, 85, 87, 167, 183, 221,
224, 226, 231, 253, 260, 261
TİMUR, 265
TOLSTOY, 47, 230, 240
TRİPOF, 254
Tuna Nehri, 158
TUNALI HİLMİ BEY, 66
Tunus, 174, 176
TURAN YAZGAN, 44
Tus, 266
Türk Gazetesi, 47, 69, 207
Türk Yurdu Dergisi, 46
Türkçülüğün Esasları, 46
Türkistan, 54, 55, 65, 70, 72, 80, 119,
120, 129, 130, 131, 180, 194
Türkiye, 176, 207, 213, 258, 260, 261
262, 263

U

Ucraber, 154
Ukrayna, 71, 80
ULUĞ BEY, 116, 120, 230
Ural Nehri, 136
Urmıye, 57, 141, 142
Uzak Doğu, 155, 157

Ü

Ü. HACİBEYLİ, 49
Üç Tarz-ı Siyaset, 69
Ülfet, 267
Üsküp, 174
ÜZEYİR, 105

V

V. DAŞKOV, 76, 87
V. GAGAR, 54
V. LİHAÇOV, 54
VAGİF, 144
VAGNER, 231
VAMBERY, 50, 55, 82, 117, 132, 136,
137
Vatan Yahut Silistre, 63
Veten Hadimi, 267
VİTTE, 74, 157, 254
Volga Nehri, 57, 134, 137
VOLTAİRE, 62, 144, 208

W

WILLIAM STED, 157
Wilhelm Tell, 101, 102, 210, 263
WILLS, 158

Y

YADRENTSEV, 55
Yeni Adam Dergisi, 46
Yeni Hayat, 68, 105
Yeni Osmanlılar, 61, 62, 67

Yeni Türkler, 155, 195
Yenisey, 56, 132, 133, 134, 135, 136
YUSUF AKÇURA, 46, 65, 66, 68, 69

Z

Zarirî-Debehrâ, 142
ZİYA GÖKALP, 46, 60
ZİYA PAŞA, 62
Zübdet-üt Tevârih, 219, 220